

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai · Research Papers

JURISPRUDENCE

31(1)

2024

ISSN 1392-6195 (print)

ISSN 2029-2058 (online)

doi:10.13165/JUR

Mykolas Romeris
universitetas

Uniwersytet
Wrocławski

Mykolas Romeris
universitetas

ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
doi:10.13165/JUR

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai
2024, 31(1)

JURISPRUDENCE

Research Papers
2024, 31(1)

Vilnius

2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA:

Redaktorių kolegijos pirmininkas
Prof. habil. dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolo Romerio universitetas

Atsakingoji redaktorė
Prof. dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Vykdančioji redaktorė
Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. *Adelina Adinolfi*
Florencijos universitetas, Italija

Prof. dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Virginijus Bitė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Frank Emmert*
Indianapolio universitetas, JAV

Prof. dr. *Anatolij P. Getman*
Jaroslavo Išmintingojo nacionalinis
teisės universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Jaana Ginter*
Tartu universitetas, Estija

Prof. habil. dr. *Włodzimierz Gromski*
Vroclavo universitetas, Lenkija

Dr. *Cherry James*
Londono Pietų kranto universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Saulius Katuoka*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Mike King*
Birmingemo universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Julija Kiršienė*
Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. *Vidmantas Egidijus Kurapka*
Mykolo Romerio universitetas

Doc. dr. *Agoston Mohay*
Pečo universitetas, Vengrija

Doc. dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumio Shota Rustaveli valstybinis
universitetas, Gruzija

Prof. dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Bernd H. Oppermann*
Hanoverio Leibnizo universitetas,
Vokietija

Prof. dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Sebastien Platon*
Bordo universitetas, Prancūzija

Prof. dr. *Alyvydas Pumputis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Murray Raff*
Kanberos universitetas, Australija

Prof. dr. *Nadežda Rozehnalova*
Mašaryko universitetas,
Čekijos Respublika

Prof. dr. *Eduard Somers*
Gento universitetas, Belgija

Doc. dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer Osijekio
universitetas, Kroatija

Prof. habil. dr. *Kalvis Torgāns*
Latvijos universitetas, Latvija

Prof. dr. *Alexander Trunk*
Kylio universitetas, Vokietija

Prof. habil. dr. *Yuliya Vaschenko*
Kijevo nacionalinis Taraso Ševčenkos
universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Juozas Žilys*
Mykolo Romerio universitetas

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief

Prof. Habil. Dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolas Romeris University

Managing Editor

Prof. Dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolas Romeris University

Executive Editor

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolas Romeris University

Editors:

Prof. Dr. *Adelina Adinolfi*
University of Florence, Italy

Prof. Dr. *Mike King*
Birmingham City University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Murray Raff*
University of Canberra, Australia

Prof. Dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Julija Kiršienė*
Vytautas Magnus University

Prof. Dr. *Nadežda Rozehmalova*
Masaryk University, Czech Republic

Prof. Dr. *Virginijus Bitė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Vidmantas Egidijus Kurapka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Eduard Somers*
Ghent University, Belgium

Prof. Dr. *Frank Emmert*
Indiana University Law School, USA

Doc. Dr. *Agoston Mohay*
University of Pecs, Hungary

Doc. Dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer University of
Osijek, Croatia

Prof. Dr. *Anatolij P. Getman*
Yaroslav Mudryi National Law
University, Ukraine

Doc. Dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumi Shota Rustaveli State University,
Georgia

Prof. Habil. Dr. *Kalvis Torgāns*
University of Latvia, Latvia

Prof. Dr. *Jaan Ginter*
University of Tartu, Estonia

Prof. Dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Alexander Trunk*
Kiel University, Germany

Prof. Habil. Dr. *Włodzimierz Gromski*
University of Wrocław, Poland

Prof. Dr. *Bernd H. Oppermann*
Leibniz University Hannover, Germany

Prof. Habil. Dr. *Yuliya Vaschenko*
Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine

Dr. *Cherry James*
London South Bank University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Sebastien Platon*
University of Bordeaux, France

Prof. Dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Saulius Katuoka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Alvydas Pumputis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Juozas Žiļys*
Mykolas Romeris University

TURINYS

Ieva Deviatnikovaitė

M. RÖMERIS TAUTŲ SĄJUNGOS ASAMBLĖJOJE IR TAIKOS RŪMUOSE6

Rūta Petkuvienė

SKIRTINGO SAVIRAIŠKOS LAISVĖS IR GERIAUSIŲ VAIKO INTERESŲ
PRIORITETO PRINCIPŲ VERTINIMO IŠŠŪKIAI BYLOS *MACATÉ PRIÈŠ*
LIETUVĄ KONTEKSTE..... 29

Laura Matjošaitytė

RINKIMŲ KODEKSAS: NUO IDĖJOS IKI SVARBIAUSIŲ TEISINIO
REGLAMENTAVIMO POKYČIŲ..... 49

Oleg Fedosiuk

NETURTINIO KYŠIO SAMPRATA TEISINIO APIBRĖŽTUMO PRINCIPŲ
ŠVIESOJE..... 78

Simona Venskutė

SOCIALINIŲ GRUPIŲ REGLAMENTAVIMO NEAPYKANTA MOTYVUOTŲ
NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ KONTEKSTE PROBLEMA 95

Eitvydas Zurba

APSAUGOS NUO SMURTO ARTIMOJE APLINKOJE ORDERIS IR TEISMŲ
PRAKTIKA JĮ TAIKANT..... 118

Tomas Stundys

BENDROVĖS KAIP *DE FACTO* VADOVO CIVILINĖ ATSAKOMYBĖ LIETUVOS
TEISĖJE..... 143

Artur Doržinkevič

Mykolas Kirkutis

ŽYMINIO MOKESČIO LENGVATŲ IR INDEKSAVIMO POVEIKIS TEISEI
KREIPTIS Į TEISMĄ 160

Solveiga Pakalkienė

MEDICININIŲ GAIRIŲ PRIVALOMUMAS MEDICINOS PRAKTIKOJE 181

CONTENTS

Ieva Deviatnikovaitė

M. RÖMERIS IN THE LEAGUE OF NATIONS ASSEMBLY AND THE PERMANENT CONCILIATION COMMISSION 28

Rūta Petkuvienė

CHALLENGES OF DIFFERENT ASSESSMENTS OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF EXPRESSION AND THE PRIORITY OF THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE CONTEXT OF *MACATE V. LITHUANIA* 48

Laura Matjošaitytė

THE ELECTION CODE: FROM THE IDEA TO THE MOST IMPORTANT CHANGES IN LEGAL REGULATION 77

Oleg Fedosiuk

THE CONCEPT OF A NON-PECUNIARY BRIBE IN LIGHT OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY 94

Simona Venskutė

THE PROBLEM OF REGULATING SOCIAL GROUPS IN THE CONTEXT OF HATE-MOTIVATED CRIMINAL ACTS 117

Eitvydas Zurba

EMERGENCY BARRING ORDERS AND THE CASE-LAW OF THEIR APPLICATION 142

Tomas Stundys

THE CIVIL LIABILITY OF THE COMPANY AS A *DE FACTO* MANAGER UNDER LITHUANIAN LAW 159

Artur Doržinkevič

Mykolas Kirkutis

THE IMPACT OF STAMP DUTY EXEMPTIONS AND INDEXATION ON THE RIGHT OF ACCESS TO A COURT 180

Solveiga Pakalkienė

THE LEGAL STATUS OF CLINICAL GUIDELINES IN MEDICAL PRACTICE .. 197

M. RÖMERIS TAUTŲ SĄJUNGOS ASAMBLĖJOJE IR TAIKOS RŪMUOSE

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: ieva@mruni.eu

Pateikta 2024 m. kovo 10 d., parengta spaudai 2024 m. balandžio 20 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-01

Santrauka. *M. Römeriui teko ginti Lietuvos interesus ne tik būnant nacionaliniu teisėju Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme, kai šis nagrinėjo Klaipėdos krašto statuto aiškinimo ir Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylas, bet ir Tautų Sąjungos Asamblėjos kulisuose Ženevoje bei Nuolatinėje taikinimo komisijoje Hagoje.*

Vykti į Ženevą M. Römerį pakvietė Lietuvos Vyriausybė. Jo užduotis buvo kalbėtis su Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusių valstybių teisininkais, stengiantis juos argumentuotai įtikinti, kad Lietuva, priėmusi Teismų santvarkos įstatymą ir kitus teisės aktus, kiek jie susiję su Klaipėdos krašto justicija ir jos valdymo klausimais, nepažeidė Konvencijos. O vizitas į Hagą dirbti Nuolatinėje taikinimo komisijoje buvo susijęs su konfliktu tarp Lietuvos ir Danijos tiesiant geležinkelio liniją Telsiai–Kretinga.

Lietuvos teisės istorijos literatūroje apie šiuos du vizitus tik užsiminta. Jie nebuvo detaliai išanalizuoti. Straipsnyje nuodugniai atskleidžiamos vizitų aplinkybės, priežastys ir rezultatai.

Reikšminiai žodžiai: *Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesija; Teismų santvarkos įstatymas; valstybės signatarės; Nuolatinė taikinamoji komisija; M. Römeris; Lietuvos teismai.*

Įvadas

M. Römeriui ne kartą teko ginti Lietuvos interesus tarptautinėje arenoje. Jis buvo nacionaliniu teisėju Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme, šiam nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą 1932 m.¹ ir Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylą 1938–1939 m.² Tačiau teisininkui teko dar keletą kartų lankytis tarptautinėse organizacijose atstovaujant Lietuvos interesus.

Vieną kartą Ženevoje 1933 m., o kitą – Hagoje 1938 m. Vykti į Ženevą M. Römerį pakvietė užsienio reikalų ministras. Vykstama buvo į Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesiją. Vizito reikėjo Lietuvos politikams, teisininkams ir diplomatams siekiant įtikinti Klaipėdos krašto konvenciją pasirašiusias valstybes (toliau – valstybes signatares) Lietuvos teisinio reguliavimo, susijusio su Klaipėdos krašto justicija ir apskritai autonominiu valdymu, teisėtumu.

Antras vizitas į Hagą buvo susijęs su kilusiu konfliktu tarp Lietuvos ir Danijos, šios verslininkams tiesiant geležinkelio liniją Telšiai–Kretinga. Pirmą kartą istorijoje buvo sudaryta realiai veikianči Nuolatinė taikinimo komisija, kurios veikloje ir dalyvavo Lietuvos teisininkas.

Apie šiuos du M. Römerio vizitus literatūroje beveik neužsimenama. Apie kelionę į Ženevą rašyta, tačiau kitu požiūriu – tyrinėta jo pažintis su Lenkijos Užsienio reikalų ministerijos atstovais³. Apie vizitą Hagoje užsiminta keliose eilutėse⁴. Straipsnyje detalai atskleidžiamos vizitų aplinkybės, priežastys ir rezultatai.

Straipsnio tikslas – atskleisti M. Römerio veiklą, susijusią su Lietuvos valstybės interesų gynimu tarptautinėse organizacijose. Straipsnio uždavinys – pateikti vizitų detales. Uždaviniui įgyvendinti atskleidžiamos vizitų į Tautų Sąjungos XIV sesiją ir į Nuolatinę taikinimo komisiją aplinkybės, tikslai, eiga ir rezultatai. Nors analizuojami vizitai savo reikšme nėra tokio masto kaip M. Römerio dalyvavimas nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo ir geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis bylas, vis dėlto šiuose vizituose išvelgtini Lietuvos valstybingumo raidos pėdsakai, kurie turi būti žinotini ir išanalizuoti. Pirmas vizitas susijęs su viena svarbiausių reformų, vykusių tarpukariu, t. y. teismų sistemos organizavimo naujovėmis Lietuvoje, o kitas vizitas susijęs su ginču tarp Lietuvos ir Danijos verslo įmonės, kuri Lietuvoje statė ypatingos svarbos infrastruktūros objektus: tiesė Vileišio ir Aleksoto tiltus Kaune, geležinkelio liniją Telšiai–Kretinga, rekonstravo Klaipėdos uostą.

Straipsnio mokslinė bazė sudaryta iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Vilniaus

1 Apie bylą detalai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla M. Römerio dienoraščiuose I dalis“, *Logos* 113 (2022): 208–222, 112 (2022): 183–200, 114 (2023): 179–189, 115 (2023): 181–193, 116 (2023): 175–183, 117 (2023): 196–205.

2 Apie bylą detalai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, „Geležinkelio Panevėžys–Saldutiškis byla M. Römerio dienoraščiuose“, *Jurisprudencija* 29, 2 (2022): 183–212.

3 Jan Sawicki, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*. Lietuvių atgimimo istorijos studijos (Vilnius: Eugrimas, 1999), 63.

4 Vaidotas Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918 – 1940 m.* (Vilnius: LII leidykla, 2002), 220–221.

universiteto bibliotekų rankraščių skyriuose saugomų fondų medžiagos. Atliekant tyrimą taikyti istorinis, lyginamasis, analitinis, deskripcijos, lingvistinis, dokumentų analizės metodai.

1. M. Römeris Tautų Sąjungos XIV sesijoje (1933 m.)

1933 m. liepos 11 d. paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas⁵. Įstatymas buvo reikalingas, ilgai rengiamas ir laukiamas. Naujasis teisės aktas buvo Lietuvos teismų reformos rezultatas. Viena iš tokios reformos priežasčių buvo nuolat kylantys konfliktai tarp Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos teismų. Kildavo konfliktai dėl bylų priklausomybės, dėl jų perdavimo Didžiosios Lietuvos teismams, dėl to, kieno vardu autonominių teismų sprendimai turi būti priimami, dėl tų sprendimų grindimo Vokietijos aukštesnių instancijų teismų sprendimais, dėl proceso kalbos, dėl teisininkų rengimo, autonominių teismų teisėjų priesaikos ir t. t.⁶ Visus šiuos arba bent jau didumą šių teisinių klausimų ir ginčų Lietuvos teisininkai tikėjosi išspręsti teismų reformos keliu.

Teismų santvarkos įstatyme nustatyta dalykinė Krašto teismų kompetencija. Teisingumo ministras turėjo spręsti, kuris Lietuvos teismas nagrinės baudžiamąsias bylas dėl nusikaltimų karinei prievolei ir dėl valstybės tarnautojų tarnybinių nusikaltimų, padarytų Klaipėdos krašte. Kasacinė instancija tokioms byloms turėjo būti Vyriausiasis Tribunolas. Ginčus tarp autonominių teismų ir kitų Lietuvos teismų bei autonominių teismų ir centrinės administracijos dėl bylų priklausomybės turėjo nagrinėti Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas. Autonominius teismus turėjo prižiūrėti Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas. Taip pat numatyta Krašto prokurorų priežiūra, o Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui suteikta imperatyvaus aiškinimo funkcija, privaloma ir šio teismo Klaipėdos krašto skyriui.

Vokietijos atstovai 1933 m. rugsėjį įteikė sąrašą punktų, surašytų pagal Teismų santvarkos įstatymo nuostatas, kurios, jų nuomone, prieštarauja Klaipėdos krašto statutui⁷. Puntuose nurodyta, kad Teismų santvarkos įstatymas negalioja Klaipėdos kraštui: prieštarauta Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo aiškinimo funkcijai, esant nevienodiems teismų sprendimams teisės klausimais, jo įgaliojimams nagrinėti kompetencijos ginčus; akcentuota netinkama Krašto teismų ir prokurorų priežiūra, kuri buvo pavesta Vyriausiojo

5 „Teismų santvarkos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 419-2900.

6 Plačiau apie tai žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Statutinis Teismas* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2023), 104–127; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto teismai“, *Jurisprudencija* 26, 1 (2019): 78–110; Ieva Deviatnikovaitė, „1933 m. teismų reforma ir Klaipėdos krašto justicija“, *Logos* 97 (2018): 80–89; Ieva Deviatnikovaitė, „Lietuvių kalba Klaipėdos krašto teismuose ir mokyklose 1927–1932 m.“, *Logos* 96 (2018): 86–97; Ieva Deviatnikovaitė, „Klaipėdos krašto teisė studentų darbuose 1933–1939“, *Logos* 101 (2019): 169–183.

7 1933 m. rugsėjo 22 d. E. Zechlin įteikti nuomonių skirtumai dėl Lietuvos teismų santvarkos įstatymo. LCVA, f. 383, ap. Nr. 7, b. 1321, l. 198–200.

Tribunolo Klaipėdos krašto skyriui ir Vyriausiojo Tribunolo prokurorui; nesutikta su tuo, kad Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyrius tapo aukščiausios instancijos teismine institucija Krašto administracinėms byloms; atkreiptas dėmesys į tai, kad teisės akte nebuvo nuostatos, įtvirtinusios, kad Vyriausiojo Tribunolo teisėjai negalėjo pakeisti Klaipėdos krašto skyriaus teisėjų; pastebėta, kad Įstatyme autonominių teismų jurisdikcija turėjo būti apibrėžta ne nacionalinio įstatymo normomis; prieštarauta punktam dėl Lietuvos pilietybės teisėjams ir dėl lietuvių kalbos reikalavimo; taip pat ir dėl to, kad teisėjus, prokurorus ir advokatus skiria valstybės vadovas, pristatęs juos teisingumo ministrui; prieštarauta tam, kad nebuvo nuostatos, įtvirtinančios, jog autonominių teismų teisėjus, prokurorus ir advokatus skiria Direktorijos pirmininkas.

Tačiau dar prieš pateikiant šiuos prieštaravimus Lietuvos diplomatai jau žinojo apie vokiečių politikų ir diplomatų nepasitenkinimą Teismų santvarkos įstatymo turiniu, kiek jis buvo susijęs su autonomine teisėsauga. Dar 1931 m. Lietuvos Vyriausybė pasižadėjo valstybėms signatarėms (Prancūzijai, Britų imperijai, Italijai ir Japonijai) tartis dėl bet kokių teisinio reglamentavimo pakeitimų, susijusių su Klaipėdos kraštu⁸. Tad ir būdavo nuolatos tariamasi. Pasitarimuose dažniausiai dalyvaudavo Lietuvos ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijų atstovai⁹.

Lietuvos politikai, diplomatai, teisininkai buvo įsitikinę Lietuvos teisinio reguliavimo teisėtumu. Jie norėjo, kad Teismų santvarkos įstatymo normos būtų išsaugotos ir veiktų. Todėl planuota įtikinti valstybių signatarių teisininkus Lietuvos tezėmis. Lietuvos diplomatai sugalvojo pasinaudoti Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesija ir susitikti su ten esančiais valstybių signatarių teisininkais. Pasitelkta ir M. Römerio ekspertinė nuomonė. Toliau apžvelgiama, kaip viskas vyko, remiantis M. Römerio atsiminimais ir archyvuose saugoma medžiaga.

1933 m. rugsėjo 1 d. M. Römeriui pradėjus eiti Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus pareigas, į jį kreipėsi užsienio reikalų ministras D. Zaunius. Jis kalbėjo apie Teismų santvarkos įstatymą tiek, kiek jis buvo susijęs su Klaipėdos krašto teismais. Ministras akcentavo, kad vokiečiai nesutiko su šio akto nuostatomis tvirtindami, kad jie prieštarauja Klaipėdos krašto konvencijai. D. Zaunius buvo įsitikinęs, kad šiuo klausimu su vokiečiais vyks diskusijos, tad norėjo ir M. Römerį įtraukti į šiuos debatus. Jo nuomone, pirmiausia reikėjo pasinaudoti Tautų Sąjungos plenumu, kuris turėjo įvykti rugsėjo 25 d., ir susisiekti su valstybių signatarių teisininkais Ženevoje bei įtikinti juos priimti lietuviškus argumentus arba bent jau padaryti taip, kad šie suabejotų dėl vokiškųjų. Taigi, jis siūlė rektoriui važiuoti į Ženevą kaip Lietuvos atstovui Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesijoje. Jo užduotis turėjo būti konfidencialiai pasišnekėti su valstybių signatarių teisininkais britu V. Malkinu, italų M. Pilotti ir prancūzu J. Basdevant'u. M. Römeris sutiko, tačiau perspėjo ministrą,

8 1931 m. gruodžio 1 d. notoje Lietuvos Vyriausybė pasižadėjo valstybėms signatarėms tartis dėl bet kokių teisinio reglamentavimo pakeitimų, susijusių su Klaipėdos kraštu. Žr.: LCVA, f. 648, ap. 1, b. 160, l. 96.

9 Plačiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Statutinis Teismas* (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, MRU, 2023), 122–127.

kad jeigu konfliktas pasieks Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą, tai jis nebegalės eiti teisėjo *ad hoc* pareigų, kadangi jau bus davęs patarimus, veikęs Lietuvos vardu ir grindęs jos poziciją¹⁰.

Keletą savaičių apie kelionę į Ženevą nebuvo jokių kalbų. M. Römeris manė, kad kelionė neįvyks. Bet netrukus su juo susisiekė Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius S. Lozoraitis ir ministro vardu dar kartą pasidomėjo, ar teisininkas pasirengęs vykti į Ženevą. Valstybės vadovas turėjo pasirašyti įsakymą, kuriuo M. Römeris turėjo būti paskirtas delegato pavaduotoju į Tautų Sąjungos plenarinę sesiją. Delegaciją turėjo sudaryti ministras D. Zaunius, ambasadoriai P. Klimas ir V. Sidzikauskas. M. Römerio užduotis buvo už kulisų¹¹.

Prieš išvykstant, planuoti susitikimai su Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams nariais, t. y. V. Mašalaičiu, S. Lozoraičiu, T. Petkevičiumi ir su keliais Valstybės Tarybos nariais bei žinovais bendradarbiais Z. P. Starkumi, A. Kriščiukaičiu, L. Cipliausku. Susitikimuose turėjo būti aptarti prieštaravimus keliantys klausimai ir Lietuvos pozicija dėl jų. Taip ir buvo¹². Susitikimuose detalai aptarta Lietuvos gynybos nuo vokiečių kaltinimų dėl justicijos Klaipėdos krašte klausimų pozicija. Straipsnio autorės nuomone, dalį argumentų galima perskaityti M. Römerio ir T. Petkevičiaus paliktuose aiškinamuosiuose raštuose dėl Klaipėdos krašto teismų kompetencijos¹³.

M. Römeriui kartu vykti į Ženevą pasiūlytas padėjėjas T. Petkevičius. Teisininkas sutiko. Savo vaidmens ir užduoties sudėtingumo M. Römeris dar nesuprato, nes nežinojo, kokia forma jam teks veikti Ženevoje, kadangi, esant reikalui, jis ir toliau būtų siūlomas nacionalinio teisėjo pareigoms Nuolatinio tarptautinio teisingumo teisme. Tad teisininkas puikiai suvokė, kad negalės niekur kalbėti Vyriausybės vardu. Tai taip pat reiškė, kad jam tereikėjo išreikšti savo nuomonę prieštarais klausimais nesivieliant į ginčus¹⁴.

1933 m. rugsėjo 28 d. M. Römeris išvyko į Ženevą¹⁵. Teisininkas dienoraščiuose dar kartą pabrėžė, kad jo užduotis Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesijoje kalbėti su valstybių signatarių teisininkais dėl Teismų santvarkos įstatymo ir kitų aktų normų, susijusių su Klaipėdos krašto justicija ir valdymu, argumentuotai pabrėžiant, kad šie aktai nepažeidžia Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto¹⁶.

10 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 56.

11 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 21 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 63.

12 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 23, 26 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 63 ap., 66. Likusiuose Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams posėdžių protokoluose šie susitikimai neužfiksuoti. Žr.: Konsultantų komisijos posėdžių protokolai Klaipėdos įstatymų ir valdymo klausimais. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1042.

13 T. Petkevičius, Klaipėdos krašto teismų kompetencija. LCVA, f. 648, ap. Nr. 1, b. 160, l. 62–68; Mykolas Römeris, Kompetencijos konfliktai tarp autonominių Klaipėdos krašto teismų ir bendrųjų valstybės teismų. *Ibid.*, 69–75.

14 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 27 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 66.

15 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. rugsėjo 28 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 67.

16 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 2 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

D. Zaunius ir V. Sidzikauskas turėjo progą pasikalbėti su britų ir prancūzų teisininkais. Jie pažadėjo išstudijuoti Lietuvos Teismų santvarkos įstatymą ir vokiečių pareikštus kaltinimus, o paskui visa tai aptarti su Lietuvos teisininkais M. Römeriu ir T. Petkevičiumi¹⁷.

Užsienio reikalų ministras norėjo, kad Lietuvos teisininkai kalbėtų ne tik su valstybių signatarių teisininkais, bet ir su vokiečių. M. Römeris to nenorėjo, nes buvo įsitikinęs, kad vokiečiai tiesiog ieškos silpnų vietų, kurias paskui galės panaudoti savo argumentams. Tačiau teisininkas nesipriešino Lietuvos delegacijos vadovo sprendimui¹⁸.

Pagaliau, praėjus savaitei po atvykimo į Ženevą, išmušė „didžioji diena“. Valstybių signatarių teisininkai nurodė, kad jau susipažino su Teismų santvarkos įstatymu ir yra pasirengę kalbėtis su Lietuvos teisininkais, iš kurių tikimasi gauti paaiškinimų dėl kai kurių teisės akto nuostatų. Susitikimas įvyko pas britų teisininką V. Malkiną. Nuvyko pas jį V. Sidzikauskas, T. Petkevičius ir M. Römeris. Šioje trijulėje V. Sidzikauskas, pasak M. Römerio, įkūnijo sąsają tarp politikos ir diplomatijos. Pas V. Malkiną buvo pakviesti ir dalyvavo prancūzas J. Basdevant'as, italas Ferrari, nes M. Pilotti jau nebėjo juriskonsulto pareigų, ir japonas Ito. J. Basdevant'as pirmininkavo susitikimui, nuolatos uždavinėjo klausimus stengdamasis suprasti Lietuvos poziciją, viską žymėjosi. Polemikos nebuvo. Tyliausias ir pasyviausias buvo italas. Iš lietuvių daugiausia kalbėjo M. Römeris ir V. Sidzikauskas. T. Petkevičius nekalbėjo, bet Lietuvos delegatus buvo aprūpinęs reikalinga medžiaga ir tekstais, padedančiais pagrįsti atstovų poziciją. Šis susitikimas lietuviams paliko gerą įspūdį. Aišku, pasak M. Römerio, tas nesiginčijimas ir diskusijos nebuvimas nebūtinai turėjo reikšti visišką pritarimą lietuvių tezėms. Kėlė nuostabą tai, kad valstybių signatarių atstovai neklausė dėl kai kurių nuostatų, kurias itin aštriai kritikavo vokiečiai¹⁹.

Lietuviai susitiko ir su vokiečių delegacijos atstovais. Vokiečiai buvo Užsienio reikalų ir Teisingumo ministerijų pareigūnai. Teisininkas suvokė, kad jų nebus įmanoma įtikinti, nes Klaipėdos krašto klausimas jiems rūpėjo politiniais sumetimais, o ne teisiniais, t. y. ne dėl Krašto konvencijos nuostatų preciziškumo. Susitikimuose diskutuota dėl Teismų santvarkos įstatymo. Pasak M. Römerio, vokiečių atstovai akcentavo visai ne tuos dalykus, kuriuos pabrėžė valstybių signatarių atstovai. Griežčiausios vokiečių kritikos susilaukė įstatyminė konstrukcija, kuria nustatyta Vyriausiojo Tribunolo kompetencija aiškinant įstatymus. Iš to, kad valstybių signatarių atstovams ir vokiečių atstovams rūpėjo skirtingi dalykai, M. Römeris padarė išvadą, kad jie tarpusavyje nebendravo dėl Lietuvos Teismų santvarkos įstatymo. Tad iš esmės susitikimuose su vokiečiais lietuviai kartojo savo argumentus. Teisininkas pastebėjo, kad lietuvių gynyba buvo stipri, nelengvai įveikiama. Tačiau kaip manė, taip ir buvo: pirmas susitikimas su vokiečiais rezultatų nedavė, jie neatsisakė savo pozicijos, o lietuviai liko prie savo nuomonės. Per antrąjį susitikimą, pasak M. Römerio, vokiečių atstovai peržengė ribas tvirtindami, kad Klaipėdos krašto statutui prieštarauja ne tik Teismų santvarkos įstatymas, bet ir kiti teisės aktai. Vokiečių atstovai lietuviams ėmė

17 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 3 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 69.

18 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 4 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 70.

19 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 71.

reikšti pretenzijas dėl bendro Klaipėdos krašto valdymo. M. Römeris padarė išvadą, kad dėl kiekvieno savo žingsnio, susijusio su Kraštu, Lietuva turėjo diskutuoti ir konkuruoti su Vokietija, taip ją įtraukdama į visišką Krašto valdymą. Atrodo, kad vokiečiai norėjo, jog bet kokiam potvarkiui Klaipėdos krašte būtų gaunamas pritarimas iš Vokietijos pusės. O tai buvo neįsivaizduojama. Tad nuo tolesnių svarstymų buvo susilaikyta. Tam pritarė ir lietuvių delegacijos vadovas D. Zaunius²⁰. Vokiečiai buvo pateikę pretenzijas dėl maždaug dvidešimties Lietuvos teisės aktų ir dėl jų nuostatų reikalavo lietuvių paaiškinimo, pavyzdžiui, dėl Konsultantų komisijos Klaipėdos krašto reikalams parengto ir visai neseniai paskelbto Svetimšaliams gyventi įstatymo²¹ ir kitų teisės aktų²² nuostatų. Trečio susitikimo metu lietuviai pateikė teisinius argumentus dėl minėto įstatymo nuostatų. Dėl kitų teisės aktų lietuviai atsakė aiškintis. M. Römeris pastebėjo, kad vokiečių atstovų netenkino nei vienas paaiškinimas²³.

Po susitikimų V. Sidzikauskas lankėsi pas prancūzų teisininką J. Basdevant'ą. Jis buvo dėkingas Lietuvos teisininkams už pateiktus argumentus, ypač M. Römeriui. Tačiau pripažino, kad tokių toliaregiškų išvadų iš 1932 m. priimto Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo sprendimo Klaipėdos krašto byloje jis negalėjo daryti (matyt, Lietuvos teisininkas ne kartą akcentavo sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje taip, kaip tai darė aiškindamas Statutinio Teismo steigimo legitimumą, kitaip tariant, faktą, kad autonomija turi būti pavaldi suverenitetui, o ne atvirkščiai²⁴). Vis dėlto prancūzas pripažino, kad šis sprendimas sukūrė visiškai naujas Krašto konvencijos ir statuto aiškinimo perspektyvas. Valstybių signatarių teisininkų abejonės buvo išsklaidytos. Tačiau kai kurių nuomonių skirtumo (pranc. *divergences d'opinion*) nepavyko pašalinti. Tad planuota galimai susitikti dar kartelį ir prašyta Lietuvos delegacijos kol kas neišvažiuoti²⁵. Tačiau daugiau apie susitikimus M. Römeris dienoraščiuose neužsiminė.

Teisininkas grįžo į Lietuvą 1933 m. spalio 14 d.²⁶ Kaip tik tomis dienomis Vokietija

20 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 9 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 72.

21 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884.

22 „Svetimšaliams gyventi įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2884; „Svetimšaliams viešojon tarnybon priimti ir tarnyboje laikyti įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2885; „Svetimšalių mokesčiai už leidimus gyventi ir dirbti“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2886; „Svetimšaliams gyventi įstatymui vykdyti taisyklės“, *Vyriausybės žinios*, 1933, Nr. 416-2887 ir t. t.

23 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 73.

24 Žr.: Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 3 d., Nr. 256: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 4 d., Nr. 257: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 5 d. Nr. 258: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 7 d., Nr. 260: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 10 d., Nr. 262: 2; Mykolas Römeris, „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 11 d., Nr. 263: 2.

25 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 10 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 73.

26 Römer Michał, *Dziennik 1933–1936* (1933 m. spalio 14 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 75.

išstojo iš Tautų Sąjungos. Tai Europos valstybėms sukėlė nerimą dėl galimo karo²⁷.

Savo išpūdziais apie vizitą Ženevoje M. Römeris dalijosi Valstybės Taryboje²⁸. Teko susitikti ir su valstybės vadovu²⁹. Dar vėliau M. Römeris buvo pakviestas pas teisingumo ministrą. Be jo, susitikime dalyvavo užsienio reikalų ministras, T. Petkevičius, prokurorai, Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus pirmininkas. Buvo svarstoma valstybių signatarių teisininkų nuomonė. Jie siūlė Lietuvai kol kas netaikyti Teismų santvarkos įstatymo normų, susijusių su Klaipėdos krašto teismais ir prokuratūra. M. Römeris neįsivaizdavo, kaip Vyriausybė gali uždrausti teisėsaugos institucijoms šio akto neįgyvendinti³⁰. Tokių susitikimų buvo ir daugiau. Paaikškėjo, kad valstybių signatarių teisininkai prieštaravo Teismų santvarkos nuostatomis dėl Klaipėdos krašto prokurorų drausminės priežiūros, kurią turėjo atlikti Vyriausiasis Tribunolas. Teisininkai žadėjo, kad priešingu atveju ginčas gali atsidurti Nuolatiname tarptautinio teisingumo teisme. M. Römeris dienoraščiuose atkreipė dėmesį į tai, kad posėdžio metu buvo nuspręsta, jog minėtos normos neprieštarauja Klaipėdos krašto statutui. Tačiau jis nebuvo tikras dėl Vyriausybės sprendimo. Posėdyje dalyvavę diplomatai buvo linkę pritarti valstybių signatarių teisininkų pozicijai³¹. Po metų M. Römeris išgirdo apie valstybių signatarių konfidencialią notą Lietuvos Vyriausybei, kurioje raginama atkreipti dėmesį į situaciją Klaipėdos krašte ir daryti išlygas dėl tam tikrų Lietuvos teisės aktų nuostatų suderinamumo su Klaipėdos krašto konvencija ir statutu³².

Lietuviai nusileido. 1933 m. gruodį nuspręsta, kad Teismų santvarkos įstatymo nuostatos, įtvirtinusios teismų priežiūrą, autonominiams teismams bus taikomos iš dalies³³.

1939 m. perdavus Klaipėdos kraštą Vokietijai³⁴, visos Teismų santvarkos įstatymo nuostatos, susijusios su Klaipėdos kraštu, buvo panaikintos³⁵.

2. Lietuvos ir Danijos nuolatinė taikinimo komisija 1937–1938 m.

Po Pirmojo pasaulinio karo Danija siekė plėsti tarptautinius santykius. Tą darydama ji vystė arbitražo taikymo ribas³⁶. 1926 m. gruodžio 11 d. tarp Lietuvos ir Danijos sudaryta

27 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 16 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 76; „Europa privesta prie karo slenkščio“, *Lietuvos žinios*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 235 (4325), 1; „Europa prie karo slenkščio. Griūva vis Europos sistema“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. spalio 16 d., Nr. 234 (1906), 1.

28 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. spalio 18 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 77.

29 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 1 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 84.

30 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. lapkričio 15 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 84.

31 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1933 m. gruodžio 12 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 206.

32 Römer Michał, Dziennik 1933–1936 (1934 m. spalio 7 d.). VUB RS, f. 75-11, l. 254. Taip pat žr.: Susirašinėjimas su valstybėmis signatarėmis Klaipėdos krašto teismų kompetencijos klausimais. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1209.

33 Lietuvos Prancūzijos pasiuntinybės 1934 m. birželio 13 d. *pro memoria*. LCVA, f. 383, ap. Nr. 7, b. 1321, l. 37.

34 „Lietuvos Respublikos ir Vokietijos valstybės sutartis dėl Klaipėdos krašto perdavimo“, *Vyriausybės žinios*, 1939, Nr. 640-4654.

35 „Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas“, *Vyriausybės žinios*, 1939 m. gegužės 24 d., Nr. 645-4706.

36 Mažeika, *supra note*, 4: 149–158.

taikinimo ir arbitražo sutartis, kurią pasirašė Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Danijos ir Islandijos karalius³⁷.

Prieš pradėdant rašyti apie Lietuvos ir Danijos nuolatinę taikinimo komisiją pateiktinos jos sudarymo prielaidos ir kontekstas. Viskas įvyko dėl Lietuvos Vyriausybės plano plėsti susisiekimo infrastruktūrą. Ieškota patyrusių ir patikimų geležinkelių linijų tiesimo bendrovių. 1927 m. pradėtos derybos su danais dėl geležinkelio linijos Telšiai–Kretinga tiesimo. 1928 m. danai pateikė geležinkelio linijos tiesimo pasiūlymą³⁸. 1930 m. sausio 11 d. Lietuvos susisiekimo ministras V. Vileišis ir danų inžinierius K. Højgaardas pasirašė sutartį geležinkelio linijai Telšiai–Kretinga nutiesti³⁹. Sutartis vėliau patvirtinta Ministrų kabineto⁴⁰. Priimtas Geležinkelio Telšiai–Kretinga statybos įstatymas⁴¹. Danijos eksporto kredito komisija geležinkelio tiesimo darbams suteikė kreditą⁴². Geležinkelio linijos tiesimo darbai pradėti 1930 m. pradžioje, o baigti 1932 m. pabaigoje. Per tą laiką įvyko nenumatytas dalykas – Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) doleris devalvavo. Tai tarp lietuvių ir danų sukėlė ginčą dėl atsiskaitymo už geležinkelio linijos tiesimo darbus. Šie nesusipratimai prasidėjo 1933 m.⁴³ Lietuvos Vyriausybė toliau atsiskaitinėjo su danais JAV doleriais, nors jo vertė nebeatitiko tos, kuri buvo nustatyta 1930 m. Danai siūlė sudaryti atskirą susitarimą dėl atsiskaitymų. Lietuva nesutiko⁴⁴.

Galiausiai nuspręsta atsižvelgti į 1926 m. gruodžio 11 d. sudarytą Lietuvos ir Danijos taikinimo ir arbitražo sutartį. Pagal Sutarties 4 straipsnį, ginčas galėjo būti sprendžiamas kompetentingame Lietuvos teisme. Danai tam priešinosi, nes buvo įsitikinę, kad Lietuvos teismas bus šališkas: „*Toks bylinėjimasis esamomis aplinkybėmis būtinai sudarytų blogą nuotaiką abiejuose kraštuose, ypač Danijoje, kadangi tokia procedūra būtų laikoma nepadoria.*“⁴⁵

Danų nuomone, būtina buvo kreiptis į neutralų, tarptautinį darinį. Vis dėlto lietuviai manė, kad ginčas turi būti sprendžiamas pirmiausia nacionaliniame teisme. Taigi, ginčas buvo sprendžiamas iš pradžių Kauno apylinkės teisme⁴⁶, paskui apeliacine tvarka Kauno

37 Sutarties tekstą žr.: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 126–128ap.

38 Susisiekimo ministro 1928 m. rugsėjo 14 d. raštas Kauno apygardos teismo valstybės gynėjui. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 566 arba 607, l. 5–8; Susisiekimo ministro 1928 m. rugsėjo raštas Ministrų kabinetui. *Ibid.*, l. 14–14; Højgaard & Schultz 1928 m. kovo 6 d. raštas Lietuvos susisiekimo ministerijai. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 566, l. 219.

39 Sutartis su Akc. B-ve Højgaard & Schultz geležinkeliui Telšiai–Kretinga pastatyti. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 607, l. 1–13.

40 1930 m. sausio 30 d. Ministrų kabineto posėdžio protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b., 673, l. 30ap.

41 „Geležinkelio Telšiai – Kretinga statybos įstatymas“, *Vyriausybės žinios*, 1930, Nr. 320-2177.

42 Mažeika, *supra note*, 4: 198–199.

43 Danijos pasiuntinybės Lietuvoje vadovas S. P. Duurloo raštas dėl to, kad Lietuvos Vyriausybė nevisiškai atlieka finansinius įsipareigojimus. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1086, l. 120.

44 Mažeika, *supra note*, 4: 213.

45 Danijos aukščiausiojo teismo teisėjo N. Cohno 1934 m. liepos 9 d. raštas dėl Højgaard & Schultz. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1086, l. 62.

46 „Kauno apylinkės teismo 1935 m. rugsėjo 20 d. sprendimas dėl Klaipėdos uosto baseino statybos ir Telšių–Kretingos geležinkelio statybos“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 100–113.

apygardos teisme⁴⁷, kol galiausiai Vyriausiasis Tribunalas atmetė kasacinį skundą⁴⁸. Kauno apylinkės teismas ir Kauno apygardos teismas turėjo aiškinti sutarties žodžių prasmę, ieškoti sutarties nuostatų reikšmės aiškinimo metodo. Kauno apygardos teismas pabrėžė: „<...> jeigu sutarties žodžių prasmė yra aiški ir nekelia svarbių abejonų, ir jeigu nėra nustatyta, kad šalys sąmoningai nuslėpė tikrąją susitarimo prasmę, – tai toji sutarties žodžių prasmė kaip tik ir yra tikroji sutarties prasmė. Tokiais atsitikimais <...> nėra net teisėto pagrindo statyti klausimą, ar sutarties žodžių prasmė atitinka tikrąją sutarties prasmę.“⁴⁹

Pagrindinis byloje keltas klausimas – kuria valiuta Lietuvos Vyriausybė turi atsiskaityti su *Højgaard & Schultz*. Sutartyje numatyta, kad atsiskaitymo valiuta – doleriai. Sutarties sudarymo metu jie buvo padengti auksu. Ši atsiskaitymo valiuta buvo pasirinkta *Højgaard & Schultz* iniciatyva, kadangi jie labiau pasitikėjo dolerio, o ne lito pastovumu. Teismo nuomone, ta aplinkybė, kad danų įmonė pasitikėjo dolerio pastovumu, nesuteikė jai teisės reikalauti iš atsakovo atsiskaityti dolerio, padengto auksu, vertės valiuta. Teismo nuomone, Lietuvos Vyriausybė turėjo mokėti ne doleriais tos vertės, kokia ji buvo sutarties sudarymo metu, bet doleriais tos vertės, kurie bus atsiskaitymo metu. Teismas pabrėžė, kad galima būtų kvestionuoti šį dalyką, jei sutartimi siekta pridengti blogą šalies valią. Bet tokios nebuvo, nes dolerio vertės kritimo niekas negalėjo numatyti. Danai skundėsi, kad jie gauna sumažintą atlyginimą, atsiradusį mokant nuvertėjusia valiuta. Tačiau Teismas akcentavo keletą dalykų: pirma, valiutos vertė krito ne dėl atsakovo valios, atsakovas kritimo negalėjo numatyti, todėl negalėjo spekuliuoti; antra, pasaulinė krizė palietė ir Lietuvos ekonominę padėtį, iš kurios resursų atsiskaitoma su ieškove, tad sumažėjo ir jos resursai bei perkamoji galia. Šiuo atveju Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad danai nominalizmo priešinkais buvo tik dolerio atžvilgiu, bet ne lito. Akcentuotas aukso klauzulės klausimas, kuris danų buvo traktuojamas kaip bet kokių nuostolių neleistinumas ieškovei. Teismas pažymėjo, kad toks vienpusis sutarties aiškinimas yra neleistinas: „<...> pati ieškovė pripažįsta, kad sudarant sutartį turėta omenyje litas, kurio kursas gali kristi, taigi ne aukso litas. Jeigu laikyti, kad buvo turėta omenyje litas ne aukso, bet „kursinis“ litas, o doleris turėta omenyje – aukso, tai išeity, kad dolerių išvedimo koeficientas 1/10 nebūtų vienalytis, kas matematiškai išrodo neįmanoma. Jeigu vadovautis tokiu nevienalyčiu koeficientu, tai iš tikrųjų iš paprastų „kursinių“ litų būtų galima išvesti aukso dolerius. Bet ar nebūtų tai žengti žingsnį į alchemijos sritį.“⁵⁰

Be to, Teismas pastebėjo tam tikrą danų prieštaravimą patiems sau. Nes dar viename savo skundo argumente minėjo skirtumą, susidariusį dėl pavėluoto išmokėjimo dėl dolerio kritimo. Tai reiškė, pasak Teismo, kad danai reikalauja atsiskaitymo dienos vertės dolerių. O tai jau nieko bendra neturi su auksu padengtu doleriu⁵¹. Matyti, kad Lietuvos teismų sprendimai buvo pagrįstai palankūs Lietuvos Vyriausybei.

47 „Kauno apygardos teismo 1935 m. gruodžio 5-11 d. sprendimas“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 114–124.

48 „Vyriausiojo Tribunalolo 1936 m. kovo 13-27 d. sprendimas“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 81–86.

49 „Kauno apygardos teismo 1935 m. gruodžio 5-11 d. sprendimas“. LCVA, f. 386, ap. 1, b. 575, l. 115.

50 *Ibid.*, 116.

51 *Ibid.*, 119–120.

Danai ėmė ruošti ginčo sprendimui Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijoje. Mat, pagal Lietuvos ir Danijos taikinimo ir arbitražo sutarties 5 straipsnį, veikė Nuolatinė Lietuvos ir Danijos taikinimo komisija. Kadangi buvo pasibaigusios Komisijos narių kadencijos, reikėjo sudaryti naują komisiją. Ją turėjo sudaryti pirmininkas, du asmenys iš Lietuvos pusės ir du asmenys iš Danijos pusės. Prieš tai pirmininko pareigas ėjo Čekoslovakijos užsienio reikalų ministras E. Benešas. 1934 m. jis buvo sutikęs šias pareigas eiti ir antrą kadenciją, tačiau 1935 m. buvo išrinktas Čekoslovakijos Prezidentu, tad toliau tęsti Komisijos pirmininko pareigų negalėjo⁵². Lietuviams ir danams ne iš karto pavyko sutarti dėl Komisijos pirmininko kandidatūros. Tada danai nusprendė kreiptis į Nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo pirmininką, kad šis paskirtų Taikinimo komisijos pirmininką⁵³. Buvo paskirtas olandų pareigūnas J. Karnebekas⁵⁴. Danai kreipėsi į paskirtąjį pirmininką prašydami, kad Nuolatinėje taikinimo komisijoje būtų išspręstas ginčas tarp Lietuvos Vyriausybės ir *Højgaard & Schultz*⁵⁵. Toliau remiamasi M. Römerio prisiminimais apie vizitą Hagoje esančiuose Taikos rūmuose, kuriuose ir vyko Taikinimo komisijos posėdžiai.

M. Römeris iš Užsienio reikalų viceministro gavo pasiūlymą dalyvauti Lietuvos ir Danijos taikinimo komisijoje (pranc. *La Commission Permanente de conciliation danolituanienne*)⁵⁶. Teisininkas sutiko, suvokdamas, kad užduotis nelengva, bet įdomi⁵⁷. Jo sutikimą valstybės vadovui perdavė užsienio reikalų ministras⁵⁸. 1937 m. liepos 1 d. Respublikos Prezidentas pasirašė aktą N. 745, kuriuo paskyrė Vytauto Didžiojo universiteto rektorių minėtos komisijos nariu trejiems metams⁵⁹.

1937 m. rugsėjį teisininkas gavo laišką iš Hagos su antspaudu *La Cour permanente d'arbitrage*. M. Römeris prisipažino, kad jis nežinojo, jog Nuolatinis arbitražo teismas yra atskira institucija kaip ir Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas. Dienoraščiuose jis atkreipė dėmesį į tai, kad Arbitražo teismas buvo Hagos taikos konferencijos institucija, o Teisingumo Teismas – Tautų Sąjungos institucija. Teisininkas neskubėjo atidaryti laiško, nes buvo įsitikinęs rasiąs ten keletą Teisingumo Teismo publikacijų ir pan. Tačiau paaiškėjo, kad atsiųstame voke buvo dokumentai, susiję su Lietuvos ir Danijos ginču bei kvietimu atvykti. Pagal M. Römerį, tarp Lietuvos ir Danijos kilo ginčas dėl atsiskaitymų su Danijoje esančia įmone, kuriai buvo suteikta koncesija tiesti geležinkelį iš Šiaulių į Kretingą per

52 Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus 1936 m. kovo 19 d. raštas užsienio reikalų ministrui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 44, 88.

53 Susirašinėjimas dėl Danijos-Lietuvos taikinimo komisijos pirmininko yra saugomas: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 36, 42, 44–47, 54, 57, 58, ir t. t.

54 Mažeika, *supra note*, 4: 219.

55 1937 m. vasario 12 d. gautas raštas iš S. P. Duurloo. LCVA, f. 383, ap. 8., b. 1086, l. 8.

56 Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 3 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 9.

57 Römer Michał, *Dziennik 1936–1938* (1937 m. birželio 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 216; M. Römerio 1937 m. rugpjūčio 31 d. sutikimas priimti pareigas Danijos-Lietuvos taikinimo komisijoje. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 2, 2ap.

58 Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 22 d. raštas. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 5.

59 Respublikos Prezidento 1937 m. liepos 1 d. aktas Nr. 745. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 4.

Telšius. Ginčas kilo dėl to, ar Lietuva turėjo atsiskaityti JAV doleriais pagal aukso valiutą, ar baziniu dolerio kursu. Pasak M. Römerio, ginčo objektas labai didelis, vienu atveju už dolerį mokami keturi litai, kitu atveju – šeši. Taip pat teisininkas pastebėjo, kad bet kokie ginčai tarp Danijos ir Lietuvos, remiantis Lietuvos ir Danijos taikinimo ir arbitražo sutartimi, turėjo būti sprendžiami komisijoje, susidedančioje iš keturių narių. Taigi, Arbitražo teismo sekretoriatas kreipėsi į teisininką⁶⁰. Taip buvo dėl to, kad Vyriausybė pasiūlė M. Römerio kandidatūrą. Teisininkas suprato, kad bylą laimėti bus nelengva. A. N. Mandelštamą turėjo būti Lietuvos atstovu, o jo padėjėjais – T. Petkevičius ir D. Krivickas⁶¹. Paskirtas ir Užsienio reikalų ministerijos tarnautojas, turėjęs rūpintis techniniais šio klausimo dalykais⁶².

Komisijos pirmininkas J. Karnebekas pirmąjį taikinimo komisijos susitikimą paskyrė lapkričio 12 d. Taikos rūmuose Hagoje. Kiti komisijos nariai buvo iš danų pusės danas K. A. Oldenburgas, ambasadorius Prancūzijoje, ir prancūzas V. de Fonteney, iš Lietuvos – konstitucinės ir tarptautinės teisės specialistas profesorius M. Römeris ir Latvijos kasacinio teismo teisėjas O. Ozoliņšas. Iš pradžių planuota, kad vietoj latvio bus norvegas Ch. Lange'as, buvęs Tarparlamentinės Sąjungos generalinis sekretorius. Tačiau Lietuvos atstovas A. N. Mandelštamą išsakė abejones dėl norvego nešališkumo, nes buvo įsitikinęs, kad šis palaikys danus. O pagal Lietuvos ir Danijos susitarimą, kilus abejonių, komisijos narį galima buvo pakeisti⁶³. Danijos atstovais buvo danų diplomatas N. Høstas ir šveicaras tarptautinės teisės profesorius G. Sauser-Hallas⁶⁴.

M. Römeris dienoraščiuose pabrėžė, kad komisija tėra taikinimo darinys, nepriiman-tis privalomo pobūdžio sprendimo, o tik pasiūlymą, kurį turi pateikti Lietuvos ir Danijos vyriausybėms. Jeigu Komisijos pasiūlymui vyriausybės nepritaria, tai ginčo sprendimui paliekami keli keliai – Nuolatinis arbitražo teismas arba Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas⁶⁵.

Pirmasis posėdis turėjo įvykti spalio mėnesį, bet jis buvo atidėtas paprašius taikini-mo komisijos nariui Latvijos kasacinio teismo teisėjui O. Ozoliņšui. M. Römeris nujautė, kad latvis atidėjo susitikimą paprašius A. N. Mandelštamui. Šiam prirėkė daugiau laiko pasirengti Lietuvos pozicijos gynybai. Tam reikėjo ir užsienio literatūros studijų⁶⁶. Taigi, pirmasis taikinimo komisijos posėdis suplanuotas lapkritį⁶⁷.

Prieš išvykdamas į Hagą M. Römeris susitiko su užsienio reikalų ministru. Buvo aišku, kad norėta, jog Lietuvos tezės būtų grindžiamos grynai teise. Teisininko nuomone, teisinis

60 1937 m. rugsėjo 3 d. generalinio sekretoriaus raštas. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 1.

61 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 16 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 269.

62 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 273.

63 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 26 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 289; Užsienio reikalų ministro 1937 m. birželio 3 d. raštas M. Römeriui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 854, l. 9.

64 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai 1938 (1938 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 12.

65 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. rugsėjo 24 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 273.

66 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 5 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 279.

67 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. spalio 8 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 280.

pagrindas būtų patogesnis Lietuvos tezėms sprendžiant ginčą. Rektorius prognozavo, kad komisijos pirmininkas sieks kompromiso ir neleis vienos ar kitos pusės šimtaprocentinio tezių palaikymo⁶⁸.

1937 m. lapkričio 10 d. teisininkas nuvyko į Hagą⁶⁹.

1937 m. lapkričio 12 d. įvyko pirmasis susitikimas. Nuspręsta pirmiausia suteikti terminus ir galimybes šalių atstovams pateikti savo pareiškimus ir išvadas⁷⁰. Taigi, reikėjo nustatyti valstybių rašytinių pareiškimų terminus ir kitas procedūrinės detales. Posėdžiuose dalyvavo Nuolatinio arbitražo teismo generalinis sekretorius. Įdomu tai, kad komisijos pirmininkas pabrėžė, jog ši taikinimo komisija yra pirmoji realiai veikianti. Tad praktinės jos veikimo patirties nebuvo. Sudarytų buvo arti šimto, tačiau nei viena jų nepaliko jokios praktikos. M. Römeris, išgirdęs apie tai, pagalvojo, kad šios taikinimo komisijos darbas itin svarbus, sukursiantis precedentą ir nustatysiantis tokio darinio funkcinius pagrindus. Taigi, pirmame susitikime buvo sprendžiami Lietuvos kontrmemorialo, Danijos repliko, Lietuvos dupliko pateikimo terminai, žodinio bylos nagrinėjimo, komisijos darbinės kalbos, veiklos užbaigimo protokolavimo klausimai. Buvo apsispręsta dėl terminų: Lietuvos kontrmemorialas turėjo būti pateiktas gruodžio 15 d., Danijos replikas – vasario 1 d., Lietuvos duplikas – kovo 15 d. O apie 1938 m. balandžio vidurį turėjo įvykti žodinis dalyvaujančių šalių išklausymas⁷¹. Komisijos kalba pasirinkta prancūzų, o baigiamąjį protokolą turėjo redaguoti Arbitražo teismo sekretorius, prižiūrimas Komisijos pirmininko⁷².

Prašyta šalių parengti atsakymus į tokius klausimus: koks tikslus atlyginimo dydis Lietuvoje mokant doleriais, ar danų įmonė apdrausta ir pan. M. Römeris pastebėjo, kad komisijoje vyravo mandagumas, bičiulystė, geranoriškumas. Teisininkas pagalvojo, kad kova greičiausiai bus vėliau ir tikėjosi, kad tai bus riteriška, argumentų kova. Tuo baigėsi pirmasis Taikinimo komisijos nario vizitas. Šio vizito metu teisininkas sužinojo apie Estijos iškeltą bylą Lietuvai Nuolatiniam tarptautinio teisingumo teisme, kurioje jis vėliau eis nacionalinio teisėjo pareigas⁷³.

Grįžęs teisininkas pasidalijo savo išspūdžiais iš Nuolatinės taikinimo komisijos su užsienio reikalų viceministru, perdavė dokumentus⁷⁴. Taip pat, nekalbėdamas apie ginčą iš esmės, perskaitė paskaitą apie tarptautinę taikinimo komisiją Rotary klube⁷⁵, Teisinių draugijoje⁷⁶.

1938 m. gegužę M. Römeris grįžo į Hagą. Lietuvos delegaciją sudarė Lietuvos advokatas

68 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 293.

69 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 297.

70 *Ibid.*

71 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. lapkričio 12 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 40.

72 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1937 m. lapkričio 13 d.). VUB RS, f. 75-19, l. 40.

73 *Ibid.*

74 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 19 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 301.

75 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. lapkričio 30 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 307.

76 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1937 m. gruodžio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 312.

A. N. Mandelštam, T. Petkevičius, D. Krivickis, J. Montvila ir V. de Faria e Castro. Atvykus paaiškėjo, kad Komisijos pirmininkas skubėjo ir norėjo, kad kitą dieną po Danijos advokatų kalbų Lietuvos advokatas pateiktų savo atsakymus. Taip pat paaiškėjo, kad bus vengiama radikalių griežtų teisinių tezių, o linkstama link kompromiso. A. N. Mandelštamui susidarė įspūdis, kad kaip tik iš jo tikimasi kompromisinio pasiūlymo. M. Römeris pastebėjo, kad Lietuvos delegacijoje buvo įsivyravusi radikalių teisinių tezių laikymosi pozicija, o tai jau savaime atmetė kompromiso paieškos ir sutaikinimo galimybę⁷⁷.

Danijos ir Lietuvos taikinimo komisija pradėjo savo darbą 1938 m. gegužės 19 d. Pirmausia susitiko Komisijos nariai nedalyvaujant šalims. Buvo aptartas terminas, per kurį atsakymus turėjo pateikti Lietuvos advokatas, leidimas dalyvauti Lietuvos delegacijai ir Danijos pramonininkui inžinieriui K. Højgaardui posėdžiuose stebėtojo teisėmis. Nedeliant prasidėjo Komisijos posėdis. Pradėjo kalbėti Danijos advokatas G. Sanser-Hallas. Kalba truko ilgiau nei keturias valandas. Pasak M. Römerio, jis apibendrino visas danų tezes sykiu kritikuodamas Lietuvos poziciją. Kalbos pabaigoje šveicaras pradėjo naudoti įžeidžiančias Lietuvą frazes. Teisnininką tai papiktino. Jis nedelsdamas parašė protesto laišką Komisijos pirmininkui. Rašte M. Römeris atkreipė dėmesį į tai, kad šalių atstovų įžeidžiantys pasisakymai kenkia taikinimo darbui. Savo rašte lietuvis įvardijo Danijos atstovų įžeidžiančius posakius „valstybės, kurios turi garbės jausmą“, „teisingesnė už Lietuvos valstybę“, „su ištikimybe“, „nesunku išlaikyti savo valiutos kursą valstybei, kuri nemoka savo skolų“, reiškiančius, kad Lietuva neturi garbės jausmo, kad jos valdžia neteisinga, veiksmai neloyalūs, kad ji negrąžina skolų. Rašte teisininkas akcentavo, kad tai nepriimtina, ir jis nesupranta, kaip tokią taktiką gali naudoti į Taikinimo komisiją kreipęsis valstybės atstovas, tuo pareiškdamas, kad jis pasirengęs susitaikyti. Jis akcentavo, kad nemanoma, jog tai skatintų susitaikymą. Rašto autorius pabrėžė ir tai, kad jeigu Lietuva pasirašė arbitražo sutartį su Danija, tai reiškia, kad sutinka su taikinimo procedūra ir su arbitražu, jei taikinimas nepavyks. Tokiu atveju negalima piktintis dėl to, kad skiriasi požiūris į įsipareigojimus kitos šalies atžvilgiu. Rašte nurodoma, kad jeigu Lietuva prieštarautų skolų apmokėjimui, tai nesutiktų su taikinimo procedūra ir galbūt arbitražu. M. Römeris pastebėjo, kad tokiomis sąlygomis susitaikymo perspektyvos pesimistinės: „Šioje situacijoje, *pone pirmininke, prisipažįstu, kad esu pesimistiškai nusiteikęs dėl susitaikymo perspektyvų; žinoma – aš asmeniškai atliksiu savo užduotį su geriausia valia. Bet aš tikrai čia atvykau ne tam, kad dalyvaučiau komisijos darbe ir klausyčiau įžeidinėjimų savo šaliai ir jos valdžiai; kaip Lietuvos pilietis bei Lietuvos paskirtas Komisijos narys, teikiu oficialų protestą prieš Komisijoje Danijos atstovo p. Sanser-Hall pasakytus įžeidimus.*“⁷⁸

Kitą dieną raštas buvo įteiktas Arbitražo teismo generaliniam sekretoriui. Pirmininkas, gavęs laišką, iš karto nuvyko į viešbutį, kuriame apsigyveno M. Römeris. Jiedu susitiko. Pirmininkas pritarė M. Römerio pastaboms dėl dano elgesio. Olandas paklausė teisininko, ką, jo nuomone, jis turėtų daryti. Lietuvis atsakė, kad juo visiškai patitiki ir apie tai jis rašė

77 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 18 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 12.

78 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 19 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 13.

tik jam. Rektoriui susidarė įspūdis, kad pirmininkas bijojo rimtesnių komplikacijų, apsunkinančių jo vaidmenį taikinime ir galinčių aptemdyti jo autoritetą ir tarptautinės komisijos pirmininko prestižą. Pirmininkas nurodė, kad jis planuoja ryte pasikalbėti su danų atstovu ir pareikšti jam įspėjimą, taip pat pažadėjo su laiško turiniu supažindinti Komisijos narius nedalyvaujant jo valstybių advokatams. M. Römeris padėjo pirmininkui. Susitikime kalbėta ir apie susitaikymo perspektyvas. Pirmininko nuomone, užduotis sudėtinga, nebent pačios ginčo šalys pasiūlytų kompromisą. O šalys to nepadarė kategoriškai gindamos savo pozicijas. Pirmininkas pabrėžė, kad jis nenori leisti į teisminį procesą, nes ne tokia yra komisijos misija. Jos užduotis – nukreipti procedūrą į draugišką susitaikymą. M. Römeris iš esmės sutiko su tokiu požiūriu. Šios komisijos užduotis nebuvo ginčo dėl teisės sprendimas⁷⁹.

Kitą dieną M. Römeris viešbutyje gavo žinią, kad danų advokatas norėjo pasišnekėti su lietuviu. Po pietų įvyko telefoninis pokalbis. G. Sanser-Hallas paklausė, kur ir kada galima būtų susitikti. Susitiko M. Römerio kabinete Taikos rūmuose. Danijos atstovas pradėjo teisintis, kad jis nenorėjo ižesti Lietuvos ir kad apgailestauja dėl tam tikrų frazių. Kadangi danų atstovo kalba nebuvo įtraukta į bylą, tai Lietuvos teisininkas incidentą laikė baigtu⁸⁰.

Komisijos narių susitikime buvo pranešta apie M. Römerio raštą. Komisijos narys danas K. A. Oldenburgas prisipažino, kad ir jis padarė pastabą Danijos atstovui dėl netinkamų pasisakymų. Tad įvyko posėdis, kuriame dalyvavo šalys. A. N. Mandelštamą savo kalboje taip pat atkreipė dėmesį į G. Sanser-Hallo vartotas Lietuvą menkinančias frazes. Lietuvos advokatas trumpai atrėmė oponento argumentus esminiais klausimais, nesileisdamas į smulkmenas ir nedramatizuodamas situacijos. Jo kalba truko maždaug dvi valandas. Nebuvo kalbėta apie finansinius K. Højgaardo tariamus nuostolius. Ši tema buvo palikta tikintis gauti tokį klausimą vėliau. Tačiau danai, pasak M. Römerio, paruošė staugmeną. Jie atsisakė nuo tolesnių klausimų ir atsakymų studijos bei paprašė, kad komisija imtųsi sutaukinimo veiksmų. Tada Komisijos pirmininkas paprašė stebėtojų pasitraukti iš posėdžio. Pirmininkas paprašė valstybių atstovų susitikti vieniems ir pasikalbėti bei informuoti Komisiją apie bendrus susitarimus. Valstybių atstovai nuėjo į atskirą kambarį, tačiau A. N. Mandelštamą grįžo labai greitai ir nurodė, kad Lietuvos Vyriausybė jo neįpareigojo sudaryti susitaikymo. Jo darbas – pateikti teisinius argumentus, pagrindžiančius Lietuvos poziciją. Posėdis baigėsi. Pirmininkas sukviėtė Komisijos narius. M. Römeris pastebėjo, kad niekas nežinojo, ką reikės daryti, „darbo perspektyva gana chaotiška“. Tačiau teisininkas prisipažino, kad jam ima aiškėti darbo metodas⁸¹.

M. Römeris surašė programą Komisijos pirmininkui išdėstydamas savo koncepciją. Jis išklė esminį klausimą – ar Lietuvos teismų sprendimai šioje byloje yra *res judicata*, privalomi ir Lietuvai, ir Danijai. Jei ne, tada ginčas atviras. Jeigu taip, tada kyla klausimas, ar šiems sprendimams taikomas *dénis de justice*, panaikinantis *res judicata* ir iš naujo

79 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 20 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 13.

80 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 21 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 14.

81 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 22 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 14.

atveriantis kelią ginčui. Toliau teisininkas svarstė taip: jeigu yra *res judicata* ir nėra *dénis de justice*, kurį turi nustatyti Komisija, tai susitaikymui nėra galimybės, nes ginčas nebėra atviras ir viskas saistoma *res judicata*. Tada, teisininko nuomone, nėra kito būdo pasiekti kompromisą, tik gauti išankstinį Lietuvos sutikimą atsisakyti nusistovėjusios teisės ir pasitikėti komisijos teisingumo vykdymu⁸².

Vėl įvyko Nuolatinės taikinimo komisijos posėdis. Valstybių advokatai nebuvo pakviesti. Dalyvavo tik Komisijos nariai. Komisijos pirmininkas norėjo nedelsiant pradėti rengti taikos projektą. Jis pabrėžė, kad Komisija neturi analizuoti teisės klausimų, kad taikinimo procedūrai nebūtų suteiktas kvaziteisminės procedūros pobūdis ir Komisija nepavirstų nauja teismine institucija. Todėl jis sumanė dar kartą paprašyti ypač Lietuvos atstovo pabendrauti su Lietuvos Vyriausybe dėl galimo kompromiso. Tada pradėjo kalbėti M. Römeris. Jis perskaitė galimą Komisijos veiklos programos projektą ir pasiūlė svarstyti du teisės klausimus: *res judicata* klausimą ir *dénis de justice*, pažeidžiantį *res judicata*, klausimą. Jis pabrėžė, kad jeigu yra *res judicata*, o *dénis de justice* neįrodytas, tai ginčas jau išnaudotas ir sprendimas priimtas. Tokiu atveju Komisijai reikalingas *ex aequo et bono* Lietuvos sutikimas pradėti ginčą. Komisijos pirmininkas pasiūlė išplatinti Lietuvos teisininko parengtą programą kitiems komisijos nariams ir apsvarstyti⁸³.

Po kelių dienų J. Karnebekas ir toliau ragino ieškoti kompromisinio požiūrio. Tačiau jo raginimą Lietuvos teisininkas pavadino „keistu“. Komisijos vadovas įtikinėjo M. Römerį ir O. Ozolišą, kad jis svarstė pateiktą siūlymą, tačiau ir vėl akcentavo, kad Taikinimo komisija negali antrinti tarptautinės jurisdikcijos institucijų, spręsti sudėtingų teisinių klausimų. Jo nuomone, tai net galėtų apsunkinti susitaikymą, nes būtų pateiktos kategoriškos pozicijos. Remiantis Komisijos pirmininku, komisija neturi daryti to, kas yra arbitražo arba teismo kompetencijoje, jei susitaikymas neįvyktų. Jis pabrėžė, kad M. Römerio iškeltas klausimas dėl Lietuvos sprendimų šioje byloje teisinės galios turi likti atviras ir nedaryti įtakos nei komisijos, nei šalių galimuose taikos susitarimuose. Lietuvos teisininkas pastebėjo, kad sunku reikalauti iš Lietuvos sudaryti kokią nors taikos sutartį be kategoriško įvertinimo, jog Lietuvos teismų sprendimai yra galiojantys, antraip tai sukurs precedentą ir kiekvienas užsienietis Lietuvoje gali laikyti savęs nesaistomu nei Lietuvos įstatymų, nei Lietuvos teismų, nes užtenka tik kreiptis skundais per savo vyriausybę į tarptautinį forumą. O tai, pasak lietuvio, pavojingas precedentas, su kuriuo valstybė negali sutikti ir privalo priešintis bandymams susitaikyti. Pirmininkas teisininkui atsakė, kad komisija neatmeta Lietuvos teismų sprendimų, o tik tvirtina, kad komisija jokių būdu nekvestionuoja Lietuvos teisinių pozicijų, kuriomis grindžiamas kiekvienas reikalavimas, jos lieka nepajudinamos, bet galbūt yra galimybė kai kur sušvelninti, kai kur visai atsisakyti pozicijų, siekiant taikos, galbūt Lietuva savo noru galėtų padaryti kokių nors nuolaidų išsaugodama savo *res judicata* tezę. Kitaip tariant, pirmininkas siūlė tą patį, ką ir Lietuvos teisininkas, t. y. nuolaidas ir kompromisus neneigiant *res judicata*, bet su laisvai išreikštu Lietuvos sutikimu. Latvių

82 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 22 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 14.

83 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 23 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 15.

teisininkas pastebėjo, kad Komisija negali spręsti taikos labai nemotyvuodama savo išvadų. Pirmininkas atsakė, kad Komisija turi tik tarpininkauti siekiant šalims susitarti. Taigi, iš esmės Komisija turėjo būti neutralus tarpininkautojas. Be to, J. Karnebekas akcentavo, kad sutartyje tarp Danijos ir Lietuvos nurodyta, kad komisija ne privalo, o gali pateikti susitaikymo formulę. Lietuvos teisininkui kilo klausimas, o kas tada, jei šalys apskritai nenorės sudaryti jokių susitarimų, ar tada Komisija formuluos kokį nors pasiūlymą. Buvo atsakyta, kad tokiu atveju Komisija tik surašys protokolą, kuriame bus nurodyta, kad susitaikymo nepavyko pasiekti. M. Römeris padarė išvadą, kad iš esmės tai buvo tas pats, kas ir jo pasiūlymas, tik pasirinkta kitokia forma ir metodas. Tačiau jis stebėjosi: „<...> *jeigu komisija absoliučiai atmets bet kokį įstatymo aiškinimą, kodėl buvo organizuota išsitaikymo parengiamoji procedūra šalių debatams raštu ir žodžiu, kurie susidarė vien iš abiejų šalių teisės aiškinimo. Komisijos funkcijų pobūdis turėjo būti nustatytas iš anksto ir kategoriškai. Visas šalių atstovų darbas – laiko ir išlaidų be jokio poveikio švaistymas.*“⁸⁴

Komisija paklausė A. N. Mandelštamo, ar jis Lietuvos Vyriausybės įgaliotas visapusiškai atstovauti Vyriausybei Komisijoje ir kiek jis pasiryžęs daryti nuolaidų. Taigi, siekta išsiaiškinti, ar Lietuvos atstovas dabar jau gali pateikti kompromiso variantą, ar jam dar reikia susisiekti su Lietuvos Vyriausybe. Tai siekta padaryti, nes Komisija buvo nusprendusi nesiuolyti jokių susitarimo formulių, o tik tarpininkauti šalims siūlant susitaikymo variantus. M. Römeris pastebėjo, kad danų atstovai pasirengę daryti nuolaidas. Lietuvos teisininkas buvo priblokštas tokios komisijos neefektyvumo, kuri nusprendė tenkintis šalių susitarimu, pati atsiribodama nuo bet kokių teisinių svarstymų, net atsisakydama rengti savo sutaikymo formuluoję: „*Iš tiesų Lietuvos delegacija, kaip ir danų atstovai, tiek daug laiko ir lėšų skyrė teisės studijoms ir argumentams, o komisija tiesiog apeina teisės klausimus ir iš esmės visas jų išvadas, visą jų darbą sumenkindama iki nulio ir daro jį beprasmišku. <...> Tokios komisijos rezultatas yra labai menkas, nes net ir be jos brangaus dalyvavimo šalys lygiai taip pat galėtų susitarti arba nesusitarti.*“⁸⁵

Galiausiai J. Karnebekas Komisijos nariams perskaitė raštą, kurį pateikė Lietuvos atstovui A. N. Mandelštamui. Rašte buvo pabrėžta, kad neketinama kelti klausimo dėl Lietuvos nacionalinių nuomonių, kurių svarba nekvestionuojama, ir nenorima kištis į galimą Sutartyje numatytų teisminių ir arbitražo institucijų veiklą. Rašte klausiama Lietuvos atstovo, ar šis įgaliotas stebėti Komisijos darbą ir pradėti derybas kitokiu keliu nei griežtai teisiniu, siekiant surasti bendrą sprendimą, leisiantį taikiai užbaigti ginčą. Išgirdęs tokį raštą, M. Römeris padarė išvadą, kad šio rašto turinys artimas tam, kurį jis pasiūlė. Tik skirtumas tas, kad Komisija nenustatys Lietuvos teismų sprendimų galios. Tačiau akivaizdu, kad Komisija kategoriškai nevertina Lietuvos teismų sprendimų galios, o kreipiasi į pačias šalis prašydama susitarti. Kitaip tariant, Komisija nemano, kad gali priimti sprendimus ten, kur jie jau priimti. O Lietuvos teisininkas tą patį ir siūlė: Lietuva nacionalinių teismų

84 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 25 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 16.

85 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 26 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 16.

sprendimų *res judicata* ribose gali leistis į kompromisines derybas⁸⁶.

Reikėjo palaukti Lietuvos Vyriausybės atsakymo. Po kelių dienų jis atėjo: „Lietuvos Vyriausybė mano, kad šis Lietuvos ir Danijos ginčas iš esmės yra teisinis ginčas, todėl Taikinimo komisija jo negali išsiaiškinti kitaip, kaip tik teisiškai išnagrinėjus abiejų šalių argumentus, pateiktus jai per nustatytą šešių mėnesių laikotarpį. Dėl to Lietuvos Vyriausybė, vis dar norėdama ginčą su Danija išspręsti per Taikinimo komisiją, apgailestauja, kad savo atstovo negali įgalioti pradėti derybų kitu, nei teisiniu, lygiu.“⁸⁷

Susipažinę su Lietuvos atsakymu, Komisijos nariai ėmė svarstyti, kokių žingsnių imsis toliau. M. Römeris įžvelgė du kelius: nustatyti, ar apskritai yra teisinis Lietuvos atsakomybės pagrindas Danijos atžvilgiu Danijos pareiktų ieškinių ribose, ir, esant teigiamam atsakymui, sudaryti teisingą susitarimą *ex aequo et bono*, nesigilinant į kitus teisinius klausimus, nustatant skolą kompromisu, arba, jei Komisija vengia spręsti esminį klausimą, tiesiog konstatuoti, kad Komisijai nepavyko sutaikyti šalių. Latvijos teisininkas sugalvojo savitą kompromisą, nors ir painų, t. y. Komisija turi pakomentuoti teisinius ginčo klausimus, bet nepriimti jokio sprendimo, kiekvienam Komisijos nariui pateikiant individualų pareiškimą, be oficialaus balsavimo, bei parengiant kompromisinį siūlymą. M. Römerio pirmąjį kelią Komisijos pirmininkas atmetė ir pradėjo svarstyti O. Ozoliņšo pasiūlymą, kuriame, matyt, galima buvo pasiekti kažkokio kompromiso. Tada danas K. A. Oldenburgas pradėjo skaityti pranešimą apie galimybę sumažinti danų reikalavimus pinigine išraiška⁸⁸. Nuspręsta laikytis latvio pasiūlymo, bet ilgainiui dar labiau viskas susipainiojo. Tada Lietuvos teisininkas pasiūlė dar vieną variantą. Lietuvis siūlė, kad Komisija pirmiausia pažymėtų, jog Danijos iškeltame ginče reikia konstatuoti Lietuvos atsakomybę ir nustatyti jos apimtį. Čia Komisijai tereikia padaryti tokią teisinę išvadą. Teisininko nuomone, tokią teisinę išvadą padarius ir nustčius Lietuvos atsakomybės mastą, nustatant Lietuvos skolą K. Højgaard bendrovei, nekiltų jokių kitų teisinių klausimų. Tokioje procedūroje, pasak M. Römerio, slypi teisingumo klausimas ir Komisijos narių balsais būtų įvertintas materialinis teisingumas, o kartu išspręstas ir teisinis klausimas. Latvių teisininkas atsiėmė savo pasiūlymą ir nurodė, kad prisijungia prie M. Römerio pasiūlymo. Už lietuvio pasiūlymą balsavo tik pats pasiūlymo autorius ir latvis. Danas ir prancūzas balsavo prieš. Sprendimą nulėmė Komisijos pirmininko, kuris taip pat buvo prieš lietuvio idėją, balsas. Akivaizdu, kad bus pradėtas rengti susitarimo pasiūlymas be jokių teisinių tezių, tik materialinio teisingumo požiūriu⁸⁹.

Nuajausdamas, kad taip bus, M. Römeris buvo parengęs ir savo ekonominius samprotavimus. Tačiau jis abejojo, ar koks nors susitaikymas apskritai įmanomas⁹⁰. Danas pasiūlė šiek tiek mažesnę Danijos reikalaujamą sumą, maždaug 400 000 litų, o reikalaujama buvo daugiau nei šešių milijonų. Taigi, tai buvo labai maža nuolaida. Vėliau jau buvo siūlyta

86 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. gegužės 26 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 16.

87 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 1 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 19.

88 *Ibid.*

89 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 2 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 20.

90 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 20.

840 000 litų nuolaida. Kitaip tariant, Danija bandė suvilioti lietuvius nedidelėmis nuolaidomis. Žodžiu, kiekvienas narys siūlė savo skolos skaičiavimo variantą. O Komisijos pirmininkas nepamiršdavo priminti, kad jei Lietuva nepriims komisijos susitarimo, ji rizikuoja, kad per tarptautinius teismus bus priteista dar daugiau nei Danija reikalauja ir kad gali patirti tokius įžeidimus, kad Lietuvos teismai bus sutepti *dénis de justice* ir *mal jugé*. O M. Römeris ginčų įkarštyje nurodė, kad Danija taip pat rizikuoja ir kad jos visi reikalavimai bus atmesti, nes, jei Nuolatinė komisijos taikinimo procedūra apsisprendė nenagrinėti ginčo dėl šalių teisių, tai jos pirmininkas negali reikšti prielaidos, kad Lietuva pralaimės. Lietuvis pastebėjo, kad olandas buvo akivaizdžiai šališkas Danijos naudai. Latvis sureagavo į tai, kad ieškinių padalijimo dalys yra nelygiavertės: iš Danijos atimamas vienas ar du milijonai, o iš Lietuvos reikalaujama penkių ar šešių milijonų. Maža to, visi skaičiavimai buvo nemotyvuoti, o dėl teisės nieko nebuvo sprendžiama. Taigi, latvis konstatavo, kad tokie siūlymai būtų nelygiavertčiai. Ginčiuose kalbėta ir apie pagrindinių pasaulio valiutų vertės kritimą, ir apie mažų jaunų valstybių, kurios neturi kolonijų, gyvenimo lygį, apie turtingų šalių, gyvenančių iš kolonijų ir pramonės, išnaudotojišką požiūrį ir t. t. M. Römeris dienoraščiuose rašė, kad šios šalys pačios atsisakė aukso standarto ir už viską moka tik nominaliomis vertėmis, kurios neatitinka aukso vertės. Lietuvis, klausydamasis ginčo tarp latvio ir olando, pareiškė, kad Komisijos narių nuomonių skirtumai išreiškė psichologinį, mentalinį skirtumą tarp žemės ūkio neturtingos ir jaunos šalies bei turtingos šalies, gyvenančios iš prekybos, kolonijų, pirklių, turtingų miestiečių, auksą garbinančių žmonių. M. Römeris šiuos dalykus laikė esminiais net ir teisės klausimuose, net ir teisingume: „*Ir su šiais buržuazinio-merkantilinio „mentalitė“, kuris supranta tik pelną ir viską, kas duoda auksą, ir skurdžių žemės ūkio parijų, dirbančių jiems ir turinčių visada mokėti auksu, „mentalitė“, taip pat yra susiję su prieškarinio „mentalitė“, ypač vyresnės kartos žmonių, tokių kaip Karnebeek, ir žmonių, priklausančių tokioms šalims kaip Danija ir Nyderlandai, kurios išgyveno Didįjį Karą kaip neutralios ir nepatyrė ekonominių ir socialinių kataklizmų tokiu mastu, kaip mes. <...> Taip, mūsų ginčai Komisijoje yra skirtingų „mentalitės“ ginčas.*“⁹¹

Komisijos pirmininkas parengė pasiūlymą dėl susitarimo, kuriame buvo raginama sumokėti danams. Projekte buvo aiškiai nurodyta, kad sprendimai dėl teisinių klausimų pašalinti Komisijos daugumos balsais, o nuostolių kriterijus buvo nustatytas pagal dolerio kurso kritimą, t. y. panaudotas aukso kriterijus. Toks protokolai radikaliai išskyrė lietuvių ir latvių iš daugumos. Šie norėjo, kad būtų atsižvelgta į visus dolerio perkamosios galios elementus. Protokole pažymėta, kad susitaikymo siūlymui nepritarė du Komisijos nariai. Siūlyme pabrėžta, kad Lietuva turi atlyginti *Højgaard & Schultz* patirtus nuostolius dėl dolerio vertės kritimo. Nuostoliams apskaičiuoti remtasi Danijos Vyriausybės revizoriaus deklaracijomis. Komisija pasiūlė padalinti apie du milijonus šimtą tūkstančių litų sumą į dvi lygias dalis, atitinkančias 50 procentų nuolaidą. Be šios sumos, siūlyta Danijos Vyriausybei

91 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 3 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 20.

netrukus sumokėti atlyginimo rangovui likutį litais pagal siūlymo surašymo dienos kursą⁹². Buvo palikta laiko iš Danijos ir Lietuvos vyriausybių sulaukti atsakymų į pasiūlymą dėl susitarimo⁹³.

Grįžęs iš Hagos, M. Römeris atsiskaitė dėl veiklos Nuolatinėje taikinimo komisijoje ministrui pirmininkui V. Mironui ir užsienio reikalų viceministrui J. Urbšiui. Teisininkas pasakojo apie Komisijos darbo eigą, jo pasiūlymus ir taikinimo perspektyvas. Paaiškėjo, kad ministrų kabinete žvelgiama oportunistiškai, t. y. svarstoma, ar išlaidų klausimas vertas reikalo, jei byla patektų į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą⁹⁴.

1938 m. rugpjūtį M. Römeris gavo iš Hagos laišką. Jam rašė Komisijos pirmininkas. Jis atsiuntė lietuvių ir danų atsakymų į Nuolatinės taikinimo komisijos prašymą kopijas. Iš atsakymų paaiškėjo, kad Danijos Vyriausybė sutiko su Komisijos prašymu, o Lietuvos – kategoriškai atmetė nesutikdama su tuo, kad Taikinimo komisija negalėjo nagrinėti teisės klausimų⁹⁵. Pirmininkas laiške pasiūlė parengti protokolo projektą, kuriame būtų konstatuota, kad susitaikymas neįvyko. Tokį projektą jis planavo atsiųsti nariams, kad šie patvirtintų. M. Römeris tikėjosi, kad pirmininkas nesileis į detales, argumentus, o tik konstatuos, kad susitaikymas nepasiektas⁹⁶.

1938 m. spalį pagaliau gautas Danijos ir Lietuvos taikinimo protokolas, kuriame nurodyta, kad šalys nesusitaikė. Protokolas buvo atsiųstas labai vėlai, o M. Römeris norėjo, kad protokolo tekstas būtų šiek tiek kitoks. Jam nepatiko tai, kad protokole buvo įtrauktas visas sprendimo siūlymo tekstas *in extenso*, kurį Komisijos nariai dauguma balsų pateikė šalims⁹⁷. Lietuvos teisininkas rašė: „*Nežinia, kuo baigsis Danijos ir Lietuvos byla taikinimo komisijoje. Susitaikymas tarp šalių nebuvo pasiektas. Lietuva, kaip ir buvo galima nuspėti, nepriėmė komisijos daugumos pasiūlyto taikinimo prieš mano ir Ozolinšo balsus.*“⁹⁸

Protokolas turėjo būti atsiųstas spalio 1 d. Tačiau su visais parašais buvo atsiųstas vėliau. Lietuvos teisininkui netiko protokolo tekstas. Jis surašė naujo protokolo projektą ir išsiuntė Komisijos pirmininkui⁹⁹.

Toliau M. Römeris dienoraščiuose nebeužsiminė apie jo parengto protokolo likimą. Tik nurodė, kad susitaikymas neįvyko, o buvo priimta rekomendacija, visiškai patenkinanti Danijos reikalavimus. Lietuva tokiai rekomendacijai nepritarė. Tad ginčas buvo

92 1938 m. birželio 4 d. Nuolatinės danų-lietuvių conciliacijos komisijos susitaikymo projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 986, 10–11.

93 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 4 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 21.

94 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. birželio 8 d.). VUB RS, f. 75-20, l. 23.

95 Lietuvos Vyriausybės atsakymo projektą žr.: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 986, 5–9.

96 Römer Michał, Dienoraščių fragmentai (1938 m. rugpjūčio 7 d.). VUB RS, f. 75-21, l. 20.

97 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 1 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 459.

98 Römer Michał, Dziennik 1936–1938 (1938 m. spalio 11 d.). VUB RS, f. 75-12, l. 464.

99 *Ibid.*

sustabdytas¹⁰⁰. Nebuvo kreiptasi nei į Arbitražo teismą, nei į Nuolatinį tarptautinio teisingumo teismą. M. Römeris Nuolatinę taikinimo komisiją vėl prisiminė tik 1939 m. birželį, nes buvo pakviestas į Ministrų Tarybos posėdį, kuriame aptartos bylos su Danija perspektyvos. Paaikškėjo, kad vyko taikos derybos tarp danų inžinieriaus K. Højgaard ir Lietuvos banko, kuriam tuo metu vadovavo J. Tūbelis. Derybų esmė buvo koncesija statyti cemento gamyklą Lietuvoje¹⁰¹.

Lietuvos ir Danijos ginčo atomazgą savo tyrime pateikė V. Mažeika. Jis nurodė, kad galiausiai Vyriausybė įsipareigojo kompanijai sumokėti Nuolatinės taikinimo komisijos pasiūlytą sumą dalį grynaisiais, o dalį – Skirsnemunės cemento fabriko akcijomis. 1939 m. liepą danai atsisakė pretenzijų Lietuvai¹⁰².

Išvados

1. 1933 m. paskelbtas Teismų santvarkos įstatymas. Jame, be kita ko, buvo reglamentuojami nacionalinių teismų ir prokuratūros santykiai su autonominiais Klaipėdos krašto teismais ir prokuratūra. Pirma, teisingumo ministras turėjo spręsti dėl baudžiamųjų bylų dėl nusikaltimų karinei prievolei ir dėl valstybės tarnautojų tarnybinių nusikaltimų, padarytų Klaipėdos krašte, teismingumo. Antra, ginčus dėl bylų priklausomybės turėjo nagrinėti Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas. Trečia, autonominius teismus turėjo prižiūrėti Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyriaus pirmininkas. Ketvirta, numatyta Krašto prokurorų priežiūra. Penkta, Vyriausiojo Tribunolo visuotinio susirinkimo teisės aiškinimai privalomi ir Tribunolo Klaipėdos krašto skyriui. Šie ir kiti Lietuvos teisinio reguliavimo aspektai sukėlė pasipiktinimą tarptautinėje politikoje. Vokietijos atstovai įteikė Lietuvai sąrašą punktų, kuriuose išdėstė savo nepasitenkinimą dėl Teismų santvarkos ir kitų Lietuvos įstatymų, susijusių su Klaipėdos krašto valdymo klausimais. Kad valstybių signatarių teisininkus pasiektų ne tik vokiečių tezės, bet ir būtų išgirstos lietuviškosios, ginančios Lietuvos teisinio reguliavimo teisėtumą, užsienio reikalų ministras D. Zaunius subūrė teisininkų komandą, kuriuos paprašė vykti kartu su juo į Tautų Sąjungos Asamblėjos XIV sesiją ir ten susitikti su britų, prancūzų, italų ir japonų teisininkais. Delegacijoje buvo M. Römeris. Teisininkas susitiko su valstybių signatarių teisininkais: tačiau šie tik padėjo už pateiktus argumentus ir jų nekomentavo. Įvyko susitikimas ir su vokiečių teisininkais: tačiau kiekviena šalis liko prie savo nuomonės.

100 Galutinis Lietuvos ir Danijos komisijos protokolas saugomas: Lietuvos–Danijos konciliacinės komisijos posėdžio protokolas. LCVA, f. 383, ap. 1, b. 2332, l. 4–17.

101 Römer Michał, *Dziennik* 1938–1941 (1939 m. birželio 6 d.). VUB RS, f. 75-13, l. 81.

102 Mažeika, *supra note*, 4: 223.

Grįžus į Lietuvą paaiškėjo, kad valstybės signatarės palaikė vokiečių pusę ir prašė Lietuvos netaikyti Teismų santvarkos įstatymo nuostatų, susijusių su Klaipėdos kraštu. Lietuviai nusileido.

2. Plečiantis ekonominiams santykiams, 1930 m. sausio 11 d. sudaryta sutartis tarp danų bendrovės Højgaard & Schultz ir Lietuvos susisiekimo ministro geležinkelio linijai Telšiai–Kretinga tiesti. Danijos eksporto kredito komisija geležinkelio tiesimo darbams suteikė kreditą. Tačiau devalvavo JAV doleris. Taip kilo ginčas dėl Lietuvos Vyriausybės atsiskaitymų su danų bendrove. Buvo kreiptasi į Lietuvos teismus. Šių sprendimai buvo motyvuotai ir pagrįstai palankūs Lietuvai. Danai, pagal Danijos ir Lietuvos taikinimo ir arbitražo sutartį, kreipėsi į Nuolatinę taikinimo komisiją. Į šios komisijos sudėtį įėjo ir Lietuvos teisininkas M. Römeris. Lietuvos pusėje taip pat buvo latvių teisininkas O. Ozoliņšas. Komisijos posėdžių vieta buvo Taikos rūmuose Hagoje.

Susitaikymas neįvyko. Šalys nepateikė jokių susitaikymo projektų. Tada M. Römeris pasiūlė Komisijai atsakyti į du teisės klausimus, į kuriuos atsakymai būtų arba užtvėrę galimybę apskritai ieškoti kompromiso, arba atvirksčiai – jį paskatinę. Vienas iš tų klausimų būtų privertęs Komisiją atlikti teisinę analizę, įvertinat Lietuvos teismų sprendimų teisinę galią. Tačiau Komisijos pirmininkas primygtinai kartojo, kad Komisija neatlieka kvaziteisminės ar teisminės institucijos funkcijos. Galiausiai Komisijai teko konstatuoti, kad susitaikymas neįvyko, ir nurodyti susitaikymo būdą, kuriam prieštaravo lietuvių ir latvių teisininkai. M. Römeris padarė išvadą, kad nesusitaikymas buvo daugiausia padiktuotas lietuvių ir danų mentalinių skirtumų. Taip pat jis konstatavo Nuolatinės taikinimo komisijos, vengiančios spręsti teisinius klausimus, beprasmiškumą.

M. RÖMERIS IN THE LEAGUE OF NATIONS ASSEMBLY AND THE PERMANENT CONCILIATION COMMISSION

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *M. Römeris had to defend Lithuania's interests not only as a national judge at the Permanent Court of International Justice, when he examined cases regarding the interpretation of the Statute of the Klaipėda Territory and the Panevėžys–Saldutiškis Railway, but also behind the scenes of the Assembly of the League of Nations in Geneva and at the Permanent Conciliation Commission in The Hague.*

M. Römeris was invited by the Lithuanian government to go to Geneva. His task was to talk to the lawyers of the countries that signed the Klaipėda Convention, trying to convince them that Lithuania did not violate the Convention by adopting the Law on the Court System and other legal acts, as far as they are related to the justice and management issues of the Klaipėda Territory. The visit to The Hague was related to the conflict between Lithuania and Denmark during the construction of the Telšiai–Kretinga railway line.

These topics have not been analyzed in the literature surrounding Lithuanian legal history. This article details the circumstances, motives, and results of these two visits.

Keywords: *XIV session of the Assembly of the League of Nations; Law on the Judicial System of the Republic of Lithuania; state signatories; the Permanent Conciliation Commission; M. Römeris; Lithuanian courts.*

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.

SKIRTINGO SAVIRAIŠKOS LAISVĖS IR GERIAUSIŲ VAIKO INTERESŲ PRIORITETO PRINCIPŲ VERTINIMO IŠŠŪKIAI BYLOS MACATĖ PRIEŠ LIETUVĄ KONTEKSTE

Rūta Petkuvienė

Mykolas Romeris universiteto Viešojo saugumo akademija

Teisės ir teisėsaugos institutas

Elektroninis paštas: ruta@mruni.eu

Pateikta 2024 m. kovo 25 d., parengta spaudai 2024 m. birželio 5 d.

10.13165/JUR-24-31-1-02

Santrauka. 2023 m. sausio 23 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Teismas arba EŽTT) Didžioji kolegija paskelbė sprendimą byloje *Macatė prieš Lietuvą*¹. Teismas nurodė, kad pasakų knygos platinimu su ženklu „N-14“ buvo siekiama apriboti vaikų prieigą prie informacijos, kurioje tos pačios lyties asmenų santykiai vaizduojami kaip iš esmės lygiaverčiai skirtingų lyčių asmenų santykiams. EŽTT detalai pasisakė dėl Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo (toliau – ir Nepilnamečių apsaugos įstatymas) 4 straipsnio 2 dalies 16 punkto², nors Vilniaus apygardos teismas, kuris buvo paskutinis vidaus teismas, išnagrinėjęs bylą iš esmės, nesivadovavo šiuo įstatymu ir nesirėmė šeimos samprata, nes tuo metu Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas jau buvo nustatęs, kad konstitucinė šeimos samprata yra neutrali lyties požiūriu. Straipsnyje, remiantis supranacionaline ir nacionaline teisės į saviraiškos laisvę koncepcija, nagrinėjamas šios teisės lestinimo turinys pradinio ugdymo etape esantiems vaikams ir konkrečios visuomenės suvokimas dėl saviraiškos laisvės įgyvendinimo ribų geriausių vaiko interesų prioriteto principo kontekste. Pasitelkiami du metodologiniai kriterijai, leidžiantys

- 1 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2023 m. sausio 23 d. sprendimas byloje *Macatė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 61435/19“, HUDOC, žiūrėta 2024 m. birželio 3 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-228609>.
- 2 Nepilnamečių apsaugos įstatymo (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 91-3890; 2009, Nr. 86-3637) 4 straipsnio 2 dalies 16 punkte yra numatyta, kad „neigiamą poveikį nepilnamečiams darančiai informacijai priskiriama ši viešojo informacija, kuria niekinamos šeimos vertybės, skatinama kitokia, negu Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse įtvirtinta, santuokos sudarymo ir šeimos kūrimo samprata“.

atskleisti visuomenės ir asmenų, formuojančių teisės politiką, požiūrio į saviraiškos (informacijos) laisvę skirtumus ir panašumus: teisės į saviraiškos laisvę formavimosi socialinis pagrindas ir taikomos socialinės kontrolės priemonės, įskaitant ir saviraiškos laisvės ribojimus, atsižvelgiant į pareigą apsaugoti vaiko interesus. Saviraiškos laisvės ir vaiko teisės į jo prioritetinę interesų apsaugą turinys šiame straipsnyje bus tiriamas teisės sociologijos požiūriu, nes taip geriausiai atskleidžiamas individo teisių toje visuomenėje įgyvendinimo galimybės ir ribos, apibūdinant, kokie įvairūs veiksniai per socialinį mechanizmą gali padaryti poveikį vaikui. Taigi, siekiant atskleisti dviejų teisių santykį teisės sociologijos požiūriu, bus remiamasi aktualių teismuose išnagrinėtų bylų analize dėl informacijos prieigos pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.

Reikšminiai žodžiai: liberali visuomenė; vartotojiškas požiūris į žmogaus teises; teisės į saviraiškos laisvę ribojimas; vaiko teisė į pareigą prie informacijos.

Įvadas

Tinklaveikos visuomenėje yra susiformavęs didžiulis poreikis informacijai. Tiek suaugę, tiek vaikai skiria pakankamai daug laiko, kad galėtų ne tik gauti informaciją, bet ir ją išreikšti taip, kaip ją suprato, t. y. kitiems eksternalizuoti savo pažiūras, nuomonę, įsitikinimus. Ne visa viešoje erdvėje vaikus supanti informacija atitinka geriausius vaiko interesus. Valstybė konstituciniu lygmeniu yra įsipareigojusi saugoti vaikystę³. Politinių sprendimų priėmėjams valstybės įsipareigojimas saugoti vaikus kelia naujų iššūkių reguliuoti įsitikinimų, saviraiškos ir informacijos skleidimo laisvės įgyvendinimo ribas.

EŽTT byloje *Handyside prieš Jungtinę Karalystę*⁴ paskelbė, kad „<...> Teismas, vykdydamas priežiūros funkcijas, privalo skirti didžiausią dėmesį „demokratinės visuomenės“ principams. Saviraiškos laisvė yra vienas iš esminių tokios visuomenės pagrindų, viena iš pagrindinių jos pažangos ir kiekvieno žmogaus tobulėjimo sąlygų. Atsižvelgiant į Europos žmogaus teisių konvencijos (toliau – Konvencijos) 10 straipsnio 2 dalį (10-2 straipsnis), ji taikoma ne tik „informacijai“ ar „idėjoms“, kurios priimamos palankiai arba laikomos neįžeidžiančiomis ar abejingomis, bet ir toms, kurios įžeidžia, šokiruoja ar trikdo valstybę ar kurią nors gyventojų dalį. Tokie yra pliuralizmo, tolerancijos ir plačių pažiūrų reikalavimai, be kurių nėra „demokratinės visuomenės“. Tai, be kita ko, reiškia, kad kiekvienas šioje srityje taikomas „formalumas“, „sąlyga“, „apribojimas“ ar „nuobauda“ turi būti proporcingi siekiamam teisėtam tikslui. <...>“.

Minėtas sprendimas buvo paskelbtas dar 1976 metais, kai nebuvo išryškėjęs šiuolaikinės

3 Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 38 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę“.

4 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 1976 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje *Handyside v. The United Kingdom*, pareiškimo Nr. 5493/72“, HUDOC, žiūrėta 2024 m. birželio 3 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57499>.

Vakarų civilizacijos raidos aspektas – visuomeniniai santykiai pradėti grįsti komercializmo dvasia⁵. Taigi demokratinės visuomenės principai vis labiau įgyja vartotojišką požiūrį, o tai keičia ir saviraiškos laisvės⁶ turinį ir ji nebeturi EŽTT išaiškintos 1976 metais vyravusios aktualijos.

T. I. Emersonas apibrėžė tokias demokratinės vertybes: individo saviraiška, tiesos siekimas, dalyvavimas priimant socialinius ir politinius sprendimus; kaitos ir stabilumo visuomenėje palaikymas⁷.

Prasidėjusiam teisiniame ginče už kaitos ir stabilumo visuomenėje palaikymą yra atsakingas teisėjas. Jam tenka ypač atsakingas uždavinys. Kilus ginčui dėl saviraiškos laisvės ribojimo, teisėjas, kvalifikuodamas įrodinėjamo teisės pažeidimo sudėtį, privalo atskleisti proporcingą saviraiškos laisvės ribojimą ir argumentuotai nustatyti tiek tarptautinėje teisėje, tiek nacionalinėje teisėje pagrįstas saviraiškos laisvės ribojimo ribas *ad hoc*.

Šios straipsnio tikslas yra įvertinti teismų praktikos tendencijas, susijusias su saviraiškos laisvės koncepcijos vertinimu atsižvelgiant į geriausių vaiko interesų prioriteto principą. Siekiant šio tikslo norima parodyti saviraiškos laisvės santykinumą. Toliau pasitelkiant konkrečius teismuose išnagrinėtų bylų pavyzdžius, įsijungiant į mokslinę diskusiją, grindžiama autorės pozicija, kad vaikų prieiga (tai sudaro ir saviraiškos laisvės ribojimą) prie informacijos turi būti ribojama atsižvelgiant į geriausių vaiko interesų prioriteto principą. Paskutinėje straipsnio dalyje analizuojama vaiko galimybė savarankiškai pasirinkti informacijos priemogą.

Tyrimo objektai – Lietuvos Respublikos Konstitucija, nacionalinių teismų sprendimai tiek, kiek jie yra susiję su teise į informacijos prieigą vaikams, taip pat aktualūs tiriamu aspektu EŽTT sprendimai.

Tyrimo uždaviniai: 1) įvertinti vaiko teisės susipažinti su informacija visuomenėje, kurioje vyrauja pliuralizmo ir tolerancijos vertybės, teisinio reguliavimo ypatumus; 2) išanalizuoti ir įvertinti vaiko teisės į informaciją santykinumo problemas; 3) parodyti teisės į informaciją turinio aiškinimo dinamikos priklausomybę nuo socialinio konteksto, atskleidžiant saviraiškos laisvės kraštutines ribas ne panašioje situacijoje.

Tyrimas atliktas taikant sisteminės analizės metodą, kuris pasitelktas norint nustatyti saviraiškos laisvės ir vaiko teisės į geriausių jo interesų apsaugos santykį. Atsižvelgiant į tai, kad straipsnio tikslas yra nustatyti ir įvertinti būtent teismų praktikos civilinėse bylose tendencijas, pagrindinis empirinis tyrimo metodas yra teismų praktikos analizė.

Saviraiškos laisvė šiame straipsnyje suprantama taip, kaip Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnyje ir 1998 m. Žmogaus teisių įstatyme, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnyje nustatyta teisė. Vaiko teisių ir laisvių apsaugos įgyvendinimo

5 Vytautas Šlapkauskas, „Žmogaus orumo sampratos problema“, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 23, 2 (2009): 58–67.

6 Teisinės sąvokos „žodžio laisvė“ ir „laisvė gauti ir skleisti informaciją“ šiame straipsnyje vartojamos kaip sinonimai, nors tam tikrais atvejais gali turėti ir skirtingą teisinį turinį.

7 Thomas Irwin Emerson, *Toward a General Theory of the First Amendment* (New York: Random House, 1966), 67.

principai, įskaitant ir straipsnyje nurodytą geriausių vaiko interesų prioriteto principą, traktuojami taip, kaip jie numatyti Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnyje.

Straipsnyje įrodinėjamos tezės, susijusios arba su priešingomis nuomonėmis priimant politinius sprendimus, arba teismų praktika, kuri formuojasi civilinėse bylose: a) geriausių vaiko interesų prioriteto principas nekonkuruoja su saviraiškos laisve, nes priklauso pirmos kartos žmogaus teisių skirtingoms grupėms; b) vaiko teisė į prieigą prie informacijos visais atvejais yra priklausoma nuo asmenų, atsakingų už jo socializaciją. Šiame straipsnyje kalbama apie vaikams skirtą informaciją ir jos prieigos galimybes per knygas.

Saviraiškos laisvės temą yra tyrę Algimantas Šindeikis, Vaidotas Vaičaitis, Egidijus Jarašiūnas, Gintaras Aleknonis, Dainius Kenstavičius, Liudvika Meškauskaitė, Mindaugas Lankauskas, Matas Mulevičius, Salomėja Zaksaitė, Ramutė Ruškytė. Algimantas Šindeikis straipsnyje „Žodžio laisvė ir jos ribų kaita per du atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius“, įvertinęs konstitucinės saviraiškos laisvės apsaugos ir šios teisės ribojimo ypatumus konstitucinėje jurisprudencijoje, ordinarinėje teisėje, Lietuvos bendrųjų teismų sprendimuose, padarė išvadą, kad Lietuvos žiniasklaidos teisės sparčiai konverguoja bendros europinės žodžio laisvės apsaugos ir jos ribų standarto link. Autorius nurodė, kad „Konstitucija netoleruoja situacijų, kai kūrybos sklaidos laisve, kaip ir išraiškos laisve apskritai ar kuria nors kita žmogaus konstitucinė teise arba laisve, yra piktnaudžiaujama, kai ja naudojamosi kaip tokių veiksmų, kuriais iš esmės yra paneigiamos kurios nors Konstitucijoje įtvirtintos ir jos ginamos bei saugomos vertybės, priedanga“⁸. Algimantas Šindeikis, nagrinėdamas saviraiškos laisvės ribas, pagrindinį dėmesį skyrė viešo ir privataus asmens garbės bei orumo gynimo tyrimui, taip pratęsdamas daktaro disertacijoje „Žodžio laisvė ir kitos konstitucinės vertybės: pusiausvyros nustatymo problemos“ išgvildentą formuluojamą nuomonės ir fakto atskyrimo problemą per viešojo intereso, visuomenės nuomonės formavimo, viešųjų asmenų sampratą. D. Kenstavičius straipsnyje „Svarbiausios žodžio laisvės ribojimo sąlygos Jungtinėse Amerikos Valstijose“ nagrinėjo, kaip JAV Aukščiausiojo Teismo praktikoje taikomi JAV Konstitucijos aiškinimo metodai⁹. Mindaugas Lankauskas, Matas Mulevičius ir Salomėja Zaksaitė straipsnyje „Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos“ saviraiškos laisvės srityje aptarė žurnalisto informacijos šaltinio apsaugos nuo atskleidimo neužtikrinimo ir baudžiamosios atsakomybės už asmens garbės ir orumo pažeidimus klausimus¹⁰. Egidijus Jarašiūnas straipsnyje „Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje“ analizavo informacijos laisvės konstitucinius pagrindus per pirmuosius penkerius Konstitucinio Teismo darbo

8 Algimantas Šindeikis, „Žodžio laisvė ir jos ribų kaita per du atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius“, *Jurisprudencija* 20, 3 (2013): 1025.

9 Dainius Kenstavičius, „Svarbiausios žodžio laisvės ribojimo sąlygos Jungtinėse Amerikos Valstijose“, *Jurisprudencija* 3, 2 (2011): 665–685.

10 Mindaugas Lankauskas, Matas Mulevičius, Salomėja Zaksaitė, *Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos: mokslo studija* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2013), 24–39, https://teise.org/wp-content/uploads/2016/07/Teises_i_privatumu_uztikrinimo_problemos.pdf.

metus – iki 1998 m.¹¹ Ramutė Ruškytė straipsnyje „Ar konstitucinė informacijos laisvė yra prioritetingė?“ tyrė Konstitucinio Teismo suformuluotą informacijos laisvės sampratą, jos turinį, reikšmę kitų teisių kontekste ir šios laisvės ribojimo pagrindų aiškinimą Konstitucinio Teismo aktuose¹².

Šiame straipsnyje nagrinėjama tema apie saviraiškos laisvės ir vaiko, esančio pradiniam ugdymo etape, teisės į informaciją santykį, kai visuomenėje stebimas poreikis laisvai skleisti savo įsitikinimus, yra nauja ir kartu aktuali tema. Straipsnio autorės nuomone, nors Lietuvoje nacionalinis teismas iki šiol išnagrinėjo tik vieną bylą, kurioje pasisakė dėl vaiko teisės į informaciją ir prieigos prie informacijos ribojimo, o EŽTT pripažino, kad toks ribojimas pažeidžia saviraiškos laivę, tačiau kilęs tiek politinių sprendimų priėmėjų, tiek visuomenės susidomėjimas šiuo klausimu sudaro teisinės prielaidas išvadai, kad jau būtina pradėti skatinti mokslinį dialogą tarp teisės mokslininkų ir praktikų, plėtoti teisinę mintį apie saviraiškos laivės poveikį vaikų teisėms, taip pat tėvų ir globėjų teisei ugdyti savo vaikus pagal savo moralinius įsitikinimus. Taigi iškilo poreikis aiškinti naujus informacijos laisvės aspektus.

1. Vaiko teisė susipažinti su informacija visuomenėje, kurioje vyrauja pliuralizmo ir tolerancijos vertybės

Visuomenėje dažnai kyla diskusijos dėl socialinės tvarkos, tačiau dėl jos poreikio sutariama bendrai – ji yra būtina. Poreikiai virsta subjektinėmis teisėmis ir realiai gali būti įgyvendinami tik dėl egzistuojančios socialinės tvarkos. A. Maslow pabrėžė, kad „šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą“¹³.

Visuomenės informavimas ir gera prieiga prie jos yra viena stipriausių priemonių, galinčių paveikti vertybes, dėl ko keičiasi socialinė tvarka. Šių dienų tinklaveikos visuomenėje, siekiant didžiausio medijų poveikio, stengiamasi pasitelkti kuo įvairesnius informacijos kanalus. Įvairaus turinio interneto svetainės, kiti informavimo kanalai išskaido savo tikslinę auditoriją į daugelį mažų.

Vaiko poreikių, taip pat ir gauti informaciją, sistemos formavimasis yra priklausomas nuo atsakingų už jų įgyvendinimą asmenų sprendimų, kurie evoliuciškai formuoja ir tolimesnę vaiko socialinės tvarkos suvokimą. Politikai dėl vaikų teisės į informaciją ir jos prieinamumo priima vienokius ar kitokius politinius sprendimus, remdamiesi konstitucinių principų balansavimo ir proporcingumo analizės metodika¹⁴. Priimti politiniai sprendimai

11 Egidijus Jarašiūnas, „Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje“, *Jurisprudencija* 9, 1 (1998): 125–137.

12 Ramutė Ruškytė, „Ar konstitucinė informacijos laisvė yra prioritetingė?“, *Jurisprudencija* 27, 2 (2020): 249–268.

13 Abraham Maslow, *Psichologijos duomenys ir vertybių teorija* (Vilnius: Mintis, 1989), 343.

14 Plačiau apie konstitucinių principų pusiausvyros nustatymo metodiką: Algimantas Šindeikis, „Žodžio laisvė ir kitos konstitucinės vertybės: pusiausvyros nustatymo problemos“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2011).

pirmiausia pasiekia tėvus, globėjus, kurie atsakingi už vaikų pirminę socializaciją, ugdymo institucijas, kurios įsijungia į vaiko antrinę socializaciją.

Tolerantiškoje pliuralistinėje visuomenėje socialinė tvarka yra neišvengiama ir nenutrūkstanti žmogaus kūryba, egzistuojanti kaip žmogaus veiklos kūrinys. Žmogus kuria ją nuolatos save eksternalizuodamas¹⁵. Būtent todėl siūloma kuo mažiau riboti nuomonės, saviraiškos (žodžio) laisvę. Teisės doktrinoje teigiama, kad „jokia demokratinė visuomenė negali egzistuoti be laisvo apsikeitimo informacija ir idėjomis. Joks politinis sprendimas nėra demokratiškai legitimus, jei jis nėra priimtas laisvai ir tinkamai informuoto rinkėjo“¹⁶.

Teisinio pliuralizmo doktrinos šalininkai pabrėžia, kad teisinis pliuralizmas „yra būtinas darniai visuomenės tvarkai, tuo tarpu išoriškai matomi netvarkos elementai (pavyzdžiui, aiškios hierarchijos stoka, kompetencijų persidengimas, tikslaus teisės raidos planavimo negalimumas) nėra žalingi, o atvirkščiai – būtini darniai visuomenės tvarkai“¹⁷. Teigdami, kad kompetencijų, vadinas, ir vertybių¹⁸, sutapimas taip pat yra darna, pliuralizmo doktrinos šalininkai neatsako į klausimą, kaip teisingai pavadinti socialinį reiškinį, kai kyla teisinis konfliktas dėl vertybių dubliavimosi.

Tikrindami prielaidą, kad kompetencijų sutapimas yra darnios visuomenės požymis priešingos padėties analizės metodu (darnos lygis nustatomas remiantis faktinės padėties ir padėties, kurioje ji būtų, jei nebūtų kompetencijų persidengimo, palyginimu), prieitumėme

15 Asta Kazlauskienė, Artūras Petkus, Rūta Petkuvienė ir Vytautas Šlapkauskas, *Teisės sociologija: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015), 231.

16 Algimantas Šindeikis, „Žodžio laisvė ir jos ribų kaita per du atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius“, *Jurisprudencija* 20, 3 (2013): 1025.

17 Remigijus Šimašius, „Teisinis pliuralizmas“, *Filosofija, sociologija* 13, 1 (2002): 154.

18 Kompetencija – gebėjimas atlikti tam tikrą veiklą, remiantis įgytų žinių, mokėjimų, įgūdžių, vertybinių nuostatų visuma (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 2 straipsnio 7 dalis, <https://www.infolex.lt/ta/54723>). D. Lepaitė teigia, kad žmogų galimybę tapti kompetentingu suteikia ne tik formaliai įgyta kvalifikacija ar išplėtoti gebėjimai, bet ir jo asmenybės savybės, vertybės, požiūriai. Tyrinėtojai kalba „apie dvejopą kompetencijos fenomeno prasmę: kalbama apie holistinę kompetenciją (competence), kuri akcentuoja asmens vidinio potencialo plėtojimą profesinėje veikloje ir pasireiškia asmens gebėjimu perkelti žinias į naujas situacijas, vertinti naują situaciją, pasirinkti tinkamus veiklos metodus, nuolat integruoti dalykines ir profesines žinias, veikti neapibrėžtose veiklos situacijose. Holistinis kompetencijos požiūris akcentuoja žmogaus savybes ir vertybes, požiūrį į save kaip į profesionalą [Otter, 1992; Bowden, Marton, 1998; cit. pgl. Lepaitė, 2003]. Ši, holistinė kompetencija, suskaidoma į atskiras, fragmentiškas kompetencijas (competencies), kuomet atskirose veiklos srityse žmogui reikalingi tam tikri įgūdžiai, žinios ir supratimas“ (Daiva Lepaitė, *Kompetencijų plėtojanti studijų programų lygio nustatymo metodologija* (Kaunas: Technologija, 2003). Žydronė Kolevinskienė ir Emilija Sakadolskienė išskiria kultūrinės kompetencijos svarbą, nurodydamos, kad tai yra kultūrinės savimovės ugdymas, grįstas žiniomis, aktyvia kultūrine raiška ir kultūriniu sąmoningumu. Taigi kompetencija yra neatsiejama nuo vertybinių visuomenės nuostatų, kurias suformuoja tai visuomenei būdinga kultūra, todėl vertybių sutapimas turi poveikį kompetencijų persidengimui (Žydronė Kolevinskienė ir Emilija Sakadolskienė, „Kultūrinė kompetencija“, žiūrėta 2024 m. kovo 12 d., <https://www.emokykla.lt/upload/EMOKYKLA/BP/kompetencijos/Kult%C5%ABrin%C4%97%20kompetencija.pdf>). Kalbant apie teisę, teisinėje terminologijoje yra terminas – kompetentingas teismas. Tai yra teismas, nagrinėjantis teisinius ginčus pagal konkrečioje valstybėje galiojančias teisės nuostatas. Taigi teismų diskrecijos teisė apibrėžta konkrečioje valstybėje galiojančia teise, kuri negali prieštarauti visuomenės išpažįstoms vertybėms. Vadinas, skirtingose valstybėse gali būti priimami skirtingi teismų sprendimai dėl ginamų vertybių ir tai objektyviai paaiškinama kompetencijų sutapimo fenomenu.

prie išvados, kad bet koks žmogaus eksternalizacijos produktas, nors ir paneigiantis kito vertybes, yra darna.

Tokia išvada nėra nekvestionuojamai teisinga teisinės tvarkos kontekste. Be to, ir tolerancija turi socialinės tvarkos apibrėžtas pakantumo ribas. Sutapus kompetencijoms, dažniausiai kyla teisių gynbos poreikis ir teismas privalo išspręsti teisinį konfliktą¹⁹. Kompetencijos sutapimas reikalauja atribojimo, kuris sprendžiamas pagal vertikalaus ir horizontalaus teisinio reguliavimo atribojimo taisykles. Tada objektyviai nustoja veikti savaime susiformavusios socialinės tvarkos darnos kaip gėrio koncepcija, nes teismas išaiškina ir pritaiko galiojantį teisės aktą, nusprenddamas, kuri vertybė yra labiau gintina, taip išspręsdamas ginčą²⁰.

Tinklaveikos visuomenėje politinių sprendimų priėmėjams kyla iššūkis – kaip teisingai turi būti reguliuojama vaiko teisė susipažinti su informacija. Svarbu ne tik surasti sprendimą, atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus, bet dar surasti kompromisą su vaiko raideje dalyvaujančiais subjektais²¹. Vaikai yra nuolat juos veikiančioje aplinkoje, kurioje yra labai įvairūs požiūriai į skleidžiamą informaciją. Vaikų informacijos suvokimą formuoja jų tėvai, draugai, mokytojai ir kiti asmenys, kurie tai daro per savo pažiūras, empirinį patyrimą, išsilavinimą, toleranciją vyraujančiam nuomonių ir vertybių pliuralizmui.

Atkreiptinas dėmesys į tai kad dėl vaiko teisės į informaciją teisinis reguliavimas dažniausiai yra nukreiptas į pirmos kartos žmogaus teisių grupę – pilietines teises²². Tarkime, vaikas turi teisę žinoti savo tėvus, jei tai nekenkia jo interesams ar įstatymai nenumato ko kita²³. Vaiko teisė žinoti savo kilmę yra netiesiogiai kilusi iš EŽTK 8 straipsnio reglamentuojamos teisės į šeimos ir privataus gyvenimo gerbimą²⁴.

Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas yra vienas iš tų retų teisinio reguliavimo pavyzdžių, kuriame gana detalai aptariama vaiko teisė gauti viešąją

19 Europos Sąjungos sutarties 2 straipsnyje teigiama, kad „Sąjunga yra grindžiama šiomis vertybėmis: pagarba žmogaus orumui, laisvė, demokratija, lygybė, teisine valstybe ir pagarba žmogaus teisėms, įskaitant mažumoms priklausančių asmenų teises“. Vadinasi, pagal Europos Sąjungoje galiojančią sutartį sutarta, kad vertybė – pagarba žmogaus teisėms. Kilus ginčui (sutapus vertybėms), nebelineka darnos, tada teismas nusprendžia, kuri vertybė yra svaresnė, atsižvelgdamas į visuomenėje būdingą teisinę kultūrą.

20 Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo.

21 Atsižvelgiant į tai, kad šiame straipsnyje tiriama vaikų, kurie iš esmės yra pradinio ugdymo amžiaus tarpsnyje, teisė į informaciją, remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnio 5 dalimi, laikoma, kad tėvai ir globėjai yra atsakingi už informacijos prieigos kontrolę.

22 Plačiau apie pirmos kartos pilietines teises: Alfonsas Vaišvila ir Gediminas Mesionis, *Žmogaus teisės ir jų gintis* (Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000), 11.

23 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 3.161 straipsnio 3 dalis (*Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262).

24 Samantha Besson, „Enforcing the child’s right to know her origins: contrasting approaches under the convention on the rights of the child and the European convention on human rights“, *International Journal of Law, Policy and the Family* 21, 2 (2007): 6.

informaciją²⁵. Viešojoje erdvėje yra gausu įvairios informacijos, joje eksternalizuojasi daug idėjų, kurių vertybinis suvokimas išsiskiria (sutampa).

EŽTT nagrinėtoje byloje *Macatė prieš Lietuvą* būtent ir kilo ginčas dėl saviraiškos laisvės ribų, kai 2014 m. kovo 3 d. Vyriausybės kanceliarija gavo asmens elektroninį laišką, kuriame teigiama, kad vaikams skirta knyga „propaguoja iškrypimus“, ir persiuntė jį Kultūros ministerijai. Ministerija kreipėsi į Žurnalistų etikos inspektoriatą tarnybą (toliau – ŽEIT), prašydama įvertinti, ar knyga nedaro galimai neigiamo poveikio vaikams. ŽEIT 2014 m. balandžio 8 d. pateikė Kultūros ministerijai savo išvadą, kuriame konstatavo, kad dvejose pasakose, kuriose vaizduojamos tos pačios lyties poros, buvo pateikta nepilnamečiams neigiamą poveikį daranti informacija pagal Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo (toliau – ir Nepilnamečių apsaugos įstatymas) 4 straipsnio 2 dalies 16 punkte nustatytą kriterijų.

EŽTT paneigė ŽEIT išvadą ir konstatavo, kad „Įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punkto nuostatos tikslas – neleisti vaikams susipažinti su informacija, kurioje tos pačios lyties asmenų santykiai vaizduojami kaip iš esmės lygiaverčiai skirtingų lyčių santykiams, pripažįstant tokią informaciją žalinga, ir padarė išvadą, jog buvo pažeistas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnis, saugantis saviraiškos laisvę“.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2024 m. vasario 14 d. nutarimu Nr. 121 „Dėl kreipimosi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą“ paprašė „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ištirti, ar Nepilnamečių apsaugos įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punktas, nustatantis, kad neigiamą poveikį nepilnamečiams darančiai informacijai priskiriama viešoji informacija, kuria niekinamos šeimos vertybės, skatinama kitokia, negu Konstitucijoje ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse įtvirtinta, santuokos sudarymo ir šeimos kūrimo samprata, atitinka Konstitucijos 25 straipsnio pirmąją ir antrąją dalis, Konstitucijos 29 straipsnį, Konstitucijos 38 straipsnio pirmąją ir antrąją dalis, taip pat Konstitucijos 138 straipsnio trečiąją dalį ir konstitucinį teisinės valstybės principą“.

Vyriausybės kreipimasis tiek, kiek tai buvo susiję su vaiko teise susipažinti su informacija, buvo argumentuojamas tuo, kad galiojantis Įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punktas nepanaikina abejonių dėl galimybės ir toliau informaciją apie tos pačios lyties asmenų santykius vertinti kaip vaikams žalingą informaciją, ir, kol tokio reguliavimo konstitucingumas nėra įvertintas Konstitucinio Teismo, tokia situacija neleidžia neabejotinai teigti, kad toks reguliavimas nebėra leistinas ir pagal Lietuvos Respublikos konstitucinę teisę.

Pasakytina, kad Vyriausybės iškeltas klausimas dėl vaiko teisės susipažinti su informacija

25 Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (TAR, 2017-10-10, Nr. 2017-16087) 16 straipsnio 1 dalyje yra numatyta, kad tėvai ar kiti vaiko atstovai pagal įstatymą, taip pat bendrojo ugdymo mokyklos ar profesinio ugdymo įstaigos ir kiti asmenys užtikrina vaikui galimybę naudotis viešąja informacija, kuri prisideda prie vaiko gerovės ir skatina jo fizinį, protinį, dvasinį, emocinį, dorovinį vystymąsi. Pagal šio Įstatymo 2 ir 3 dalis „valstybė skatina visuomenės informavimo priemonės skleisti informaciją, naudingą vaikui socialiniu ir kultūriniu požiūriu, prisidedančią prie vaiko gerovės ir skatinančią jo fizinį, protinį, dvasinį ir dorovinį vystymąsi, ugdančią pagarbą vaiko tėvams ar kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą, žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms. Valstybė skatina ir remia vaikams skirtos literatūros leidimą ir platinimą bei kitas priemones, skirtas vaiko teisių apsaugos nuostatų, principų įgyvendinimui užtikrinti“.

buvo nukreiptas į siekį dėl vienos vertybės apsaugos – tos pačios lyties asmenų santykių pripažinimo šeimos santykiams. Taigi Vyriausybės argumentai buvo skirti dėl negalimumo šalies gyventojams taikyti iš esmės kitokių standartų. Bet kuriuo atveju, visuomenėje įvairių vertinimų sukėlęs klausimas dėl Įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punkte esančios formuluotės buvo svarstomas atsietai nuo vaiko geriausių interesų prioriteto principo turinio, kurio viena svarbiausių sudedamųjų dalių yra teisė į ugdymą. Ir teisė į ugdymą nėra siejama tik su viena teise – teise į informacijos prieinamumą dėl tos pačios lyties asmenų santykių. Demokratinėje valstybėje sprendimai dėl vaiko teisių ir kitų konstitucinių vertybių turėtų būti apsarstyti kompleksiščiau ir sistemiškiau.

2. Vaiko teisės į informaciją santykinumas

Teisės doktrinoje plačiai diskutuojama apie įsitikinimų (o kartu ir žodžio) laisvės ribojimo pagrindus. Konstitucijos 25 straipsnyje informacijos laisvės dispozicija yra neatsiejama nuo žmogaus įsitikinimų ir jų raiškos laisvės, yra jos sąlyga²⁶.

Konstitucijos 25 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Tačiau į klausimą, kaip Konstitucijos laiduojama žmogaus teisė ieškoti informacijos koreliuoja su specialaus subjekto – vaiko – teise ieškoti informacijos, netiesiogiai atsako Konstitucijos 26 straipsnio 6 dalis. Iš minėtos Konstitucijos normos galima suprasti, kad vaiko teisė į informaciją yra priklausoma nuo atsakingų už jį asmenų religinių ir dorovinių įsitikinimų, kurie yra nevaržomi²⁷. Vadinas, turėtų būti atsižvelgiama į atsakingų už vaikus asmenų nuomonę dėl vaikų prieigos prie informacijos.

Vilniaus apygardos teismo apeliacine tvarka išnagrinėtoje byloje Nr. e2A-221-803/2019²⁸ ŽEIT pateiktoje išvadoje nurodė, kad prie Tarnybos veikianti ekspertų grupė nustatė, jog knygoje „Gintarinė širdis“ esančios informacijos sklaidymas nėra draudžiamas, bet turi būti ribojamas pagal asmenų amžių, tokio pobūdžio informacija nerekomenduojama asmenims iki 14 metų amžiaus. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga išvadoje nurodė, kad vaikų auditorija yra vertinama kaip labiausiai paveikiama, bet jos poveikio mastas priklauso nuo individų skirtumų.

Taigi analizuojant šias aplinkybes, išryškėja du reikšmingi faktai: a) knygoje informacija vertinama kaip turinti žymą „N-14“, o tai reiškia atsakingo už vaiką asmens pareigą peržiūrėti, kas joje rašoma; b) vaikų auditorija yra labai paveiki, bet turi išimčių. Pagal CK 3 knygos nuostatas galima spręsti, kad atsakingi už vaikus asmenys privalo žinoti vaiko individualias savybes ir pagal tai vaiką saugoti, taip pat informacijos prieinamumo ribojimą.

26 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 19 d., 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimai.

27 Konstitucijos 26 straipsnio 6 dalyje numatyta, kad „tėvai ir globėjai nevaržomi rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus“.

28 „Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. vasario 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-221-803/2019“.

Šiuos du faktus sujungia Konstitucijos laiduojama tėvų ir globėjų teisė nevaržomai rūpintis vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus.

Akcentuotina, kad nacionalinio teismo nagrinėtoje byloje Nr. e2A-221-803/2019 ginčo objektas iš esmės nebuvo saviraiškos laisvės klausimas ir knygos autorė jo nekėlė. Pačios knygos autorės vertinimu, ginčo atveju susiklostė netiesioginės diskriminacijos (nelygiateisiškumo) situacija, kai buvo sustabdytas knygos platinimas. Atsakovas nežvelgė problemos dėl to, kad knygoje vaizduojamas tos pačios lyties asmenų gyvenimas kartu. Atsakovas kaip žalingą pripažino pasaką „Apie karalaitę, batiuvio dukterį ir dvylika brolių, lakštingalom giedančių“ ne dėl papasakotos karalaitės ir batiuvio dukters seksualinės orientacijos, bet dėl to, kad daugiau dėmesio skirta lytiniam potraukiui atskleisti, taip propaguojant tos pačios lyties asmenų santykius.

Knygos autorė (ieškovė) nurodė, kad: 1) jos knyga „Gintarinė širdis“ yra skirta 9–10 metų amžiaus vaikams; 2) pasakos turi edukacinę ir didaktinę funkciją: interpretuojant tradicinių pasakų motyvus, kuriami nauji modeliai, mokant priimti kitų išvaizdos ir gyvenimo būdo skirtingumą. Vilniaus apygardos teismas būtent šių aplinkybių vertinimo kontekste kvalifikavo kilusio ginčo teisinį santykį²⁹.

Analizuojant Vilniaus apygardos teismo išnagrinėtą civilinę bylą Nr. e2A-221-803/2019 galima nustatyti, kad buvo tiriamos ir vertinamos visos bylos aplinkybės, kurias šalys nurodė kaip faktiškai ir teisiškai reikšmingas. Taigi pirma aplinkybė yra ši: knyga „Gintarinė širdis“ yra skirta 9–10 metų amžiaus vaikams. Teisiškai už tokio amžiaus vaikus: a) yra visiškai atsakingi juos auginantys (globojantys) asmenys; b) vaikai yra paveikūs informacijai, o byloje ekspertai įvertino, kad tokio amžiaus vaikams yra būdingas simbolinis mąstymas ir laki vaizduotė, vaikai yra etinių-moralinių pamatų diegimo etape.

Minėta, pagal Konstitucijos 26 straipsnio 6 dalį būtent tėvai ir globėjai nevaržomai rūpinasi vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus. Vadinaisi, žyma „N-14“ ant pasakų knygos tėra informavimo priemonė tėvams (globėjams), bet ne priemonė riboti vaikų prieigą prie informacijos – knygos „Gintarinė širdis“. Be to, 9–10 m. vaikai neturi savarankiškų pajamų, o jei ir turi, uzufukto teise juos valdo tėvai (globėjai). Taigi, bet kuriuo atveju, dėl knygos įsigijimo subjektinę teisę įgyvendina už vaikus atsakingi asmenys pagal savo religinį ir dorovinį vertybių suvokimą, įvertindami individualius vaiko poreikius pagal geriausio vaiko interesų apsaugos principą. Vadinaisi, tikroji saviraiškos laisvės ribų problema yra ne apribota vaikų prieiga prie informacijos, kurioje tos pačios lyties asmenų santykiai vaizduojami kaip iš esmės lygiaverčiai skirtingų lyčių asmenų santykiams, o tėvų ir globėjų suvokimas dėl tokios knygos poreikio vaikams.

Vilniaus apygardos teismas civilinėje byloje Nr. e2A-221-803/2019 išsamiai išnagrinėjo

29 Pagal galiojantį teisinį reguliavimą ir kasacinio teismo formuojamą teisės aiškinimo ir taikymo praktiką, civilinę bylą nagrinėjantis teismas yra saistomas ieškovo pasirinkimo, t. y. kaip formuluoti faktinį ieškinio pagrindą, t. y. kokias faktines aplinkybes nurodyti savo reikalavimui pagrįsti, ir ieškinio dalyką, t. y. kokiu civilinių teisių gynimo būdu reikalauti apginti savo galimai pažeistas teises („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-350-701/2018“, 32 punktas, žiūrėta 2024 m. kovo 12 d. <https://www.infolux.lt/tp/1648505>).

ir kitą knygą „Gintarinė širdis“ autorės nurodytą aplinkybę – knyga parašyta interpretuojant tradicinių pasakų motyvus, kai kuriami nauji modeliai, mokant priimti kitų išvaizdos ir gyvenimo būdo skirtingumą. Tai, kad teismo buvo įvertinta, jog pasaka „Apie karalaitę, batišvijo dukterį ir dvylika brolių, lakštingalom giedančių“ yra tradicinės pasakos interpretacija, parodo sprendime atlikta tradicinių lietuvių liaudies pasakų rinktinės „Sigutė“, taip pat pasakos „Apie dvylika brolių, juodvarniais lakstančių“ turinio analizė.

Apeliacinės instancijos teismo motyvai yra patvirtinantys, kad knygos autorės teiginys dėl tradicinių pasakų motyvų interpretacijos buvo analizuojamas remiantis mokslškumo reikalavimu, teismui įvertinant ir tai, kad tradicinė pasaka nėra autorių teisių objektas³⁰. Taip pasaka „Apie karalaitę, batišvijo dukterį ir dvylika brolių, lakštingalom giedančių“ buvo palyginta su pasaka „Apie dvylika brolių, juodvarniais lakstančių“, ir nustatyta, kad tradicinėje lietuvių liaudies pasakų rinktinėje „Sigutė“ nebuvo pavaizduotų scenų, kuriose aprašomas miegas pirmą naktį apsikabinus, nebuvo detalių, labiau detalizuojančių kūnišką meilę. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad literatūrinė pasaka – literatūros žanras; paprastai siužetinis literatūros kūrinys, kuriam būdingi antgamtiniai veikėjai, stebukliniai daiktai, neegzistuojančios erdvės ir pan.³¹. Vadinasi, šis žanras neturėtų būti pagrįstas detalėmis, kuriomis tiesiogiai parodomas kūniškasis gyvenimo aspektas. Taigi knygos „Gintarinė širdis“ egzempliorių žymėjimas įspėjamoju užrašu „Informacija gali daryti neigiamą poveikį asmenims iki 14 metų“ yra ne todėl, kad jame vaizduojamas tos pačios lyties asmenų gyvenimo modelis, o todėl, kad jis vaizduojamas per atvirai 9–10 metų amžiaus vaikams.

Iš EŽTT sprendimo *Macatė prieš Lietuvą* matyti, kad nacionalinio teismo išvados buvo paneigtos, įskaitant ir Vyriausybės pateiktą Teismui vaikų ir paauglių psichiatro-psichoterapeuto išvadą, kurią ji užsakė šiai bylai ir kuri buvo pateikta 2022 m. vasario mėn. Išvadoje nurodyta, kad pasaka „Apie karalaitę, batišvijo dukterį ir dvylika brolių, lakštingalom giedančių“ neatitinka jaunesnių nei 14 metų vaikų vystymosi poreikių, nes, *inter alia*, joje „pernelyg emocingai aprašomi tos pačios lyties asmenų santykiai“, o tai nėra būdinga tradicinėms pasakoms, ir „nuvertinami ir menkinami heteroseksualių šeimų emociniai ryšiai“. Įvertinęs pasaką „Kaip karaliaus sūnūs išminties ieškojo“ ekspertas nustatė, kad joje „nevienodai vaizduojami heteroseksualių ir homoseksualių santykiai“ ir tai gali sutrikdyti vaiko teisingumo bei lygybės pojūtį.

Analizuojant EŽTT sprendimo motyvus, kuriais remiantis buvo konstatuotas autorės laisvai reikšti savo idėjas pažeidimas dėl pasakų knygos su užrašu „N-14“ platinimo, galima padaryti išvadą, kad vaikų amžius, užtikrinantis autorės teisę į saviraiškos laisvę, yra atskiras kriterijus. EŽTT konstatavo, kad sulaukę 14 metų paaugliai apskritai gerokai mažiau domisi pasakomis (181 punktas), todėl, teismo nuomone, nors sankcija buvo

30 Edita Budrytė straipsnyje „Meno kūrinio interpretacijų vertinimo problema“ (*Menas ir filosofija* 81 (2012): 160) pagrindė teiginį, kad, jei to paties meno kūrinio interpretacijos yra nesuderinamos, t. y. jų ginamos tezės yra visiškai priešingos, tai jos negali būti laikomos lygiavertėmis ir vienodai validžiomis.

31 „Literatūrinė pasaka“, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., http://lietuviu7-8.mkp.emokykla.lt/lt/mo/zinynas/literatutine_pasaka.

minimali, nereiškia, kad atitinkamos priemonės negalima laikyti apribojimu (179 punktas). Toks EŽTT motyvas sudaro pagrindą spręsti, kad buvo pažeista ne pati saviraiškos laisvė, o laisvė skleisti savo mintis, įsitikinimus konkrečiai visuomenės daliai (vaikams iki 14 metų), naudojant knygą kaip sklaidos priemonę.

Atlikus EŽTT sprendimo motyvų sisteminį vertinimą, galima prieiti prie išvados, kad ginčo dėl laisvės skleisti savo idėjas išsprendimas yra skirtas tam, kad padėtų įveikti Lietuvoje vis dar vyraujančias stereotipines nuostatas, išankstinius nusistatymus, priešiškomą ir diskriminaciją LGBTI bendruomenės atžvilgiu (181 punktas). EŽTT nagrinėtoje byloje organizacijos, pateikusios savo nuomonės nagrinėjamu klausimu, pabrėžė, kad būtent apie LGBTI informacijos trūkumas ir nuolatinis LGBTI asmenų stigmatizavimas visuomenėje kenkia vaikams. Trečiosios šalys šioje byloje taip pat teigė, kad teisės normos, kuriose su LGBTI susijęs turinys įvardijamas kaip žalingas vaikams, prisideda prie diskriminacijos, patyčių ir smurto, kuriuos patiria vaikai, save priskiriantys LGBTI arba kilę iš tos pačios lyties asmenų šeimų (žr. šio sprendimo 169, 172 ir 211 punktus).

Straipsnio autorė atkreipia dėmesį į tai, kad, pirma, vidaus teismo nagrinėtoje byloje diskriminacijos aplinkybė buvo atmesta kaip neįrodyta, su tuo sutiko ir EŽTT. Taigi EŽTT rėmimasis trečiųjų šalių nuomonėmis nagrinėtos bylos kontekste nėra įtikinantis. Vilniaus apygardos teismas konstatavo, kad knygos „Gintarinė širdis“ egzempliorių žymėjimas įspėjamoju užrašu „Informacija gali daryti neigiamą poveikį asmenims iki 14 metų“ yra ne todėl, kad jame vaizduojamas tos pačios lyties asmenų gyvenimo modelis, o todėl, kad jis vaizduojamas per atvirai 9–10 metų amžiaus vaikams. Minėta, iš nacionalinio teismo sprendimo motyvų nustatyta, kad buvo lyginama tradicinė pasaka su knygoje „Gintarinė širdis“ esančia pasaka „Apie karalaitę, batusiuvo dukterį ir dvylika brolių, lakštingalom giedančių“. Vadinasi, Vilniaus apygardos teismas išsprendė bylą remdamasis lyginamoju metodu, konstatuodamas, kad 9–10 metų vaikams per pasakas teikiama informacija turi atitikti bendrą visų jų gebėjimą suvokti informaciją apie porų kūnišką meilę. Kitaip tariant, visi vaikai konkrečioje visuomenėje turi gauti panašią informaciją apie įvairių porų santykius, o ne tik LGBTI.

Lieka aptarti kitą EŽTT sprendime nurodytą svarbų argumentą, kuriuo buvo pripažintas teisės skleisti savo idėjas pažeidimas – knyga skirta eliminuoti informacijos trūkumą, kaip pati knygos autorė nurodė, 9–10 metų vaikams apie LGBTI. Visiškai sutiktina, kad visuomenės informuotumas daro ją atviresnę. Tačiau nacionaliniame teisme sprendžiant ginčą yra svarbus vyraujantis socialinis kontekstas, sykiu įvertinant tarptautinei bendruomenei svarbias vertybes. Kitaip tariant, teisėjas, priimančias sprendimą, turi įvertinti: 1) egzistuojančios tvarkos suvokimą ir tai, 2) kokį poveikį socialinei tvarkai padarys sprendimas. Tam, kad poveikis nusistovėjusiai socialinei tvarkai atitiktų tikslą, reikia įvertinti visuomenės pasirengimą priimti teismo sprendimą. Priešingu atveju teismo sprendimas gali ne tik sukelti žalą, bet ir, geriausiu atveju, būti beprasmiškas. Kad taip neįvyktų, yra svarbus visų valdžių darnus veikimas. Naujoviškam teismo sprendimui visuomenė privalo būti paruošta, pirmiausia, per jos teisinį (dorovinį) ugdymą.

Šią straipsnio išvadą galima pagrįsti paties EŽTT motyvu – įspėjamieji užrašai galėjo

itikinti nemažai tėvų ir globėjų neleisti vaikams iki 14 metų skaityti šios knygos (181 punktas). Kitaip tariant, minėto EŽTT motyvo esmė – tikroji saviraiškos laisvės riba yra ne vaikai, o jų tėvai, kurie nėra pakankamai informuoti apie LGBTI. Vien užrašas *a priori* nedaro ribojančio poveikio visuomenėje, kuri turi stiprų vartojimo, taip pat ir informacijos poreikį. Atvirkščiai – tai skatina smalsumą. Jei norime, kad informacija apie LGBTI pasiektų visuomenę, pirmiausia pradėkime edukuoti tėvus (globėjus), vaikus atsižvelgdami į jų psichinę brandą, pasitelkdami ugdymo institucijas (antrinės socializacijos veiksnys).

Ir apibendrinant pabrėžtina – nors nėra eksplicitiškai nurodyta Vilniaus apygardos teismo sprendime, tačiau, sistemiškai vertinant motyvus, galima suprasti, kad dėl vaikų poveikimo informacijai ypač svarbu įvertinti, kaip vaikai yra paruošti priimti naują informaciją. Tai galima iširti per privalomo ugdymo programą, kuri skirta 9–10 m. vaikams. Jei valstybė užtikrina vaikui galimybę naudotis vieša informacija, kuri prisideda prie vaiko gerovės ir skatina jo fizinį, protinį, dvasinį, emocinį, dorovinį vystymąsi, tai ji privalo paruošti vaikus priimti šią informaciją. Valstybė pasirengimą tinkamai priimti informaciją vykdo per priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų³². Kaip šeimoje suprantama šeima ir kaip joje aiškinama lyties samprata, santykiai tarp lyčių, yra šeimos diskrecija³³. Bet tai nepaneigia valstybės pozityvios pareigos ugdymo tikslais vaikus (priklausomai nuo amžiaus) supažindinti ir visuomenėje egzistuojančiais kitokiais šeimos / santykių modeliais vaikui tinkamu ir suprantamu būdu, nepažeidžiant jo geriausių interesų.

Priimant galutinį nacionalinio teismo sprendimą dėl knygos „Gintarinė širdis“ platinimo su žyma „N-14“, ugdymo įstaigose dėstomoje Gyvenimo įgūdžių ugdymo bendrojoje programoje³⁴, skirtoje pradiniam mokymui, nebuvo pasakojama apie tos pačios lyties asmenų santykius, skirtingų lyčių asmenų santykius, nepaaiškinama, kas yra kitokia seksualinė orientacija ir pan. Naujos redakcijos, kuri pradėta rengti 2019 metais, pradinio mokymo programoje³⁵ vis dar nėra vykdomas lytiškumo ugdymas taip, kad būtų mokoma

32 Pagal Konstitucijos 40 straipsnio 4 dalį „valstybė prižiūri mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklą“.

33 CK 3.5 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „asmenys savo nuožiūra įgyvendina šeimos teises ir nevaržomi jomis naudojasi, taip pat ir teise į šeimos teisių gynybą. Atsisakymas nuo šeimos teisės ar jos įgyvendinimo nepainaikina šios teisės, išskyrus įstatymų numatytus atvejus“.

34 2004 m. patvirtintoje Gyvenimo įgūdžių ugdymo programoje buvo nurodyta, kad asmeniniai ir socialiniai įgūdžiai – tai tarsi apsauginiai veiksniai, mažinantys tokių problemų, kaip ankstyvi lytiniai santykiai, ŽIV, paauglių nėštumas, alkoholio, narkotikų vartojimas, atsiradimo tikimybę. Aktualioje Gyvenimo įgūdžių bendroji programoje, kuri skirta pradiniam ugdymui, nėra skirta dėmesio lytiniam švietimui, tos pačios lyties asmenų santykiams, pagalbai atrasti savo lyties tapatumo raiškos būdus („Gyvenimo įgūdžiai“, Švietimo portalas, žiūrėta 2024 m. birželio 3 d., <https://www.emokykla.lt/bendrosios-programos/pradinis-ugdymas/48?st=1>; „Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugpjūčio 24 d. įsakymas Nr. V-1269 „Dėl priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo““, TAR, 2022-08-24, Nr. 17452).

35 „Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugsėjo 30 d. įsakymas Nr. V-1541 „Dėl švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugpjūčio 24 d. įsakymo Nr. V-1269 „Dėl priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ pakeitimo““, TAR, 2022-09-30, Nr. 19987.

suvokti problemas³⁶. Žinant, kad ugdymo įstaigose egzistuoja patyčios, nacionalinis teismas privalo rezonansinėje byloje įvertinti, ar bus saugu vaikui pasidalyti gauta informacija su bendraamžiais. Jei tėvai ir globėjai, atsakingi už vaiką, bus supažindinti, kad knygoje ar kitame informacijos sklaidimo kanale yra teikiama informacija, kuri yra naujovė, jie galės ne tik apspręsti dėl prieigos vaikui suteikimo, bet ir parengti vaiką pasidalyti su kitais gauta informacija. Taigi visais atvejais būtina įvertinti, ar dėl vaikui suteiktos prieigos prie informacijos bus saugu ją pasidalyti netolerantiškoje aplinkoje, nes vaikai įprastai noriai dalijasi su bendraamžiais jiems nauja informacija.

Paties EŽTT sprendime yra atkreipiamas dėmesys dėl patyčių ir smurto, kuriuos patiria vaikai, save priskiriantys LGBTI arba kilę iš tos pačios lyties asmenų šeimų. Įvertinus tiek nacionalinio teismo, tiek EŽTT sprendimų motyvus, susidaro viena kitai prieštaraujanti situacijos, nes tarptautiniu lygmeniu siekiama informuoti kuo plačiau įvairaus amžiaus asmenis apie LGBTI, kad būtų kuo mažiau patyčių, o nacionalinio teismo esminis argumentas – paruošti vaikus informacijai apie LGBTI, kad jie nepatirtų patyčių. Taigi tikslas vienodas, bet sprendimai kaip pasiekti tikslą – skirtingi. Nacionalinis teismas, žinodamas aplinką, kurioje veiks sprendimas, siekia paruošti visuomenę, pabrėždamas edukacijos svarbą, imdamasis atsargumo priemonių, pirmiausia, saugodamas vaiką nuo patyčių, per pareigą tėvams peržiūrėti informaciją, prie kurios prieigą turės vaikas.

Edukologijos moksle atkreipiamas dėmesys į tai, kad ikimokykliniame, pradiname ugdyme, vaikų dienos centruose sumanioji edukacija ir socialinio ugdymo integracija vyksta natūraliai: per vaikų ir tėvų bendradarbiavimą, gyvąją edukaciją, kai geroji socialinio ugdymo praktika yra taikoma per sužaidybimo, projektinės veiklos etapus. Aukštesnėse klaseose natūraliausia vaiko aplinka yra šeima, o mokyklos ir vietos bendruomenės dėl įvairių priežasčių, sumaniosios edukacijos proceso dėmenų dažnai tampa trikdžiais³⁷. Mokslininkai, tiriantys sumaniosios edukacijos ir socialinio ugdymo integracijos procesus nustatė, kad trikdžiai atsiranda dėl idėjų, minčių, vertybių ir nuostatų, esančių šeimoje, ir ugdymo procese dalyvaujančių asmenų išsiskyrimo. Taigi vaikai turi būti mokomi dalyvauti ir bendradarbiauti visuomenėje, kurioje jie gyvena, bet pradinio ugdymo amžiaus vaikų švietimo sprendimas priklauso šeimai dėl konstitucinės teisės pasirinkti vertybių prioritetus net ir lytiškumo klausimais, o tai veikia prieinamumą prie tam tikros informacijos, o sykiu ir saviraiškos laisvės ribas. Tokia išvada daroma atsižvelgiant į konstitucinės teisės³⁸ ir, kaip prieš tai minėta, edukologijos moksle atliktus tyrimus.

36 2020 m. Lietuvoje gimdė 109 nepilnametės, tais pačiais metais 15–19 metų merginų apsisprendimu atlikta 117 abortų. 60 proc. šalies mokinių jaučiasi gerai mokyklose, tačiau beveik trečdalis patiria patyčias, beveik penktadalis pripažįsta, kad tyčiojasi iš kitų. Žr.: „Ministerija: 11-metės nėštumas parodė, kad gyvenimo įgūdžių programa labai reikalinga“, 2023 m. spalio 4 d., <https://m.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/ministerija-11-metes-neshtumas-parode-kad-gyvenimo-igudziu-programa-labai-reikalinga-1142507>.

37 Eglė Celiešienė ir Vytautas Kvieska, „Integruotas ugdymas dėstant socialinio ugdymo dalykus“, *Socialinis ugdymas / Social Education* 52, 2 (2019): 72–90.

38 Vaidotas Vaičaitis mokslo populiarinimo tikslu 2023 m. rugsėjo 7 d. nacionalinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje aptarė Gyvenimo įgūdžių ar kitas programas, kurios tampa privalomos, nors, autoriaus teigimu, tai riboja tėvų teisę ugdyti savo vaikus pagal savo moralinius įsitikinimus (Vaidotas Vaičaitis, „Sąžinės laisvės

3. Skirtingo požiūrio į tos pačios teisės aiškinimą problematika

Teismo išnagrinėta byla *Macatė prieš Lietuvą* atskleidžia, kaip Lietuvoje teisė skleisti ir gauti informaciją greitai tampa bendros europinės žodžio laisvės ir prieigos prie jos dalimi. Vis dėlto suformuluoti saviraiškos laisvės apsaugos ir šios teisės ribojimo ypatumai tarptautinėje, ordinarinėje teisėje, Lietuvos bendrųjų teismų sprendimuose yra skirtingo turinio, nes poveikis jam yra padaromas dėl individualios teismų reakcijos į socialinį reiškinį³⁹. Ir tai eliminuoja universalų teisės kaip aiškios vertybės supratimą. Teismai turėtų išlaikyti vienodą požiūrį į žmogaus teisės turinį kilus ginčui dėl teisės.

Šioje straipsnio dalyje, siekiant parodyti vienos teisės turinio aiškinimo dinamikos priklausomybę nuo socialinio konteksto, aptariama kita situacija atskleidžiant saviraiškos laisvės kraštutines ribas ne panašioje situacijoje, bet toje pačioje socialinėje erdvėje. Taigi iširtina religijos laisvės interpretacija saviraiškos laisvės kontekste tiek, kiek tai susiję su nacionaline pasaulėžiūros paradigma, kurioje kultūriškai svarbi krikščionybės tradicija⁴⁰.

Vilniaus apygardos teisme 2020 m. kovo 10 d. buvo priimtas nuosprendis baudžiamojoje

konstitucinė samprata“, žiūrėta 2024 m. kovo 12 d., <https://www.laikmetis.lt/doc-dr-vaidotas-vaicaitis-sazines-laisves-konstitucine-samprata>).

- 39 Pvz., EŽTT byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* pareiškėjų naudai priteista iš Lietuvos valstybės 5 000 Eur neturtinei žalai atlyginti tik todėl, kad valstybė neįvykdė pareigos užtikrinti pareiškėjų teisės į privatų gyvenimą, apsaugant pareiškėjus nuo įžeidžiamo pobūdžio „Facebook“ puslapyje komentarų, kurstančių neapykantą, laikant situaciją nerimta. Lietuvos Aukščiausias Teismas 2022 m. liepos 8 d. nutartimi civilinėje byloje Nr. e3K-3-197-421/2022 panaikino Vilniaus apygardos teismo sprendimą dalyje dėl 3 000 Eur neturtinės žalos atlyginimo, nors buvo konstatuotas privataus gyvenimo pažeidimas dėl to, kad Seimo narys viešai melagingai paskleidė žinios apie kitą asmenį. Lietuvos Aukščiausias Teismas 2011 m. kovo 14 d. civilinėje byloje Nr. 3K-3-106/2011 pasisakė dėl reikalavimo įpareigoti atsakovą viešai paneigti 2003 metais pradėtoje leisti knygoje „Durnių laivas“ tikrovės neatitikusius teiginius. Teismas konstatavo, kad „paskleisti duomenys neatitiko tikrovės, vadinasi, konkrečiu atveju saviraiškos laisvės įgyvendinimas tokiu būdu negalėjo būti pateisintas, nes šiuo atveju pažeidė ieškovo velionio tėvo, taip pat ir ieškovo garbę ir orumą, knygoje paskleisti duomenys savo turiniu yra žeminantys asmens garbę ir orumą, galintys turėti įtakos asmens reputacijai, statusui visuomenėje“. Lietuvoje formuojasi teismų praktika dėl piktnaudžiavimo reikšti savo mintis, nuomonę, idėjas, t. y. sprendžiama dėl neribotai realizuotos saviraiškos laisvės, o teismų paskirtos sankcijos skiriasi nuo konkrečių faktinių aplinkybių, kurios teismų vertinamos pagal vidinį įsitikinimą (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 185 straipsnis, kuriame numatyta, kad teismas įvertina byloje esančius įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku ir objektyviu aplinkybių, kurios buvo įrodinėjamos proceso metu, išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymais).
- 40 Vaidotas Vaičaitis teigia, kad „žodžio laisvė gali būti siejama su Konstitucijos 25 straipsnyje numatyta įsitikinimų saviraiškos ir informacijos sklaidimo laisve, o religijos laisvė – su Konstitucijos 26 straipsnyje numatyta minties, tikėjimo ir sąžinės laisve bei religinių apeigų atlikimo teise. Iš pirmo žvilgsnio į akis krinta tai, jog šios abi žmogaus teisės yra tarpusavyje susijusios ir papildo viena kitą: be įsitikinimų laisvės (25 straipsnis) neįmanoma turėti tikėjimo ir sąžinės laisvės (26 straipsnis) ir atvirkščiai, be minties ir sąžinės laisvės (26 straipsnis) neįmanoma praktiškai įgyvendinti savo įsitikinimų ir kartu žodžio laisvės (25 straipsnis)“. Pasak Vaidoto Vaičaičio, „vertinant abiejų žmogaus teisių santykį, galima sakyti, kad jos yra tarpusavyje susipynusios ir priklauso viena nuo kitos“ (Vaidotas Vaičaitis, „Konstituciniai pamąstymai apie incidentą turgelių bažnyčioje“, žiūrėta 2024 m. kovo 12 d., <https://laisvavisuomene.lt/konstituciniai-pamastymai-apie-incidenta-turgeliu-baznycioje>).

byloje Nr. 1A-75-497/2020⁴¹, kuriame trys menininkai (ir režisierius) buvo nuteisti už tai, kad „2018-08-15, apie 9 val. atvyko į Turgelių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčią, esančią Šalčininkų r., Turgeliai, Bažnyčios a. 2, kurioje 2018 m. rugpjūčio 15 d. 9 val. numatytu laiku turėjo įvykti iš anksto suplanuotos religinės apeigos – Atlaidų Šv. Mišios Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje „Žolinės“ iškilimams paminėti, persirengę panašiais į dvasininkų rūbus, užėjo į bažnyčią ir garsiai lenkų kalba ragino parapijiečius atvykti į spalio mėnesio 11 d. Siemens arenoje vyksiantį renginį „Zero Show“ bei siūlė ir dalino suktines. Nuteistieji gynėsi argumentu dėl saviraiškos laisvės ribojimo, aiškino, jog siekė aktualaus visai visuomenei tikslo – paskatinti diskusijas apie dvasininkų pedofiliją ir šis tikslas pateisino pasirinktos meninės išraiškos priemonės (performanso) formą, todėl baudimas už tokių tikslų siekimą pasirinktomis meninės išraiškos formomis pažeistų Konstitucijos 25, 26 straipsniuose garantuojamą saviraiškos laisvę. Teismas konstatavo, jog kaltinamųjų veiksmai negali būti vertinami kaip saviraiška, ir antra – net jei taip, ši jų teisė yra ne absoliuti, bet ribota, atsižvelgiant į kitos visuomenės grupės – tikinčiųjų interesus“⁴².

Taigi nacionaliniuose teismuose tiek dėl pasakų interpretacijos, tiek dėl meninio performanso kilo ginčas, kuris siejamas su teise skleisti ir gauti informaciją, bet vienu atveju dėl lytiškumo, o kitu – dėl dvasininkų elgesio, bet religinis ir dorovinis kontekstas panašus.

Minėta, kad tėvai ir globėjai turi konstituciškai laidojamą poveikį vaikui per savo religinį ir dorovinį vertybių suvokimą. Pasaka „Apie karalaite, batiuviu dukterį ir dvylika brolių, lakštingalom giedančių“ buvo tradicinės pasakos „Apie dvylika brolių, juodvarniais lakstančių“ interpretacija. Skaičius 12 yra simbolis, nes Jėzus turėjo 12 mokinių. Lietuvai yra būdinga krikščioniškoji teisingumo interpretacija⁴³. Pagal Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 6 straipsnio 1 dalį tradicinės, turinčios atramą visuomenėje, religinės bendruomenės ir bendrijos valstybės pripažinimas reiškia, kad valstybė palaiko religinių bendrijų dvasinį, kultūrinį ir socialinį palikimą. Vadinas, tai turėtų būti vienas iš kriterijų dėl informacijos laisvės ribų. Bet vienu atveju pasakos platinimas su žyma „N-14“ EŽTT pripažintas kaip pažeidžiantis saviraiškos laisvę, o kitu atveju už saviraiškos laisvės ribų mene kitokį supratimą asmenys buvo nuteisti.

Teismų praktikoje ieškoma atsakymų dėl „saugiklių“, kad informacijos paieška, jos

41 Vilniaus apygardos teismo 2020 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-75-497/2020 yra galutinis nacionalinio teismo nuosprendis, nes kasacinius skundus buvo atsisakyta priimti. Nuteisti asmenys pripažinti kaltais pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 171 straipsnį, kuriame reglamentuotas trukdymas atlikti religines apeigas ar religines iškilmes („Vilniaus apygardos teismo 2020 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-75-497/2020“).

42 „Vilniaus apygardos teismo 2020 m. kovo 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-75-497/2020“.

43 Pagal Konstitucijos 43 straipsnį valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias ir religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Valstybės pripažintos bažnyčios ir kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje nurodyta, kad „valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų, liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų“.

gavimas ir skleidimas netaptų žalingu pačiam žmogui, o sykiu ir jį supančiai aplinkai, nes, pažeidus socialinę tvarką, baigiasi stabilumas, kuris būtinas to paties žmogaus teisių apsaugai. Tarptautiniai ir nacionaliniai teismai žodžio laisvės ir kitų konstitucinių vertybių pusiausvyros nustatymo problemas turėtų spręsti naudodamiesi balansavimo ir proporcingumo analizės metodika⁴⁴.

Pirmiausia, privalu ugdyti teisės į informacijos prieinamumą dėl tos pačios lyties asmenų santykių pripažinimo reikšmės suvokimą. Europos Sąjungos Tarybos rezoliucijoje⁴⁵ teigiama, kad švietimas ir mokymas turi atlikti itin svarbų vaidmenį formuojant Europos ateitį tokiu laikotarpiu, kai būtina, kad jos visuomenė ir ekonomika taptų darnesnė, įtraukesnė, labiau skaitmeninė, tvaresnė, žalesnė ir atsparesnė.

„Visuomenės teisinio švietimo tikslas – padėti visuomenei suprasti teisines problemas.“ Tai žinių ir įgūdžių ugdymas, o ne konkrečių teisinių problemų sprendimas⁴⁶. Vien pačios teisės į informaciją buvimas neduos reikiamo efekto. Politinių sprendimų priėmėjo tikslas privalo būti susietas su tikslu suteikti visapusišką šios teisės suvokimą, kad formuotųsi suvoktas šios teisės vertinimas. Taip nebūtų padaroma žala geriausių vaiko interesų prioritetui. Siūlytina pasvarstyti dėl universalios požiūrio į vaiko teises teisinio reguliavimo monitoringo atlikimo. Svarbus integralus požiūris, bet ne sprendimas, orientuotas į greitą, bet vienpusiškai kryptingą tikslą. Aiškinamieji raštai ir išvados, visa teisės akto priėmimo procedūra yra ir privalo būti pagrįsta išsamia visuomenės būklės moksline analize. Neištirus, kokiam socialiniame kontekste veiktų pakeistas Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo informacijos poveikio įstatymas, nebūtų įvertinta, kokia gali būti padaryta žala vien per patyčių, kurios yra paplitusios tarp nepilnamečių, aspektą. Svarbiausia – apsaugoti vaikus nuo galimos žalos. Kol mokykla, kaip antrinės socializacijos veiksnys, neveikia tiek, kad eliminuotų galimą žalą, kiek ankstoka kalbėti apie tėvų ir globėjų nekontroliuojamą vaikų prieigą prie informacijos.

44 Algimantas Šindeikis, „Diskursinis konstitucionalizmas atliekant konstitucinių principų balansavimo ir proporcingumo analizę“, *Konstitucinė jurisprudencija*, Nr. 4 (2011): 239.

45 Europos Sąjungos Taryba, „Tarybos rezoliucija dėl Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos siekiant sukurti Europos švietimo erdvę ir imtis veiksmų vėlesniu laikotarpiu (2021–2030 m.) (2021/C 66/01)“, CELEX, žiūrėta 2023 m. vasario 3 d., [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021G0226(01)&from=EN).

46 Eglė Bilevičiūtė, „Teisinis švietimas ir ugdymas“, iš *Visuomenės pokyčiai ir teisė* (Mykolo Romerio universitetas, 2023), 97.

Išvados

1. Tarptautiniai ir nacionaliniai teismai informacijos laisvės, teisės ją skleisti ir gauti, kitų vertybių pusiausvyros nustatymo problemas turėtų spręsti naudodamiesi balansavimo ir proporcingumo analizės metodika. Būtina suprasti, kad teismo sprendimas yra skirtas teisiniam konfliktui išspręsti, kuris kilo egzistuojančioje socialinėje tvarkoje.
2. Vilniaus apygardos teismas buvo paskutinis vidaus teismas, išnagrinėjęs bylą iš esmės, kurioje kilo ginčas dėl pasakų knygos, kurią nuspręsta platinti su žyma „N-14“. Minėtas teismas savo sprendimo neįrodė Nepilnamečių apsaugos įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punktu ir nesirėmė šeimos samprata, nes tuo metu Konstitucinis Teismas jau buvo nustatęs, kad konstitucinė šeimos samprata yra neutrali lyties požiūriu.
3. Kaip galima spręsti iš EŽTT sprendimo motyvų sisteminio vertinimo, ginčo dėl savo idėjų skleidimo išsprendimas buvo skirtas tam, kad padėtų įveikti Lietuvoje vis dar vyraujančias stereotipines nuostatas, išankstinius nusistatymus, priešiškus ir diskriminaciją LGBTI bendruomenės atžvilgiu. EŽTT sprendimo motyvas – įspėjimieji užrašai galėjo įtikinti nemažai tėvų ir globėjų neleisti vaikams iki 14 metų skaityti šios knygos – suponuoja teisinę prielaidą: tikroji saviraiškos laisvės riba yra ne vaikai, o jų tėvai, kurie nėra pakankamai informuoti apie LGBTI. Tačiau vartotojiškoje visuomenėje vien užrašas *a priori* nedaro ribojančio poveikio. Atvirkščiai – tai skatina smalsumą. Jei yra tikslas, kad informacija apie LGBTI pasiektų visuomenę, pirmiausia reikia pradėti edukuoti tėvus (globėjus), vaikus atsižvelgiant į jų psichinę brandą, pasitelkiant ugdymo institucijas (antrinės socializacijos veiksnys).
4. Paties EŽTT sprendime yra atkreipiamas dėmesys dėl patyčių ir smurto, kuriuos patiria vaikai, save priskiriantys LGBTI arba kilę iš tos pačios lyties asmenų šeimą. Įvertinus tiek nacionalinio teismo, tiek EŽTT sprendimų motyvus, susidaro viena kitai prieštaraujanti situacija, nes tarptautiniu lygmeniu siekiama informuoti kuo plačiau įvairaus amžiaus asmenis apie LGBTI, kad būtų kuo mažiau patyčių, o nacionalinio teismo esminis argumentas – paruošti vaikus informacijai apie LGBTI, kad jie nepatirtų patyčių. Taigi tikslas vienodas, bet sprendimai kaip pasiekti tikslą – skirtingi. Nacionalinis teismas, žinodamas aplinką, kurioje veiks sprendimas, siekia paruošti visuomenę, pabrėždamas edukacijos svarbą, imdamasis atsargumo priemonių, pirmiausia, saugodamas vaiką nuo patyčių, per pareigą tėvams peržiūrėti informaciją, prie kurios prieigą turės vaikas.
5. Vyriausybės kreipimasis į Konstitucinį Teismą dėl Nepilnamečių apsaugos įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punkto, remiantis EŽTT sprendimu *Macatė prieš Lietuvą*, kai nacionalinis teismas savo sprendimo neįrodė Nepilnamečių apsaugos įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 16 punktu, skatina svarstyti, ar politinių sprendimų priėmėjas siekia spręsti problemą integraliai. Vyriausybės iniciatyva dėl įstatyme įrašytos

- šeimos sąvokos atitikties įvertinimo Konstitucijai galėtų tapti prasmingesnė, jei argumentacija apimtų minties, sąžinės, tikėjimo ir religijos laisvę.
6. Tiek nacionaliniai teisės aktai, tiek tarptautinės normos reguliuoja teisinius santykius taip, kad būtent šeima ankstyvajame vaiko amžiuje apsisprendžia dėl vaiko dorovinio, religinio ugdymo. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad tėvai ir globėjai, atsakingi už vaikų pradinį ugdymą, yra laisvi nuspręsti dėl šeimos vertybių ir šeimą per pasakas aiškinti taip, kaip jie tai supranta, jei tai neprieštarauja gerai moralei, viešajai tvarkai, imperatyvioms įstatymo normos. Bet tai nepaneigia valstybės pozityvios pareigos ugdymo tikslais vaikus (priklausomai nuo amžiaus) supažindinti ir visuomenėje egzistuojančiais kitokiais šeimos / santykių modeliais vaikui tinkamu ir suprantamu būdu, nepažeidžiant jo geriausių interesų.
 7. Kontinentinės teisės tradicija yra grįsta tam tikra pasaulėžiūros paradigma, kuri turi ritualus ir tradicijas. Tai, kad nusistovėjusioje tradicinėje mąstymo paradigmoje atsiranda vertybių naujovės, skatinančios toleranciją ir pagarbą kitiems, yra teigiamas socialinis reiškinys. Bet jei apie tai informuotume, taip parodytume pagarbą egzistuojančiai socialinei tvarkai. Būtų pakankamai sąžininga, kad, jei pradiniame ugdymo etape esantiems vaikams yra suteikiama laisva prieiga prie informacijos, tai tėvai ir globėjai turėtų būti įspėti apie tokios informacijos turinį, t. y. informacija mainais už informaciją. Ginčo knygos autorei pačiai nurodžius, kad keičia tradicinę pasaką, svarstyтина, kad būtų pagarbu informuoti atsakingus už vaikus asmenis (dėl vaikų jautrumo informacijai) apie pateikiamą informaciją, keičiančią tradicinį mąstymą. Tai yra tiktoji socialinio kompromiso esmė, kurio siekia teisė.

CHALLENGES OF DIFFERENT ASSESSMENTS OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF EXPRESSION AND THE PRIORITY OF THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE CONTEXT OF *MACATE V. LITHUANIA*

Rūta Petkuvienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *On 23 January 2023, the Grand Chamber of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the Court or the ECtHR) handed down its judgment in the case of Macatė v. Lithuania. The Court held that the distribution of a storybook under the mark 'N14' was intended to restrict children's access to information which portrayed same-sex relationships as essentially equivalent to opposite-sex relationships. The ECtHR gave a detailed ruling on Article 4(2)(16) of the Law on the Protection of Minors against the Adverse Effects of Public Information of the Republic of Lithuania (hereinafter referred to as 'the Law on the Protection of Minors' or 'the Law'), even though the Vilnius Regional Court, which was the last domestic court to hear the case on the merits, did not refer to the Law and did not rely on the concept of the family, as the Constitutional Court of the Republic of Lithuania had already established at that point that the constitutional concept of the family was gender-neutral. Drawing on supranational and national conceptions of the right to freedom of expression, this article examines the content of the permissibility of this right for children at the primary stage of their education, and the perception of particular societies regarding the limits of the exercise of freedom of expression in the context of the principle of the child's best interests as a priority. The content of freedom of expression and the child's right to the protection of their best interests is examined in this article from the perspective of the sociology of law, as this is the best way to reveal the possibilities and limits of exercising the rights of the individual in a given society by describing the various factors that can affect the child through the social mechanism. Thus, in order to show the relationship between the two rights from the point of view of the sociology of law, an analysis of relevant court cases concerning access to information for children of primary school age is used.*

Keywords: *liberal society; consumerist approach to human rights; restriction of the right to freedom of expression; the right of the child to access to information.*

Rūta Petkuvienė, Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos partnerystės profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: žmogaus teisės, konstitucinė teisė, civilinė teisė, politikos ir saugumo klausimai ir moksliniai tyrimai.

Rūta Petkuvienė, professor of partnership at the Public Security Academy at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Fields of research: human rights, constitutional law, civil law, politics and security issues and research.

RINKIMŲ KODEKSAS: NUO IDĖJOS IKI SVARBIAUSIŲ TEISINIO REGLAMENTAVIMO POKYČIŲ

Laura Matjošaitytė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
Elektroninis paštas: laura_matjosaityte@mruni.eu

Pateikta 2023 m. rugpjūčio 11 d., parengta spaudai 2024 m. gegužės 2 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-03

Santrauka. Rinkimai yra pagrindinis demokratijos elementas ir būdas, kuris leidžia piliečiams išreikšti savo valią ir dalyvauti valdžios formavime. Kad rinkimai vyktų pagal aiškias, visiems vienodai suprantamas procedūras ir būtų užtikrinta, kad visi piliečiai galėtų lygiomis sąlygomis dalyvauti rinkimuose, neatsižvelgiant į jų lytį, tautybę, socialinę padėtį ar kitas aplinkybes, priimami rinkimų organizavimą ir vykdymą reglamentuojantys teisės aktai.

Straipsnyje atskleidžiama, koks sudėtingas ir ilgas teisinis procesas lydėjo Rinkimų kodekso rengimą ir priėmimą. Taip pat analizuojama, kaip pasikeitė rinkimų teisinis reglamentavimas įsigaliojus Rinkimų kodeksui ir kodėl, nepraėjus nei metams nuo net šešis ordinarinius teisės aktus pakeitusio kodifikuoto teisės akto taikymo pradžios, gausu siūlymų jį keisti. Straipsnyje taip pat analizuojama, kodėl Rinkimų kodeksas išsiskiria iš kitų Lietuvoje galiojančių kodeksų aukštesne teisine galia, nors dėl procedūrinių teisės normų didelės apimties rinkimų teisei yra būdingas dar didesnis detalumas nei kitoms kodifikuotoms teisės sritims.

Reikšminiai žodžiai: rinkimai; konstitucinis įstatymas; Rinkimų kodeksas; Rinkimų kodekso pataisos.

Įvadas

Nepriklausomos Lietuvos istorijoje daugiau nei tris dešimtmečius rinkimų teisinis reglamentavimas buvo įtvirtintas specialiuose kiekvienai rinkimų rūšiai skirtuose teisės aktuose.

1992 m. liepos 9 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas priėmė Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, kuris vėliau buvo keistas net 48 kartus¹. Tų pačių metų gruodžio 22 d. įstatymų leidėjas priėmė Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymą, vėliau keistą 38 kartus². 1994 m. liepos 7 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, keistas 59 kartus³. Lietuvai rengiantis narystei Europos Sąjungoje, 2003 m. lapkričio 20 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas, keistas 25 kartus⁴.

Nuolatinis poreikis keisti rinkimus reglamentuojančius teisės aktus jau prieš du dešimtmečius brandino diskusijas dėl kodifikuoto⁵ rinkimų reglamentavimui skirto teisės akto poreikio ir siekį imtis realių veiksmų tai įgyvendinti⁶. Juolab kad ir Venecijos komisija ne kartą yra rekomendavusi „pagrindinius rinkimų teisės aktų aspektus įtraukti į vieną bendrą rinkimų kodeksą, priimtą atviru ir įtraukiu būdu“⁷. Be to, kai kurių šalių,

-
- 1 „Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo suvestinių redakcijų sąrašas pagal datą“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. liepos 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.1536?faces-redirect=true>.
 - 2 „Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo suvestinių redakcijų sąrašas pagal datą“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. liepos 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.1536?faces-redirect=true>.
 - 3 „Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo suvestinių redakcijų sąrašas pagal datą“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. liepos 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.5883?faces-redirect=true>.
 - 4 „Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo suvestinių redakcijų sąrašas pagal datą“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. liepos 29 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.222922>.
 - 5 Kodifikuoto teisės akto pranašumai: 1) kodifikuotame teisės akte reglamentavimas yra aiškus ir struktūruotas, tai palengvina teisės normų supratimą; 2) dažnai rinkimų organizavimą ir vykdymą reglamentuojančios nuostatos yra išdėstytos skirtinguose teisės aktuose, todėl sunku sekti naujoves, o kodifikuotas teisės aktas leidžia sujungti visas rinkimus reglamentuojančias nuostatas į vieną teisės aktą; 3) kodifikuoti teisės aktai gali padėti užtikrinti stabilumą, nes juos sudėtingiau keisti ar pripažinti negaliojančiais. Kodifikuoto teisės akto trūkumai: 1) kodifikuoti teisės aktai gali tapti statiški ir neprisitaikantys prie pokyčių, tai gali sukelti problemų, kai reikia skubiai reaguoti į naujus iššūkius; 2) kodifikuoti teisės aktai gali būti pernelyg painūs, tai gali kelti jų aiškinimo, interpretavimo sunkumų ir nesutarimų dėl normų prasmės.
 - 6 „Rinkimų peržiūros darbo grupė baigė darbą ir siūlo stiprinti partijas, skaidrinti rinkimų procesą“, *Naujienu agentūra Elta*, 2022 m. sausio 6 d., <https://elta.lt/lt/pranesimai-spaudai/seimo-darbo-grupes-del-rinkimu-sis-temu-perziuros-pranesimas-223995>.
 - 7 „European Commission for Democracy through law (Venice Commission) Report on Electoral Law and Electoral Administration in Europe, Synthesis study on recurrent challenges and problematic issues“ (2020), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)023-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)023-e).

pavyzdžiui, Armėnijos (1999 m.)⁸, Azerbaidžano (2002 m.)⁹, Albanijos (2008 m.)¹⁰, Gruzijos (2011 m.)¹¹, Lenkijos (2011 m.)¹², Bulgarijos (2014 m.)¹³, Belgijos Karalystės¹⁴, Prancūzijos¹⁵ ir t. t. įstatymų leidėjai buvo priėmę rinkimų kodeksus¹⁶, kuriuose reglamentuoti tokie klausimai: 1) rinkėjų registracija; 2) kandidatų registracija; 3) balsavimo procesas; 4) rinkimų kampanijos finansavimas; 5) balsų skaičiavimas ir rinkimų rezultatų nustatymas; 6) rinkimų ginčų nagrinėjimas; 7) rinkimų teisės apribojimai; 8) rinkimų rezultatų patvirtinimas; ir t. t. Todėl šis straipsnis turi keletą **tikslų**. Vienas jų yra retrospektyviai apžvelgti Rinkimų kodeksą, kaip rinkimų įstatymus kodifikavusio teisės akto, sudėtingą ir ilgai trukusį teisinį rengimo ir priėmimo procesą bei Rinkimų kodekso atsiradimo konstitucinių įstatymų sąrašą teisinius pagrindus. Antrasis, ne mažiau svarbus tikslas – nustatyti rinkimų teisinio reglamentavimo pokyčius, nulemtus naujojo Rinkimų kodekso, identifiukuoti galimas ydingas kodifikuoto teisės akto nuostatas ir įvertinti siūlymus keisti teisinį reglamentavimą.

Mokslinis tyrimo objektas – rinkimų teisinio reglamentavimo pokyčiai, kuriuos ištyrus bus formuluojamos aktualios mokslinės išvagos aptariamam klausimui.

Straipsnyje analizuojama tema itin aktuali, kadangi įsigaliojus Rinkimų kodeksui rinkimų teisiniame reglamentavime įvyko daug pokyčių. Be to, nors, kodifikuojant visus rinkimų organizavimą ir vykdymą reglamentuojančius teisės aktus buvo tikimasi išvengti nuolatinės teisinio reglamentavimo kaitos, kaip, pavyzdžiui, buvo rinkimus reglamentuojant ordinariniais įstatymais, tačiau nepaėjus nei metams nuo Rinkimų kodekso praktinio taikymo, Seime jau registruota dešimtys siūlymų šį konstitucinį teisės aktą keisti.

Straipsnio uždaviniai: 1) atskleisti Rinkimų kodekso parengimo ir priėmimo aplinkybes; 2) pristatyti rinkimų teisinio reglamentavimo pokyčius ir 3) ištirti jų ypatumus.

8 „Electoral Code of the Republic of Armenia“, žiūrėta 2022 m. liepos 20 d., <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2020&lang=eng>.

9 „The Republic of Azerbaijan Election Code“, žiūrėta 2022 m. liepos 9 d., [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2003\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2003)047-e).

10 „The Electoral Code of the Republic of Albania“, žiūrėta 2022 m. liepos 26 d., <https://www.osce.org/files/f/documents/2/2/159501.pdf>.

11 „Election Code of Georgia“, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://matsne.gov.ge/en/document/view/1557168?publication=80>.

12 „Election Code [Lenkijos Respublikos rinkimų kodeksas]“, žiūrėta 2022 m. liepos 12 d., <https://aceproject.org/ero-en/poland-2011-election-code/view>.

13 “Election Code [Bulgarijos Respublikos rinkimų kodeksas]“, žiūrėta 2022 m. liepos 1 d., <https://www.cik.bg/en/laws>.

14 „Code Electoral [Belgijos Karalystės rinkimų kodeksas]“, žiūrėta 2023 m. gruodžio 1 d., https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&cn=1894041230&table_name=loi.

15 „Electoral Code [Prancūzijos Respublikos rinkimų kodeksas]“, žiūrėta 2024 m. vasario 1 d., [http://europam.eu/data/mechanisms/PF/PF%20Laws/France/France_Electoral_Code_legislative_part_primary_leg_am2013_fr%20\(1\).pdf](http://europam.eu/data/mechanisms/PF/PF%20Laws/France/France_Electoral_Code_legislative_part_primary_leg_am2013_fr%20(1).pdf).

16 Remiantis Oxford English Dictionary, terminas „kodeksas“ reiškia sistemingą teisės aktų, įstatymų rinkinį, išdėstytą taip, kad būtų išvengta nenuoseklumo ir dubliavimosi, <https://www.oed.com>.

Suformuluotiems tikslams pasiekti straipsnyje taikomi teoriniai teisės aktų ir dokumentų analizės, sisteminės, lyginamasis istorinis ir loginės analizės, apibendrinimo metodai.

Konstatuotina, kad analizuojama problema Lietuvoje nesulaukia reikiamo mokslininkų dėmesio. Juo labiau kad naujasis Rinkimų kodeksas įsigaliojo tik 2022 m. rugsėjo 1 d. Tiesa, tikėtina, kad po naujausių Rinkimų kodekso pataisų mokslinių publikacijų skaičius išaugs.

1. Rinkimų kodeksas – nuo idėjos iki kodifikuoto teisės akto

1.1. Rinkimų kodekso santykis su rinkimų principais

Kiekvienas rinkimų organizavimą reglamentuojantis teisės aktas, neatsižvelgiant į tai, ar tai būtų ordinarinis (paprastasis) teisės aktas, ar kodifikuotas, ar konstitucinis įstatymas, reglamentuoja įvairias rinkimų procedūras, sąlygas ir taisykles. Jame nuosekliai aptariami visi rinkimų proceso etapai, pradedant rinkimų kampanijos pradžia ir baigiant rinkimų ginčų, patvirtinus galutinius rinkimų rezultatus, nagrinėjimu.

Rinkimų organizavimo procedūras ir visus teisinius santykius rinkimų metu reglamentuojantis teisės aktas turi turėti tiesioginę sąsają su demokratiniiais rinkimų principais, apimančiais visuotinę, lygią, laisvą, tiesioginę rinkimų teisę ir slaptą balsavimą, įtvirtintus „Lietuvos Respublikos Konstitucijos 55 straipsnio 1 dalyje, 78 straipsnio 2 dalyje, 119 straipsnio 2 dalyje“¹⁷, kadangi tik tokiu būdu bus užtikrinta, jog rinkimai bus sąžiningi, teisėti ir atitinkantys aukščiausius demokratijos standartus.

Rinkimų principų turinys ne kartą buvo atskleistas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Kaip antai, 2008 m. spalio 1 d. nutarime nurodyta, kad „Konstitucijos 55 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas visuotinės rinkimų teisės principas reiškia, kad visiems Lietuvos Respublikos piliečiams, atitinkantiems iš Konstitucijos ir jai neprieštarujančių įstatymų kylančius reikalavimus (sąlygas), turi būti užtikrinta teisė dalyvauti rinkimuose“¹⁸, „lygios rinkimų teisės principas reiškia, kad organizuojant ir vykdant rinkimus visi rinkėjai turi būti traktuojami vienodai, kiekvieno rinkėjo balsas yra lygiavertis bet kurio kito rinkėjo balsui ir turi vienodą reikšmę nustatant balsavimo rezultatus“¹⁹, „tiesioginės rinkimų teisės principas reikalauja, kad tautos atstovai būtų renkami be tarpininkų“²⁰, o „slapto balsavimo principas reikalauja sudaryti tokias sąlygas rinkėjo valiai balsavimo metu pareikšti, kad niekas negalėtų jo kontroliuoti, daryti įtakos jo pasirinkimui ar kitaip kliudyti laisvai ir

17 Indrė Pukanasytė, „Rinkimų teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2014).

18 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2008-10-04, Nr. 114-4367.

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*

nevaržomai reikšti savo valios²¹. Be kita ko, šie principai lydi visą rinkimų procesą.

Šiuo aspektu svarbu pasakyti, kad nepaisant to, ar rengiamas naujas kodifikuotas teisės aktas, kuriame bus aptariami esminiai su rinkimų organizavimu susiję klausimai, ar bus priimamos teisės akto pataisos, jame numatomame teisiniame reglamentavime įstatymų leidėjas turėtų numatyti, kad visiems rinkimuose dalyvaujantiems asmenims bus sudarytos vienodos sąlygos ir galimybės pasinaudoti teise rinkti bei teise būti išrinktiems. Tai apimtų aiškių taisyklių ir procedūrų nustatymą, kurios atitinkamai užtikrintų tiek aktyviąją, tiek ir pasyviąją rinkimų teisę įgyvendinančių asmenų dalyvavimą visuose rinkimų etapuose, pradedant kampanijos dalyvių registracija ir baigiant rinkimų rezultatų tikrinimu teisminėse instancijose.

Be kita ko, rinkimų organizavimą reglamentuojančiame teisės akte taip pat turi būti numatytos priemonės, skirtos užtikrinti, kad rinkimai vyktų laisvai, t. y. niekas jokiais būdais, priemonėmis ir formomis nesikėsintų iškreipti rinkėjų valios, balsavimas vyktų slaptai ir būtų užtikrinta sąžininga rinkimuose dalyvaujančių asmenų konkurencija.

Priešingu atveju, jeigu įstatymų leidėjas, rengdamas naują teisės akto projektą ar pataisas, nesivadovaus demokratiškos rinkimų principais ir į juos neatsižvelgs, kils grėsmė rinkimų legitimumui, politiniam nestabilumui, nepasitikėjimui demokratija ir jos metu vykstančiais procesais.

1.2. Kaip Rinkimų kodekso idėja virto kodifikuotu teisės aktu

2011 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos Respublikos Seimo valdyba sprendimu Nr. SV-S-1278 sudarė darbo grupę Rinkimų kodekso projektui parengti²². Darbo grupei buvo iškelta tikslas „atnaujinti, suvienodinti, susisteminti bei, apjungti visas nuostatas, reglamentuojančias Lietuvos Respublikoje vykdomus rinkimus, į vieną teisės aktą ir pavesta iki 2012 m. kovo 31 d. parengti Rinkimų kodekso projektą“²³. Tai iš dalies atitiko Venecijos komisijos rekomendaciją „vykdant tolesnes reformas stengtis ne tik papildyti rinkimų įstatymą (-us) vis naujomis nuostatomis, bet ir supaprastinti rinkimus reglamentuojančius teisės aktus ir sujungti juos į vieną nuoseklią teisinę sistemą“²⁴.

Vėliau, 2013 m. vasario 6 d. Seimo Valdyba priėmė dar vieną sprendimą Nr. SV-S-68

21 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 1 d. nutarimas“, *supra note*, 18.

22 „Lietuvos Respublikos Seimo valdybos 2011 m. rugsėjo 7 d. sprendimas Nr. SV-S-1278 „Dėl darbo grupės Rinkimų kodekso projektui parengti sudarymo“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.405869?jfwid=ouujj6ew0>.

23 „Lietuvos Respublikos Seimo darbo grupės 2016 m. lapkričio 17 d. aiškinamasis raštas „Dėl Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projekto“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/58863420acbf11e68987e832-0e9a5185?positionInSearchResults=2&searchModelUID=0ca950b2-7684-40bf-a252-4153c1fa3899>.

24 „European Commission for Democracy through law (Venice Commission) Report on Electoral Law and Electoral Administration in Europe, Synthesis study on recurrent challenges and problematic issues“ (2020), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)023-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)023-e).

„Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso projektui“²⁵ parengti sudarymo²⁶. Tais pačiais metais, vadovaujantis Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstituciniu įstatymu²⁷, buvo parengta Rinkimų kodekso koncepcija (toliau – Koncepcija), patvirtinta 2013 m. birželio 27 d. Seimo nutarimu²⁸.

Atsižvelgiant į tai, kad 2014 m. gegužę turėjo vykti Respublikos Prezidento rinkimai ir rinkimai į Europos Parlamentą, o 2015 m. – savivaldybių tarybų rinkimai, kodekso projektą planuota rengti etapais. Pirmiausia planuota „Seimui pateikti Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo, Prezidento rinkimų įstatymo, Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo bei Politinių partijų (organizacijų) įstatymų projektus, 2014 m. pirmojoje pusėje – Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo projektą, iki 2015 m. – Seimo rinkimų įstatymo projektą“²⁹.

Koncepcijos 1 straipsnyje buvo numatyta, kad „Rinkimų kodekso rengimo tikslas – kodifikuoti rinkimų ir kitus su rinkimais susijusius įstatymus ir įgyvendinti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. ir 2011 m. gegužės 11 d. nutarimus“³⁰. Taip pat numatyta, kad „Rinkimų kodekso tikslas nustatyti Respublikos Prezidento, Seimo narių, savivaldybių tarybų narių, Europos Parlamento narių į Lietuvos Respublikai skirtas vietas Europos Parlamente rinkimo tvarką“³¹; „nustatyti Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos ir kitų rinkimų komisijų teisinę padėtį, uždavinius, įgaliojimus, veiklos principus, jų sudarymo, darbo organizavimo tvarką ir finansavimą“³²; „užtikrinti politinių kampanijų demokratiškumą, finansavimo teisėtumą, skaidrumą ir viešumą, reglamentuoti

25 Darbo grupė Rinkimų kodekso projektą turėjo parengti iki 2015 m. kovo 10 d.

26 „Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. birželio 27 d. nutarimas Nr. XII-439 „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso koncepcijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2013-07-05, Nr. 72-3587; „Lietuvos Respublikos Seimo valdybos 2013 m. vasario 6 d. sprendimas Nr. SV-S-68 „Dėl darbo grupės Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso projektui parengti sudarymo“, TAR, 2014-06-13, Nr. 7453; Darbo grupės veikla buvo pratęsta Seimo valdybos sprendimais (2013-07-31, Nr. SV-S-318; 2014-04-16, Nr. SV-S-601; 2014-09-17, Nr. SV-S-754; 2015-01-14, Nr. SV-S-896; 2015-10-14, Nr. SV-S-1223, 2016-04-27, SV-S-1488); „Lietuvos Respublikos Seimo darbo grupės 2016 m. lapkričio 17 d. aiškinamasis raštas „Dėl Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projekto“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/58863420acbf1e68987e832-0e9a5185?positionInSearchResults=2&searchModelUID=0ca950b2-7684-40bf-a252-4153c1fa3899>.

27 „Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2012-03-27, Nr. 36-1772.

28 „Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. birželio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso koncepcijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2013-07-05, Nr. 72-3587.

29 „Seimas svarstys Rinkimų kodekso koncepciją“, *BNS spaudos centras*, 2013 m. birželio 18 d., <https://sc.bns.lt/view/item/148257>.

30 „Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. birželio 27 d. nutarimas Nr. XII-439 „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso koncepcijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2013-07-05, Nr. 72-3587; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010-11-13, Nr. 133-6800; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010-11-13, Nr. 133-6800; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2011-05-14, Nr. 58-2771.

31 Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. birželio 27 d. nutarimo Nr. XII-439 „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso koncepcijos patvirtinimo“ 2.1 punktą (*Valstybės žinios*, 2013-07-05, Nr. 72-3587).

32 *Ibid.*, 2.2 punktą.

politinių kampanijų finansavimo tvarką ir finansavimo kontrolę³³.

Koncepcijoje buvo nurodyta, kad rinkimų sritį reglamentuoja „Lietuvos Respublikos Konstitucija; Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas; Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas; Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas; Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymas; Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas; Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas“³⁴. Koncepcijoje³⁵ buvo pateiktos pagrindinės nuostatos dėl rinkimų srities reglamentavimo (dėl Lietuvos Respublikos Prezidento; Lietuvos Respublikos Seimo; Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų narių; Europos Parlamento narių; reikalavimai rinkimų komisijų nariams; rinkimų komisijų sudarymas), bei pateikta numatoma Rinkimų kodekso struktūra³⁶ (I dalis – rinkimų pagrindai; II dalis – rinkimų vykdymas; III dalis – politinių kampanijų finansavimas ir finansavimo kontrolė; IV dalis – baigiamosios nuostatos).

Kodifikavimo būdu rengiant rinkimų kodekso projektą, apimantį visus rinkimų organizavimą ir vykdymą reglamentuojančius teisės aktus, buvo „siekiama, kad Rinkimų kodeksas atitiktų rinkimų organizavimo poreikius, jo taikymas būtų kuo efektyvesnis“³⁷, t. y. būtų sudarytos „galimybės kuo platesniam rinkėjų ratui dalyvauti rinkimuose“³⁸. Taip pat buvo „siekiama apibendrinti ir suvienodinti politinės kampanijos dalyvių, jų atstovų statuso bei įgaliojimų reglamentavimą“³⁹. Daug dėmesio skirta „rinkimų agitacijai, rinkimų politinės kampanijos finansavimui ir finansavimo kontrolei užtikrinti“⁴⁰. Pasiūlyta „naujai reglamentuoti rinkimų ginčų nagrinėjimą ir atsakomybės klausimus“⁴¹.

2016 m. lapkričio 17 d. šešių skirtingoms Seimo frakcijoms priklausančių Seimo narių vardu buvo užregistruotas Rinkimų įstatymo projektas Nr. XIIIP-20 „Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas + rinkimų kodeksas“⁴².

Tačiau Rinkimų kodekso, kuriuo tada buvo siekiama harmonizuoti visus rinkimų

33 Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. birželio 27 d. nutarimo Nr. XII-439 „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso koncepcijos patvirtinimo“ 2.3 punktas (*supra note*, 32).

34 *Ibid.*, 3 dalis.

35 *Ibid.*, VI skyrius.

36 *Ibid.*, VII skyrius.

37 „Seime vyko diskusija „Europos Sąjungos rinkimų teisės reforma: galimybės ir iššūkiai“, *BNS.lt*, 2016 m. balandžio 21 d., <https://sc.bns.lt/view/item/202285>.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*

40 *Ibid.*

41 *Ibid.*

42 „2016 m. lapkričio 11 d. Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas“, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/ea3319c0acbe1e68987e8320e9a5185?fwid=ouuj6c9s>.

įstatymus, projektas, sulaukęs nemažai Seimo Teisės departamento kritikos ir vertinimų dėl galimo prieštaravimo Konstitucijai⁴³, taip niekada parlamente ir nebuvo svarstytas bei priimtas.

Praejus ketveriems metams, 2021 m. kovo 17 d., Seime buvo sudaryta nauja darbo grupė Rinkimų kodekso projektui parengti⁴⁴. Nors 2016 m. Rinkimų kodekso projektas buvo itin kritikuojamas, tačiau juo remiantis buvo pradėtas rengti naujas Rinkimų kodekso projektas. Atsižvelgiant į tai, kad skirtingi rinkimų įstatymai nevienodai reglamentavo panašius rinkimų organizavimo aspektus, pavyzdžiui, vienuose teisės aktuose buvo numatyta, kad balsavimas iš anksto savivaldybių pastatuose vyksta dvi dienas, kituose tris dienas ir pan., buvo atlikta tam tikrų korekcijų ar atnaujinimų.

Rengiant naujos redakcijos Rinkimų kodekso projektą kiekviena Seime mandatų turinti politinė organizacija, taip pat ir piliečiai galėjo teikti savo siūlymus. Todėl 2021 m. pavasarį darbą pradėjusiai Seimo valdybos sudarytai Rinkimų kodekso rengimo darbo grupei teko išklaudyti ir apsvastyti daugiau nei 170 pasiūlymų, tarp kurių buvo siūlymai keisti rinkimų kampanijų finansavimą, politinės reklamos reglamentavimą, įteisinti internetinį balsavimą, padidinti pasaulio lietuviams skirtų vienmandačių rinkimų apygardų skaičių, įteisinti partijų analitinius centrus ir t. t.

2022 metų pradžioje „Seimo valdybos sudaryta darbo grupė, kuriai buvo pavesta išanalizuoti Lietuvos rinkimų sistemas ir Seimui pasiūlyti reikalingus įstatymų pakeitimus, baigė darbą ir Seimo valdybai pateikė svarstymui įstatymų paketą“ (Rinkimų kodekso, Politinių organizacijų įstatymo ir kelių Administracinių nusižengimų kodekso straipsnių pakeitimo įstatymo projektus)⁴⁵. Nors „dėl kai kurių klausimų darbo grupė daug diskutavo, bet siūlymų neteikė, pavyzdžiui, dėl internetinio balsavimo nutarta nesiūlyti jokių įstatymo pataisų, nes nesant veikiančios internetinio balsavimo sistemos nėra žinoma, ką tiksliai reikėtų reglamentuoti įstatymu“⁴⁶. Darbo grupė pokyčiams, susijusiems su rinkimų sistemomis (Seimo rinkimuose atsisakyti vienmandačių rinkimų apygardų, o prezidentą rinkti Seime, ne tiesiogiai, kaip buvo iki šiol) taip pat nesiryžo.

2022 m. sausio 11 d. buvo užregistruotas „Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas bei Rinkimų kodeksas“⁴⁷.

43 „R.Baškienė: Rinkimų sistemos reformos Seimas ims pavasarį“, *Kauno diena*, 2016 m. lapkričio 20 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/r-baskiene-rinkimu-sistemas-reformos-seimas-imsis-pavasari-782763>.

44 „Lietuvos Respublikos Seimo valdybos 2021 m. rugsėjo 3 d. sprendimas“, TAR, 2021-03-17, Nr. 5362.

45 „Seimo darbo grupės dėl rinkimų sistemų peržiūros pranešimas: „Rinkimų peržiūros darbo grupė baigė darbą ir siūlo stiprinti partijas, skaidrinti rinkimų procesą““, *LRS.lt*, 2022 m. sausio 6 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35716&p_k=1&p_t=279485.

46 „Rinkimų kodekso projekte – didesnė komitetų kontrolė“, *LRYtas.lt*, 2022 m. sausio 6 d., https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2022/01/06/news/rinkimu-kodekso-projekte-didesne-komitetu-kontrolė-21967313_

47 „2022 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas + Rinkimų kodeksas“, Reg. Nr. XIVP-1279, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/6d6d7db072d711ecb2fe9975f8a9e52e?jfwdid=-hn264qn0f>.

Netrukus teisės akto projektą įvertino Seimo Teisės departamentas, kuris šiam kodekso projektui pateikė per penkis šimtus pastabų, iš kurių daugiau nei dešimt buvo apie galimą prieštaravimą Konstitucijai.

Pavyzdžiui, Rinkimų kodekso projekto 9 straipsnio 2 dalyje buvo numatyta, kad „asmuo neturi teisės rinkti Lietuvos Respublikoje, jeigu jis neturi teisės rinkti kilmės valstybėje“, o 11 straipsnio 1 dalies 9 punkte numatyta, kad „negali būti renkamas [...] asmuo, kurio pasyvioji rinkimų teisė yra apribota kilmės valstybėje“⁴⁸. Tačiau toks Rinkimų kodekso projekto 9 straipsnio 2 dalyje ir 11 straipsnio 1 dalies 9 punkte įtvirtintas reguliavimas tiek, kiek juo ribojama trečiųjų šalių piliečių ir asmenų be pilietybės aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė savivaldybių tarybų rinkimuose, jeigu ji yra apribota „kilmės valstybėje“, gali prieštarauti Konstitucijos 34 straipsniui⁴⁹.

Rinkimų kodekso projekto 11 straipsnio 1 dalies 2 punkte buvo nustatyti pasyviosios rinkimų teisės apribojimai, t. y. numatyta, kad „negali būti renkamas asmuo, kuriam likus 65 dienoms iki rinkimų dienos nėra pasibaigęs teismo nustatytas priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas“⁵⁰. Kadangi pasyviosios rinkimų teisės apribojimai dėl neatliktos teismo nuosprendžiu paskirtos bausmės ir dėl asmens pripažinimo neveiksniu buvo numatyti Rinkimų kodekso 11 straipsnio 1 dalies 1 ir 3 punktuose, Seimo Teisės departamentas padarė išvadą, kad Rinkimų kodekso projekto 11 straipsnio 1 dalies 2 punktas, kuriame nustatytas savarankiškas pasyviosios rinkimų teisės apribojimas, taip pat „galimai prieštarauja Konstitucijos 34 straipsnio 2, 3 dalims, 56 straipsnio 2 daliai“⁵¹.

Dar vienas galimas prieštaravimas Konstitucijai buvo susijęs su Vyriausiosios rinkimų komisijos įgaliojimais pripažinti Seimo narių įgaliojimus nutrūkusiais. Rinkimų kodekso projekto 32 straipsnio 2 dalies 4 punkte bei 176 straipsnio 1 dalyje buvo numatyta, kad Vyriausioji rinkimų komisija priima sprendimą dėl Seimo nario įgaliojimų pripažinimo nutrūkusiais, įskaitant ir atvejus, kai Seimas panaikina Seimo nario mandatą apkaltos proceso tvarka⁵². Tačiau tai galimai prieštarauja Konstitucijos 63 straipsnio 5 punkto bei 74

48 „2022 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas + Rinkimų kodeksas“, *supra note*, 47.

49 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2022 m. kovo 8 d. išvada“, Reg. Nr. XIVP-1279(2), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 23 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/b3de39a09ed911ec9e62f960e3ee1cb6?positionInSearchResults=8&searchModelUUID=d6574c29-5d37-40d4-8b64-dda244f93e39>.

50 „2022 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas + Rinkimų kodeksas“, Reg. Nr. XIVP-1279, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/6d6d7db072d711ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=-hn264qn0f>.

51 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2022 m. kovo 8 d. išvada“, Reg. Nr. XIVP-1279(2), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/b3de39a09ed911ec9e62f960e3ee1cb6?jfwid=-hn264qn0f>.

52 „2022 m. sausio 11 d. Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projektas + Rinkimų kodeksas“, Reg. Nr. XIVP-1279, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/6d6d7db072d711ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=-hn264qn0f>.

straipsnio nuostatomis, kadangi tik Seimas gali panaikinti Seimo nario mandatą apkalto proceso tvarka (Konstitucijos 63 straipsnio 5 punktas, 74 straipsnis)⁵³.

Rinkimų kodekso projekto 11 straipsnio 1 dalies 4–7 punktuose⁵⁴ nurodytiems asmenims buvo nustatytas absoliutus pasyviosios rinkimų teisės apribojimas, kuris taip pat kėlė abejonių dėl atitikties Konstitucijos 34 straipsnio 2 daliai. Juo labiau kad Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad „teisėjų ir Konstitucijos 141 straipsnyje nurodytų asmenų galimybė siekti būti išrinktiems Seimo nariais vertintina kitaip, negu jų galimybė būti išrinktiems savivaldybių tarybų nariais, – pagal Konstituciją tol, kol eina atitinkamas pareigas, šie asmenys neturi teisės būti renkami Seimo nariais“⁵⁵, taip pat kad „šie asmenys negali būti renkami ir Respublikos Prezidentu“⁵⁶. Tačiau „Konstitucijos reikalavimai reiškia ne tai, kad nurodyti asmenys neturi teisės siekti būti išrinktais savivaldybių tarybų nariais (t. y. kad jie neturi pasyviosios rinkimų teisės renkant savivaldybių tarybų narius), bet tai, kad jeigu susidaro tokia teisinė situacija, kai Konstitucijos 141 straipsnyje nurodytas asmuo arba asmuo, vykdamas funkcijas įgyvendinant valstybės valdžią [...] išrenkamas savivaldybės tarybos nariu, jis iki naujai išrinktai savivaldybės tarybai susirenkant į pirmąjį posėdį privalo apsispręsti, ar eiti savo ankstesnes pareigas, ar būti savivaldybės tarybos nariu“⁵⁷.

Tačiau šį kartą, nors Seimo Teisės departamentas ir pateikė daug pastabų bei įžvelgė tam tikrų Rinkimų kodekso projekto nuostatų prieštaravimą Konstitucijai, priešingai nei 2016 m., Rinkimų kodekso projektas Seimo posėdžių salėje buvo svarstomas.

2022 m. vasarą Rinkimų kodeksas „susilaukė pakankamai plataus skirtingoms politinėms jėgoms atstovaujančių Seimo narių palaikymo – jį priimant 2022 m. birželio 23 d. Seimo posėdyje dalyvavo 129 Seimo nariai, iš kurių 94 balsavo „Už“, 10 balsavo „Prieš“, o 25 Seimo nariai susilaukė“⁵⁸.

Tačiau, nepaisant didelio palaikymo, 2022 m. liepos 8 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas grąžino Seimui pakartotinai svarstyti Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinį įstatymą Nr. XIV-1154. Respublikos

53 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2022 m. kovo 8 d. išvada“, Reg. Nr. XIVP-1279(2), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/b3de39a09ed911ec9e62f960e3ee1cb6?jfwid=-hn264qn0f>.

54 Rinkimų kodekso 11 straipsnyje numatyta, kad negali būti renkamas asmuo, kuris rinkimų dieną atlieka privalomąją karo arba alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (4 p.), profesinės karo tarnybos karys, kuris likus 65 dienoms iki rinkimų dienos nėra išėjęs į atsargą (5 p.), statutinės institucijos ar įstaigos pareigūnas, kuris likus 65 dienoms iki rinkimų dienos nėra išėjęs į pensiją (6 p.), asmuo, kuris pagal specialius įstatymus ar statutus negali dalyvauti politinių organizacijų veikloje (7 p.).

55 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004-05-26, Nr. 85-3094.

56 *Ibid.*

57 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, Nr. 19-828; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004-05-26, Nr. 85-3094; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2007-02-13, Nr. 19-722.

58 Haroldas Šinkūnas, „Rinkimų kodeksas: Kas, ką, kada ir kaip?“, *Teise.pro*, 2022 m. rugsėjo 23 d., <https://www.teise.pro/index.php/2022/09/23/h-sinkunas-rinkimu-kodeksas-kas-ka-kada-ir-kaip/>.

Prezidentas pasiūlė Rinkimų kodeksą papildyti nuostata, kad reikalavimas politiniams komitetams būti įregistruotiems ne vėliau kaip likus 180 dienų iki rinkimų dienos nebūtų taikomas per 2023 metų savivaldybių tarybų ir merų rinkimus⁵⁹. Esą, „siekiant užtikrinti politinių komitetų teisę dalyvauti 2023 metų savivaldybių tarybų ir merų rinkimuose“ buvo būtina pritaikyti išimtį, kuri leistų šiuose rinkimuose dalyvauti ne vėliau kaip prieš 85 dienas iki rinkimų dienos įregistruotiems politiniams komitetams⁶⁰. Šiam prezidento siūlymui „Seimo nariai taip pat pritarė kone vieningai – iš 120 posėdyje dalyvavusių Seimo narių 119 balsavo „Už“ ir tik 1 „Prieš“⁶¹.

1.3. Rinkimų kodeksas – konstitucinis įstatymas

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyta, kad Seimas priima ne tik paprastuosius, bet ir konstitucinius įstatymus⁶².

Kaip ne kartą savo praktikoje yra nurodęs Konstitucinis Teismas, „konstitucinių įstatymų sąvoka vartojama įvairiuose Konstitucijos straipsniuose – 47, 69, 72, taip pat 150 straipsnyje. Konstitucijos 150 straipsnyje nurodyti konstituciniai įstatymai (konstituciniai aktai), esantys Konstitucijos sudedamąja dalimi, skiriasi nuo kitų Konstitucijoje minimų konstitucinių įstatymų tuo, kad Konstitucijos 150 straipsnyje nurodyti konstituciniai įstatymai (konstituciniai aktai) turi pačios Konstitucijos galią, jie priimami ir keičiami tokia pačia tvarka, kaip ir pati Konstitucija“⁶³.

Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje buvo numatyta, kad „konstitucinių įstatymų sąrašą 3/5 Seimo narių balsų dauguma nustato Seimas“⁶⁴. Konstitucinis Teismas, aiškindamas šias nuostatas, yra konstatavęs, kad pagal Konstituciją konstituciniai įstatymai⁶⁵ yra:

59 „Lietuvos Respublikos Prezidento 2022 m. liepos 8 d. dekretas Nr. 1K-1051 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimtų Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo Konstitucinio įstatymo Nr. XIV-1154 ir su juo susijusių įstatymų grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“, TAR, 2022-07-08, Nr. 15107.

60 *Ibid.*

61 Haroldas Šinkūnas, „Rinkimų kodeksas: Kas, ką, kada ir kaip?“, *Teise.pro*, 2022 m. rugsėjo 23 d., <https://www.teise.pro/index.php/2022/09/23/h-sinkunas-rinkimu-kodeksas-kas-ka-kada-ir-kaip/>; „Po svarstymo pritarta Rinkimų kodeksui“, *LRS.lt*, 2022 m. birželio 7 d., [62 Konstitucinių įstatymų sąvoka vartojama įvairiuose Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniuose – 47, 69, 72, taip pat 150 straipsnyje. „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.](https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35435&p_k=1&p_t=281483; „Seimas pritarė Respublikos Prezidento veto dėl Rinkimų kodekso“, LRS.lt, 2022 m. liepos 19 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=1&p_t=281876.</p>
</div>
<div data-bbox=)

63 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas“, TAR, 2021-07-01, Nr. 14847.

64 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gruodžio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994-12-07, Nr. 94-1852; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10117; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, Nr. 19-828.

65 Prof. V. Sinkevičiaus teigimu, pagal Konstituciją vieni konstituciniai įstatymai tokiais tampa dėl to, kad jie yra nurodomi (bus nurodyti) konstitucinių įstatymų sąraše (Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalis), o kiti tokiais tampa dėl to, kad jie kaip konstituciniai įstatymai yra nurodyti kuriame nors Konstitucijos straipsnyje.

„1) konstituciniai įstatymai, tiesiogiai nurodyti Konstitucijoje ir priimti Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka; 2) konstituciniai įstatymai, įrašyti į konstitucinių įstatymų sąrašą ir priimti Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“⁶⁶. Tačiau tai „nereiškia, kad šių konstitucinių įstatymų prigimtis, paskirtis, teisinė galia yra skirtinga, kad jie priimami, keičiami kitokia balsų dauguma, negu ta, kuri nustatyta Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje“⁶⁷.

Praėjus beveik dešimtmečiui po Konstitucijos priėmimo, t. y. 2012 metų kovo 15 d., Seimas priėmė Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinį įstatymą⁶⁸. Atsižvelgiant į tai, kad rinkimai yra kiekvienos demokratijos pagrindas, o rinkimų įstatymų kodifikavimas gali sudaryti prielaidas užtikrinti rinkimų teisės stabilumą⁶⁹, t. y. kad rinkimus reglamentuojančios teisės normos nebūtų dažnai keičiamos atsižvelgiant į politinę valią ar jos nebuvimą, įstatymo 2 straipsnio 6 punktu į Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašą buvo įrašytas Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas⁷⁰.

Rinkimų kodekso „įtraukimas į konstitucinių įstatymų sąrašą pagal Konstituciją reiškia, kad toks įstatymas turi būti priimtas ir jame nustatytas teisinis reguliavimas turi būti keičiamas sudėtingesne (palyginti su kitų įstatymų priėmimu ir pakeitimu) tvarka“⁷¹. Taip pat buvo užtikrinta, kad „konstituciniais įstatymais sureguliuoti visuomeniniai santykiai įstatymais nebus reguliuojami kitaip, kad bus garantuojamas didesnis konstituciniais įstatymais reguliuojamų visuomeninių santykių stabilumas“⁷², kuris yra „esminis rinkimų procesų patikimumo elementas“⁷³.

66 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001-04-04, Nr. 29-938; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, Nr. 19-828; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006-03-16, Nr. 30-1050.

67 Vytautas Sinkevičius, „Konstitucinių įstatymų samprata: teoriniai aspektai“, *Jurisprudencija* 104, 2 (2008). <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2618>.

68 „Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2012-03-27, Nr. 36-1772.

69 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. vasario 15 d. nutarimas“, TAR, 2019-02-15, Nr. 2373.

70 „Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2012-03-27, Nr. 36-1772.

71 Rinkimų kodeksas turėjo būti priimamas kaip konstitucinis įstatymas laikantis Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalyje ir Lietuvos Respublikos Seimo statuto 26¹ skirsnyje „Konstituciniai įstatymai“ nustatytų reikalavimų, kurie iš esmės skiriasi nuo paprastųjų įstatymų priėmimo taisyklių, nustatytų Konstitucijos 69 straipsnio 2 dalyje ir atitinkamose Seimo statuto nuostatose.

72 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001-04-04, Nr. 29-938; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25, Nr. 19-828; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006-03-16, Nr. 30-1050.

73 „Compilation of Venice Commission opinions and reports concerning the stability of electoral law“ (2020), European Commission for Democracy through Law, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2020\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2020)020-e).

Tačiau nei Rinkimų kodekso „įrašymo į konstitucinių įstatymų sąrašą faktas, nei Konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinio įstatymo nuostatos nesuponavo Seimo pareigos į šį sąrašą įrašytus konstitucinius įstatymus, įskaitant ir Rinkimų kodeksą, priimti per tam tikrą apibrėžtą terminą ar kitomis sąlygomis. Seimas yra saistomas priimtų įstatymų, o Konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinio įstatymo tikslas – sudaryti teises prielaidas priimti konstitucinius įstatymus, bet ne nustatyti pareigą juos priimti konkrečiais terminais ar kitomis sąlygomis. Seimo turima diskrecija, taip pat laisvo Seimo nario mandato principas reiškia, kad Seimas pats gali nustatyti, kada, kokiomis sąlygomis ir kokio turinio konstitucinis įstatymas turi būti priimtas“⁷⁴.

Vis dėlto 2022 m., praėjus dešimtmečiui po Konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinio įstatymo priėmimo, ir atsižvelgiant į tai, kad, „kaip ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, pagal Konstituciją leisdamas įstatymus Seimas yra saistomas ne tik Konstitucijos, bet ir savo paties priimtų įstatymų“⁷⁵, kas yra „esminis konstitucinio teisinės valstybės principo elementas“⁷⁶, Seimas priėmė konstitucinį įstatymą – Rinkimų kodeksą.

Tačiau atsižvelgiant į tai, kad Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarime Nr. KT135-N11/2020 konstatuota, kad „konstituciniais įstatymais turėtų būti reguliuojamos tik konstituciškai svarbios visuomeninių santykių sritys, ypač reikšmingi valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimai, ir įvertinus tai, kad nei Vyriausiosios rinkimų komisijos, t. y. įstatymus vykdančios valstybės institucijos, kitų komisijų sudarymo ir jų veiklos procedūrinių klausimų, nei politinių kampanijų finansavimo klausimų detalai ir smulkmeniškai reglamentuoti būtent konstituciniu įstatymu nėra būtinybės ir iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos kylančio pagrindo, siekiant sistemiško ir nuoseklaus teisinio reguliavimo, yra ydinga tik konstitucinio įstatymo lygmeniu įtvirtinti detalių (procedūrinių) vien rinkimams skirtą teisinį reguliavimą“⁷⁷.

Konstitucinio Teismo nutarime taip pat nurodyta, kad „Konstituciniu įstatymu nustčius svarbiausias rinkimų organizavimo ir vykdymo taisykles, detalus rinkimų ir su jais susijusių santykių reguliavimas galėtų būti įtvirtintas paprastuosiuose (ordinarinuose) įstatymuose, kuriuos galima lengvesne tvarka pakeisti, o kai kurie klausimai galėtų būti

74 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas“, TAR, 2021-07-01, Nr. 14847.

75 Vytautas Sinkevičius, „Konstitucinių įstatymų oficialiosios konstitucinės doktrinos nauji aspektai“, iš *Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai. II dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020), 9–17, <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/89335d94-32c9-4c72-baae-7955eff037ed/content>.

76 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 11 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2002-07-17, Nr. 72-3080; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2009-09-26, Nr. 115-4888; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2013-10-01, Nr. 103-5079.

77 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. gegužės 4 d. nutarimas Nr. 455 „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo Konstitucinio įstatymo projekto Nr. XIVP-1279(2), Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymo projekto Nr. XIVP-1280 ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 12, 85, 86, 88, 89, 92, 93, 544 ir 545 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-1281“, TAR, 2022-05-05, Nr. 9506.

sureguliuoti ir poįstatyminiu lygmeniu⁷⁸.

Įvertinus tai, kad kodeksais paprastai „sistemiškai reguliuojamos plačios visuomeninių santykių sritys, jie pasižymi teisinio reguliavimo kompleksišku ir išsamumu, o visi Lietuvos Respublikoje galiojantys kodeksai turi paprastojo įstatymo galią, Rinkimų kodeksas vienintelis Lietuvos teisės sistemoje išsiskiria iš kitų kodeksų aukštesne teisine galia, nors dėl procedūrinių teisės normų didelės apimties rinkimų teisei yra būdingas dar didesnis detalumas nei kitoms kodifikuotoms teisės sritims⁷⁹.

Seimo Teisės departamentas pateikia ir daugiau tokias išvadas pagrindžiančių argumentų. Pavyzdžiui, 2022 m. birželio 21 d. išvadoje dėl Rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinio įstatymo projekto, Seimo Teisės departamentas nurodė, kad „Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymas, reglamentuojantis komisijos statusą, uždavinius, sudarymą, darbo organizavimo ir sprendimų priėmimo tvarką, komisijos narių teises, pareigas, veiklos garantijas ir kita, iš esmės nėra rinkimų įstatymas, kadangi rinkimų įstatymų paskirtis – reglamentuoti politinių atstovaujamųjų institucijų (Seimo, savivaldybių tarybų, Europos Parlamento), valstybės vadovo, kitų renkamų institucijų (pavyzdžiui, savivaldybių merų) rinkimų tvarką⁸⁰. Tai, atitinkamai, reiškia, kad „Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo kodifikavimas kodekse (konstituciniame įstatyme) nebūtų konstituciškai pagrįstas ir neatitiktų ne tik rinkimų įstatymų, bet ir konstitucinių įstatymų paskirties⁸¹. Be to, „nei Lietuvos teisės tradicijoje, nei teisės sistemoje nėra pavyzdžių, kai įstatymus vykdančios valstybės institucijos statusas, uždaviniai, darbo organizavimo ir sprendimų priėmimo tvarka, veiklos garantijos ir kita būtų reglamentuojama konstituciniu įstatymu⁸².

Verta akcentuoti, kad prieš dešimtmetį Seimo Teisės departamentas išsakė gerokai daugiau argumentų. 2013 m. birželio 17 d. departamento išvadoje dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso koncepcijos patvirtinimo“ projekto⁸³ buvo nurodyta, kad siūlymas Rinkimų kodekse (konstituciniame įstatyme) „nustatyti Vyriausiosios

78 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. gegužės 4 d. nutarimas Nr. 455 „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo Konstitucinio įstatymo projekto Nr. XIVP-1279(2), Lietuvos Respublikos politinių organizacijų įstatymo projekto Nr. XIVP-1280 ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 12, 85, 86, 88, 89, 92, 93, 544 ir 545 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-1281“; TAR, 2022-05-05, Nr. 9506.

79 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2022 m. vasario 22 d. išvada“, Reg. Nr. XIVP-1279, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/7af7650093b511ec9e62f960e3ee1cb6?jfwid=-hn264qn0f>.

80 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2022 m. birželio 22 d. išvada“, Reg. Nr. XIVP-1279(3), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 22 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/60c9bac0f12511ecbfe9c72e552dd5bd?jfwid=ouujj6flr>

81 *Ibid.*

82 *Ibid.*

83 „Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. gegužės 30 d. nutarimo projektas“, Reg. Nr. XIIP-634, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 16 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAIS.449701?jfwid=ouujj6c9w>.

rinkimų komisijos ir kitų komisijų teisinę padėtį, uždavinius, įgaliojimus, veiklos principus, jos sudarymo, darbo organizavimo tvarką ir finansavimą⁸⁴.

- 1) gali neatitikti konstitucinių įstatymų paskirties „reglamentuoti ypač reikšmingus visuomeninius santykius ir taip užtikrinti jų stabilumą“⁸⁵;
- 2) gali neatitikti Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. išvados VI motyvuojamos dalies 3 punkto „[...] Šiuo požiūriu pažymėtina, kad „Seimas yra įsipareigojęs atlikti rinkimų įstatymų reviziją ir patvirtinti Lietuvos Respublikos rinkimų kodeksą“⁸⁶ [...], nes Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymas savo esme ir paskirtimi yra ne rinkimų įstatymas, o institucinis įstatymas (pvz., toks pat kaip Teismų įstatymas, Valstybės gynimo tarybos įstatymas, Prokuratūros įstatymas ir pan.);
- 3) gali disonuoti su valstybės institucijų sistema, nes Vyriausioji rinkimų komisija ir rinkimų komisijos Lietuvos institucinėje sistemoje tokios būtų vienintelės ir taip gali būti priešpriešinamos visoms valstybės institucijoms, per kurias yra vykdomos valstybės funkcijos. Konstitucijoje, taip pat Konstitucinio Teismo aktuose išdėstytoje valstybės institucijų sampratos ir valstybės institucijų sistemos doktrinoje⁸⁷ nėra nuostatų, kuriomis gali būti grindžiama galimybė kurios nors valstybės institucijos statusą ir jos sudarymo tvarką, įgaliojimų trukmę ir kt. reglamentuoti konstitucinio įstatymo lygmeniu. Priešingai, Seimo Teisės departamentas nurodė, kad net ir Konstitucijoje įtvirtintą „valstybės valdžios institucijų (Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės, teismų) struktūrą, darbo organizavimo ir įgaliojimų vykdymo tvarką“⁸⁸ (tiek kiek jų nereglementuoja Konstitucija) reglamentuoja atitinkamai Seimo statutai, turintys įstatymo galią (Konstitucijos 76 straipsnis), Respublikos Prezidento įstatymas, Vyriausybės įstatymas (93 straipsnis), Teismų įstatymas (Konstitucijos 111 straipsnis), Konstitucinio Teismo įstatymas (Konstitucijos 102

84 „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento 2013 m. birželio 17 d. išvada“, Reg. Nr. XIIP-634, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.451053?jfwid=ouujj6c9w>.

85 „Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2012-03-27, Nr. 36-1772; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2001-04-04, Nr. 29-938; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2003-02-25; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006-03-16, Nr. 30-1050.

86 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2013 m. birželio 17 d. išvada“, Reg. Nr. XIIP-634, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.451053?jfwid=ouujj6c9w>.

87 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6708; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. liepos 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2005-07-19, Nr. 87-3274; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2009-06-11, Nr. 69-2798; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2009-09-26, Nr. 115-4888; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2010-05-15, Nr. 56-2766.

88 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2013 m. birželio 17 d. išvada“, Reg. Nr. XIIP-634, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 18 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.451053?jfwid=ouujj6c9w>.

straipsnis). Vyriausiosios rinkimų komisijos kaip institucijos statusą, kiek jo ne-reglamentuoja pati Konstitucija, reglamentuoja paprasti įstatymai (subordinuoti konstituciniams įstatymams ir Konstitucijai), priimami, keičiami, pildomi ar pripažįstami netekusiais galios „Seimo statuto 113 straipsnio 1 dalyje nustatyta Seimo narių balsų dauguma (išskyrus Seimo statutą, kuris gali būti keičiamas, pildomas ar pripažįstamas netekusiu galios didesne nei pusės visų Seimo narių balsų dauguma – Seimo statuto 262 straipsnis)⁸⁹;

- 4) gali sudaryti teises prielaidas Vyriausiąją rinkimų komisiją (taip pat kitas rinkimų komisijas) dėl jos sudarymo ir darbo tvarkos reglamentavimo konstitucinio įstatymo lygmeniu iškelti net ir virš Seimo, kuris ją sudaro (Konstitucijos 67 straipsnio 13 punktą) ir kuriam ši komisija yra atskaitinga;
- 5) gali sudaryti teises prielaidas Seimui pasunkinti galimybę iškilus būtinumui operatyviai pakeisti tapusį netinkamu teisinį reguliavimą (arba paaiškėjus teisės spragai), pvz., dėl šios komisijos sudarymo tvarkos (kandidatams keliamų reikalavimų arba kad ir procedūrinį klausimą dėl kandidatų į Vyriausiosios rinkimų komisijos narius delegavimo) ar darbo organizavimo klausimų dėl sudėtingos konstitucinio įstatymo keitimo tvarkos⁹⁰.

Taigi, nepaisant to, jog tai, kad Vyriausioji rinkimų komisija, jos funkcijos ir kt. teisinio reglamentavimo aspektai aptarti Rinkimų kodekse gali užtikrinti didesnę šios institucijos nepriklausomumą (nors ji visada buvo nepriklausoma institucija) ar stabilumą, nes, atsižvelgiant į politinę daugumą, nebus keičiami institucijos veiklą reglamentuojantys teisės aktai, tačiau, kita vertus, toks teisinis reglamentavimas, remiantis išdėstytais argumentais, kelia pagrįstą abejonių dėl atitikties konstitucinių įstatymų paskirčiai.

Kaip viena alternatyvų išvengti šių prieštaravimų galėtų būti konstitucinių įstatymų sąrašo pakeitimas jame atsisakant Rinkimų kodekso, o vietoje jo įrašant, pavyzdžiui, Rinkimų pagrindų konstitucinį įstatymą, kuriame būtų aptarti tik patys svarbiausi rinkimų organizavimo ir vykdymo aspektai⁹¹. Būtų galima numatyti, kad Rinkimų kodeksas ar Rinkimų įstatymas yra paprastas įstatymas, kurį, esant poreikiui, būtų galima greitai ir nesudėtingai pakeisti. Tačiau, kaip rodo praktika, nei karto nebuvo inicijuotos konstitucinių įstatymų sąrašą numatančio įstatymo pataisos, kuriomis būtų siūlyta išbraukti Rinkimų kodeksą iš konstitucinių įstatymų sąrašo.

Kita alternatyva – „atsisakyti Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymo kodifikavimo konstituciniame įstatyme“⁹² išbraukiant iš jo nuostatas, kad „Rinkimų kodeksas nustato

89 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2013 m. birželio 17 d. išvada“, *supra note*, 88.

90 Konstitucinis įstatymas priimamas, jeigu už jį balsuoja daugiau kaip pusė visų Seimo narių balsų dauguma, o keičiamas ne mažesne nei 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma (Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalis, Seimo statuto 171²–171⁴ straipsniai).

91 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2022 m. birželio 21 d. išvada“, Reg. Nr. XIVP-1279(3), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 20 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/60c9bac0f12511ecbfe9c72e552dd5bd?jfwid=ouujf6flr>.

92 *Ibid.*

Vyriausiosios rinkimų komisijos statusą, veiklos principus, uždavinius ir funkcijas, sudarymo bei darbo organizavimo tvarką⁹³. Vis dėlto, nors tokia alternatyva egzistavo nuo pat pirmųjų Rinkimų kodekso rengimo dienų, kai buvo sudarytos darbo grupės, kurioms buvo pavesta išanalizavus Lietuvos rinkimų sistemas, surinkus ir apibendrinus suinteresuotų asmenų siūlymus dėl rinkimų procesų tobulinimo, pateikti teisės aktų pakeitimus, ji nebuvo pasirinkta. Galbūt tai susiję su tuo, kad ir kitų šalių rinkimų kodeksuose nuostatos, reglamentuojančios rinkimų komisijų statusą ir veiklą, yra išdėstytos.

Antai Gruzijos rinkimų kodekso 1 straipsnyje nurodyta, kad įstatymas reglamentuoja santykius, susijusius su Gruzijos prezidento, Gruzijos parlamento, savivaldybės atstovaujamosios institucijos Sakrebulo, savivaldybės vykdomosios institucijos – mero rinkimų rengimu ir vykdymu, taip pat su referendumų ir plebiscitų rengimu ir vykdymu. Taip pat nurodoma, kad šis įstatymas nustato rinkimų dalyvių teises ir garantijas, su rinkimais / referendumais susijusių išlaidų teisėtumo ir skaidrumo užtikrinimo tvarką, Gruzijos rinkimų administracijos steigimą ir jos įgaliojimus; ir ginčų sprendimo ir atsakomybės skyrimo tvarką⁹⁴. Moldovos rinkimų kodekso trečias skyrius taip pat skirtas Centrinės rinkimų komisijos, apygardų ir apylinkių sudarymo ir veiklos klausimams reglamentuoti⁹⁵. Nors Azerbaidžano rinkimų kodekso preambulėje numatyta, kad kodeksas nustato tik Azerbaidžano Respublikos parlamento – Milli Majlis, Azerbaidžano Respublikos prezidento, savivaldybių deputatų rinkimų ir visos šalies gyventojų apklausos – referendumo organizavimo ir vykdymo taisykles⁹⁶, vis dėlto pačiame kodekse aptariama ir komisijos narių sudarymo tvarka, statusas, įgaliojimų trukmė ir t. t.

2. Naujasis rinkimų teisinis reglamentavimas

2.1. Teisinio reglamentavimo pokyčiai

2022 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojus Rinkimų kodeksui, neteko galios „Seimo rinkimų įstatymas, Prezidento rinkimų įstatymas, Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, Vyriausiosios rinkimų komisijos įstatymas, Politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės įstatymas“⁹⁷.

93 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

94 „Election Code of Georgia“, žiūrėta 2022 m. liepos 2 d., <https://matsne.gov.ge/en/document/view/1557168?publication=80>.

95 „Republic of Moldova Electoral Code“, žiūrėta 2022 m. liepos 3 d., [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)020-e).

96 „The Republic of Azerbaijan Electio Code“, žiūrėta 2022 m. liepos 3 d., [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2003\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2003)047-e).

97 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

Nors dauguma rinkimų įstatymuose buvusių nuostatų liko galioti ir naujame Rinkimų kodekse, tačiau atsirado ir naujovių. Pavyzdžiui, „Rinkimų kodekse nustatyti mažesni rinkimų užstatai kandidatams į savivaldybių tarybas, jei kandidatų sąrašė įrašyti asmenys eina pareigas, nesuderinamas su tarybos nario pareigomis. Rinkimų užstatas tokiems kandidatams nuo 10 vidutinio minimalaus darbo užmokesčio (VMDU) mažėja iki 2 VMDU“ (Rinkimų kodekso 88 straipsnio 6 dalis)⁹⁸. Nors dar 2015 m. įstatymų leidėjas laikėsi pozicijos, kad rinkimų užstatą dėl nesuderinamų pareigų reikia didinti, kadangi tik taip pavyks užkirsti kelią rinkėjų apgaulinėjimui, kai rinkimuose dalyvaujantys kandidatai atsisako mandato⁹⁹.

Dar vienas visus rinkimuose dalyvaujančius kandidatus paliesiantis pokytis – pareiškinių dokumentų teikimas tik elektroniniu būdu (Rinkimų kodekso 78 straipsnio 7 dalis). Viena vertus, šiandien dauguma paslaugų teikiamos elektroninėje erdvėje, vartotojų naudojimas jomis kiekvienais metais auga. Kita vertus, ne visi politinės kampanijos dalyviai gali turėti galimybes pareiškinius dokumentus teikti tokiu būdu. Todėl svarstyтина, ar toks ribojimas nepažeidžia kandidatų pasyviosios rinkimų teisės.

Pagal iki šiol galiojusį reglamentavimą buvo numatyta, kad kandidatų pareiškinių dokumentų duomenys turi būti skelbiami 10 metų. Rinkimų kodeksas panaikina šį apribojimą – kandidatų duomenys Vyriausiosios rinkimų komisijos svetainėje bus skelbiami neterminuotai (išskyrus kandidato telefono numerį, el. pašto adresą, interneto svetainę, socialinių tinklų paskyras ir pan., šie duomenys bus skelbiami tik iki politinės kampanijos pabaigos)¹⁰⁰.

Rinkimų kodekse patikslinta ir anksčiau galiojusio Lietuvos Respublikos politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės įstatymo 2 straipsnio 8 punkte įtvirtinta politinės reklamos sąvoka (95 straipsnio 1 dalis). Nuo šiol politinė reklama skirstoma ne tik į „teigiamą, bet ir neigiamą informaciją apie politinės kampanijos dalyvį ar politinę organizaciją. Kitaip tariant, politinė reklama gali būti ne tik teigiamai nušviečianti politinės kampanijos dalyvį, bet ir siekianti sukelti neigiamą poveikį jo atžvilgiu, o vienas iš jos tikslų gali būti siekis paveikti rinkimų rezultatus. Kitas svarbus aspektas – politinės kampanijos metu su ja susijusią politinę reklamą gali užsakyti tik politinės kampanijos dalyviai ar jų vardu veikiantys asmenys“ (Rinkimų kodekso 95 straipsnio 3 dalis)¹⁰¹.

98 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, *supra note*, 97.

99 „Siūloma didinti užstatą, kai mandatas nesuderinamas su pareigomis“, *Kauno diena*, 2015 m. vasario 6 d., <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/siuloma-didinti-uzstata-kai-mandatas-nesuderinamas-su-pareigomis-673821>.

100 Vadovaujantis Bendrojo asmens duomenų apsaugos reglamento 5 straipsnio 1 dalies c punktu, asmens duomenys turi būti adekvatūs, tinkami ir tik tokie, kurių reikia siekiant tikslų, dėl kurių jie tvarkomi (duomenų kiekio mažinimo principas). „2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas)“, *OJ L 119*, 4.5.2016, p. 1–88, žiūrėta 2022 m. liepos 21 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>.

101 „Atnaujintose politinės reklamos skelbimo tvarkose – naujovės“, Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, 2022 m. rugpjūčio 29 d., <https://www.vrk.lt/naujienos/-/content/10180/1/atnaujintose-politines-re>

Be to, yra pokyčių, susijusių su išorinės politinės reklamos skelbimu ir politinės reklamos žymėjimu. Taip pat rinkimų agitacija draudžiama trumpesnę laikotarpį (Rinkimų kodekso 64 straipsnio 2 dalis 3)¹⁰². Rinkimų kodeksas nustato, kad „rinkimų ir referendumų agitacija neatsižvelgiant į jos būdus ir formas draudžiama likus 7 valandoms iki balsavimo rinkimų dieną pradžios ir rinkimų dieną iki balsavimo pabaigos“¹⁰³. Kitaip tariant, „agitacija ir politinės reklamos skleidimas draudžiamas rinkimų dieną nuo vidurnakčio iki 20 val.“¹⁰⁴ Anksčiau galiojusiuose rinkimų įstatymuose buvo numatytas 30 val. iki rinkimų dienos agitacijos draudimas.

Dar viena svarbi Rinkimų kodekse įstatymų leidėjo įtvirtinta naujovė – ribotas skaičius merų kadencijų. Nuo šiol mero pareigas asmuo galės eiti tik 3 kadencijas iš eilės (Rinkimų kodekso 11 straipsnio 5 dalis)¹⁰⁵.

Įstatymų leidėjas, sprenddamas dėl rinkimų teisinio reglamentavimo pokyčių, atsižvelgė ir į rinkėjų poreikius, ir numatė patogesnę balsavimo rinkimuose tvarką. Tai – „daugiau balsavimo dienų, didesnis balsavimo vietų skaičius ir paankstinta balsavimo iš anksto laiko pradžia turėtų padėti išvengti eilių bei pabalsuoti patogiau pasiekiamose erdvėse“¹⁰⁶. Nustatyta, kad balsavimas iki rinkimų dienos galės vykti ne tik savivaldybės pastatuose, bet ir kitose balsavimui tinkamose vietose (Rinkimų kodekso 134 straipsnio 2 dalis)¹⁰⁷. Padidinta ir balsavimo dienų (Rinkimų kodekso 134 straipsnio 3 dalis). Svarbu paminėti, kad siekiant padaryti balsavimą patogesnę ir taip padidinti rinkėjų aktyvumą, iš anksto balsavimas vyks paskutinį iki rinkimų likusį antradienį, trečiadienį ir ketvirtadienį iki rinkimų dienos, taip pat viena diena anksčiau prasidės ir balsavimas išankstinio balsavimo dienomis. Nuo šiol visomis balsavimo dienomis, įskaitant išankstinį balsavimą, ir balsavimą rinkimų dieną, rinkėjų bus laukiama nuo 7 iki 20 val.

Įstatymų leidėjas Rinkimų kodekse peržiūrėjo anksčiau galiojusį reglamentavimą ir pakeitė nuolatinio savivaldybės gyventojų apibrėžimą. Taip pat sutrumpėjo terminas deklaruoti savo gyvenamąją vietą savivaldybėje iki rinkimų dienos 60 dienų vietoje buvusių 90 dienų (Rinkimų kodekso 8 straipsnio 3 dalis)¹⁰⁸.

klamos-skelbimo-tvarkose-%E2%80%93-naujoves.

102 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

103 „Lietuvos Respublikos Seimo 2022 m. sausio 11 d. aiškinamasis raštas“, Reg. Nr. XIVP-1279, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 28 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/6d3672b072d811ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=-hn264qn0f>.

104 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

105 *Ibid.*

106 „Pradeda galioti Rinkimų kodeksas“, Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, 2022 m., <https://www.vrk.lt/en/2022naujienos/-/content/10180/7/pradeda-galioti-rinkimu-kodeksas>.

107 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

108 *Ibid.*

Dar vienas pokytis – rinkimuose dalyvaujančius kandidatus pinigėmis aukomis norintys paremti rinkėjai galės tai padaryti laisviau, kadangi aukotojams nebėra prievolės deklaruoti turtą, pakaks tik deklaruoti pajamas (Rinkimų kodekso 110 straipsnio 4 dalis)¹⁰⁹. Tačiau panaikinta anksčiau galiojusi teisė politinės kampanijos dalyviams remti grynaisiais pinigais. Nuo šiol visas aukas politinės kampanijos dalyviams ir kandidatams aukotojai turėtų pervesti tik mokėjimo pavedimais (Rinkimų kodekso 112 straipsnio 4 dalis)¹¹⁰.

Kadangi Rinkimų kodeksas buvo įrašytas į konstitucinių įstatymų sąrašą, siekiant pakeisti Rinkimų kodekso normas ateityje, pakeitimai galės būti priimami ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma, t. y. surenkant ne mažiau kaip 85 Seimo narių balsus¹¹¹.

2.2. Teisinio reguliavimo neaiškumai

Teisinis terminas „Rinkimų kodeksas“ aiškinant jį lingvistiškai suponuoja, kad šiame konstituciniame įstatyme bus reglamentuojami išskirtinai su rinkimais susiję teisiniai santykiai. Tačiau, kaip matyti iš turinio, šiame teisės akte reglamentuojami ir tiesiogiai su rinkimų organizavimu bei vykdymu nesusiję klausimai¹¹². Pavyzdžiui, XVI skyriuje „Nesuderinamos pareigos. Įgaliojimų nutrūkimas. Laisvos vietos užėmimas“ aptariamas renkamų asmenų pareigų nesuderinamumas su kitomis pareigomis. Atsižvelgiant į Rinkimų kodekso prigimtį, tokie klausimai turėtų būti aptariami paprastuose teisės aktuose, pavyzdžiui, Vietos savivaldos įstatyme, bet ne konstituciniame Rinkimų kodekse, kurį iškilus būtinybei greitai pakeisti bus sudėtinga.

Nemažai klausimų kelia ir pasirinkta Rinkimų kodekso struktūra. Panašius rinkimų aspektus reglamentuojančios teisės normos išdėstomos nenuosekliai, įvairiuose kodekso straipsniuose. Pavyzdžiui, Rinkimų kodekso 2 straipsnyje „Rinkimų sistemos“ vietoje to, kad būtų aptariamos tik rinkimų sistemos, straipsnyje aprašoma Seimo narių, Respublikos Prezidento, merų, tarybos narių, Europos Parlamento narių įgaliojimų trukmė, savivaldybėse renkamų tarybos narių skaičius. Nors apie renkamas institucijas dėstoma tiek Rinkimų kodekso III skyriuje „Rinkimų teisė“, tiek ir kitų skyrių atitinkamuose straipsniuose.

Nėra suprantama, dėl kokių priežasčių Rinkimų kodekse atskirai išskiriami aktyvios ir pasyviosios rinkimų teisės ribojimai, nes tai prieštarauja Venecijos komisijos rekomendacijoms, numatančioms, kad „rinkimų įstatymai turėtų būti tikslūs, aiškūs ir lengvai

109 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, *supra note*, 107.

110 *Ibid.*

111 „Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2012-03-27, Nr. 36-1772.

112 Su rinkimais nesusiję klausimai Rinkimų kodekse reglamentuojami ir kitose šalyse. Pavyzdžiui, Moldovoje, Rinkimų kodekso 13 skyrius yra skirtas išimtinai referendumo klausimams reglamentuoti.

suprantami tiek rinkimų pareigūnams, tiek kandidatams, tiek rinkėjams¹¹³. Todėl, siekiant daugiau aiškumo, jie turėtų būti nurodyti viename kodekso straipsnyje¹¹⁴. Taip, pavyzdžiui, yra Moldovoje, kur Rinkimų kodekso 11–12 straipsniuose aptariama aktyvioji ir pasyvioji rinkimų teisė, o 13 straipsnyje – tokių teisių ribojimai, apimantys ir aktyviosios, ir pasyviosios rinkimų teisės ribojimus¹¹⁵.

Struktūrinio vientisumo pasigendama ir kitais Rinkimų kodekso reglamentuojamais klausimais. Pavyzdžiui, Rinkimų kodekso 27 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas ir nariai prieš pradėdami eiti pareigas prisiekia šio kodekso nustatyta tvarka“¹¹⁶. O 35 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „asmuo, paskirtas Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku ar nariu, prieš pradėdamas eiti pareigas, per 15 dienų po šio paskyrimo dienos prisiekia Lietuvos valstybei“¹¹⁷.

Rinkimų kodekso 34 straipsnyje aptariamas Vyriausiosios rinkimų komisijos sudarymas, o 35 straipsnyje – komisijos narių priesaika. Žemesnio lygmens rinkimų komisijų narių sudarymo klausimai reglamentuojami 46 kodekso straipsnyje, o rašytinio pasižadėjimo davimo tvarka ir kiti susiję klausimai – 27 straipsnyje.

Rinkimų kodekso 48 straipsnyje aprašomas apylinkių rinkimų komisijų sudarymas, o su šiuo klausimu glaudžiai susijęs apylinkių ir referendumo komisijų narių rezervas aptariamas kodekso 29 straipsnyje.

Nuoseklumo trūksta ir reglamentuojant pareiškinių dokumentų pateikimą. Pavyzdžiui, 75 straipsnyje pateikiamas pareiškinių dokumentų sąrašas. O pats pareiškinių dokumentų pateikimas aprašomas 78 straipsnyje, papildymas – 86-tame, teisė atšaukti – 87-tame kodekso straipsnyje. Kodekso 76 straipsnis „Kandidato anketa“ suponuoja, kad jame bus reglamentuojami klausimai, susiję su kandidato anketa, tačiau straipsnio 4 dalyje nurodoma, kokie duomenys turi būti pateikiami kandidato biografijoje. Nors tiek kandidato anketa, tiek ir biografija yra pareiškiniai dokumentai, tačiau nėra aišku, kodėl kandidato biografijos klausimai reglamentuojami prie kandidato anketos.

Aiškumo stokoja ir teisinis reglamentavimas, susijęs su rinkimų sistemomis. Pavyzdžiui, Rinkimų kodekso 2 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „Lietuvos Respublikoje rinkimai rengiami pagal proporcinę rinkimų sistemą ir daugumos atstovavimo (mažoritarinę)

113 „European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) Report on Electoral Law and Electoral Administration in Europe, Synthesis study on recurrent challenges and problematic issues“ (2020), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)023-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)023-e).

114 Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija yra ne kartą yra pabrėžusi, kad konkretumo stokojančios teisės aktų (kodeksų) nuostatos kelia susirūpinimą. „Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos nuomonė „Dėl Gruzijos rinkimų kodekso projekto“, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 2 d., <https://www.osce.org/files/f/documents/c/6/34817.pdf>.

115 „Republic of Moldova Electoral Code“, žiūrėta 2022 m. liepos 18 d., [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2017\)020-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2017)020-e).

116 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

117 *Ibid.*

rinkimų sistemą¹¹⁸. Toks teisinis reglamentavimas leidžia daryti išvadą, kad visi be išimties Lietuvoje vykstantys rinkimai organizuojami taikant šias abi rinkimų sistemas. Nors, kaip matyti iš straipsnio 2, 3 ir kitų dalių, skirtingi rinkimai vykdomi pagal skirtingas rinkimų sistemas.

Taip pat nėra aišku, dėl kokių priežasčių buvo atsisakyta įvardyti, kad Seimo rinkimai vyksta pagal mišrią rinkimų sistemą. Juk iki Rinkimų kodekso įsigaliojimo galiojusio Seimo rinkimų įstatymo 1 straipsnyje buvo aiškiai numatyta, kad „Seimo nariai renkami ketveriems metams vienmandatėse ir daugiamandatėje rinkimų apygardose, remiantis visuotine ir lygia rinkimų teise, slaptu balsavimu tiesioginiuose mišrios sistemos rinkimuose“¹¹⁹. Be to, tai, kad Seimas renkamas pagal mišrią rinkimų sistemą ne kartą savo praktikoje buvo konstatavęs ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas¹²⁰.

Žvelgiant į naujajame Rinkimų kodekse įtvirtintą teisinį reglamentavimą klausimų kyla ir dėl Seimo rinkimų antrojo turo. Anksčiau galiojusio Seimo rinkimų įstatymo 88 straipsnio 1 dalyje buvo numatyta, kad „vienmandatėje rinkimų apygardoje išrinktu laikomas kandidatas, jeigu rinkimuose dalyvavo ne mažiau kaip 40 procentų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų ir tas kandidatas gavo daugiau kaip pusę rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų, o jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau kaip 40 procentų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų, išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo daugiausia, bet ne mažiau kaip vieną penktadalį visų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų balsų“¹²¹. O Rinkimų kodekso 167 straipsnio 2 dalies 1 punkte išliko tik nuostata, kad „Seimo rinkimų vienmandatėje rinkimų apygardoje išrinktu laikomas daugiausia rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų gavęs kandidatas, bet ne mažiau kaip 1/5 visų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų balsų“¹²². Vadinasi, tam, kad Seimo rinkimuose vienmandatėje rinkimų apygardoje kandidatas būtų išrinktas, pakanka tik penktadalio į rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų balsų, tačiau nėra svarbu, kiek rinkėjų rinkimuose dalyvavo. Tokiu atveju didėja tikimybė, kad antrasis rinkimų turas Seimo rinkimuose vienmandatėse rinkimų apygardose taps retu reiškiniu.

Be to, analizuojant Rinkimų kodeksą nėra aišku, dėl kokių priežasčių pasikeitė pakartotinių rinkimų organizavimo terminas. Pavyzdžiui, jeigu anksčiau galiojusiame Prezidento rinkimų įstatymo 74 straipsnio 8 dalyje buvo numatyta, kad „jeigu Respublikos Prezidento rinkimuose balsuojant pirmą kartą dalyvavo ne daugiau kaip du kandidatai ir nė vienas negavo reikiamo balsų skaičiaus, rengiami pakartotiniai Respublikos Prezidento rinkimai

118 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, supra note, 116.

119 „Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“, *Lietuvos aidas*, 1992-07-18, Nr. 139-0.

120 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 1 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2008-10-04, Nr. 114-4367.

121 „Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“, *Lietuvos aidas*, 1992-07-18, Nr. 139-0.

122 Pabrėžtina, kad į anksčiau galiojusio Seimo rinkimų įstatymo 88 straipsnio 1 dalies nuostatas panaši nuostata buvo įtvirtinta ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 84 straipsnio 2 dalyje. Tačiau rengiant ir priimant naująjį Rinkimų kodeksą ji išliko. O Seimo rinkimų atveju jos buvo atsisakyta.

ne vėliau kaip per 3 mėnesius nuo Respublikos Prezidento rinkimų dienos, tai dabartinis kodekso 14 straipsnio 2 dalis numato, jog pakartotiniai rinkimai turi būti surengti ne vėliau kaip per 3 mėnesius nuo jų paskelbimo dienos¹²³. Įvertinus tai, kad pakartotinius rinkimus Vyriausioji rinkimų komisija turi paskelbti „per 15 dienų nuo tos dienos, kai atsirado pagrindas rengti šiuos rinkimus“¹²⁴ (t. y. kai neįvyksta rinkimai arba rinkimų rezultatai pripažįstami negaliojančiais (Rinkimų kodekso 14 straipsnio 1 dalis)), ir tai, kad pagrindas paskelbti rinkimus gali atsirasti po Respublikos Prezidento rinkimų praėjus ne daugiau nei 7 dienoms (Rinkimų kodekso 179 straipsnio 3 dalis), ir jeigu Prezidento rinkimuose dalyvaus ne daugiau nei du kandidatai, kurių nei vienas negaus reikiamo balsų skaičiaus, pakartotiniai rinkimai įvyks trimis savaitėmis vėliau nei jie būtų buvę organizuojami pagal Prezidento rinkimų įstatymą.

2.3. Siūlymai keisti Rinkimų kodeksą

2022 m., priėmus naująjį Rinkimų kodeksą, to meto Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto pirmininkas Stasys Šedbaras teigė, kad „Rinkimų kodekso konstitucinio įstatymo statusas įneš stabilumo į Lietuvos politinę sistemą, eliminuos galimybę lengvai keisti rinkimų „žaidimo taisykles“ pagal vienu ar kitu metu dominuojančios parlamentinės daugumos užgaidas“¹²⁵.

Viena vertus, gerai, kad keičiantis politiniams vėjams ar politinių organizacijų reitingams apklausoje Rinkimų kodeksas nebus keičiamas. Tačiau, kita vertus, praėjus vos vieniems rinkimams (2023 m. savivaldybių tarybų ir merų), išryškėjo daug teisinio reglamentavimo probleminių aspektų ir teisinio neapibrėžtumo. Dėl to atsirado poreikis imtis konstitucinio įstatymo pataisų, kurias priimti yra gerokai sudėtingiau nei ordinarinių teisės aktų atveju.

Tarp siūlymų keisti dabartinį teisinį reglamentavimą buvo pateiktas siūlymas į institucijų, kurioms privalu pateikti informaciją apie asmens atžvilgiu priimto apkaltinamojo nuosprendžio vykdymą, sąrašą įrašyti Vyriausiąją rinkimų komisiją. Tokia pataisa susijusi su situacija, kai 2023 m. kovą vykusių savivaldybių tarybų ir merų rinkimų metu „Vyriausioji rinkimų komisija po pirmojo tiesioginių merų rinkimų turo iš rinkimų kovos pašalino į antrąjį Anykščių ir Visagino rajono merų rinkimų turą patekusius kandidatus, kuriems Panevėžio apygardos teismo nuosprendžiais buvo skirtos baudžiamojo poveikio priemonės, draudžiančios šiems asmenims kelerius metus eiti tam tikras pareigas“¹²⁶. Ta-

123 Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas⁴, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

124 *Ibid.*

125 „Seimo darbo grupės dėl rinkimų sistemų peržiūros pranešimas“, *Elta spaudos centras*, 2022 m. sausio 6 d., <https://elta.lt/lt/pranesimai-spaudai/seimo-darbo-grupes-del-rinkimu-sistemu-perziuros-pranesimas-223995>.

126 „Konservatoriai teikia Rinkimų kodekso ir kitų įstatymų pataisas: bando spręsti iškilusias problemas“, *15min*, 2023 m. gegužės 9 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktuali/lietuva/a-vysniauskas-teikiame-rinkimu-kodek->

čiau teismai rinkimų prievaidzo sprendimus panaikino dėl „procesinių pažeidimų bei neišaiškių teismo nuosprendžio formuluočių“¹²⁷. Iš vienos pusės, tai, kad teismai bus įpareigoti tiesiogiai komisijai teikti kandidatų atžvilgiu priimtus nuosprendžius, padės užtikrinti, kad ji informaciją gaus laiku. Tačiau, kita vertus, tam, kad komisija galėtų atitinkamus sprendimus, remdamasi teismų apkaltinamaisiais nuosprendžiais, priimti, būtinas ne tik Rinkimų kodekse įtvirtintas teisinis pagrindas, aiškiai nubrėžiantis ribą, kada teistumą turintys asmenys negali dalyvauti rinkimuose, bet ir savo turiniu aiškūs, vietos interpretacijoms nepalikantys teismų apkaltinamieji nuosprendžiai.

Tarp siūlymų keisti dabartinį teisinį reglamentavimą buvo ir siūlymas numatyti, kad „kandidatas, likus 65 dienoms iki rinkimų turėtų būti baigęs ne tik teismo paskirtą baudmę, bet ir baudžiamojo poveikio priemonę“¹²⁸. Manytina, kad toks siūlymas suteiks aiškumo ne tik patiems kandidatams, bet ir už rinkimų organizavimą atsakingai Vyriausiajai rinkimų komisijai. Kandidatams nereikės papildomai gaišti laiko ir aiškintis arba savaip interpretuoti, ar teismo paskirtos baudmės atlikimas apima baudžiamojo poveikio priemonę, ar ne.

Dar vienas siūlymas buvo susijęs su pareiškiniiais dokumentais. Siūloma, kad „pareiškiniai kandidatų ir partijų dokumentai dalyvauti rinkimuose Vyriausiajai rinkimų komisijai galėtų būtų pradėti teikti prasidėjus politinės kampanijos laikotarpiui (dabar tik pasibaigus politinės kampanijos dalyvių registracijai), o šis procesas baigtųsi likus 80–100 dienų iki rinkimų dienos, priklausomai nuo rinkimų pobūdžio“¹²⁹. Tuo metu „pareiškinių dokumentų priėmimas buvo pradedamas likus 83 dienoms iki rinkimų“¹³⁰. Numačius ilgesnį pareiškinių dokumentų pateikimo terminą, viena vertus, būtų užtikrinta, kad Vyriausioji rinkimų komisija turės „daugiau laiko dokumentų peržiūrai, taip pat, kad pareiškiniai dokumentai nebūtų teikiami tarpušvenčiu, kaip nutinka per kiekvienus savivaldybių tarybų ir merų rinkimus“¹³¹. Kita vertus, siūlomu teisiniu reguliavimu pakeitus pareiškinių dokumentų pateikimo pradžios ir pabaigos terminus ir jų pateikimo tvarką, būtų suardytas rinkimų proceso nuoseklumas¹³².

Siūlymą keisti pareiškinių dokumentų pateikimo terminus paskatino 2023 m.

so-ir-kitu-istatymu-pataisais-kurios-sprestu-pastaruosiuose-savivaldos-rinkimuose-isryskejusias-problemas-56-2050250.

127 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. balandžio 19 d. sprendimas Nr. AB-6418-3-66-3-00033-2023-1“; TAR, 2023-03-31, Nr. 5935; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. kovo 23 d. sprendimas Nr. AB-6418-3-66-3-00033-2023-1“; TAR, 2023-03-31, Nr. 5935.

128 „Seimo nario Andriaus Vyšniausko pranešimas: „Teikiame Rinkimų kodekso ir kitų įstatymų pataisais, kurios spręstų pastaruosiuose savivaldos rinkimuose išryškėjusias problemas“, *LRS.lt*, 2023 m. gegužės 9 d., https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=36002&p_k=1&p_t=284740.

129 *Ibid.*

130 *Ibid.*

131 *Ibid.*

132 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2023 m. gegužės 22 d. išvada“, Reg. Nr. XIYP-2709(2), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2022 m. liepos 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/242fd310f88b11ed649a2a873fdbdf?positionInSearchResults=13&searchModelUUID=7e4e811f-357c-408f-ab92-921e3e2be34e>.

savivaldybių tarybų ir merų rinkimų metu priimti Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimai dėl šimtų asmenų neregistravimo kandidatais, komisijos vertinimu, dėl netinkamai pateiktų pareiškinų dokumentų. Tada Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas savo byloje, kurių buvo daugiau nei dešimt, nurodė, kad „pagal Rinkimų kodekso 84 straipsnio 1 dalį, Vyriausioji rinkimų komisija užtikrina, jog rinkimų procese būtų sudarytos realios galimybės aktyviąją rinkimų teisę įgyvendinantiems asmenims (rinkėjams), sprendžiantiems dėl kandidato tinkamumo būti savivaldybių tarybų nariu, gauti informaciją apie svarbius tokio asmens gyvenimo faktus, galinčius turėti reikšmės jam atstovaujant rinkėjų interesams ir tvarkant viešuosius reikalus“¹³³. Užtikrindama minėtas rinkėjų galimybes, „Vyriausioji rinkimų komisija pagal Rinkimų kodekso 80 straipsnio nuostatas turi patikrinti, ar pareiškinuose dokumentuose esanti informacija atitinka Rinkimų kodekso reikalavimus, *inter alia* jų išsamumo aspektu“¹³⁴. Remiantis Rinkimų kodekso 80 straipsnio 5 dalimi, „jeigu pateikti ne visi kodekse nurodyti pareiškiniai dokumentai ar juose yra trūkumų, Vyriausioji rinkimų komisija apie tai turi nedelsdama pranešti atstovui rinkimams ir nustatyti ne vėlesnį kaip 65 dienos iki rinkimų dienos terminą trūkumams pašalinti“¹³⁵. Aptartoje Rinkimų kodekso nuostatoje Vyriausiajai rinkimų komisijai „įtvirtintos imperatyvios pareigos pranešti apie nustatytus trūkumus bei nustatyti terminą jiems pašalinti“¹³⁶, o neįvykdžius ir asmenų neregistravus kandidatais, teismas konstatavo, kad komisijos sprendimu buvo „neproporcingai apribota Konstitucijoje įtvirtinta kandidatų pasyvioji rinkimų teisė“¹³⁷.

Kadangi Rinkimų kodekse yra itin siaurai apibrėžti atvejai, kai po rinkimų galima perskaičiuoti rinkėjų balsus (tai 2023 m. vykusių savivaldybių tarybų ir merų rinkimų metu kėlė didelį kandidatų ir politinių organizacijų nepasitenkinimą), pasiūlyta pakeisti ir „balsų perskaičiavimo režius prezidento, savivaldybių tarybų ir merų rinkimų metu“¹³⁸. Pataiso-

133 „LVAT ipareigojo VRK persvarstyti klausimą dėl Lietuvos žaliųjų partijos kandidatų neregistravimo“, *LVAT.lt*, 2022 m. liepos 29 d., https://www.teismai.lt/lt/lvat-ipareigojo-vrk-persvarstyti-klausima-del-lietuvos-zaliuju-partijos-kandidatu-neregistravimo/10800_

134 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 26 d. sprendimas“, TAR, 2023-02-03, Nr. 2010.

135 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo konstitucinis įstatymas“, TAR, 2022-07-20, Nr. 15851.

136 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-2322-3-66-3-00005-2023-0“, TAR, 2023-02-06, Nr. 2201; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-2299-3-66-3-0006-2023-1“, TAR, 2023-02-06, Nr. 2107; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-2293-3-66-3-00010-2023-6“, TAR, 2023-02-06, Nr. 2128; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-2390-3-66-3-00013-2023-9“, TAR, 2023-02-08, Nr. 2304; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-2305-3-66-3-00012-2023-8“, TAR, 2023-02-06, Nr. 2131; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-2423-3-66-3-00014-2023-0“, TAR, 2023-02-08, Nr. 2434; „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2023 m. sausio 27 d. sprendimas Nr. AB-3684-3-66-3-00009-2023-4“, TAR, 2023-02-23, Nr. 3152.

137 *Ibid.*

138 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso 32, 64, 69, 76, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 88, 89, 93, 97, 99, 100, 102, 110, 114, 125, 138, 163, 181, 185 ir 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projektas“, Reg. Nr. XIVP-

mis siūlyta, kad „per prezidento rinkimus privalomai balsai būtų perskaičiuojami, jei tarp kandidatų būtų mažiau kaip 1000 balsų skirtumas, per savivaldos rinkimus – ne daugiau kaip 50 arba 100 balsų, priklausomai nuo renkamos savivaldybės tarybos dydžio“¹³⁹. Tai, manytina, suteiktų daugiau aiškumo, išsklaidytų abejones ir prisidėtų prie didesnio pasitikėjimo rinkimų procesu.

Kai kurie Seimo nariai siūlė nustatyti, kad „jei per pakartotinį balsavimą vienmandatėje apygardoje kandidatas mirtų ar netektų pasyviosios rinkimų teisės, rinkimai toje apygardoje būtų organizuojami iš naujo“¹⁴⁰. Kadangi pakartotinio balsavimo metu dėl mandato varžosi du kandidatai, toks siūlymas vertintinas kaip racionalus.

Atsižvelgiant į tai, kad šiuo metu Rinkimų kodekse nėra numatyta, per kiek dienų Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas turi išnagrinėti su rinkimų rezultatais susijusius skundus, siūlyta teismą įpareigoti tai atlikti per tris dienas. Tai, įvertinus siekį kaip įmanoma greičiau atstatyti teisinę taiką, yra ypač svarbu ir turi būti aiškiai sureglamentuota.

Taip pat buvo „siūlyta numatyti mažesnę debatuose dalyvaujančių kandidatų kiekį. Siekiant debatų kokybės vienos laidos dalyvių skaičius negalėtų būti didesnis nei 7 dalyviai. Konkretų dalyvių skaičių ir grupių dydį kiekvienoje debatų laidoje nustatytų Vyriausioji rinkimų komisija“¹⁴¹. Tai padėtų užtikrinti, kad debatuose dalyvaujantys kandidatai galėtų daugiau laiko skirti savo pasisakymams, vyktų diskusija, o ne laida kandidatų klausimams ir atsakymams.

Kodekso pataisomis taip pat buvo „siūlyta įtvirtinti „melagingos informacijos“ sąvoką ir sukurti mechanizmą, kaip kandidatas galėtų apsiginti, jeigu apie jį tokia melaginga informacija yra paskelbta“¹⁴². Viena vertus, toks siūlymas padėtų išspręsti problemą, kai rinkimų kampanijos metu apie kandidatą paskleidžiama tikrovės neatitinkanti informacija. Kita vertus, tokio pobūdžio problemą gali padėti išspręsti atsakomosios nuomonės institutas, kuris numato, kad jeigu apie kandidatą paskleidžiama tikrovės neatitinkanti žinia, jis įgyja teisę į atsakomąją nuomonę (Rinkimų kodekso 100 straipsnis).

Dar vienas siūlymas buvo papildyti Rinkimų kodeksą jame numatant „draudimą rinkimų politinės kampanijos laikotarpiu skelbti savivaldybių, Seimo narių ir Europos

2709(3), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. gruodžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lr/TAP/a18a464053af11ee8e3cc6ee348ebf6d?jfwid=yyhk7gfa5>.

139 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso 32, 64, 69, 76, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 88, 89, 93, 97, 99, 100, 102, 110, 114, 125, 138, 163, 181, 185 ir 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projektas“, *supra note*, 138.

140 *Ibid.*

141 „Pagrindinio komiteto 2023 m. spalio 6 d. papildoma išvada dėl Rinkimų kodekso 32, 64, 69, 76, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 88, 89, 93, 97, 99, 100, 102, 110, 114, 125, 138, 163, 181, 185 ir 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projekto, Reg. Nr. XIVP-2709(3)“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. gruodžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lr/TAK/2cf3e1e0643c11eea182def3ac5c11d6?jfwid=yyhk7gfa5>.

142 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso 30, 32, 38, 64, 69, 78, 79, 80, 81, 85, 88, 89, 93, 97, 99, 100, 102, 110, 114, 134, 138, 163, 181, 185, 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projektas“, Reg. Nr. XIVP-2709(2), Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. gruodžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lr/TAP/7bc83330f3ed11edb649a2a873fdbdfdf?jfwid=yyhk7gfa5>.

parlamento narių veiklos ataskaitas, kurios nėra pažymėtos kaip politinė reklama¹⁴³. Tačiau šiuo atveju nėra aišku, kaip savivaldybių tarybų nariai, merai, Seimo nariai atsiskaitys rinkėjams už savo veiklą, jeigu juos tai atlikti įpareigoja teisės aktai. Be to, pavyzdžiui, už savivaldybių lėšas išleistos tarybų ir merų metinės veiklos ataskaitos negalės būti žymimos kaip politinė reklama, nes tai neatitiks Rinkimų kodekso 95 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto politinės reklamos apibrėžimo.

Atsižvelgiant į tai, kad 2023 m. kovo 3 d. savivaldybių tarybų ir merų rinkimų politinės kampanijos metu išaiškėjo, kad Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas, pavaduotojai ir nariai neturi leidimų susipažinti su slapta informacija, o tai riboja jų galimybes reaguoti į užfiksuotus rinkimų proceso pažeidimus, buvo pateiktos Rinkimų kodekso pataisos, kuriomis siūlyta įteisinti prievolę šiems asmenims „gauti leidimą dirbti ar susipažinti su įslaptinta informacija, žymima slaptumo žyma „Slaptai“, t. y. pradėję eiti pareigas per 15 dienų jie turėtų kreiptis dėl tokio leidimo, o neįvykdę šios pareigos arba negavę leidimo dirbti su įslaptinta informacija arba tais atvejais, kai leidimas buvo panaikintas – komisijos pirmininkas, jo pavaduotojas ar nariai netektų savo įgaliojimų ir negalėtų vykdyti šių pareigų¹⁴⁴. Viena vertus, jeigu tokiam siūlymui parlamentas pritartų, Vyriausiosios rinkimų komisijos nariai galėtų remtis įslaptinta, įvairiais žvalgybos metodais gauta informacija apie valstybių kišimaisi ar bandymus kištis į rinkimų procesą Lietuvoje¹⁴⁵. Kita vertus, rinkimų komisijos posėdžiai yra vieši, vadinasi, slapta informacija remiantis negalėtų būti priimami ir argumentuojami komisijos sprendimai¹⁴⁶. Be to, žvalgybos institucijos taip pat neturi instrukcijų ir apibrėžtų procedūrų, kaip išslaptinti kai kurią medžiagą ar imtis prevencinių veiksmų, kad tai nebūtų traktuojama kaip kišimasis į demokratinius rinkimų procesus.

Tarp siūlymų buvo ir siūlymas pakeisti Rinkimų kodekso 129 straipsnio 2 dalies 6 punktą, kuriame nustatyta, kad rinkimų biuletenyje turi būti vieta rinkimų ar balsavimo komisijos antspaudui, papildant jį formuluote „arba QR matricos kodui“. Tačiau šiuo metu tokios techninės galimybės nėra. O teisėkūroje turi būti vadovaujama, be kita ko, „tikslingumo principu, reiškiančiu, kad teisės akto projektas turi būti rengiamas ir teisės aktas priimamas tik tuo atveju, kai siekiamų tikslų negalima pasiekti kitomis priemonėmis“¹⁴⁷.

143 „Lietuvos Respublikos rinkimų kodekso 30, 32, 38, 64, 69, 78, 79, 80, 81, 85, 88, 89, 93, 97, 99, 100, 102, 110, 114, 134, 138, 163, 181, 185, 193 straipsnių pakeitimo konstitucinio įstatymo projektas“, supra note, 142.

144 „Seimą pasieks Rinkimų kodekso pataisos“, *Delfi.lt*, 2023 m. gegužės 16 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seima-pasieks-rinkimu-kodekso-pataisos.d?id=93362207>.

145 Rytų Europos studijų centro 2020 m. studija „Išorės grėsmės ir rizikos veiksniai Lietuvos Rinkimų kontekste“, <https://www.eesc.lt/wp-content/uploads/2022/09/eesc-tyrimas-isores-gresmes-ir-rizikos-veiksniai-lietuvos-rinkimu-kontekste.pdf>.

146 *Ibid.*

147 „Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2023 m. birželio 6. išvada“, Reg. Nr. XIVP-2804, Lietuvos Respublikos Seimo, žiūrėta 2023 m. gruodžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TA/K/46da0770038d11e6bc0bd16e3a4d3b97>.

Išvados

1. Visi Lietuvos Respublikoje galiojantys kodeksai, kuriais reguliuojamos plačios visuomeninių santykių sritys, turi paprastojo įstatymo galią. O Rinkimų kodeksas vienintelis Lietuvos teisės sistemoje išsiskiria iš kitų kodeksų aukštesne teisine galia, nors dėl procedūrinių teisės normų didelės apimties rinkimų teisei yra būdingas dar didesnis detalumas nei kitoms kodifikuotoms teisės sritims.
2. Rinkimų kodekse reglamentuojami tiesiogiai su rinkimų organizavimu ir vykdymu nesusiję klausimai (pavyzdžiui, savivaldybės tarybos nario ar mero pareigų nesuderinamumas ir t. t). Atsižvelgiant į Rinkimų kodekso prigimtį, jie turėtų būti aptariamai ordinariniuose teisės aktuose, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme, bet ne konstituciniame Rinkimų kodekse, kurį, iškilus būtinybei, sudėtinga greitai pakeisti.
3. Rinkimų kodekso struktūra stokoja loginio aiškumo, kadangi panašius teisinius santykius reglamentuojančios teisės normos dėstomos nenuosekliai, skirtinguose kodekso skyriuose.
4. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje tokia institucija kaip Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija ir yra numatyta, tačiau jos funkcijų reglamentavimas konstituciniame kodifikuotame teisės akte prieštarauja Lietuvos teisės tradicijai, kai nei vienos vykdomosios valdžios institucijos funkcijos nėra aptariamoms konstitucinio įstatymo galią turinčiame teisės akte.
5. Teisinis reglamentavimas, numatantis, kad Seimo rinkimuose vienmandatėje rinkimų apygardoje išrinktu laikomas kandidatas, surinkęs ne mažiau nei 1/5 į rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų balsų skaičių, neatsižvelgiant į tai, kiek rinkimuose dalyvavo rinkėjų, didina tikimybę, kad antrasis rinkimų turas vienmandatėse rinkimų apygardose taps retenybe arba visiškai išnyks.

THE ELECTION CODE: FROM THE IDEA TO THE MOST IMPORTANT CHANGES IN LEGAL REGULATION

Laura Matjošaitytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Elections are a fundamental element of democracy, allowing citizens to express their will and participate in government formation. In order for elections to take place according to procedures that are equally understandable to all participants in the process and to ensure that all citizens can participate in elections on equal terms, regardless of their gender, nationality, social status, or other circumstances, legal acts regulating the organization and execution of elections are adopted.*

This article reveals the complicated and extended legal process that accompanied the preparation and adoption of the Election Code in Lithuania. It also analyzes how the legal regulation of elections changed after the Electoral Code came into force, and why, less than a year since the application of the codified legal act which changed six laws, there are many proposals to change it again. Finally, the article considers why the Election Code stands out from other codes in force in Lithuania with a higher legal power, although due to procedural legal norms, large-scale election law is described in even greater detail than other codified areas of law.

Keywords: *elections; constitutional law; the Electoral Code; amendments to the Electoral Code.*

Laura Matjošaitytė, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: rinkimų teisė, žmogaus teisės.

Laura Matjošaitytė, PhD candidate at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: electoral law, human rights.

NETURTINIO KYŠIO SAMPRATA TEISINIO APIBRĖŽTUMO PRINCIPO ŠVIESOJE

Oleg Fedosiuk

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: olfed@mruni.eu

Pateikta 2024 m. vasario 28 d., parengta spaudai 2024 m. balandžio 5 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-04

Įstatymų prasmės aiškinimo kanonas nurodo, kad įstatymai turi būti aiškinami pagal įprastą jų žodžių reikšmę. Absurdiškumo doktrina, dar vadinama auksinės taisyklės doktrina, yra išimtis iš šio principo. Absurdiškumo doktrina leidžia teisėjams ignoruoti įprastą įstatymo teksto prasmę, kai ši įprastinė reikšmė lemtų absurdiškus rezultatus. <...> Galiausiai, teisėkūros procesas yra kupinas kompromisų ir lenktyniavimo, o tai gali duoti ir nenumatytų rezultatų. Reaguodama į tai, absurdiškumo doktrina pripažįsta ir prisitaiko prie to, kad kartais įprasta įstatymo prasmė nėra tokia, kokią ketino įtvirtinti įstatymų leidėjas.

Linda D. Jellum¹

Santrauka. Straipsnyje analizuojama neturtinio kyšio kaip korupcinės nusikalstamos veikos elemento samprata identifikuojant didelio teisinio neapibrėžtumo problemą dėl šios koncepcijos turinio. Autorius išryškina esminius kriterijus, pagal kuriuos vieną ar kitą neturtinę naudą įmanoma pripažinti neteisėtu ir nepagrįstu atlygiu (kyšiu), siūlo atitinkamus pokyčius antikorupcinių normų sistemoje, kurie leistų sumažinti teisinį neapibrėžtumą ir suderinti neturtinio kyšio koncepciją su baudžiamosios teisės legalumo (*nullum crimen sine lege*) principu.

¹ Linda D. Jellum, „But That Is Absurd!: Why Specific Absurdity Undermines Textualism“, *Brooklyn Law Review* 76 (2011) 922, <https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1188&context=blr>.

Straipsnio autorius argumentuoja, kad neturtinio kyšio koncepcija Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse buvo įgyvendinta netinkamai, nes ji nebuvo atskirta nuo pirminių kyšininkavimo, papirkimo ir prekybos poveikiu definicijų, kurios siejamos su pinigine kyšio verte. Viena vertus, tai pakenkė šios koncepcijos pritaikomumui, kita vertus, sukėlė jos per-teklinio taikymo riziką, nes įstatymo tekstas leidžia ją taikyti net ir tuo atveju, kai tokia nauda nepasižymi jokių negatyvumu, siūloma už teisėtus tarnybinius veiksmus ir nesant jokie išankstinio susitarimo. Asmeninės naudos terminas taip pat parinktas netinkamai, nes nepagrįstai skatina ieškoti sąsajų tik su asmeninio žmogaus gyvenimo sfera, nors antikorporcinių požiūriu visai nesvarbu, su kokiais interesais (asmeniniais, darbiniais, visuomeniniais, politiniais, korporatyviniais ar kitokiais) susijęs neturtinio pobūdžio kyšis.

Reikšminiai žodžiai: neturtinis kyšis; asmeninė nauda; kyšininkavimas; prekyba poveikiu.

Įvadas

Jau trylika metų (nuo 2011 m. liepos 5 d.) Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) įtvirtinta kyšio samprata, apimanti ne tik „tradicinę“ turtinę naudą, bet ir asmeninės naudos forma išreikštą atlygį. BK 230 straipsnio 4 dalyje pateiktas štai toks kyšio apibrėžimas – „tai bet kokios turtinės ar kitokios asmeninės naudos sau ar kitam asmeniui (materialios ar nematerialios, turinčios ekonominę vertę rinkoje ar tokios vertės neturinčios) forma išreikštas neteisėtas ar nepagrįstas atlygis už pageidaujama valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens teisėtą ar neteisėtą veikimą arba neveikimą vykdant įgaliojimus“.

Minėtą kyšio sampratos praplėtimą pirmiausia lėmė poreikis suderinti antikorporcinių normų turinį su 1999 m. Europos baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos², kurioje aktyvaus ir pasyvaus kyšininkavimo bei prekybos poveikiu apibrėžimuose naudojama bet kokio nepagrįsto atlygio sąvoka (angl. any undue advantage). Platesnis požiūris į kyšį įtvirtintas ir kitose tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos dokumentuose: 2000 m. Jungtinių Tautų konvencijoje prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą³, 2003 m. Jungtinių Tautų konvencijoje prieš korupciją⁴, 2003 m. Tarybos pamatiniame sprendime 2003/568/TVR dėl kovos su korupcija privačiame sektoriuje⁵, 1997 m. konvencijoje dėl kovos su korupcija⁶, 1997 m. EBPO (OECD) konvencijoje dėl kovos su užsienio valstybės pareigūnų

2 „Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos“, *Valstybės žinios*, 2002-03-01, Nr. 23-853.

3 „Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą“, *Valstybės žinios*, 2002-05-22, Nr. 51-1933.

4 „Jungtinių Tautų Konvencija prieš korupciją“, *Valstybės žinios*, 2006-12-14, Nr. 136-5145.

5 „Tarybos pamatinis sprendimas 2003/568/TVR dėl kovos su korupcija privačiame sektoriuje (2003 m. liepos 22 d.)“, *Oficialusis leidinys* L 192, 31/07/2003.

6 „Konvencija dėl kovos su korupcija, susijusia su Europos Bendrijų pareigūnais ar Europos Sąjungos valstybių narių pareigūnais, parengta vadovaujantis Europos Sąjungos sutarties K.3 straipsnio 2 dalies c punktu

papirkinėjimu tarptautiniuose verslo sandoriuose⁷.

Akcentuotina, kad BK normų sistema ir anksčiau užtikrindavo nepagrįstos neturtinės naudos iš savo tarnybinės veiklos gavimo kriminalizavimą per piktnaudžiavimo nusikaltimo sudėtį (BK 228 straipsnis), užtat, kalbant apie naudą gaunančio asmens veiką, minėtas kyšio sąvokos praplėtimas jokios antikorpucinių normų spragos neužpildė. Atvirkščiai, tokių konkuruojančių normų įtvirtinimas tik suteikia nereikalingos painiavos jų taikymo procesui. Poreikį neturtinio kyšio koncepcijai lengviau įžvelgti kalbant apie neturtinį atlygį siūlančio asmens veiką. Tai lyg ir užpildo tam tikrą spragą, nes leidžia tokio asmens daromą korpucinį poveikį adresatui (asmeninės naudos siūlymą) pripažinti aktyvuoju kyšininkavimu (papierkimu) ar prekyba poveikiu.

Kad ir kokių būtų minčių apie neturtinio kyšio koncepcijos poreikį antikorpucinių normų sistemoje, 1999 m. Europos baudžiamosios teisės konvencijos dėl korpucijos įgyvendinimą prižiūrinti Valstybių grupė prieš korpuciją (GRECO) primygtinai rekomendavo Lietuvai priimti būtent tokį sprendimą⁸. Tai ir lėmė minėtą BK 230 straipsnio 4 dalies pakeitimą. Tačiau šiandien galima teigti, kad neturtinio kyšio inkorporavimo į antikorpucinių normų sistemą pasirinktam būdui mokslinėje literatūroje išsakyta kritika⁹ pasitvirtino. Ilga laiką tokių kaltinimų baudžiamosiose bylose apskritai nebuvo, o pastarojo meto bandymai juos suformuluoti leidžia daryti išvadą, kad neturtinio kyšio koncepcija Lietuvos baudžiamojoje teisėje įgyvendinta ne pačiu geriausiu būdu.

Straipsnio tikslas yra įvertinti neturtinio kyšio koncepciją pagal teisinio apibrėžtumo ir praktinio pritaikomumo kriterijus. Autorius kelia sau uždavinius atsakyti į klausimus, kokios yra neturtinio kyšio koncepcijos neveiksmingumo priežastys, apibrėžti neturtinės naudos sampratą ir tokios naudos pripažinimo kyšiu sąlygas, aptarti aktualius teismų praktikos pavyzdžius, pateikti siūymų dėl atitinkamų baudžiamojo įstatymo normų tobulinimo. Tyrimo metu naudoti mokslinės literatūros ir dokumentų analizės, loginis, sisteminis, lyginamasis, apibendrinimo metodai.

1. Kyšio teisinių apibrėžimų ir teorinių neturtinių atlygių pavyzdžių apžvalga

Tenka pripažinti, kad neturtinės naudos sąvoka įtraukta į kyšio sampratą beveik visoje Europos valstybėse – tiesiogiai įtvirtinant tai baudžiamuosiuose įstatymuose arba taip

(1997 m. gegužės 26 d.)⁶, *Valstybės žinios*, 2004-10-21, Nr. 154-5601.

7 „Konvencija dėl kovos su užsienio pareigūnų papierkimu sudarant tarptautinius verslo sandorius“, TAR, 2017-06-30, Nr. 11183.

8 „Trečiasis vertinimo etapas. Vertinimo ataskaita Lietuvai dėl Baudžiamosios teisės konvencijos dėl korpucijos straipsnių inkriminavimo (I tema). Priimta 43-jame GRECO plenariniame posėdyje. Strasbūras, 2009 m. birželio 29 d. – liepos 2 d.“, 87 punktą, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://rm.coe.int/16806c761a>.

9 Oleg Fedosiuk, „Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtą pajamas ir korpuciją leidyba: tarp gerų siekių ir Legitimumo“, *Jurisprudencija* 19, 3 (2012): 1225–1227.

kyšio sampratą išaiškinant teismų praktikoje. Pvz., Vokietijos Federacinės Respublikos BK¹⁰ kyšininkavimo normose (331–334 straipsniai) vartojama sąvoka „Vorteil“ (nauda, pranašumas), kuri teorijoje aiškinama kaip bet kokia neteisėta materialinė arba nemateriali nauda, objektyviai pagerinanti naudos gavėjo ekonominę, teisinę ar asmeninę padėtį¹¹. Didžiojoje Britanijoje pagal Kyšininkavimo aktą¹² kyšiu gali būti finansinė ir kitokia nauda (angl. *financial and other advantage*). Italijos Respublikos BK¹³ antikorupcinėse normose (317, 319, 319-quarter) kyšis įvardijamas kaip pinigai ir kita nauda (ital. *denaro od altra utilità*). Lenkijos Respublikos BK¹⁴ (228–230 straipsniai) kyšis apibūdinamas kaip materialinė arba asmeninė nauda (lenk. *korzyść majątkową lub osobistą*). Čekijos Respublikos BK¹⁵ 334 straipsnio 1 dalis kyšį apibrėžia kaip neleistiną naudą, susidedančią iš tiesioginio praturtėjimo ar kitokios naudos (ček. *neoprávnná výhoda spočívající v přímém majetkovém obohacení nebo jiném zvýhodnění*). Švedijos Karalystės BK¹⁶ 10 skyriaus normose kyšis apibūdinamas bendresniu terminu – nederama nauda (šved. *otillbörlig förmån*), kurios esminiu bruožu laikoma objektyvi galimybė paveikti adresatą ir būti suvoktai kaip atlygis už pageidaujama elgesį¹⁷, o naudos nederamumas išvedamas iš to, kad poveikio adresatas skatinamas pažeisti sąžiningo ir nešališko pareigų atlikimo lūkesčius¹⁸. Pagal Belgijos Karalystės BK¹⁹ aktyviosios ir pasyviosios korupcijos normas (246 straipsnis) kyšį gali sudaryti bet kurios rūšies nauda (pranc. *un avantage de toute nature*). Pagal Danijos Karalystės BK²⁰ antikorupcines normas (122, 144, 299 straipsniai) kyšiu pripažįstamos dovanos ir bet kuri kita nauda (dan. *gave eller anden fordel*). Rumunijos Respublikos BK²¹ (289, 291, 292 straipsniai) kyšiu įvardija pinigus ir kitą asmeniui nepriklausančią naudą (rum. *bani sau*

- 10 „Strafgesetzbuch (StGB)“, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BjNR001270871.html>.
- 11 André-M. Szesny, „Germany: Anti-Corruption & Bribery Comparative Guide“, Mondaq, 2022 m. lapkričio 23 d., <https://www.mondaq.com/germany/criminal-law/861122/anti-corruption-bribery-comparative-guide>.
- 12 „Bribery Act 2010“ (General bribery offences, Section 1), žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/section/1>.
- 13 „Codice penale – Edizione 2022“, žiūrėta 2024 m. vasario 5 d., <https://www.studiocataldi.it/codicepenale/codicepenale.pdf>.
- 14 „Kodeks karny“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683>.
- 15 „Zákon trestní zákoník“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>.
- 16 „Brottsbalk 1962:700 (BrB)“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., <https://lagen.nu/1962:700>.
- 17 Mattias Hedwall and Olof König, „Anti-Corruption in Sweden“, Global Compliance News, žiūrėta 2024 m. sausio 11 d., <https://www.globalcompliancenews.com/anti-corruption/anti-corruption-in-sweden/>.
- 18 Fredrika Allard, „Sweden – Global bribery offenses guide“, Mondaq, 2019 m. gruodžio 4 d., <https://www.mondaq.com/crime/871904/global-bribery-offenses-guide-december-4-2019>.
- 19 „Code Penal“ (Franstalige versie), žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl?language=fr&caller=list&cn=1867060801&la=f&fromtab=loi#LNK0063.
- 20 „Straffeloven“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/criminal_code_of_denmark_as_of_2012_danish_version_html/Danish_Criminal_Code_as_of_2012.pdf.
- 21 „Codul Penal din 17 iulie 2009“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/223635>.

alte foloase care nu i se cuvin). Latvijos Respublikos BK²² kyšio priėmimo, papirkimo ir prekybos poveikiu normose (320, 323, 326-1 straipsniai) kyšį apibrėžia kaip materialinę vertę, turtą ar kitokio pobūdžio naudą (latv. *materiālo vērtību, mantiska vai citāda rakstura labumu*). Estijos Respublikos BK²³ kyšiui apibūdinti 294 straipsnyje taip pat naudojama turto ar kitokios naudos (est. *vara või muu soodustuse*) sąvoka.

Taigi akivaizdu, kad kyšio sąvokos platesnis nei vien tik turtinės naudos traktavimas atitinka vyraujančią tendenciją Europoje. Toks pat požiūris su retomis išimtimis būdingas ir kitų kontinentų išsivysčiusių šalių teisei²⁴. Galima sakyti, kad tai yra antikorupcinės darbotvarkės aktualizavimo tarptautiniu lygmeniu rezultatas. Tačiau bandant suvokti, kaip realiai veikia neturtinio kyšio koncepcija, kokios *kitokios* naudos gavimas buvo kvalifikuotas kaip kyšininkavimas įvairių šalių teismų praktikoje, susiduriama su informacijos stoka ir koncepcinio požiūrio nebuvimu. Abstraktūs naudos nederamumo ar neleistinumo kriterijai, nurodyti kai kurių valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose, aiškumo neprideda. Tiek teisinėje literatūroje, tiek įvairiose antikorupcinių priemonių apžvalgose ir ataskaitose bandymai paaiškinti neturtinės naudos kaip kyšio sąvoką apsiriboja tik teoriškai įmanomais pavyzdžiais. Pavyko rasti nuorodas į tokias galimas neturtinio atlygio formas: paaukštinimas darbe, galimybės dalyvauti pramoginiame ar sporto renginyje suteikimas, priėmimas į darbą²⁵, rekomendacijos ir įvertinimai²⁶, pasiūlymas įdarbinti susijusį asmenį ar suteikti leidimą²⁷, palankus viešumas²⁸, garbės apdovanojimai, prestižinis postas, pažadas priimti į prestižinę mokyklą ar draugiją, atleidimas nuo privalomų sąlygų, kandidatūros į viešąsias pareigas parėmimas, titulu, medalių ar karinių laipsnių suteikimas²⁹. Teikiant projektą dėl kyšio sąvokos praplėtimo Lietuvos Respublikos Seimui, Teisingumo ministerijos aiškinamajame rašte kaip neturtinio kyšio galimi pavyzdžiai buvo paminėti kyšio gavėjui brangūs, bet menkaverčiai daiktai (pavyzdžiui, šeimos nuotraukos), suteikiama protekcija, diplomai

22 „Krimināllikums“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>.

23 „Karistusseadustik (KarS)“, žiūrėta 2024 m. sausio 15 d., <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411>.

24 Clifford Chance, „An international guide to anti-corruption legislation: March 2019“, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/hub/Risk/An_international_guide_to_anti_corruption_legislation.pdf.

25 Tomasz Konopka and Katarzyna Randzio-Sajkowska, „Poland“, iš *The Anti-Bribery and Anti-Corruption Review. Ninth edition*, ed. Mark F. Mendelsohn (The Law Business Research Ltd, London, 2020), 233, <https://sklegal.pl/wp-content/uploads/2021/01/Poland.pdf>.

26 Fredrika Allard, „Sweden – Global bribery offenses guide“, Mondaq, 2019 m. gruodžio 4 d., <https://www.mondaq.com/crime/871904/global-bribery-offenses-guide-december-4-2019>.

27 „Denmark – Global bribery offenses guide“, DLA Paper, 2022 m. sausio 11 d., <https://www.dlapiper.com/en-jp/insights/publications/2019/09/global-bribery-offenses-guide/denmark>.

28 Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), „Information sheet on the OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions“, 2, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://www.oecd.org/gov/ethics/2406452.pdf>.

29 Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), „Foreign Bribery Offence and its Enforcement in Eastern Europe and Central Asia“ (2016), 14–15, <https://www.oecd.org/corruption/acn/ACN-Foreign-Bribery-Offence-Enforcement-ENG.pdf>.

ir apdovanojimai³⁰. Suprantama, kad minėti pavyzdžiai yra paprasčiausias teoretizavimas, kuris gali būti realizuotas konkrečiose bylose tik tam tikromis specifinėmis aplinkybėmis, apie kurias nutylima.

Atliekant tarptautinį antikorporcinių įstatymų lyginamąjį tyrimą, kurio rezultatai pristatyti leidinyje „Tarptautinis antikorporcinių įstatymų vadovas 2019“, įvairių valstybių ekspertai turėjo atsakyti ir į klausimą, ar pagal jų šalies įstatymus svetingumas (angl. *hospitality*) gali būti pripažintas kyšiu. Beveik visi ekspertai į minėtą klausimą atsakė, kad svetingumas, tikėtina, galėtų būti pripažintas kyšiu, jei būtų nustatyti visi kiti būtini nusikaltimo elementai³¹. Tokių klausimų formulavimas ir atsakymai į juos rodo, viena vertus, antikorporcinės idėjos vystymo kryptį pasaulyje vis plečiant korupcijos kaip teisinio fenomeno suvokimą. Kita vertus, nėra aiškumo, kokiame kontekste tiek begalę formų turintis svetingumas, tiek kiti minėti neturtinės naudos pavyzdžiai galėtų būti pripažinti būtent aktyviojo ir pasyviojo kyšininkavimo arba prekybos poveikiu elementu, kaip nustatomas tokios naudos neleistinumas, kaip tokie atvejai atribojami nuo drausminių pažeidimų, pagaliau, nuo įprastų žmoniškųjų santykių. Dėl to kartais susidaro įspūdis, kad antikorporcinė idėja tarptautiniu lygmeniu plečiama nekreipiant daug dėmesio į visuotinai pripažintus kriminalizacijos ir baudžiamųjų įstatymų taikymo principus.

Šia prasme realesniu neturtinio kyšio pavyzdžiu būtų galima laikyti atsiskaitymą intymiomis paslaugomis, tačiau tam teisinėje literatūroje išsakoma rimtų kontrargumentų. Iš tiesų, baudžiamojoje justicijoje kartais susiduriama su tokiu korporciniu veikimu, kai su pareigūnu atsiskaitoma seksu. Toks elgesys teisinėje literatūroje kartais įvardijamas kaip su seksu susijęs kyšininkavimas (angl. *sex-related bribery*), su seksualiniu išnaudojimu susijusi korupcija (angl. *corruption involving sexual exploitation*), sekso prievartavimas (angl. *sextortion*)³². Vienas iš galimų būdų kriminalizuoti tokį pareigūnų elgesį yra sekso paslaugų prilyginimas kyšiui³³. Tačiau kyšininkavimo situacija suponuoja ne tik imančiojo, bet ir duodančiojo atsakomybę, todėl tokiu atveju atsiranda seksualinio išnaudojimo aukos (dažniausiai moters) baudimo rizika. Taigi seksualinių paslaugų priskyrimas kyšiui turi nepageidaujamą šalutinį poveikį, todėl reikia ieškoti teisinių priemonių, leidžiančių apsaugoti

30 „Aiškinamasis raštas Nr. XIP-2562 dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 42, 67, 68, 74, 123-1, 125, 126, 134, 142, 144, 176, 177, 204, 205, 210, 211, 213, 216, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 228-1, 229, 230, 253-1, 255, 257, 263, 268, 278, 281, 297 ir 308-1 straipsnių pakeitimo ir papildymo, kodekso papildymo 68¹ ir 68² straipsniais bei 44 ir 45 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto“, žiūrėta 2024 m. vasario 2 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?documentId=TAIS.383472&category=TAK>.

31 Clifford Chance, „An international guide to anti-corruption legislation: March 2019“, 10, 13, 15, 18, 21, 41, 63, 66, 70, 73, 81, žiūrėta 2024 m. vasario 9 d., https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/hub/Risk/An_international_guide_to_anti_corruption_legislation.pdf.

32 Aksel Sundström and Lena Wängnerud, „Sexual forms of corruption and sextortion: How to expand research in a sensitive area“, *QoG Working Paper Series* 2021:10 (2021): 4, žiūrėta 2024 m. sausio 20 d., https://www.gu.se/sites/default/files/2021-12/2021_10_Sundstrom_Wangnerud.pdf.

33 Guilherme France, „Criminalising Sextortion: challenges and alternatives“, *Transparency International Anti-Corruption Helpdesk Answer*, 2022 m. birželio 8 d., 9, https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/Criminalising-sex-tortion_final_10.06.2022.pdf.

„paprirkėją“ nuo baudžiamojo persekiojimo³⁴. Šia prasme tokių pareigūno veiksmų pripažinimas tarnybiniu piktnaudžiavimu, o ne kyšininkavimu savaime išsprendžia šią problemą. Nepaisant teisinėje literatūroje išsakyto skepticizmo, vis dėlto prognozė, kad teismas konkrečioje byloje galėtų pripažinti atsiskaitymą seksu kyšininkavimu ir papirkimu, yra gana reali.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad neturtinio kyšio teisinė koncepcija, nors ir yra įtvirtinta tarptautinėje, Europos Sąjungos ir nacionalinėje daugumos Europos šalių teisėje, tačiau kol kas neturi aiškių teorinių gairių ir egzistuoja kaip abstrakti idėja, apie kurią kalbama tikėtino kategorijomis.

2. Neturtinio kyšio koncepcijos gairių beiėškant

Bandant suteikti neturtinio kyšio koncepcijai didesnę aiškumą ir veiksmingumą, būtina ieškoti atsakymus į klausimus, kokios yra jos neveiksmingumo priežastys, kas apskritai yra neturtinė nauda ir kokiomis teisinėmis sąlygomis tokia nauda gali būti patikimai pripažinta kyšiu.

Manytina, yra trys priežastys, kodėl neturtinio kyšio koncepcija iki šiol neįrodė savo veiksmingumo Lietuvos baudžiamojoje justicijoje. Pirma, pirminės aktyvaus ir pasyvaus kyšininkavimo ir prekybos poveikiu nusikalstamų veikų sudėtyse BK buvo formuluojamos pagal turtinio kyšio modelį, t. y. įtvirtinant pinigines vertės kriterijų (MGL)³⁵ kyšio mastui ir veikos pavojingumo laipsniui pamatuoti. Pagal šį modelį šių nusikalstamų veikų (BK 225–227 straipsniai) pagrindinėse sudėtyse nurodomas tiesiog kyšis, kvalifikuotose sudėtyse – didelės vertės (daugiau kaip 250 MGL) kyšis, baudžiamųjų nusižengimų sudėtyse – nedidelės vertės (ne daugiau kaip 1 MGL) kyšis. Taigi net ir taikant pagrindines šių nusikalstamų veikų sudėtyse, kuriose kyšio vertė nenurodyta, buvo būtina nustatyti vadinamąją paprastą kyšio vertę, t. y. nuo 1 iki 250 MGL. BK 230 straipsnio 4 dalyje praplėtus kyšio sampratą asmeninės ir materialinės vertės neturinčios naudos forma, susidarė nesisteminė situacija, kai vienodas statusas buvo suteiktas turtiniam kyšiui, kurio vertė yra nuo 1 iki 250 MGL, ir neturtiniam kyšiui, neturinčiam jokios pinigines vertės. Galima sakyti, kad neturtinio kyšio sąvoka buvo dirbtinai inkorporuota į turtinio pobūdžio korupcinių nusikalstamų veikų modelį. Tai yra viena iš priežasčių, kodėl visą dešimtmetį prokurorai nedrįsdavo formuluoti kaltinimų dėl neturtinio atlygio, nes tiesiog abejojo, ar jam yra vietos šalia piniginių rodikliu matuojamų verčių. Iš to išplaukia išvada, kad neturtinio kyšio koncepcija veiksmingai gali būti įgyvendinta tik specialiojoje normoje, atskiriant ją nuo pirminių kyšininkavimo, papirkimo ir prekybos poveikiu definicijų.

34 France, *supra note*, 33.

35 Nuo 2018 m. sausio 1 d. minimalus gyvenimo lygio (MGL) dydis, kaip bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio (BBND) analogas, yra 50 Eur. Žr.: „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2017 m. rugpjūčio 30 d. nutarimas Nr. 707 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 14 d. nutarimo Nr. 1031 „Dėl bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio patvirtinimo“ pakeitimo“, TAR, 2017-09-05, Nr. 14215.

Antra neturtinio kyšio koncepcijos neveiksmingumo priežastimi galima įvardyti neaiškumą ir dėl pačios neturtinės (asmeninės) naudos sąvokos, t. y. dėl jos galimų išraiškų, taip pat dėl jos neteisėtumo ir nepagrįstumo kriterijų. Šiame kontekste primintina, kad teisinis neapibrėžtumas yra labiausiai baudžiamųjų įstatymų ir jų taikymo kokybei kenkiantis veiksnys, nes sudaro prielaidas vykdyti baudžiamąjį persekiojimą remiantis ne proceso dalyviams aiškiu įstatymo turiniu, o jo interpretacija, kuri gali visai nesutapti su tuo, ką ketino kriminalizuoti įstatymų leidėjas. Todėl pagrindinis principas, kuriuo grindžiama baudžiamoji teisė, yra legalumo principas (*nullum crimen sine lege*), kuris, be kita ko, reikalauja, kad nusikalstamo elgesio apibrėžimas būtų pakankamai išsamus ir aiškus (*nullum crimen sine lege certa*), kad kiekvienas galėtų suprasti, kas įstatymu uždrausta ir kokios teisinės pasekmės už tai gresia. Kai baudžiamojo įstatymo turinys nutolęs nuo šio reikalavimo, nuoseklios jo taikymo praktikos tikėtis neverta. Pats pavojingiausias to šalutinis poveikis yra perteklinis, o kartais ir absurdiškas baudžiamosios atsakomybės taikymas. Šiame kontekste tenka konstatuoti, kad idėja, kuri nors ir įgyvendinta baudžiamajame įstatyme, bet pagrįsta vien tik teoriniais samprotavimais apie tai, kad tam tikromis sąlygomis tam tikra neturtinė (asmeninė) nauda, tikėtina, gali būti pripažinta kyšiu, nesudaro prielaidų nuosekliai jos taikymo praktikai.

Trečia neturtinės (asmeninės) naudos koncepcijos neveiksmingumo priežastis susijusi su kyšininkavimo ir piktnaudžiavimo normų konkurencija. Tarnybinį piktnaudžiavimą kriminalizuojančiame straipsnyje nurodyta, kad tuo atveju, kai siekiama turtinės ar kitos asmeninės naudos, veika kvalifikuojama kaip piktnaudžiavimas, jeigu nebuvo kyšininkavimo požymių (BK 228 straipsnio 2 dalis). Iš esmės tai reiškia, kad kyšininkavimas yra speciali piktnaudžiavimo norma (*lex specialis*). Toks piktnaudžiavimo ir kyšininkavimo santykis pripažįstamas ir teismų praktikoje³⁶. Tai reiškia, kad nustačius atvejį, kai valstybės tarnautojas ar jam prilygintas asmuo už savo tarnybinius veiksmus priima ar pažada priimti kyšį, tokios korupcinio sandėrio dalyvių veikos turėtų būti kvalifikuojamos kaip aktyvus ir pasyvus kyšininkavimas, o piktnaudžiavimo norma (*lex generalis*) tokiu atveju neturėtų būti taikoma. Teoriškai nepagrįstos naudos gavimas iš tarnybinės veiklos gali būti kvalifikuojamas kaip piktnaudžiavimas tik tada, kai valstybės pareigūnas ar jam prilygintas asmuo tą naudą susikuria pats, o ne gauna ją kaip atlygį. Tada naudos gavimas teisiškai vertintinas kaip piktnaudžiavimo motyvas, o ne kaip kyšis. Realybėje minėtomis piktnaudžiavimo ir kyšininkavimo atribojimo taisyklėmis vadovaujamosi tik turtinio atlygio gavimo atveju. Nesant aiškios teorijos, kokia neturtinė (asmeninė) nauda neginčytinai atitinka teisinę kyšio sampratą, teisinėje praktikoje tokios naudos gavėjo veika paprastai kvalifikuojama kaip tarnybinis piktnaudžiavimas. Be to, tais atvejais, kai pavyksta įrodyti, kad valstybės tarnautojas piktnaudžiavo siekdamas asmeninės naudos, tokia veika įgauna sunkaus nusikaltimo statusą (BK 228 straipsnio 2 dalis), o tai baudžiamajai bylai suteikia „rimtesnį“ statusą, taigi sukelia didesnę motyvaciją būtent taip kvalifikuoti nusikalstamą veiką vykdant ikiteisminį tyrimą. Šia prasme asmeninės naudos siekimo motyvo pašalinimas iš

36 Kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-207/2013, 2K-180-976/2017, 2K-48-788/2018.

BK 228 straipsnio 2 dalies padarytų aiškesnį piktnaudžiavimo ir neturtinio kyšininkavimo atribojimą ir paskatintų tokias veikas kvalifikuoti pagal pastarąjį variantą.

Papildomai reikia pasakyti ir tai, kad įstatymo leidėjo parinktas *asmeninės naudos* terminas šiek tiek klaidina, nes lyg ir orientuoja ieškoti sąsajų tik su asmeninio žmogaus gyvenimo sfera. Pvz., keistai skambėtų neturtinės naudos juridiniam asmeniui įvardijimas terminu „asmeninė“. Tačiau antikorpupcinio požiūriu visai nesvarbu, su kokiais interesais (asmeniniais, darbiniais, visuomeniniais, politiniais, korporatyviniais ar kitokiais) susijęs neturtinio pobūdžio kyšis. Asmeninės naudos sąvokos nerandame ir pirmiau minėtuose tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktuose, o kitų Europos šalių baudžiamuosiuose įstatymuose taip pat dažniausiai vartojama *kitokios*, o ne *asmeninės* naudos, sąvoka. Šio straipsnio autoriaus požiūriu, antikorpupcinė idėja būtų tiksliausiai įgyvendinta naudojant *neturtinės naudos* sąvoką, nors tenka pripažinti, kad vien dėl to teisinio neapibrėžtumo problema niekur nedingtų.

Ieškant atsakymo į klausimą, t. y. kokia neturtinė (asmeninė) nauda vis dėlto galėtų be didelių abejonių atitikti kyšio sampratą, svarbu aptarti jos formos ir turinio aspektus. Turinio požiūriu kaip tam tikras orientyras aiškinant neturtinės naudos sąvoką galėtų būti civilinėje teisėje žinomos asmeninių neturtinių vertybių ir teisių, taip pat neturtinės žalos koncepcijos. Antai Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 1.114 straipsnyje nurodyta, kad „civilinė teisė saugo asmenines neturtines teises ir vertybes, t. y. vardą, gyvybę, sveikatą, kūno neliečiamybę, garbę, orumą, žmogaus privatų gyvenimą, autoriaus vardą, dalykinę reputaciją, juridinio asmens pavadinimą, prekių (paslaugų) ženklus ir kitas vertybes, su kuriomis įstatymai sieja tam tikrų teisių pasekmių atsiradimą“. Pagrindinė tokių vertybių ir teisių savybė yra ta, kad jos neturi ekonominio turinio ir neatskiriamai susijusios su jų turėtoju (CK 1.115 straipsnis). CK 6.250 straipsnyje nurodyta, kad „neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais“. Iš to išplaukia, kad *neturtinę naudą* kaip *neturtinės žalos* priešingybę atitinka gera fizinė, psichinė ir emocinė žmogaus sveikata, būtini gyvenimo patogumai, orumas, reputacija, galimybė bendrauti ir kiti panašūs dalykai. Tačiau tenka pripažinti, kad korupcijos kontekste neturtinės naudos ribas vargu ar įmanoma labai tiksliai apibrėžti. Bendriausia prasme ji apima viską, kas žmogui, be jo turinės padėties, gali būti dar svarbu jo gyvenime. Galvojant apie tai, kokios neturtinės naudos gali siekti adekvatus visuomenės narys, į galvą ateina tokie žodžiai kaip gera reputacija, tarnybinė karjera, profesinis statusas, žinomumas visuomenėje, garbė, politinis reitingas, saugumas, išsilavinimas, galimybė kurti ir tobulėti, šeima, sveikata, graži išvaizda, draugų ratas, poilsis, kelionės, meilė ir pan. Taigi, ši sfera praktiškai yra itin plati ir klausimas, kokio turinio neturtinės naudos siūlymu įmanoma realiai papirkti asmenį, yra atviras ir gali būti svarstomas tik konkretaus įvykio kontekste.

Formos aspektu svarbu pabrėžti, kad neturtinės naudos kaip kyšio nereikia painioti su neteisėtų tarnybinių veiksmų motyvu. Kitaip tariant, inkriminuojant neturtinį kyšininkavimą nepakanka pagrįsti, kad vieni ar kiti tarnybiniai veiksmai buvo atlikti siekiant

neturtinės naudos, bet būtina nustatyti, kad tokia nauda buvo pasiūlyta, pažadėta, pareikalauta ar priimta kaip atlygis. Nors neturtinis atlygis, suprantama, gali turėti ir kažkokią daiktinį pavidalą, pvz., kai adresatui įteikiamas dokumentas ar jam svarbi rašytinė informacija ir pan., tačiau tai nėra būtina ir svarbiausia tokio atlygio savybė. Tokio atlygio forma pirmiausia reiškiasi kaip tam tikri fiziniai ar juridiniai veiksmai, kuriais tenkinamas neturtinis adresato interesas. Taigi formos požiūriu neturtinis atlygis apibūdinamas kaip tam tikro neturtinio intereso patenkinimo rezultatas, kurį paperkamam asmeniui gali užtikrinti papirkėjas. Minėti interesas ir rezultatas tiek objektyviai vertinant, tiek subjektyviai (paperkamam asmeniui) turi būti realūs ir pakankamai reikšmingi, kad patį sandėrį būtų galima vertinti kaip korupcinį. Šia prasme ne bet koks asmens gyvenimo malonumas yra tinkamas transformacijai į teisinę kyšio sąvoką. Na, įsivaizduokime bylą, kurioje kažkas būtų kaltinamas papirkęs pareigūną tuo, kad pasikvietė jį į savo draugus socialiniame tinkle. Ko gero, visuomenė tik pasijuoktų iš tokio kyšininkavimo. Neturtinės (asmeninės) naudos sąvokos taip pat negalima tapatinti tiesiog su įvykiais, kurie gali patikti asmeniui, kurį bandoma paveikti. Vien teigiamo požiūrio į įvykį, kurį žadama surengti (pvz., surengti kam nors keršto akciją), vargu ar pakanka išvadai, kad adresatas iš to gauna realios naudos. Tas įvykis turi būti jam vienaip ar kitaip naudingas, t. y. kažką realiai gerinti jo gyvenimo neturtinėje sferoje.

Su būtinumu spęsti asmeninės naudos kaip korupcinio nusikaltimo elemento klausimą teismai dažniausiai susiduria piktnaudžiavimo bylose. Minėta, kad, nustačius asmeninės naudos siekimo motyvą, piktnaudžiavimas įgauna sunkaus nusikaltimo (BK 228 straipsnio 2 dalis) statusą. Tokio pobūdžio bylose pastebimi ir nepagrįsto šio teisinio požymio inkriminavimo atvejai. Pvz., vienoje byloje kasacinės instancijos teismas, nesutikdamas su prokuroro pozicija, konstatavo, kad vien siekimas įvykdyti susitarimą su kitu asmeniu (toks buvo piktnaudžiavimo motyvas) pats savaime nesuteikia kaltininkui jokios asmeninės neturtinio pobūdžio naudos³⁷. Kitoje byloje kasacinės instancijos teismas nepritarė tokio motyvo inkriminavimui policijos pareigūnui, kuris piktnaudžiavo tarnybine padėtimi vien iš draugiškumo (neužfiksavo administracinio nusižengimo pažeistam asmeniui):

„Aiškinant įstatyme įtvirtintus kvalifikuoto piktnaudžiavimo požymius, būtina pabrėžti svarbią aplinkybę, kad neturtinio pobūdžio naudos (kitokios asmeninės naudos) siekimas visų pirma siejamas ne su kitų asmenų neturtine nauda, o su pačiam piktnaudžiaujančiam kaltininkui, jo artimiems asmenims suteikiama gerove. Pats terminas „asmeninė nauda“ suponuoja manymą, kad naudos gavėjas pirmiausia yra šio nusikaltimo subjektas. Atsižvelgiant į asmeninės naudos turinio neapibrėžtumą įstatyme, šios neturtinės vertybės sąvokos abstraktumą, tokio kvalifikuojančio požymio taikymas galimas tik tokiu atveju, kai prieinama prie konkrečiomis bylos aplinkybėmis patvirtintos išvados, kad dėl siekiamos asmeninės naudos pobūdžio BK 228 straipsnio 1 dalyje nustatytas piktnaudžiavimo nusikaltimas yra įgavęs aiškiai didesnę pavojingumą. <...> Neturėtų būti formuojama tokia

37 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-87-303/2022“.

teismų praktika, kad tyčiniai neteisėti piktnaudžiaujančio tarnyba kaltininko veiksmai padaryti padedant pažįstamam asmeniui išvengti administracinės atsakomybės jau vien dėl to suponuoja kitokią asmeninę naudą ir yra pavojingesni.³⁸

Matyti, kad kasacinės instancijos teismas asmeninės naudos siekimo motyvą sieja su realia nauda pačiam piktnaudžiautojui arba bent jam artimiems asmenims, o ne kam nors kitam. Tokia nuostata yra logiška nustatant būtent piktnaudžiavimo motyvą, tačiau netinka asmeninę naudą pripažįstant kyšiu, nes įstatyme nedviprasmiškai įtvirtinta, kad kyšis gali būti priimamas ne tik savo, bet ir „kitų naudai“. Kartu minėtoje nutartyje atkreipiamas dėmesys į asmeninės naudos sąvokos teisinį neapibrėžtumą ir konstatuojamas būtinumas remtis pavojingumo kriterijumi, o tai, manytina, aktualu ir neturtinio kyšininkavimo byloms.

3. Formulė „neturtinė nauda už teisėtus veiksmus“ kaip perteklinės kriminalizacijos pavyzdys

Minėta, kad pagal 230 straipsnio 4 dalyje pateiktą apibrėžimą kyšiu įmanoma pripažinti tik neteisėtą ar nepagrįstą atlygį, o Lietuvos teismų praktikoje pabrėžiamas būtinumas vienaip ar kitaip pagrįsti (o ne preziumuoti) šį naudos aspektą³⁹. Neteisėtumas ir nepagrįstumas – tai yra požymiai, kurie lyg ir turėtų padėti atriboti leistiną naudos gavimą nuo neleistino, t. y. korupcinio pobūdžio. Tačiau, turint galvoje neturtinės naudos sąvokos platumą, teisinio neapibrėžtumo šešėlis „krenta“ ir ant šių požymių.

Kalbant apie valstybės tarnautojus, bet kokio atlygio neteisėtumas ir nepagrįstumas bendrąja prasme išvestinas iš jiems įstatymų keliamo reikalavimo savo pareigas atlikti nesavanaudiškai ir nešališkai (Valstybės tarnybos įstatymo⁴⁰ 4 straipsnio 1 dalies 7 ir 8 punktai; Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo⁴¹ 3 straipsnio 1 ir 3 punktai). Kai kuriems valstybės pareigūnams, su viešaisiais interesais siejamų profesijų atstovams ir įvairių visuomenei svarbių veiklų dalyviams (politikams, teisėjams, advokatams, notarams, prokurorams, policijos, specialiųjų tarnybų pareigūnams, diplomatams, teismo ekspertams, medikams, sporto teisėjams ir kt.) panašius įpareigojimus elgtis nesavanaudiškai ir nešališkai taip pat nustato specialieji įstatymai, etikos kodeksai, pareiginiai nuostatai ir pan. Iš to išplaukia išvada, kad įvairūs atlygiai valstybės tarnautojams ir jiems prilygintiems asmenims, kuriems nustatyta teisinė pareiga elgtis nesavanaudiškai ir nešališkai, gali būti pripažinti neteisėtais vien dėl fakto, kad tokie atlygiai yra neoficialūs, todėl

38 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2022 m. spalio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-176-489/2022“.

39 Kasacinės nutartys baudžiamosiose byloje Nr. 2K-96-788/2021, 2K-7-228-648/2023.

40 „Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-07-30, Nr. 66-2130. Suvestinė redakcija (2024-01-01 - 2024-12-31).

41 „Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas“, TAR 2019-07-05, i. k. 2019-11194.

nesiderina su jų tarnyba, profesine, darbine ar visuomenine veikla. Tačiau tokia nuostata yra pakankamai aiški tik tuo atveju, kai atlygis yra turtinis. Teismų praktikoje tai išreiškiamą tokia formule: „Pripažįstant tam tikrą atlygį kyšiu svarbiausia yra tai, kad šis atlygis, nebūdamas oficialiai reglamentuojamų darbinių santykių dalis, siejamas būtent su valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens įgaliojimų vykdymu.“⁴² Taigi turтино atlygio neteisėtumas ir nepagrįstumas paprastai siejami su draudžiamu praturtėjimu naudojantis savo tarnybiniais įgaliojimais. Tačiau minėtas „neoficialaus atlygio“ kriterijus visiškai netinkamas kalbant apie neturtinę (asmeninę) naudą. Atsižvelgiant į platų tokios naudos turinį, ko gero, joks rašytinis teisės aktas, profesinės etikos kodeksas ar tarnybinių pareigų aprašas negali nustatyti, kokios neturtinės (asmeninės) naudos galimos, o kokios yra savanaudiškos ir neleistinos vykdant tarnybines pareigas. Juk būtų absurdiška su savanaudiškumu sieti asmens pastangas stiprinti savo reputaciją, kilti karjeros laiptais arba gauti gerą savo darbo įvertinimą. Šia prasme teisinėje literatūroje ir antikorupcinių tyrimų išvadose kaip neturtinio atlygio pavyzdžiai minimi garbės apdovanojimai, paaukštinimai, padėkos, rekomendacijos, tarnybiniai laipsniai ir teigiami atsiliepimai savaime neturi jokios korupcinės prasmės. Tokia prasmė gali atsirasti tik dėl negatyvaus konteksto, susijusio su tuo, kad šie apdovanojimai ir paaukštinimai realiai gaunami už blogus neteisėtus darbus. Tačiau aktyvaus ir pasyvaus kyšininkavimo teisinis modelis yra toks, kad net ir už teisėtus veiksmus tarnyboje ir net tiesiog už palankumą gautas neoficialus atlygis yra nusikalstamas. Tokiu atveju veikos nusikalstamo pobūdžio nepaneigia net ir tai, kad atlygis priimamas ir duodamas (ar tiesiog siūlomas) po teisėtų veiksmų atlikimo ir be išankstinio susitarimo⁴³. Vadovaujantis tokiu modeliu, neturtinės (asmeninės) naudos neleistinumą pagrindimas patenka į teisinio neapibrėžtumo sferą, nes vargu ar įmanoma tiksliai atsakyti, kurią tokią naudą galima gauti tik „oficialiai“. Taigi kaltinimo pagrindą gali lemti tiesiog subjektyvus kaltintojo vertinimas, kad pasiūlyta ir priimta nauda yra nepagrįsta. Visiškai realu, kad politikas, pakviestas dalyvauti TV laidoje, kurioje teigiamai nušviesti jo darbai, gali būti apkaltintas kyšio priėmimu, o visuomenės informavimo priemonės atstovas, kuris suteikė jam tokią galimybę, nes šis nuosekliai gina spaudos laisvę, – papirkimu. Argumentas, kad nė vienas iš jų nesiekė jokio neteisėto rezultato, gali būti lengvai paneigtas nuoroda į baudžiamojo įstatymo tekstą, pagal kurį kyšis gali būti duodamas ir už teisėtus veiksmus vykdant įgaliojimus.

Dar problemiškesnė situacija, kai už teisėtus veiksmus ar palankumą siūlomas neturtinis atlygis valstybės tarnautojui prilygintam asmeniui, kuris dirba privačioje sferoje ir kurio joks teisės aktas ar etikos kodeksas neįpareigoja elgtis nesavanaudiškai ir nešališkai. Tokiu atveju neturtinės naudos neleistinumą klausimą gaubia dar daugiau nežinomybės. Neturtinės (asmeninės) naudos neteisėtumo ir nepagrįstumo nustatymo problemą

42 Kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-48/2009, 2K-7-128-699/2017, 2K-218-222/2017, 2K-221-942/2020 ir kt.

43 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. Teismų praktikos bylose dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis)“, *Teismų praktika* 55 (2021): išvadų 3.4.2 punktas.

vaizdžiai iliustruoja ir toks nusikaltimas kaip prekyba poveikiu. Šio nusikaltimo teisinėje struktūroje tiek kyšio davėjas, tiek ėmėjas (tarpininkas) apskritai gali neturėti jokio viešiesiems interesams reikšmingo statuso. Nusikaltimą gali sudaryti tiesiog dviejų privačių asmenų sandėris, kai vienas įsipareigoja kitam už atlygį veikti jo interesais ir daryti poveikį tam tikrai institucijai ar jos tarnautojui. Šios nusikalstamos veikos sudėtyje įtvirtinta nemažai teisinio neapibrėžtumo net ir tada, kai atlygis yra piniginis. Pvz., formaliai bet kurį pagal įgaliojimą veikiančią atstovą galima apkaltinti prekyba poveikiu už tai, kad jis įgaliojotojo naudai įsipareigojo daryti teisėtą poveikį institucijai siekdamas palankaus jam sprendimo. Tam formaliai pakanka jo gautą atlygį įvardyti kaip nepagrįstą. Siekiant išvengti nepagrįstų nuteisimų, teismų praktikoje įtvirtinti tam tikri teisiniai saugikliai prieš perteklinį šios normos taikymą, pvz., būtinumas nustatyti pažadų ir susitarimų realumą, pagrįsti piniginio atlygio neteisėtumą ar nepagrįstumą, veikos pavojingumą, korupcinį ryšį ir pan.⁴⁴ Baudžiamosios atsakomybės taikymas už tai, kad asmuo už neturtinę naudą sutiko veikti kito asmens interesais ir siekti teisėto rezultato, tampa panašus į teisinį absurdą.

Pavyzdžiui, vienoje išteisinimu pasibaigusioje byloje vieno Lietuvos rajono meras buvo kaltinamas prekyba poveikiu dėl to, kad susitarė su kitu asmeniu (A. P.) iš šio priimti kyšį – asmeninę naudą sau ir rinkimų komitetui, būtent tai, kad šis nesitrauks iš rajono savivaldybės tarybos valdančiosios koalicijos ir padės merui ir rinkimų komitetui siekti politinių tikslų ir rajono savivaldybės tarybos posėdžio metu balsuos už neplaninio rajono savivaldybės liginės audito atlikimą. Mainais už tai meras pažadėjo paveikti vienos bendrovės vadovą, kad šis teisėtai veikdamas įdarbintų tą jo bendražygi. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pritardamas byloje priimtam išteisinamajam nuosprendžiui, šio kaltinimo formuluotę įvertino kaip netinkamą:

„Iš pateikto kaltinimo turinio neaišku, pagal kokius kriterijus K. T. kaip mero siekis, kad A. P. nesitrauktų iš valdančiosios koalicijos ir padėtų K. T. ir jo Rinkimų komitetui siekti politinių tikslų ir balsuotų už neplaninio <...> savivaldybės liginės audito atlikimą, galėtų būti pripažintas neteisėtu ar nepagrįstu atlygiu. <...> Šiame kontekste pažymėtina, kad tiek turtinės, tiek kitokios asmeninės naudos neteisėtas siekimas, kaip korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos požymis, turi būti aiškiai nustatytas, motyvuotas, o ne menamas, numanomas ar spėjamas.“⁴⁵

Komentuojant šį atvejį atkreiptinas dėmesys į tai, kad asmeninės naudos (kyšio) turinį pagal kaltinimo formuluotę sudarė dviejų teisėtų interesų sąveika: teisėto politinio intereso patenkinimas mainais už poveikį siekiant teisėtų trečiojo asmens veiksmų. Tai rodo, kad prekybos poveikiu norma tiek dėl asmeninės naudos sąvokos, tiek dėl kitų požymių abstraktumo gali būti interpretuojama taip, kad apimtų įprastą politinę veiklą, kurioje kažkas tariasi dėl balsavimo, rūpinasi koalicijų sudarymu ir paramos gavimu, priima kompromisinius sprendimus ir pan.

44 Pvz., „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2021 m. birželio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-96-788/2021“.

45 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2023 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-228-648/2023“.

Kaltinimas pagal formulę „asmninė nauda už teisėtus veiksmus“ buvo reiškiamas ir dar vienoje garsioje politinės korupcijos byloje. Antai pagal kaltinimą parlamentinės partijos pirmininkui ir Seimo nariui, vienu atveju jo priimtą kyšį sudarė kito asmens pažadas pareikalauti, kad vienas politinės partijos narys atsisakytų šioje politinėje partijoje kurti politinę įtaką ir frakciją. Kitu atveju kyšis buvo įvardytas kaip pasisakymo organizavimas TV laidoje, kurioje buvo didinamas politinės partijos pirmininko ir pačios partijos politinis autoritetas ir palankiai nušviesta jų politinė veikla. Ir vėl minėta nauda pagal kaltinimo formuluotę suteikta ir gauta už teisėtą politiką veikimą vykdant įgaliojimus. Nors dėl šių kaltinimų tiek partijos pirmininkas, tiek jam minėtą naudą suteikęs asmuo išteisinti ne dėl tokios naudos neatitikties kyšio sąvokai, o dėl kitų argumentų⁴⁶, tačiau minėti pavyzdžiai taip pat rodo bandymus formuluoti kaltinimus pasiūlius ir priėmus neturtinio pobūdžio naudą pagal turtinio kyšininkavimo modelį, pagal kurį neoficialūs atlygiai yra nusikalstami net ir tada, kai siekiama teisėtų tikslų arba tiesiog palankumo. Tačiau tokio nusikalstamo veikimo modelio perkėlimas į neturtinių interesų sferą tik pagilina teisinio neapibrėžtumo situaciją ir nieko gero nežada.

Asmeninės naudos siekimas yra natūrali žmogaus, net ir atliekančio visuomenei reikšmingas pareigas, elgesio motyvacija, ši sfera nėra aiškaus teisinio reguliavimo dalykas ir labiau priklauso moralės ir etikos sričiai. Visuomenėje yra daug tokių veiklos rūšių, kuriose įvairūs sprendimai pasiekiami kompromiso ir derybų būdu, teikiant ir priimant įvairius kažkam naudingus pasiūlymus. Pavyzdžiui, kai asmuo pretenduoja į tam tikras pareigas ir teigiamai pateikia save potencialiam darbdaviui, jis vien tuo siūlo šiam neturtinę (asmninę, tarnybinę, politinę) naudą. Sudarant politines koalicijas po rinkimų ir pasirenkant kandidatus į įvairias pozicijas taip pat tiesiog neįmanoma apsieiti be derybų dėl vienokios ar kitokios politinio pobūdžio naudos. Akivaizdu, kad įstatymo leidėjas nesiekė kriminalizuoti įprastos derybinės veiklos, bet formaliai aktyvaus ir pasyvaus kyšininkavimo bei prekybos poveikiu normų tekstas apima ir ją. Šiame kontekste pasakytina, kad baudžiamieji įstatymai pagal savo subsidiarią teisinę prigimtį negali kriminalizuoti elgesio, kuris pagal kitą teisinį reguliavimą laikomas teisėtu⁴⁷. Tačiau taip atsitikus, net kai įstatymo leidėjas tikslingai to nesiekė, kyla absurdiškų baudžiamųjų procesų pavojus. Nagrinėjamu atveju baudžiamieji įstatymai, remiantis jų tekstone išraiška, leidžia formuluoti kaltinimus korupcija dėl jokių neteisėtumų nepasizyminčio elgesio vienoje ar kitoje sferoje, o teismai, gavę tokią bylą, teisingą nuosprendį gali priimti tik „kūrybiškai“ siaurindami įstatymo teksto turinį, taip išvengdami absurdiško rezultato. Šiuo metu BK įtvirtinta neturtinio kyšio koncepcija leidžia suformuluoti kaltinimą bet kuriam kažką sprendžiančiam asmeniui, net kai jo profesiniam statusui nekeliami griežti nesavanaudiško ir nešališko elgesio reikalavimai

46 „Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2023 m. lapkričio 22 d. nuosprendis baudžiamajoje byloje Nr. 1A-40-307/2023“.

47 Oleg Fedosiuk, „Principle of subsidiarity of criminal law as a prerequisite for sustainable criminalization“, iš *Law and Sustainability. Perspective for Lithuania and Beyond*, red. Alessio Bartolacelli, Dovilė Šagatiene (Księgarnia akademicka publishing, Krakow, 2023), 275–289, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/540/1745/2180>.

ir joks teisės aktas nedraudžia jam siekti neturtinės (asmeninės) naudos.

Šio straipsnio autoriaus nuomone, neturtinės naudos siūlymą valstybės tarnautojui ar jam prilygintam asmeniui ir tokios naudos gavimą (ar sutikimą priimti) galima patikimai pripažinti pavojingu tik tuo atveju, kai tuo siekiama neteisėtų adresato veiksmų vykdant įgaliojimus. Juk vien tai, kad kažkas tikisi, kad neturtinės naudos siūlymas padės pasiekti neteisėtą rezultatą, jau sudaro pagrindą įžvelgti korupcinio pobūdžio veiką, nesuderinamą su bet kurios viešiesiems interesams reikšmingos veiklos principais. Tačiau formulė „asmeninė nauda už teisėtus veiksmus vykdant įgaliojimus ar už palankumą“ turėtų būti pašalinta iš kriminalizuoto elgesio turinio, nes ji tik gilina teisinį neapibrėžtumą (kuris, beje, būdingas antikorupcinėms normoms ir pagal kitus parametrus) ir sudaro prielaidas pertekliniam baudžiamosios atsakomybės taikymui. Jei būtų padarytas toks įstatymo leidėjo žingsnis arba bent jau prigytų atitinkamas teorinis aiškinimas, tai gerokai sumažintų teisinio neapibrėžtumo problemą, taip pat korupcinių nusikalstamų veikų definicijų atotrūkį nuo *nullum crimen sine lege* principo ir absurdiškų nuteisimų riziką.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, siūlytinas toks specialiosios neturtinės korupcijos normos pavyzdys:

227⁽¹⁾ straipsnis. Neturtinis kyšininkavimas, papirkimas ar prekyba poveikiu.

1. Valstybės tarnautojas ar jam prilygintas asmuo, tiesiogiai ar netiesiogiai, pats ar per tarpininką, pažadėjęs ar susitaręs už neturtinio pobūdžio naudos suteikimą jam ar kitam asmeniui neteisėtai veikti ar neveikti vykdant įgaliojimus, arba reikalavęs ar provokavęs suteikti tokią naudą už neteisėtą veikimą ar neveikimą, baudžiamas bauda, laisvės apribojimu, areštu arba laisvės atėmimu iki ketverių metų.
2. Tas, kas tiesiogiai arba netiesiogiai, pats ar per tarpininką, pasiūlė, pažadėjo, susitarė suteikti ar suteikė neturtinio pobūdžio naudą valstybės tarnautojui, jam prilygintam asmeniui ar trečiajam asmeniui už valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens pageidaujimą neteisėtą veikimą ar neveikimą vykdant įgaliojimus, baudžiamas bauda, laisvės apribojimu, areštu arba laisvės atėmimu iki trejų metų.
3. Tas, kas pasinaudodamas savo visuomenine padėtimi, tarnyba, įgaliojimais, giminyste, pažintimis ar kita tikėtina arba tariama įtaka, tiesiogiai arba netiesiogiai pats ar per tarpininką pažadėjo ar susitarė priimti, reikalavo ar provokavo suteikti arba priėmė neturtinio pobūdžio naudą sau ar kitam asmeniui, pažadėjęs paveikti valstybės ar savivaldybės instituciją, įstaigą ar organizaciją, valstybės tarnautoją ar jam prilygintą asmenį, kad šie neteisėtai veiktų ar neveiktų vykdydami įgaliojimus, baudžiamas bauda, laisvės apribojimu, areštu arba laisvės atėmimu iki ketverių metų.
4. Tas, kas siekdamas, kad kitas asmuo, pasinaudodamas savo visuomenine padėtimi, tarnyba, įgaliojimais, giminyste, pažintimis ar kita tikėtina įtaka, paveiktų valstybės ar savivaldybės instituciją, įstaigą ar organizaciją, valstybės tarnautoją ar jam prilygintą asmenį, kad šie neteisėtai veiktų ar neveiktų vykdydami įgaliojimus, tiesiogiai

arba netiesiogiai pats ar per tarpininką pasiūlė, pažadėjo ar susitarė suteikti arba suteikė neturtinio pobūdžio naudą jam ar trečiajam asmeniui,

baudžiamas bauda, laisvės apribojimu, areštu arba laisvės atėmimu iki trejų metų.

Pasiūlytos idėjos įgyvendinimas būtų efektyvesnis, jeigu iš piktnaudžiavimo nusikaltimo kvalifikuotos sudėties (BK 228 straipsnio 2 dalis) būtų pašalintas asmeninės naudos siekimo motyvas. Viena vertus, abejotina, kad tokio motyvo buvimas iš tikrųjų didina piktnaudžiavimo nusikaltimo pavojingumą, kita vertus, jo pašalinimas suteiktų aiškumo piktnaudžiavimo ir neturtinio kyšininkavimo santykiui ir atirbojimui.

Išvados

1. BK 230 straipsnio 4 dalyje pateiktame kyšio apibrėžime tikslinga naudoti neturtinės, o ne asmeninės naudos sąvoką.
2. Neturtinio kyšio koncepcija Lietuvos Respublikos BK gali būti veiksmingai įgyvendinta tik specialiojoje normoje, atskiriant ją nuo pirminių kyšininkavimo, papirkimo ir prekybos poveikiu definicijų, kurios siejamos su pinigine kyšio verte.
3. Neturtinis kyšis kaip aktyvaus ir pasyvaus kyšininkavimo ir prekybos poveikiu dalykas turi atitikti šiuos kriterijus: pirma, toks kyšis aiškintinas kaip neturtinio intereso patenkinimo rezultatas, kuris tiek objektyviai (išoriškai vertinant), tiek subjektyviai (pačiam naudos gavėjui) turi būti realus ir pakankamai reikšmingas; antra, neturtinio pobūdžio nauda kyšiu turėtų būti pripažinta tik tuo atveju, kai ji buvo siūloma ir (ar) priimta ar žadama priimti už neteisėtus tarnybinius veiksmus ar už poveikį jų siekiant. Užtikrinant teisinį apibrėžtumą, formulė „neturtinė nauda už teisėtus veiksmus ar palankumą“ turi būti pašalinta iš kriminalizacijos sferos.
4. Taip pat būtų tikslinga iš BK 228 straipsnio 2 dalies pašalinti asmeninės naudos siekimo motyvą kaip piktnaudžiavimo nusikaltimą kvalifikuojantį požymį.

THE CONCEPT OF A NON-PECUNIARY BRIBE IN LIGHT OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY

Oleg Fedosiuk

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyses the notion of non-pecuniary bribes as an attribute of corruption offenses and draws attention to the problem of high legal uncertainty in understanding the content of this legal concept. The author highlights the essential criteria according to which one or another non-pecuniary benefit can be recognized as an unlawful or unjustified reward and proposes appropriate changes in the system of anti-corruption norms that would reduce legal uncertainty and bring the concept of a non-pecuniary bribe in line with the principle of the legality of criminal law (nullum crimen sine lege).*

The author also argues that the concept of non-pecuniary bribery was not properly implemented in the Criminal Code of the Republic of Lithuania, as it was not separated from the primary definitions of bribery and trading in influence, which are related to the monetary value of the bribe. On the one hand, this undermined the applicability of this concept; on the other hand, it posed the risk of its excessive application, even in cases where such benefits are not characterized by any negativity or are offered for legitimate official acts, even without prior agreement. The term “personal benefit” was also incorrectly chosen, as it unreasonably encourages the search for connections only within the sphere of personal life. From an anti-corruption point of view, it does not matter what interests (personal, work, public, political, corporate or other) a non-material bribe is related to.

Keywords: *non-pecuniary bribe; personal benefit; bribery; trading in influence.*

Oleg Fedosiuk, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamosios teisės normų aiškinimo, taikymo ir tobulinimo problemos.

Oleg Fedosiuk, Professor at the Institute of Criminal Law and Procedure at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: issues of interpretation, application and development of criminal law.

SOCIALINIŲ GRUPIŲ REGLAMENTAVIMO NEAPYKANTA MOTYVUOTŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ KONTEKSTE PROBLEMAS

Simona Venskutė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: sivenskute@stud.mruni.eu

Pateikta 2024 m. kovo 31 d., parengta spaudai 2024 m. gegužės 14 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-05

Santrauka. Straipsnyje analizuojama socialinės grupės, saugomos nuo neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų, samprata. Aptariama tarptautinio reglamentavimo kaita ir jos įtaka nacionaliniam minimų nusikaltimų veikų įtvirtinimui Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Siekiama atsakyti į klausimą, kokiais pagrindais išskiriamos socialinės grupės turėtų būti labiausiai saugomos neapykanta motyvuotų nusikaltimų veikų kontekste ir kokios apimties diskrecijos laisvė tai nuspręsti turėtų būti suteikiama bendrosios kompetencijos teismams. Straipsnyje norima, visų pirma, ne tik palyginti Lietuvoje įtvirtintą teisinį reglamentavimą su numatytuoju kitose Europos Sąjungos valstybėse, bet ir pasiūlyti optimaliausią variantą, kaip būtų galima užtikrinti plačią socialinių grupių, kurios gali nukentėti nuo diskriminacijos ar išankstinių neigiamų nuostatų ir tapti neapykanta motyvuoto išpuolio aukomis, teisių apsaugą. Analizuojami Lietuvos ir tarptautiniai teisės aktai, aktuali teisės doktrina, teismų praktika.

Reikšminiai žodžiai: socialinė grupė; neapykantos nusikaltimai; neapykantos kalba; lygiateisiškumas; diskriminacijos draudimas.

Įvadas

Žmonių lygiateisiškumo principo užtikrinimas vis labiau globalėjančiame pasaulyje tampa iššūkiu ne tik politikams, kurie stengiasi suderinti skirtingų visuomenės grupių interesus, bet taip pat ir teisininkams, kurie tiek teisėkūros, tiek teismų praktikos formavimo srityse stengiasi, kad skirtingoms socialinėms grupėms priklausantys asmenys turėtų vienodas galimybes realizuoti savo teises ir teisėtus interesus nepriklausomai nuo to, ar jie visuomenėje sudaro mažumą, ar daugumą. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ir Konvencija, ir EŽTK) 14 straipsnyje teigiama, kad „naudojimasis šioje Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas nepriklausomai nuo asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais“¹. Šis diskriminacijos draudimas įvairiomis formomis yra perkeltas ne tik į daugelį kitų tarptautinių teisės aktų, bet taip pat ir į daugelio valstybių, taip pat ir Lietuvos, nacionalinį reglamentavimą. Mūsų šalies Konstitucijos 29 straipsnis tvirtina, kad „įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs, o žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“². Vadinasi, konstituciniu lygmeniu įtvirtinama formali visų asmenų lygybė, o sykiu ir nustatomas diskriminavimo bei privilegijų draudimas. Pasak profesorės Birutės Pranevičienės, „konstitucinis visų asmenų lygybės principas determinuoja teisėkūros procesą, kreipiant jį tokia linkme, kad teisės aktuose įtvirtinti reikalavimai būtų grindžiami bendro pobūdžio nuostatomis, kurias įmanoma taikyti visiems atitinkamų teisinių santykių subjektams, nepagrįstai neišskiriant atskirų teisinių santykių dalyvių“³. Tačiau šiems reikalavimams pastaraisiais metais rimtą iššūkį meta neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba.

Dėl reiškinio latentiskumo statistikos duomenys neatskleidžia tikrojo problemos masto, tačiau Europos Sąjungoje yra suprantama, kad neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai daro poveikį ne tik atskiroms nusikaltimų aukoms ir jų bendruomenėms, bet ir visai visuomenei. Dėl šios priežasties, taip pat siekio užtikrinti visų asmenų lygybės prieš įstatymą principo įgyvendinimą ir garantuoti Europos Sąjungos visuomenės plioralizmą kaip vieną iš pamatinių demokratijos vertybių savo 2020 metų pranešime apie Europos Sąjungos padėtį Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen paskelbė, kad Europos Komisija pateiks pasiūlymą į sąrašą veikų, kurias Europos Sąjunga laiko nusikaltimais, įtraukti visų formų neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančią kalbą nepriklausomai nuo

1 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

2 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

3 Birutė Pranevičienė, „Konstitucinis lygiateisiškumo principas: samprata ir institucinė lygiateisiškumo apsaugos sistema“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 12 (2014): 161.

to, ar jų dingstis yra rasė, religija, lyties ar seksualinis aspektas⁴. Akivaizdu, kad neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos užkardymas yra viena iš prioritetinių Europos Sąjungos teisėkūros krypčių.

Nors pastaraisiais metais tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų problematikai skiriama vis daugiau dėmesio tiek praktinėse, tiek mokslinėse diskusijose, tačiau temos analizė įvairiuose šaltiniuose, galima sakyti, yra fragmentiška, t. y. įprastai tyrimų autoriai savo darbus skiria itin siaurai potemei, dažniausiai vienam konkrečiam klausimui. Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos apraiškas, priežastis, jų tyrimo aktualijas ir tendencijas Lietuvoje nagrinėjo V. Čigrin, I. Isokaitė, I. Balsiūnaitė, K. Kačerginaitė, L. Biekša, A. Gutauskas, Ž. Navickienė, D. Murauskienė, R. Jurka, J. Zajančauskienė⁵ ir kiti. Reikia pastebėti, kad nuo kai kurių šių mokslinių tyrimų jau yra praėjęs gana netrumpas laiko tarpas, kiti buvo skirti apibendrintai informacijai pateikti arba akcentuoti klostantis probleminės situacijos. Tiesa, pastaraisiais metais buvo parengta keletas kompleksinių tyrimų neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos klausimais, tačiau jie buvo skirti praktiniam taikymui ir pareigūnų rengimui dirbti minėtų nusikalstamų veikų srityje, o ne mokslinei socialinio reiškinių analizės pusei⁶. Užsienio autorių moksliniai darbai⁷ yra skirti platesnei neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų analizei, tačiau jie labiau nukreipti į kriminologinius reiškinių aspektus (neapykantos motyvo vystymosi raidą, neapykantos nusikaltimų aukoms būdingus bruožus, kaltininkų klasifikacijas ir kt.) ir suteikia mažai naudingos informacijos, taip pat ne visada padeda

- 4 „Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. Įtraukesnė ir geresnė apsaugą užtikrinanti Europa: į ES nusikaltimų sąrašą įtraukiama neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai“, 2021 m. gruodžio 9 d. COM(2021) 777 final, Infoplex, 1–2, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., <https://www.infoplex.lt/teise/default.aspx?id=1929&crd=1257111&q=7028506>.
- 5 Viačeslav Čigrin, „Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 9 (2013): 73–91; Indrė Isokaitė, „Ekonominio nuosmukio poveikis neapykantos veikų tendencijoms“, *Teisė* 94 (2015): 189–203; Ieva Balsiūnaitė, „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“, *Žurnalistikos tyrimai* 11 (2016): 78–102; Klaudija Kačerginaitė ir Laurynas Biekša, „Neapykantos kurstymo kvalifikavimas tarptautinėje ir nacionalinėje praktikoje“, *Jurisprudencija* 28, 2 (2021): 405–429; Aurelijus Gutauskas ir Žaneta Navickienė, „Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos?“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 29 (2022): 74–92; Dovilė Murauskienė, Raimundas Jurka ir Jolanta Zajančauskienė, „The Instigation of Hatred: Questions of Legal Evaluation and Procedural Issues“, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8, 2 (2020): 896–913.
- 6 Karolina Mikša ir Monika Guliakaitė, *Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: situacijos Lietuvoje apžvalga* (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020); *Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizės ataskaita* (Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2019); *Institucinis atsakas į neapykantos kalbos reiškinių Lietuvoje: nepriklausoma apžvalga* (Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba ir Žurnalistų etikos inspektorius tarnyba, 2019).
- 7 Jose I. Navarro, Esperanza Marchena ir Inmaculada Menacho, „The Psychology of Hatred“, *The Open Criminology Journal* 6 (2013): 10–17; Jack Levin ir Jack McDevitt, *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed* (New York: Springer Science+Business Media, LLC, 1993); Paul Iganski ir Jack Levin, *Hate Crime: A Global Perspective* (New York, London: Palgrave, 2015); Barbara Perry, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes* (London: Routledge, 2001); Mark A. Walters, „A General Theories of Hate Crime? Strain, Doing Difference and Self Control“, *Critical Criminology* 19, 4 (2011): 313–330; Neil Chakraborti ir Jon Garland, *Hate Crime. Impact, Causes and Responses* (London: Sage, 2009); kt.

išvystyti nuodugnesnę diskusiją kalbant apie Lietuvos nacionalinio reglamentavimo įvertinimą.

Dėl ribotos straipsnio apimties darbo autorė taip pat nepretenduoja pateikti išsamaus (kompleksinio) mokslinio neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos tyrimo, tačiau straipsnyje bus analizuojamas kol kas nei užsienio, nei Lietuvos autorių darbuose dar neaptartas socialinių grupių išskyrimo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste klausimas. Šiame straipsnyje keliama nekokybiško įstatymo, kuris įtvirtina ribotą neapykantos pagrindų sąrašą, problema, trukdanti ginti asmenų, patiriančių šališkumo ir išankstinio nusistatymo pasekmes, tačiau nepatenkančių į įstatymų leidėjo įtvirtintą saugomų grupių ratą, teisėtus interesus baudžiamosios teisės priemonėmis. Dėl šios priežasties straipsnio objektu yra pasirinktas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtinto socialinių grupių, į kurių lygiateisiškumą kėsinama neapykantos nusikaltimais ar neapykantos kalba, sąrašo optimalumas. Šio straipsnio tikslas yra atskleisti socialinės grupės kaip neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų sudėties požymio turinį ir išanalizuoti, ar Lietuvos baudžiamajame įstatyme įtvirtintas reglamentavimas, kuris turi būti orientuotas į visų visuomenės narių gerovės, įtraukiant ir teisių apsaugą, užtikrinimą, atitinka jam keliamus tikslus. Aptartą tikslą pasiekti turi padėti šie uždaviniai: 1) įvertinti, ar šiuo metu galiojantis reglamentavimas atitinka tarptautinių teisės aktų reikalavimus; 2) nustatyti, ar šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas neapykantos pagrindų sąrašas atitinka visų socialinių grupių interesus; 3) surasti patį geriausią baudžiamojo įstatymo pakeitimo variantą, kuris padėtų užtikrinti plačiausio skirtingų socialinių grupių rato interesų apsaugą.

Šiame darbe taikyti teoriniai tyrimo metodai: istorinis lyginimasis metodas padėjo atskleisti, kaip tarptautinis reguliavimas paveikė nacionalinio baudžiamajame įstatyme įtvirtinto reglamentavimo, skirto neapykanta motyvuotoms nusikalstamoms veikoms, kaitą; analizės metodas padėjo atskleisti pagrindinius šiuo metu galiojančio reglamentavimo probleminius aspektus; alternatyvų metodas buvo pasitelktas siekiant pasiūlyti galimus variantus, kaip, keičiant baudžiamąjį įstatymą, užtikrinti teisių apsaugą kuo platesniam pažeidžiamų socialinių grupių ratui; taikant lyginamąjį ir analizės metodus buvo vertinama ir derinama informacija, gauta iš skirtingų šaltinių, o apibendrinimo metodas padėjo suformuluoti tyrimo išvadas.

1. Nacionalinio reglamentavimo pokytis ir tarptautinio reguliavimo įtaka jam

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – ir EŽTT) savo praktikoje yra konstatavęs, kad tais atvejais, kai veikos, sudarančios sunkius nusikaltimus, yra nukreiptos prieš asmens fizinį ar psichinį vientisumą, tik veiksmingi baudžiamosios teisės mechanizmai gali

užtikrinti tinkamą apsaugą ir būti atgrasančiu veiksniu⁸. EŽTT taip pat pripažino, kad tiesioginiams žodiniams išpuoliams ir grasinimams fiziniu susidorojimu, kurių pagrindą sudaro diskriminacinis požiūris, reikia taikyti baudžiamosios teisės priemones⁹. Akcentuotina, kad toks požiūris Lietuvos nacionaliniame reglamentavime yra įtvirtintas nuo pat Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo dienos. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir Baudžiamasis kodeksas, ir BK) 170 straipsnio, įsigaliojusio nuo 2003 m. gegužės 1 d., 1 dalyje buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už tyčiojimąsi, niekinimą, neapykantos skatinimą ar kurstymą diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausantį asmenį viešais pareiškimais žodžiu, raštu ar panaudojant visuomenės informavimo priemonę dėl *lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų*. To paties straipsnio 2 dalyje buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už viešą kurstymą smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu, taip pat už finansavimą ar kitokį materialų tokios veiklos rėmimą, įstatymų leidėjui išskiriant saugomas socialines grupes tais pačiais pagrindais, kokie įtvirtinti ir pirmoje dalyje. Tiesa, reikia pabrėžti, kad tokio teisinio reguliavimo įtvirtinimą nacionaliniame baudžiamajame įstatyme nulėmė tarptautinių teisės aktų įtaka. Taigi šiame straipsnio skyriuje bus aptariami tarptautiniai, o ypač Europos Sąjungos, teisės aktai, kuriuose *inter alia* yra išskirtos socialinės grupės, kurioms reikia įstatymų teikiamos apsaugos neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste, kad būtų galima įvertinti šių teisės aktų įtaką Lietuvos nacionalinio reglamentavimo kaitai ir spręsti, ar šiuo metu galiojantis reguliavimas geriausiai atitinka visų socialinių grupių apsaugos poreikį.

Situacijos apie neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą Lietuvoje apžvalgoje nurodoma, kad neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos samprata Lietuvos teisinėje sistemoje formavosi ganėtinai ilgą laiką. Tam tiesioginės įtakos turėjo tarptautinių organizacijų rekomendacijos ir pagrindiniai dokumentai, reglamentuojantys kovos su neapykantos nusikaltimais būdus¹⁰. Lietuva yra ratifikavusi ar įsipareigojusi įgyvendinti keletą tarptautinės teisės dokumentų, susijusių su diskriminacijos panaikinimu ir neapykantos kurstymo bei neapykantos nusikaltimų kriminalizavimu; vienas iš jų – 1965 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo¹¹. Lietuvoje ši konvencija buvo ratifikuota 1998 metais, o jos 4 straipsnis įpareigoja „valstybes dalyves imtis neatidėliotinų ir veiksmingų priemonių prieš bet kokią rasinės ar tam tikros odos spalvos ar tautybės diskriminacijos kurstymą ar diskriminacinius veiksmus, be kita ko, baudžiamuoju

8 „ECHR, *Identoba and Others v. Georgia*, Application no. 73235/12, 12 May 2015“, žiūrėta 2024 m. vasario 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-154400>.

9 „ECHR, *Király and Dömötör v. Hungary*, Application no. 10851/2013, 17 January 2017“, žiūrėta 2024 m. vasario 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-170391>; „ECHR, *Alković v. Montenegro*, Application no. 66895/10, 5 December 2017“, žiūrėta 2024 m. vasario 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-179216>.

10 Karolina Mikša ir Monika Guliakaitė, *Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: situacijos Lietuvoje apžvalga* (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020), 10.

11 „Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“, *Valstybės žinios*, 1998-12-09, Nr. 108-2957.

įstatymu drausti idėjų, pagrįstų rasiniu pranašumu ar neapykanta, platinimą“. Matyti, kad šis tarptautinis dokumentas pirmiausia buvo orientuotas į socialinių grupių, išskiriamų rasės, odos spalvos ir / ar tautybės pagrindu, apsaugą. Dar anksčiau, t. y. 1991 metais, Lietuva buvo ratifikavusi 1966 metais priimtą Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą¹², kuris įtvirtino kur kas išsamesnį diskriminacijos pagrindų draudimą ir siekė suteikti platesnį apsaugos spektrą socialiai pažeidžiamoms grupėms. Šio paktą 20 straipsnyje nurodoma, kad kiekvienas tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo atvejis, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudžiamas įstatymu. 26 straipsnis skelbia, kad „visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos įstatymo apsaugą. Tai reiškia, kad įstatymas turi drausti bet kokią diskriminaciją ir užtikrinti vienodą ir veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kokio kito požymio pagrindu“¹³. Akivaizdu, kad Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas įtvirtino daug platesnį neapykantos pagrindų sąrašą negu Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo. O kadangi Lietuva buvo ratifikavusi abu šiuos dokumentus, be visų kitų, savaime suprantama, kad šalis turėjo prisidėti įsipareigojimą užtikrinti pakankamą teisių apsaugą ganėtinai plačiam labai skirtingų socialinių grupių narių ratui.

Reikia atkreipti dėmesį, kad ypatingą reikšmę diskriminacijos lyties pagrindu panaikinimui turėjo 1979 metų Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims¹⁴. Ją Lietuva ratifikavo 1995 metais. Šios konvencijos 2 straipsnis įpareigojo valstybes dalyvės vykdyti moterų diskriminacijos panaikinimo politiką ir tuo tikslu, be kita ko, imtis atitinkamų teisinių ir kitų priemonių, taip pat sankcijų, draudžiančių bet kokią moterų diskriminaciją, įvesti teisinę moterų teisių apsaugą lygiomis su vyrais sąlygomis. Galiausiai, likus nedaug laiko iki dabartinio Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, 2000 metais Lietuva ratifikavo 1995 metų Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją¹⁵. Šios konvencijos 4 straipsnis įpareigojo šalį „garantuoti tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims teisę į lygybę prieš įstatymą ir vienodą įstatymo teikiamą apsaugą. Šiuo požiūriu draudžiama bet kokia tautinėms mažumoms priklausiančių asmenų diskriminacija“. Šalis buvo įpareigotos imtis priemonių, kurios padėtų apsaugoti asmenis, kuriems gali grėsti diskriminacija, priešiškus ar smurtas dėl jų etninio, kultūrinio ar religinio savitumo. Matyti, kad visi aptarti tarptautiniai dokumentai, kuriuos Lietuva buvo ratifikavusi dar iki dabartinio Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, buvo įtvirtinę platų spektrą diskriminacijos draudimo pagrindų, o sykiu ir numatę ne siaurą ratą pažeidžiamų socialinių grupių, į kurias neapykantos nusikaltimais gali būti kėsinamasi.

12 „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

13 Mikša ir Guliakaitė, *supra note*, 10: 20–21.

14 „Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims“, *Valstybės žinios*, 1996-03-08, Nr. 21-549.

15 „Tautinių mažumų apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 2000-03-08, Nr. 20-497.

Minėta, kad, įsigaliojus Baudžiamajam kodeksui, neapykantos kurstymas buvo kriminalizuotas dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, o toks reglamentavimo išplėtimas buvo būtinas dėl Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą ir siekio nacionalinį reguliavimą suderinti su įtvirtintu Europos Sąjungos teisės aktuose. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad reglamentavimas, įtvirtintas tarptautiniu lygmeniu, kiek tai susiję su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba, kito ir vis dar keičiasi. 2008 metais Europos Sąjungos Tarybai priėmus Pamatinį sprendimą dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis ir apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis (toliau – ir Pamatinis sprendimas), Europos Sąjungos valstybės narės įsipareigojo imtis priemonių, kad būtų užtikrintas baudžiamumas už nusikalstamas veikas, susijusias su rasizmu ir ksenofobija¹⁶. Šiame Pamatiniame sprendime atskleidžiama neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos apibrėžimų sudėtis, kuri, be kita ko, apima pirmiausia viešą smurto ar neapykantos, nukreiptos prieš asmenų grupę, apibūdinamą pagal *rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę*, ar tokiai grupei priklausančių asmenį, kurstymą. Matyti, jog 2008 metais Lietuvoje galiojęs nacionalinis reguliavimas nevysiškai sutapo su Pamatiniu sprendimu, t. y. nors tuo metu galiojusi BK redakcija įtvirtino didesnę neapykantos pagrindų skaičių, tačiau neįtvirtino odos spalvos ir tautinės ar etninės kilmės pagrindų. Nepaisant to, 2009 metais įsigaliojęs Baudžiamojo kodekso pakeitimas nebuvo orientuotas į saugomų socialinių grupių sąrašo išplėtimą, nors ir buvo susijęs su Pamatinio sprendimo reikalavimų vykdymu. 2009 metais buvo priimti Baudžiamojo kodekso pakeitimai, susiję su neapykantos kurstymu¹⁷, kurie įtvirtino neapykantos motyvą kaip nusikalstamą veiką kvalifikuojantį požymį (129 straipsnio 2 dalies 13 punktas, 135 straipsnio 2 dalies 13 punktas, 138 straipsnio 2 dalies 13 punktas) ir kaip sunkinančią aplinkybę (60 straipsnio 1 dalies 12 punktas). Be to, į nusikalstamų veikų sąrašą buvo įtrauktas neapykanta motyvuotas tyčiojimas ir niekinimas (170 straipsnis)¹⁸. Galima tvirtinti, kad, visų pirma, 2009 metų pakeitimai buvo susiję su neapykantos nusikaltimais, t. y. siekta įtvirtinti tokį reguliavimą, kuris sudarytų galimybes atsižvelgti į neapykantos motyvą ir nusikaltimus, padarytus vadovaujantis diskriminacinėmis ir išankstinėmis neigiamomis paskatomis, vertinti kaip pavojingesnius. O dėl papildomų neapykantos pagrindų įtvirtinimo akcentuotina, kad įstatymų leidėjas manė, kad BK jau numatytos „rasės“ ir „kilmės“ sąvokos yra itin plačios ir apima tokius pagrindus kaip „odos spalva“ ir „tautinė ar etninė kilmė“¹⁹. Įvertinus faktą, kad pastarieji nacionalinio reglamentavimo pakeitimai,

16 „Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškėmis baudžiamosios teisės priemonėmis“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 11 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32008F0913>.

17 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 170, 191, 192 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 170¹ straipsniu įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2009-07-23, Nr. 87-3663; „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135 ir 138 straipsnių papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2009-06-30, Nr. 77-3168.

18 Mikša ir Guliakaitė, *supra note*, 10: 13.

19 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170¹ ir 170² straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d.,

susiję su neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos kriminalizavimo įtvirtinimu Baudžiamajame įstatyme, nebuvo paskutiniai, galima daryti išvadą, kad įstatymo leidėjo sprendimas neišplėsti neapykantos pagrindų sąrašo nebuvo visapusiškai apsvarstytas.

Straipsnyje jau akcentuota, kad 2009 metais Lietuva perkėlė Pamatinio sprendimo nuostatas, tačiau nacionalinis reglamentavimas neviseiškai atitiko įtvirtintą Europos Sąjungos teisės aktuose, t. y. jame buvo išvardytos ne visos socialinės grupės, kurios pagal Europos Sąjungos teisės aktus turi būti ginamos įstatymo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste. 2017 metais neapykantos kurstymo ir neapykantos nusikaltimų veikų sudėtyje buvo papildytos atskirais ir savarankiškais diskriminavimo arba neapykantos kurstymo pagrindais, papildomai numatant *neįgalumo ir amžiaus požymius*²⁰. Po šio pakeitimo, nors ir buvo pripažinta, kad Lietuvos teisės aktai iš esmės atitinka Europos Sąjungos ir tarptautinių organizacijų nustatytus reikalavimus, nevyriausybinių organizacijų vis dėlto atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvoje galiojantis teisinis reglamentavimas neapima visų diskriminacijos pagrindų, pavyzdžiui, odos spalvos ir lytinės tapatybės²¹. Kadangi buvo tvirtinama, kad, įtraukus aptariamus požymius būtų užtikrinta visiška BK normų atitiktis Pamatinio sprendimo nuostatoms, susijusioms su tam tikromis asmenų grupėmis, taip pat Lietuvos teisės aktų vieningumas²², 2022 metais saugomų socialinių grupių sąrašas buvo dar kartą išplėstas ir neapykantos kurstymo bei neapykantos nusikaltimų veikų sudėtyje papildytos *odos spalvos ir etninės kilmės požymiais*²³. Kaip matyti, lytinės tapatybės požymis į šį sąrašą įtrauktas nebuvo.

Nors akivaizdu, kad Lietuva stengiasi, kad nacionalinis reglamentavimas atitiktų tarptautinių teisės aktų reikalavimus, siekdama užtikrinti, jog itin pažeidžiamos socialinės grupės mūsų šalyje jaustųsi apsaugotos nuo neapykanta motyvuotų išpuolių ir neapykantos kurstymo atvejų jų atžvilgiu, įstatymų leidėjas net ir šiandien nėra į baudžiamąjį įstatymą įtraukęs visų neapykantos pagrindų, kurie yra minimi tarptautiniuose teisės aktuose (pavyzdžiui, lytinė tapatybė, religija ir kt.), taip pat nėra aišku, kodėl vienos socialinės grupės, minimos tarptautiniuose teisės aktuose, yra laikomos galinčiomis tapti neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų aukomis, o kitos – ne. Įstatymo leidėjo pasirinktas būdas kaskart pildyti socialinių grupių sąrašą vienu ar keliais naujais neapykantos pagrindais nėra

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d6b9afd21c4411ecad9fbbf5f006237b?jfwid=-5zzhlov82> (įkelta prie priedų).

- 20 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 169, 170 ir 170-1 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2017-05-11, Nr. 2017-08026.
- 21 „Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetui pateikta alternatyvi ataskaita“, Europos žmogaus teisių fondo informacinis tinklapis, žiūrėta 2024 m. kovo 16 d., <https://lt.efhr.eu/2019/04/12/rasines-diskriminacijos-panaikinimo-komitetui-pateikta-alternatyvi-ataskaita/>.
- 22 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso papildymo 83¹ straipsniu ir 589 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170 ir 170¹ straipsnių pakeitimo įstatymo“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. kovo 16 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/e7b33750832611eb84c497f41d72a99a> (įkelta prie priedų).
- 23 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170¹ ir 170² straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2022-05-04, Nr. 9434.

teigiamas įstatymų leidybos pavyzdys, nes tokia kaita yra nesibaigianti. Šią išvadą patvirtina tai, kad 2024 m. balandžio 4 d. buvo užregistruotas naujas įstatymo pakeitimo projektas, kuriuo vėl siūloma neapykantos pagrindų sąrašą papildyti dar vienu nauju – religijos – pagrindu²⁴. Aptarta situacija atskleidžia, kad šiuo metu BK įtvirtintas reglamentavimas, kai nėra perkelti visi tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinti neapykantos pagrindai, o numatytas socialinių grupių sąrašas yra baigtinis, neužtikrina visų pažeidžiamų asmenų galimybės būti ginamiems nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų.

2. Socialinių grupių, saugomų nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo, sąrašo įtvirtinimo baudžiamajame įstatyme problemos

Prieš pereinant prie socialinės grupės apibrėžimo, formuluojamo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste, problemų, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, visų pirma, tarptautiniu lygmeniu neegzistuoja ir bendra neapykantos nusikaltimų sąvoka – jos neįtvirtino nei atskiros organizacijos (pavyzdžiui, Jungtinės Tautos ar Europos Komisija), nei valstybių susivienijimai, tokie kaip Europos Sąjunga, o papildomai pasakytina, kad neapykantos nusikaltimų sąvoka itin varijuoja skirtingose jurisdikcijose²⁵. Bendros neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos sąvokos nebuvimas apsunkina dažnu atveju ne tik šių nusikalstamų veikų kriminalizavimą, tyrimą, bet ir atskirų sudėties požymių identifikavimą, taip pat nukentėjusiojo (aukos) išskyrimą. Klasikinį neapykantos nusikaltimų apibrėžimą suformulavo Barbara Perry. Pasak jos, „neapykantos nusikaltimas – tai agresijos mechanizmas, kuris yra skirtas palaikyti visuomenės grupių galios hierarchiją žodiniu ar fiziniu smurtu, o pastarasis nukreipiamas prieš tradiciškai stigmatizuotas ir marginalizuotas visuomenės grupes“²⁶. Teoriškai galima manyti, kad „bet kuri veika prieš asmenį, visuomenę ar nuosavybę gali būti neapykantos nusikaltimas, jeigu ji motyvuota prietaisais ar išankstinėmis neigiamomis nuostatomis (šališkumu) prieš stigmatizuotas ir marginalizuotas

24 „Baudžiamojo kodekso 3, 60, 71, 99, 100, 100-1, 100-2, 100-3, 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147-1, 147-2, 148, 149, 150, 151, 151-1, 152, 152-1, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170-1, 170-2, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 185, 188, 189, 189-1, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198-1, 198-2, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 242, 250, 250-2, 250-4, 250-5, 251, 256, 256-1, 257, 257-1, 258, 259, 262, 265, 267, 267-1, 267-2, 267-3, 268, 270, 270-2, 270-3, 273, 274, 275, 276, 276-1, 276-2, 276-3, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292-1, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302-1, 303, 304, 306, 306-1, 306-2, 307, 308, 309, 310, 311 ir 312 straipsnių bei priedo pakeitimo įstatymo projektas“, Reg. Nr. XIVP-3601, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d575a0f0f27711ee97d7f4f65208a4ec?jfwid=15s0f6w70u>.

25 Jennifer Schweppe, „What is a Hate Crime?“, *Cogent Social Sciences* 7, 1 (2021): 2.

26 Barbara Perry, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes* (London: Routledge, 2001).

visuomenės grupes ir joms priklausančius asmenis²⁷. Tad natūralu, kad pirmiausia derėtų apibrėžti, kas yra tos stigmatizuotos ir marginalizuotos visuomenės grupės, į kurias yra nukreipti neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba, taip pat paaiškinti, kodėl teisiename reglamentavime yra išskiriamos būtent šios socialinės grupės, o ne kurios nors kitos.

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje socialinė grupė apibrėžta kaip „bendrų interesų, vertybių, elgsenos normų vienijama sąlyginai pastovi žmonių visuma. Socialinę grupę gali vienyti bendras buvimas erdvėje ir laike, veikla, ekonominiai, demografiniai, psichologiniai ir kiti požymiai. Socialinės grupės nariai standartizuotų sąveikos pavyzdžių pagrindu laikosi prisiimtų normų ir atlieka jiems priskirtus socialinius vaidmenis. Formalios ar neformalios struktūros neturinti žmonių visuma tampa socialine grupe, jei susiformuoja sąveikos struktūra, į kurią asmenis įtraukia abipusiai vaidmenys ir ryšiai. Socialinės grupės narius riboja formalūs ir neformalūs narystės ryšiai, vienija bendri interesai ar tarpusavio priklausomybė“²⁸. Remiantis tokiu plačiu ir sykiu santykinai abstrakčiu apibrėžimu socialine grupe galima įvardyti ganėtinai daug ir itin skirtingų asmenų susivienijimų, grupių ar sambūrių. Tad kuo turi išsiskirti socialinė grupė, kuriai reikia papildomos apsaugos neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste?

Iš tiesų bet kokios formos diskriminacija – ar ji būtų dėl lyties, rasinės ar etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos, kaip nustatyta Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – ir SESV) 19 straipsnyje, – yra draudžiama. Be to, SESV 67 straipsnyje numatyta, kad Europos Sąjunga turi kurti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę, kurioje gerbiamos pagrindinės teisės²⁹. Taikydama priemones, ji turi užtikrinti aukštą saugumo lygį, kad užkirstų kelią nusikalstamumui, rasizmui, ksenofobijai ir su jais kovotų. Tad kyla natūralus klausimas – kuo neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba yra tokie išskirtiniai, o tiksliau pavojingi, kad Europos Komisija net pateikė pasiūlymą į sąrašą veikų, kurias Europos Sąjunga laiko nusikaltimais, įtraukti visų formų neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančią kalbą³⁰. 2020 metais priimtose, Generalinio prokuroro patvirtintose Ikitėisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinėse rekomendacijose nurodoma, kad „neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba nuo kitų nusikalstamų veikų skiriasi poveikiu ir padariniais (tiek materialaus, tiek ir nematerialaus pobūdžio) nukentėjusiesiems ir tam tikroms žmonių grupėms ar joms priklausantiems pavieniems individams, nes jais ne tik traumuojama, bet ir įbauginama. Neapykantos nusikalstamų veikų socialinis žalingumas išsiskiria ne tiek fizine ar turtine, kiek itin didele moraline žala nukentėjusiajam. Tokiomis nusikalstamomis veikomis kėsinamasi į asmens savybes,

27 Liutauras Labanauskas, „Rasistiniai išpuoliai, neapykantos nusikaltimai ir incidentai prieš imigrantus Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 31, 4 (2020): 285.

28 „Socialinė grupė“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/socialine-grupe/>.

29 „Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:12012E/TXT>.

30 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4.

sudarančias jo asmenybės, identiteto šerđį. Neapykantos išpuoliai dažnai išskirtinai žeidžia, yra žiaurūs, įžūlūs, padaromi viešoje vietoje, matomi, todėl daro neigiamą poveikį ne tik viešajai tvarkai, visuomenės saugumui, bet ir formuoja ar gali suformuoti dažnai nepagrįstai neigiamas visuomenės nuostatas ir požiūrį į tam tikras žmonių grupes ar jų narius, išprovokuoti, sukurstyti keršto protrūkius, masinius neramumus ar tokių žalingų darniai visuomenės sanklodai ir jos narių tarpusavio sugyvenamumui įvykių pavojų³¹. Nepaisant to, kad ši rekomendacijų redakcija jau yra nebegaliojanti, joje yra puikiai atskleista neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos reikšmė ir jų išskirtinumas, nulemiantis poreikį ne tik skirti šiems nusikalstamiems veiksams ypatingą dėmesį, bet ir siekį užtikrinti, kad tolerancija ir vienodas visų žmonių orumas būtų demokratinės, pliuralistinės visuomenės pagrindas, o ne neįgyvendinama iliuzija.

Nuo 2023 m. liepos 26 d. įsigaliojusiose naujose Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos ikiteisminio tyrimo metodinėse rekomendacijose kalbama ne tik apie neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų išskirtinumą, bet ir apie tai, kad, atsižvelgiant į teismų praktiką ir teorines gaires, rekomenduojama visais atvejais tinkamai ir išsamiai argumentuoti, kodėl tam tikros socialinės padėties asmenų grupė priskiriama saugomam bruožiui. Argumentai gali būti susiję su įtemptu kontekstu dėl šios grupės teisių ir teisėtų interesų apsaugos, istorine kilme, padažnėjusiais išpuoliais prieš tokias grupes, pačios grupės charakteristika, susiformavusiomis stereotipinėmis nuostatomis ir panašiomis aplinkybėmis³². Akivaizdu, kad yra svarbus ne tik pats tiek neapykantos nusikaltimų, tiek neapykantos kalbos kriminalizavimas baudžiamuosiuose įstatymuose, bet ir konkretus sudėties turinys, o šiuo atveju – kokiais būtent pagrindais yra išskiriami nukentėję asmenys. Nors Europos Sąjungos teisės aktai yra bendri ir visos valstybės narės privalo jais vadovautis ir suderinti savo nacionalinį reglamentavimą su Europos Sąjungos teisės aktų reikalavimais, nepaisant to, skirtingos Europos Sąjungos valstybės savo nacionaliniuose teisės aktuose išskiria skirtingus pagrindus, kuriais remiantis gali būti nustatomos socialinės grupės, kurioms reikia papildomos apsaugos nusikalstamų veikų, motyvuotų neapykanta, kontekste.

Perkėlus Pamatinį sprendimą į nacionalinę teisę, „neapykantos dėl rasės, odos spalvos, religijos, kilmės, nacionalinės ar etninės kilmės kalba yra kriminalizuojama visose valstybėse narėse. Be to, valstybės narės aiškiai kriminalizuoja neapykantos ir dėl kitų saugomų savybių kalbą: 20 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos dėl seksualinės orientacijos kalbą ir 17 valstybių narių – dėl lyties. Be to, 14 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos dėl negalios kalbą ir 6 valstybės narės – neapykantos dėl amžiaus kalbą. 8 valstybės narės neapykantos kalbą (arba alternatyviai, arba papildomai) pripažino nusikaltimu,

31 „Ikiteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos, 2020 m. kovo 30 d. patvirtintos Generalinio prokuroro, Nr. 17.9-4265“, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2020/04/neapykantos_nusikaltimu_tyrimo_metodines_rekomendacijos.pdf.

32 „Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos ikiteisminio tyrimo metodinės rekomendacijos, patvirtintos Generalinės prokurorės 2023 m. liepos 26 d. įsakymu Nr. I-164“, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2023/09/20230726_neapykantos_nusikaltimai_rekomendacijos.pdf.

neapibrėždamos saugomų grupių savybių, ir paliko neapykantos kalbos kriminalizavimą atvirą, siekdamas apsaugoti bet kurią mažumų grupę ar dalį gyventojų³³. Neapykantos nusikaltimai taip pat kriminalizuojami visose valstybėse narėse: arba yra formuluojama atskira nusikalstamos veikos sudėtis, arba atitinkamas motyvas nurodomas kaip atsakomybę sunkinanti aplinkybė. Perkėlus Pamatinį sprendimą į nacionalinę teisę, „be neapykantos nusikaltimų dėl rasės, odos spalvos, religijos, kilmės arba nacionalinės ar etninės kilmės kriminalizavimo, 19 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos nusikaltimus dėl seksualinės orientacijos, o 17 valstybių narių – dėl lyties. Be to, 13 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos nusikaltimus dėl negalios ir 10 valstybių narių – dėl amžiaus. 15 valstybių narių leidžia nacionaliniams teismams, priimant sprendimą dėl baudžiamosios sankcijos, atsižvelgti į nusikaltėlio motyvaciją dėl bet kokio nusikaltimo, kaip alternatyvą arba papildymą, kai yra atskira nusikalstama veika, susijusi su neapykantos nusikaltimu. Taip pat kai kurios valstybės narės paliko neapibrėžtas saugomas savybes, kad būtų galima apimti bet kokios formos netolerancija pagrįstus neapykantos nusikaltimus“³⁴.

Aptariant Lietuvos situaciją pasakytina, kad baudžiamajame įstatyme yra įtvirtintas baigtinis sąrašas pagrindų, t. y. bruožų, kuriais gali būti išskiriamos socialinės grupės, dėl kurių gali būti padaromi neapykantos nusikaltimai arba kurstoma neapykanta. Tiesa, bėgant metams, tas sąrašas, kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, yra papildomas vis naujais pagrindais, o tai atskleidžia, kad dabar galiojantis reglamentavimas tikrai nėra pats geriausias. Ateityje gali paaiškėti, kad ir kitoms socialinėms grupėms, pavyzdžiui, išskiriamoms lytinės tapatybės ar socialinio statuso (pavyzdžiui, benamystės) ir kitais pagrindais, gali prireikti papildomos įstatymo apsaugos neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos kontekste. Pasikartojantis baudžiamojo įstatymo keitimas siekiant vien išplėsti pagrindų, kuriais yra išskiriamos saugomos socialinės grupės, sąrašą, nerodo stabilios įstatymų leidybos, kuri būtų orientuota į kintančią socialinę aplinką, o ne į kazuistinį reglamentavimą. Todėl kyla klausimas, kokios būtų galimos alternatyvos šiuo metu galiojančiam reglamentavimui, kurios turėtų padėti užtikrinti pačio plačiausio socialinių grupių rato interesus, ir kaip pagrindines būtų galima išskirti šias: 1) neapykantos pagrindų sąrašo nenumatymas paliekant šį klausimą spręsti teismų praktikai arba 2) nebaigtinio saugomų socialinių grupių sąrašo baudžiamajame įstatyme įtvirtinimas. Straipsnio autorės nuomone, ne mažiau svarbu yra aptarti pastarųjų dviejų modelių sintezę.

33 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4: 11.

34 *Ibid.*

2.1. Neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų bruožai ir jų reikšmė išskiriant (bei įstatyme įtvirtinant ir / ar teismų praktikoje nustatant) saugomas socialines grupes

Įvertinant nebaigtinio neapykantos pagrindų sąrašo įtvirtinimo baudžiamajame įstatyme galimybę, pirmiausia būtina aptarti, kas yra ar turi būti būdinga socialinėms grupėms, kurios yra laikomos itin pažeidžiamomis neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste ir dėl to joms reikia ypatingos įstatymų apsaugos. Priešingu atveju, nenumačius teisinių gairių, kokioms socialinėms grupėms priklausantys asmenys gali tapti nukentėjusiais nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, susidarytų situacija, kai tokių grupių ratas galėtų būti išplėstas (įstatymų leidėjo ir / ar teisininkų praktikų) perteklinai, t. y. būtų siekiama suteikti teisinę apsaugą visai visuomenei ar didžiąjai jos daliai, kai pažeidžiamos socialinės grupės liktų marginalizuotos ir nesulauktų reikiamos teisinės apsaugos nuo neapykantos nusikaltimų ir / ar neapykantos kurstymo. Neišskyrimas požymių, kuriais turi būti apibūdinamos pažeidžiamos socialinės grupės, galėtų nulemti atvejus, kai jų pažeistos teisės ir teisėti interesai nebūtų ginami, kadangi būtų neaišku, kokioms sąlygoms esant šių grupių nariams yra reikalinga įstatymo teikiama apsauga.

Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kurstymas kaip nusikalstamos veikos gali būti padaromi skirtingais veiksmais, skirtingose vietose, skirtingais būdais, tačiau jiems visiems yra būdingas vienas bendras požymis – tai tikslinga, kryptinga ir specifinė diskriminacinio pobūdžio motyvacija. Dažniausiai neapykanta motyvuotos nusikalstamos veikos yra grindžiamos stereotipais, išankstinėmis nuostatomis, stigmomis³⁵. Teoriškai, pasak sociologo Liutauro Labanausko, „bet kuri veika prieš asmenį, visuomenę ar nuosavybę gali būti neapykantos nusikaltimu, jei ji motyvuota prietarais ar išankstinėmis neigiamomis nuostatomis (šališkumu) prieš stigmatizuotas ir marginalizuotas visuomenės grupes ir joms priklausančius asmenis“³⁶. Įprastai tokias nusikalstamas veikas nulemia ne tarpasmeniniai santykiai, o išankstinis neigiamas požiūris į asmenį dėl tam tikros jį iš likusios visuomenės dalies išskiriančios savybės. EŽTT savo praktikoje yra pareiškęs, kad, „vienodai vertinant smurtą ir žiaurumą, atsirandančius dėl diskriminacinio požiūrio, ir smurtą, kurio atveju tokių potekscių nėra, ignoruojamas ypatingas veiksmų, kuriais ypač pažeidžiamos pagrindinės teisės, pobūdis“³⁷. Dėl šios priežasties valstybės turi pareigą ištirti, ar už smurto veiksmo slypi koks nors galimas diskriminacinis motyvas, nes už nusikaltimo slypinčio šališkumo motyvo nepaisymas yra EŽTK 14 straipsnio pažeidimas³⁸. „Pareiga atpažinti ir

35 Ieva Balsiūnaitė, „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“, *Žurnalistikos tyrimai* 11 (2016): 81–85.

36 Labanauskas, *supra note*, 27: 285.

37 „ECHR, M.C. and A.C. v. Romania, Application no. 12060/2012, 12 April 2016“, žiūrėta 2024 m. balandžio 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161982>.

38 „ECHR, Abdu v. Bulgaria, Application no. 26827/2008, 11 March 2014“, žiūrėta 2024 m. balandžio 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141908>.

nustatyti neapykantos motyvą atsiranda tada, kai bylos medžiagoje yra bent menkiausių užuominų, kad kaltininkas turėjo tam tikrą nusistatymą ir (ar) šališkumą nusikalstamos veikos aukos atžvilgiu.³⁹ Papildomai akcentuotina, kad „neapykantos kalbos atveju kaltininko išankstinis nusistatymas, neapykanta ir (ar) šališkos nuostatos yra esminis momentas, taikant baudžiamąją atsakomybę, nes, nesant šio motyvo, pati kalba savaime nėra nusikalstama veika“⁴⁰.

Kitas labai reikšmingas bruožas tas, kad veiksmai turėtų būti kvalifikuojami kaip neapykantos nusikaltimai tik tuo atveju, jeigu pasirinktas kėsinimosi objektas buvo išsirtintas dėl priklausymo marginalizuotai grupei. Tai reiškia, kad nusikaltėlis veikia vedinas savo neapykanta aukai ne kaip konkrečiai asmenybei, o kaip kurios nors grupės narei⁴¹. Įprastai asmenys, kurie tampa neapykantos nusikaltimų aukomis, savo gyvenamosios vietos visuomenėje priklauso mažumai, kuri pasižymi vienu ar keliais itin išskirtiniais bruožais, kartais matomais ir išoriškai. Neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų aukos yra pasirenkamos dėl jų nepakeičiamų savybių arba dėl to, kas yra jų tapatybės esmė⁴². Dėl šios priežasties aukos jaučiasi nuvertintos, nepageidaujamos, sumenkintos ir paniekintos visuomenėje dėl savo tapatybės⁴³. Tokiomis nusikalstamomis veikomis yra kėsinamasi į asmens savybes, sudarančias jo asmenybės, identiteto šerdį⁴⁴. Žmonės taip lengvai šių savybių (rasės, religijos, lyties ir kt.) negali atsakyti ar pakeisti, nes tai sudaro esminę jų tapatybės ir buvimo savimi dalį. „Šios savybės paprastai yra pastebimos kitiems, todėl nusikaltėliams lengviau į jas nusitaikyti, jos reiškia kokį nors asmens tapatybės aspektą, kuris yra esminis asmens savimonei, tuo pačiu yra grupinės tapatybės ženklas.“⁴⁵

Literatūroje yra išskiriami rekomendacinio pobūdžio kriterijai, kurie turėtų padėti įvertinti, ar asmuo yra priskirtinas prie labiau saugomų grupių. Pirmiausia minimi nepakeičiami bruožai, t. y., kaip jau minėta, „neapykanta motyvuotais nusikaltimais kėsinamasi į asmenų identiteto esmę, bruožus, kurių pakeisti neįmanoma (tautybė, rasė, etninė priklausomybė ir kt.) arba labai sunku (religija, socialinė padėtis ir kt.)“⁴⁶. Dažnai būtent dėl šios savybės ar bruožo tarp grupės, kuriai priklauso auka, ir likusios visuomenės dalies yra

39 „ECHR, Nachova and others v. Bulgaria, Applications no. 43577/98 and 43579/98, 6 July 2005“, žiūrėta 2024 m. balandžio 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-69630>.

40 Mikša ir Guliakaitė, *supra note*, 10: 21.

41 Vjačeslav Čigrin, „Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 9 (2013): 77.

42 „Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches“, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate-General for Internal Policies, 23, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU\(2020\)655135_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU(2020)655135_EN.pdf).

43 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4: 8.

44 „Iškiteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos“, *supra note*, 31.

45 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *op. cit.*, 2.

46 Dovilė Murauskienė, *Rekomendacijos dėl baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo* (Vilnius: VRM, 2019), 12.

susiklostę įtempti santykiai, o tiksliau, didžioji visuomenės dalis stokoja socialinių įgūdžių priimti mažumos kitoniškumą. Asmenys, nepatenkantys į visuomenės daugumą (tipinę asmenybės konstrukciją), laikomi kitokiais. Jų bijomasi, jie kelia nesaugumo jausmą, nes tarsi kėsinasi į tautos identitetą ir kultūros normas. Visuomenės nariai linkę bijoti, kad kitos asmenų grupės atneš jų ir taip nestabiliam socialiniam ir ekonominiam saugumui žalos, todėl dažnu atveju mažumų grupių nariai pradedami laikyti atsakingais už vyraujančios visuomenės dalies patiriamus sunkumus⁴⁷. Antrasis kriterijus yra socialinis ir istorinis kontekstas⁴⁸ – sprendžiant, kurią asmenų grupę priskirti labiau saugomoms, svarbu žinoti tos grupės socialinę padėtį ir istorinį kontekstą, nes asmenų grupės, kurios istoriškai jau buvo patyrusios diskriminaciją, neapykanta motyvuotus nusikaltimus patiria dažniau, todėl turi išlikti labiau saugotinos, tačiau tiksliai įvertinti jų padėtį konkrečios valstybės visuomenėje (ar įtampa dėl šios socialinės grupės yra didelė) padeda būtent socialinis kontekstas.

EŽTT praktikoje pabrėžiama, kad „neapykantos nusikaltimams svarbi ne tik nukentėjusiųjų tapatybė, bet ir kaltininkų neapykantos prigimtis. Nuo neapykantos nusikaltimų ar neapykantą kurstančios kalbos gali nukentėti ir tie asmenys, kurie patys nepriklauso konkrečiai socialinei grupei, bet kaltininko yra siejami su šia grupe – priskiriami jai pagal asociaciją“⁴⁹. Tokiu atveju „išlieka tas pats šališkumo ir (ar) neapykantos, nukreiptos į tam tikrą grupę, motyvas kaltininko veiksmuose, net ir tuo atveju, jeigu *de facto* jis ir nukentėjusysis nepriklauso tai pačiai grupei. Be to, pažymėtina, kad asmuo gali tapti neapykantos nusikaltimo ar neapykantą kurstančios kalbos taikiniu ne tik dėl savo tiesioginės priklausomybės tam tikrai socialinei grupei, bet ir dėl savo ryšių (sąsajų) su kitu asmeniu, priklausančiu saugomai grupei“⁵⁰. Taip neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai veikia ne tik tiesiogiai nuo jų nukentėjusių asmenų, bet ir visus tą socialinę grupę sudarančius asmenis ar visus save su ja tapatinančius. Tai reiškia, kad asmuo gali tapti neapykanta motyvuotos nusikalstamos veikos taikiniu ne tik dėl savo tiesioginės priklausomybės tam tikrai socialinei grupei, tačiau ir dėl savo ryšių su kitu asmeniu, kuris priklauso saugomai socialinei grupei. Šie ryšiai gali būti itin įvairaus pobūdžio – šeimos, socialiniai, komerciniai, taip pat gali būti nulemti draugystės su nukentėjusiuoju, priklausymo tam tikrai organizacijai, pagalbos grupei ir pan.⁵¹ Taip „neapykantos paskatintais nusikaltimais siunčiama žinia apie ištisų grupių ir bendruomenių atmetimą ir nuvertinimą, o šias grupes ir bendruomenes sudarantys asmenys išgyvena baimę ir jaučiasi esantys būsimų išpuolių pavojuje“⁵².

Iš to, kas aptarta, aiškiai matyti, kad tiek neapykantos nusikaltimams, tiek neapykantos

47 Indrė Isokaitė, „Ekonominio nuosmukio poveikis neapykantos veikų tendencijoms“, *Teisė* 94 (2015): 194.

48 Murauskienė, *supra note*, 46: 12.

49 „ECHR, Škorjanec v. Croatia, Application no. 25536/14, 28 March 2017“, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-172327>.

50 „Ikteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos“, *supra note*, 31.

51 Murauskienė, *op. cit.*, 22.

52 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4: 8.

kalbai yra būdingas ryškus socialinis aspektas. Manytina, kad realybėje egzistuoja tam tikras „neapykantos fenomenas“ arba „neapykantos kultūra“, kuri nėra nusistovėjęs reiškinys, o kinta kartu su besikeičiančiomis socialinėmis aplinkybėmis. Aptariant būdingiausias nusikalstamų veikų, motyvuotų neapykanta, savybes, galima išskirti šias: 1) neapykanta motyvuotos nusikalstamos veikos yra grindžiamos išankstinėmis nuostatomis (šališkumu), diskriminaciniu požiūriu, stereotipais, kurie yra nukreipti į asmenį, kurį iš likusios visuomenės dalies išskiria tam tikra (kartais akivaizdžiai matoma) savybė, bet šios veikos nėra nulemtos tarp nukentėjusiojo ir kaltininko susiklosčiusių tarpasmeninių santykių; 2) kaltininkas veikia vedinas neapykantos, kuri yra nukreipta ne į konkretų asmenį, o į jo priklausymą marginalizuotai grupei, išsiskiriančiai tam tikra savybe; 3) aukas išskiriančios savybės sudaro jų tapatybę, apibrėžia identitetą ir negali būti lengvai pakeistos arba apskritai yra prigimtinės ir nekeičiamos; 4) dėl minėtos savybės tarp asmens ir grupės, kuriai jis priklauso, bei likusios visuomenės dalies yra susiklostę įtempti (konfliktiniai) santykiai, nes dažnu atveju likusi visuomenės dalis bijo, kad mažumai priklausantys asmenys gali sukelti žalą jų socialiniam ar ekonominiam stabilumui, pažeisti nusistovėjusias kultūrinės normas. Neapykanta motyvuotoms nusikalstamoms veikoms yra būdingi ir kiti požymiai⁵³, tačiau aptartieji yra esminiai ir geriausiai atskleidžia šių nusikaltimų turinį. Apibendrinant teigtina, kad, atsižvelgdamas į socialinį kontekstą, į kiekvienos situacijos reikšmingas, aktualias aplinkybes ir įvertindamas neapykantos kalbai ir neapykantos nusikaltimams būdingus jau minėtus bruožus, teismas galėtų kiekvienu konkrečiu atveju nuspręsti, ar prieš asmenį buvo padarytas neapykantos nusikaltimas arba buvo kurstyta neapykanta jo atžvilgiu net tuo atveju, jei asmuo būtų priskiriamas socialinei grupei, kuri baudžiamajame įstatyme nebūtų įtvirtinta.

53 Byloje *Balazs prieš Vengriją* EŽTT itin išsamiai aptarė požymius, kurie yra būdingi neapykanta motyvuotoms nusikalstamoms veikoms: 1) aukos ir liudytojo suvokimas: aukos suvokimas yra pagrindinis šališkos motyvacijos rodiklis, kuris grindžiamas pačios aukos patirtimi, susijusia su išankstiniu nusistatymu, išpuolio aplinkybėmis, užpuoliko identifikavimu ir daugeliu kitų veiksnių; kartais liudytojų suvokimas taip pat gali būti tvirtas kaltininko motyvo rodiklis; 2) nusikaltėlio elgesys: neapykantos nusikaltimų vykdytojai dažnai išreiškia savo išankstines nuostatas prieš aktą, jo metu arba po jo; svarbiausius daugumos neapykantos nusikaltimų įrodymus sudaro žodžiai ar simboliai, kuriuos vartoja patys nusikaltėliai; tie, kurie vykdo neapykantos nusikaltimus, paprastai nori nusišėti žinią savo aukoms ir kitiems asmenims, ir šios žinutės yra stiprus motyvacijos įrodymas; 3) aukos ir kaltininko charakteristikos: a) aukos rasė, religija, etninė / tautinė kilmė, neigalumo statusas, lytis ar seksualinė orientacija skiriasi nuo nusikaltėlio; b) auka yra bendruomenės, kuri yra susitelkusi tam tikroje vietovėse, narys ir buvo užpulta išėjus iš šios zonos; c) incidentas įvyko daugumos grupės nariams įsiveržus į vietovę, kurioje daugiausia gyvena mažumų atstovai; d) auka yra mažumos narys, kurį užpuolė kitos gyventojų grupės nariai; e) tarp grupės, kurios narys yra auka, ir nusikaltėlio grupės egzistuoja istorinis priešškumas; f) auka gali būti atpažįstama kaip „skirtinga“ nuo užpuolikų ir dažnai nuo daugumos bendruomenės pagal tokius veiksnius kaip išvaizda, apranga, kalba ar religija; g) nukentėjusysis buvo mažumos grupės nario kompanijoje arba su juo susituokęs; h) tariamų nusikaltėlių savybės, elgesys ir kilmė taip pat gali atskleisti keletą galimų neapykantos motyvacijos rodiklių; 3) ankstesni neapykantos nusikaltimai ar tokio pobūdžio incidentai. „ECHR, Balazs v. Hungary, Application no. 15529/12, 20 October 2015“, žiūrėta 2024 m. balandžio 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-158033%22%5D%7D>].

2.2. Asmens teisių užtikrinimas baudžiamajame įstatyme įtvirtinant nebaigtinį saugomų pagrindų sąrašą

Sudarius teismams galimybę, atsižvelgiant į kintantį socialinį kontekstą ir aptartas būdingas neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų savybes, nuspręsti, ar prieš asmenį buvo padarytas neapykantos nusikaltimas, ar prieš jį buvo kurstyta neapykanta, lieka atviras klausimas, kaip tai turi būti apibrėžta baudžiamajame įstatyme. Du pagrindiniai įstatyme įtvirtinti variantai, kurie sudarytų galimybes teismui spręsti dėl socialinių grupių, nenumatytų BK, apsaugos, yra arba jokio socialinių grupių sąrašo neįtvirtinimas, arba nebaigtinio socialinių grupių sąrašo įtvirtinimas neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų reglamentavime. Jeigu būtų įtvirtintas nebaigtinis sąrašas, taip pat dar būtina atsakyti į klausimą, kokios saugomos socialinės grupės turėtų būti išvardytos BK prieš įtvirtinant nebaigtinumo požymį.

Pirmiausia reikėtų atsakyti į klausimą, kodėl jokio saugomų socialinių grupių sąrašo neįtvirtinimas baudžiamajame įstatyme galėtų duoti itin neigiamų rezultatų. Atsižvelgiant į permainingą nacionalinių teismų praktiką, visiškai jokio socialinių grupių sąrašo nenumatymas galėtų sudaryti pagrindą atsainiau vertinti aptariamas nusikalstamas veikas, tai savo ruožtu galėtų nulemti nevisapusišką asmenų, kuriems ir taip reikia papildomos įstatymų apsaugos, teisių užtikrinimą. Taip pat tai galėtų sudaryti sąlygas pernelyg aukštai išskelti įrodinėjimo kartelę, tai reikštų, kad teismai tik itin pavieniais ar išimtiniais atvejais pripažintų asmenis nukentėjusiais nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų. Panaši situacija praktikoje buvo susiklosčiusi vertinant neapykantos kalbos atvejus. Savo praktikoje, vertindamas neapykantą kurstančią kalbą, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – ir LAT) buvo suformulavęs tris papildomus kriterijus, be objektyviųjų ir subjektyviųjų nusikalstamos veikos požymių visumos, t. y. *ultima ratio* principas, reali grėsmė ir pavojingumas bei sistemiškumas, kurių įrodinėjimo nereikalavo nei baudžiamasis įstatymas, nei tarptautinių teismų praktika.

Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91-976/2018 LAT nurodė, kad „sprendžiant baudžiamosios atsakomybės taikymą už nusikalstamos veikos, numatytos BK 170 straipsnio 2 dalyje, padarymą, svarbu nustatyti, kiek pavojingos veikos, dėl kurių padarymo kaltininkas traukiamas atsakomybėn“. Teismas taip pat atkreipė dėmesį į sistemiškumo kriterijų ir pažymėjo, kad nagrinėjamoje byloje neapykantą kurstęs asmuo ne dėl atsitiktinumo vieną kartą, bet, pasak teismo, sistemingai veikė suvokdamas savo veikos pavojingumą⁵⁴. 2016 m. kovo 1 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-86-648/2016 atkreiptas dėmesys į tai, kad, „pripažįstant ar nepripažįstant tam tikrus viešus pareiškimus kurstymu prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę, būtina nustatyti dėl jų kilsiančios (galinčios kilti) grėsmės baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms realumą“. Tai, pasak kasacinio teismo, suponuoja išvadą, kad „baudžiamajai atsakomybei pagal BK 170 straipsnio 2 dalį ir

54 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91-976/2018“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. kovo 30 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1574122>.

ypač 3 dalį kilti nepakanka vien įžeidžiančio, niekinančio pobūdžio viešo pareiškimo, jeigu jame nėra konkretaus tiesioginio ar netiesioginio neapykantos, diskriminacijos skatinimo, kurstymo panaudoti smurtą ar fiziškai susidoroti su tam tikra žmonių grupe⁵⁵. Nors visa ši kasacinio teismo argumentacija atrodo aiškiai išdėstyta ir pagrįsta, tačiau EŽTT jai nepritarė.

EŽTT byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* pažymėjo, kad „net vieno neapykantą kurstančio komentaro pakaktų, kad teisėsaugos institucijos galėtų imtis veiksmų. Taip pat buvo pažymėta, kad komentarų skaičius gali lemti nusikaltimo sunkumą ar baudžiamosios atsakomybės laipsnį, tačiau, remiantis BK nuostatomis, tai nėra ir neturi būti vienintelis kriterijus, vertinant komentaro pavojingumą įstatymo saugomoms vertybėms⁵⁶. Skirtingai negu EŽTT formuojamoje praktikoje, nacionaliniai teismai neapykantos kurstymu įprastai pripažindavo tuos atvejus, kada prieš asmenis buvo raginama smurtauti, susidoroti, o tie atvejai, kada buvo tyčiojasi, kitaip viešai reiškiamas autoriaus neigiamas nusistatymas prieš atitinkamą asmenų grupę, dažnai buvo laikomi tik neetišku nuomonės reiškimu⁵⁷. Reikšmingas teigiamas postūmis šioje srityje įvyko būtent po EŽTT priimto sprendimo byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*. Tai patvirtino ir 2023 m. sausio 17 d. EŽTT paskelbtas sprendimas byloje *Valaitis prieš Lietuvą*. Jame buvo konstatuota, kad po anksčiau minėto sprendimo paskelbimo 2020 m. Lietuvos valdžios institucijos peržiūrėjo 261 procesinį sprendimą dėl galimai diskriminacinių nusikalstamų veikų, taip pat jose taikė įvairias priemones, kuriomis siekė užkirsti kelią neapykanta motyvuotiems nusikaltimams. Statistika parodė, kad išaugo ištirtų nusikaltimų skaičius ir netolerancija seksualinėms mažumoms tapo kontroliuojama⁵⁸.

Aptarta situacija, kai Lietuvos teismų suformuota praktika, reikalaujanti nustatyti ne tik baudžiamajame įstatyme įtvirtintus nusikalstamų veikų sudėties, bet taip pat ir papildomus požymius, nebuvo teigiamai įvertinta tarptautinėje jurisprudencijoje, atskleidžia, kad neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų samprata Lietuvoje vis dar formuojasi, kinta, tiesa, tą patį galima pasakyti ir apie socialinių grupių, kurioms neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste reikia papildomos įstatymo teikiamos apsaugos, sampratą. Būtent dėl šios priežasties kyla pavojus, kad, baudžiamajame įstatyme apskritai nenumačius ir neįvardijus jokių socialinių grupių, kurioms priklausantys asmenys galėtų būti pripažinti nukentėjusiais nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, teismai galėtų pernelyg aukštai iškelti įrodinėjimo kartelę siekiant patvirtinti, kad viena ar kita socialinė grupė ir jai priklausantys asmenys patenka į diskriminuojamą mažumą. Siekis įtvirtinti galimybę

55 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. kovo 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-86-648/2016“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. kovo 30 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1220871>.

56 „ECHR, *Beizaras and Levickas v. Lithuania*, Application no. 41288/15, 14 January 2020“, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-200344>.

57 Klaudija Kačerginaitė ir Laurynas Biekša, „Neapykantos kurstymo kvalifikavimas tarptautinėje ir nacionalinėje praktikoje“, *Jurisprudencija* 28, 2 (2021): 418.

58 „ECHR, *Valaitis v. Lithuania*, Application no. 39375/2019, 17 January 2023“, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222318>.

teismams nuspręsti, ar net ir į įstatymą neįrašyta socialinė grupė turi būti saugoma papildomai, savo ruožtu turi užtikrinti didesnę pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą, o ne padaryti ją dar mažiau prieinamą. Aptarta nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikos analizė ir jos skirtumai atskleidžia dar vieną svarbų momentą – neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų pavojingumo vertinimo problemas. Kai kurios socialinės grupės, pavyzdžiui, nagrinetu atveju išskiriamos seksualinės orientacijos pagrindu, pačių Lietuvos valstybės institucijų buvo diskriminuojamos⁵⁹, todėl jų neįtvirtinimas baudžiamajame įstatyme galėtų nulemti antrinę viktimizaciją – t. y. asmenys, priklausantys tokioms socialinėms grupėms, ne tik nukentėtų nuo neapykantos nusikaltimų ar neapykantos kurstymo, bet tokie prieš juos atlikti veiksmai atsakingų pareigūnų galbūt nebūtų įvertinti kaip pavojingi. Tai reikštų, kad aukos nesulaukia įstatymo teikiamos apsaugos, kai būtent tokio tikslo – suteikti kuo platesnę teisių apsaugą kuo platesniam pažeidžiamų socialinių grupių ratui, neįtvirtinant socialinių grupių sąrašo baudžiamajame įstatyme, būtų siekiama.

Darytina išvada, kad, baudžiamajame įstatyme įtvirtinant nebaigtinį saugomų pagrindų sąrašą, bent dalis pagrindų turėtų būti nurodyta. Tad kyla klausimas, kaip nuspręsti, kurios socialinės grupės turėtų būti paminėtos kaip galimi neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų taikiniai, sykiu nepaneigiant ar nesumenkinant kitų socialinių grupių reikšmės. Vienas iš galimų variantų – baudžiamajame įstatyme kaip saugomas įtvirtinti tas socialines grupes, kurios yra numatytos Pamatinio sprendimo (kaip svarbiausio Europos Sąjungos teisės akto neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste ir labiausiai paveiklusio nacionalinį reglamentavimą) 1 straipsnyje – tai asmenų grupės, apibūdinamos pagal rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę⁶⁰. Tiesa, iš esmės analogiškos įstatymo saugomos nuo diskriminacijos socialinės grupės yra įtvirtintos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurios 25 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos kurstymu⁶¹. Vis dėlto, įtvirtinus tik šias socialines grupes baudžiamajame įstatyme, kaip saugomas nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, visų pirma, būtų smarkiai susiaurintas šiuo metu galiojantis reglamentavimas, o antra, tai nevisiškai atitiktų kintantį kontekstą, t. y. dalis socialinių grupių, kurios šiuo metu dažniausiai nukenčia nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo, į šį sąrašą nepatektų.

Antra galimybė yra Baudžiamajame kodekse nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo kaip saugomas įtvirtinti tas socialines grupes, kurios dažniausiai nukenčia

59 EŽTT byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* (*supra note*, 56) konstatavo, jog „neapykantą kurstantys komentarai, įskaitant atvirus fizinį asmenų raginimus smurtauti prieš pareiškėjus ir apskritai homoseksualų bendruomenę, buvo paskatinti netolerantiško požiūrio į šią bendruomenę ir antra, tas pats diskriminacinis požiūris buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios atitinkamos valdžios institucijos neįvykdė savo pozityvios pareigos veiksmingai ištirti, ar komentarai dėl pareiškėjų seksualinės orientacijos buvo neapykantos ir smurto kurstymas. Tai patvirtina, kad, menkindamos šių komentarų keliamą pavojų, valdžios institucijos mažų mažiausiai toleravo šiuos komentarus“.

60 „Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2008/913/TVR“, *supra note*, 16.

61 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *supra note*, 2.

nuo šių nusikalstamų veikų. Informatikos ir ryšių departamento duomenimis 2023 metais nusikalstamų veikų pagal BK 170 straipsnio 1 dalį buvo užregistruota 44: 16 atvejų motyvas buvo tautybė, taip pat 16 atvejų motyvas buvo seksualinė orientacija, o 12 atvejų – kiti požymiai; pagal BK 170 straipsnio 3 dalį nusikalstamų veikų buvo užregistruota 16: 3 atvejai dėl tautybės, 9 atvejai dėl seksualinės orientacijos ir 4 atvejai dėl kitų požymių; kitų nusikalstamų veikų, galimai siekiant išreikšti neapykantą, buvo užregistruota 15: 8 atvejai dėl tautybės, 3 atvejai dėl seksualinės orientacijos ir 4 atvejai dėl tikėjimo⁶². Teoriškai galima būtų daryti išvadą, kad dažniausi pagrindai, dėl kurių yra padaromos nusikalstamos veikos, motyvuotos neapykanta, yra tautybė ir seksualinė orientacija. Tačiau, visų pirma, tokia išvada atspindi dabartinę situaciją, kuri gali labai greitai pasikeisti atsižvelgiant į visuomenės įvykius (politines, ekonomines, socialines sąlygas). Antra, matyti, kad statistiniai duomenys nėra tikslūs ir išsamūs – dalyje atvejų yra nurodomi kiti požymiai, kurie nedetalizuojami. Taigi saugomų socialinių grupių įtvirtinimas baudžiamajame įstatyme remiantis statistiniais duomenimis būtų aktualus tik laikinai ir išsamiai neatspindėtų tikrosios visuomenės padėties ir kintančio socialinio reiškinių.

Siekiant neprarasti pažangos, padarytos nuo Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, ir kad tos asmenų grupės, kurioms buvo suteikta platesnė teisių apsauga, galėtų visapusiai ginti savo teises, ypač atsižvelgiant į tai, kad tarptautinių teismų praktikoje ir nevalstybinių organizacijų pranešimuose konstatuojama, jog šiuo metu Lietuvos baudžiamajame kodekse įtvirtintas reguliavimas iš esmės atitinka tarptautinius standartus, geriausia būtų nemažinti baudžiamajame įstatyme įtvirtinto socialinių grupių, saugomų nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, sąrašo, t. y. palikti šiuos pagrindus: amžius, lytis, seksualinė orientacija, neįgalumas, rasė, odos spalva, tautybė, kalba, kilmė, etninė kilmė, socialinė padėtis, tikėjimas, įsitikinimai ar pažiūros. Tokią išvadą patvirtina keletas argumentų. Visų pirma, įvairios tarptautinės žmogaus teisių ir nevalstybinės organizacijos nuolat skatino Lietuvą išplėsti saugomų socialinių grupių sąrašą, net ir tada, kai Lietuvos reglamentavimas buvo papildomas vis naujais neapykantos pagrindais. Štai pavyzdžiui, 2016 metų Europos komisijos kovai su rasizmu ir netolerancija ataskaitoje apie Lietuvą valdžios institucijoms buvo rekomenduota įtraukti odos spalvą į išvardytų pagrindų sąrašą BK 60, 169 ir 170 straipsniuose⁶³; ta pati komisija lygiai tais pačiais metais atkreipė dėmesį ir į lytinės tapatybės požymio trūkumą Lietuvos baudžiamajame kodekse⁶⁴, negana to, rekomendavo į diskriminacijos požymių sąrašą įtraukti ir pilietybę⁶⁵. Akivaizdu, kad, sumažinus šiuo metu BK įtvirtintą saugomų socialinių grupių sąrašą, Lietuvos įstatymų leidėjas ne tik nebūtų

62 „Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika“, Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, žiūrėta 2024 m. kovo 27 d., <https://www.ird.lt/paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1?year=2021&period=1-12&group=163>.

63 Murauskienė, *supra note*, 46: 15.

64 „ECRI ataskaita apie Lietuvą. Penktasis stebėsenos etapas“, žiūrėta 2024 m. balandžio 28 d., <https://rm.coe.int/fifth-report-on-lithuania-lithuanian-translation-/16808b587d>.

65 Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo metu galiojantis Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas taip pat numato pilietybę kaip galimą diskriminacijos požymį.

įvertintas teigiamai įvairių žmogaus teises ginančių tiek tarptautinių, tiek nacionalinių organizacijų, tačiau net galėtų kilti klausimas, ar nacionalinis reguliavimas atitinka priimtus tarptautinius išpareigojimus. Antra, užsienio valstybių mokslininkai dažnai itin išsamų saugomų socialinių grupių sąrašą prilygina tinkamam ir sektinam įstatymų leidybos pavyzdžiui. 2024 m. balandžio 12 d. vykusioje mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Europinės ir nacionalinės baudžiamosios politikos tendencijos ir iššūkiai“ lenkų mokslininkas dr. Maciej Duda, skaitydamas pranešimą apie neapykantos nusikaltimus Lenkijoje, palygino Lenkijos ir Lietuvos nacionalinį reglamentavimą ir padarė išvadą, kad Lietuvos nacionalinis reglamentavimas neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų srityje yra geresnis būtent dėl tos priežasties, kad Lietuvos BK yra įtvirtintas daug išsamesnis saugomų socialinių grupių sąrašas negu Lenkijoje⁶⁶. Tai leidžia daryti išvadą, kad ir kitų valstybių doktrinoje išsamus neapykantos pagrindų sąrašas yra laikomas tinkamu būdu užtikrinti įvairių socialinių grupių, kurios yra labiausiai pažeidžiamos ir kurioms reikia papildomos įstatymo apsaugos, teisėtus interesus. Galiausiai, jeigu būtų susiaurintas dabar galiojantiame BK įtvirtintas saugomų socialinių pagrindų sąrašas, nesama objektyvių mokslinių argumentų, kurie sudarytų pagrindą nuspręsti, kad vienos socialinės grupės yra mažiau reikšmingos už kitas ar vienoms socialinėms grupėms labiau reikia įstatymo teikiamos jų teisių apsaugos neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste negu kitoms⁶⁷.

Stiekiant užtikrinti maksimalią visų labiau pažeidžiamų ir jautrių socialinių grupių apsaugą, įstatymų leidėjui rekomenduotina šį sąrašą išplėsti ne konkrečiomis naujomis saugotinomis grupėmis, o įtvirtinti šio sąrašo nebaigtinumą – BK 60 straipsnio 1 dalies 12 punkte, 129 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 135 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 138 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 169 ir 170 straipsniuose grupiškumo kriterijų sąrašą užbaigti formuluote „arba kitų socialiai reikšmingų asmens savybių“, t. y. sudaryti sąlygas, kad teismai, kaskart nagrinėdami bylas, įvertintų visas reikšmingas aplinkybes ir aktualias teisės aktuose ir teismų praktikoje įtvirtintas gaires, galėtų nuspręsti, kad ir kitoms socialinėms grupėms priklausantys asmenys taip pat gali būti laikomi nukentėjusiais nuo neapykantos nusikaltimų ar neapykantos kurstymo.

Išvados

1. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas reglamentavimas atitinka tarptautinius ir Europos Sąjungos teisės aktus tiek, kiek jame yra numatyta ir įtvirtinta galimybė už neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą taikyti baudžiamąją atsakomybę. Tiek, kiek tai yra susiję su skirtingų socialinių grupių apsaugos

66 2024 m. balandžio 12 d. vykusioje mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Europinės ir nacionalinės baudžiamosios politikos tendencijos ir iššūkiai“ mokslininkas dr. Maciej Duda skaitė pranešimą „Hate Crimes in Poland. Legal and Criminological Aspects“.

67 Tam, kad būtų galima padaryti tokią išvadą, reikėtų atlikti atskirą itin išsamų tyrimą, pirmiausia gilinantis į atskirų neapykantos pagrindų turinį ir peržiūrint, ar vieni nedengia kitų.

įtvirtinimu, reglamentavimas tik iš dalies atitinka tarptautinius įsipareigojimus. Ne visos pažeidžiamos socialinės grupės yra įtvirtintos Baudžiamajame kodekse kaip saugomos nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos, o pačiame įstatyme numatytas sąrašas yra baigtinis, t. y. net jei tam tikros socialinės grupės, kurios yra pažeidžiamos ir joms reikia įstatymo teikiamos apsaugos, nukentėtų nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, jos nebūtų baudžiamojo įstatymo ginamos.

2. Sudarant galimybę teismams nuspręsti, ar asmuo, priklausantis įstatyme neįtvirtintai socialinei grupei, galėtų būti pripažintas nukentėjusiuoju nuo neapykantos nusikaltimo ar neapykantos kalbos, turėtų būti atsižvelgiama į esminius kriterijus, kurie geriausiai apibūdina neapykanta motyvuotas nusikalstamas veikas: 1) tokios nusikalstamos veikos yra grindžiamos išankstinėmis nuostatomis (šališkumu), diskriminaciniu požiūriu, stereotipais; 2) kaltininkas veikia vedinas neapykantos, kuri yra nukreipta ne į konkretų asmenį, o į jo priklausymą marginalizuotai grupei, išsiskiriančiai tam tikra savybe; 3) aukas išskiriančios savybės sudaro jų tapatybę, apibrėžia identitetą ir negali būti lengvai pakeistos arba apskritai yra prigimtines ir nekeičiamas; 4) dėl minėtos savybės tarp asmens ir grupės, kuriai jis priklauso, bei likusios visuomenės dalies yra susiklostę įtempti (konfliktiniai) santykiai.
3. Siekiant užtikrinti pasiektą pažangą, taip pat garantuoti optimalią pažeidžiamų socialinių grupių teisių apsaugą neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste, yra būtina suteikti galimybę teismams pripažinti nukentėjusiais nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo asmenis, priklausančius socialinėms grupėms, kurios nėra įvardytos baudžiamajame įstatyme. Šiam siekiui įgyvendinti Baudžiamojo kodekso 60 straipsnio 1 dalies 12 punkte, 129 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 135 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 138 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 169 ir 170 straipsniuose turi būti įtvirtintas nebaigtinis saugomų socialinių grupių sąrašas, t. y. kaip saugomus būtina numatyti dabar galiojančiame Baudžiamajame kodekse jau įtvirtintus pagrindus: amžius, lytis, seksualinė orientacija, neįgalumas, rasė, odos spalva, tautybė, kalba, kilmė, etninė kilmė, socialinė padėtis, tikėjimas, įsitikinimai ar pažiūros, o grupiškumo kriterijų sąrašą užbaigti formuluote „arba kitų socialiai reikšmingų asmens savybių“. Toks teisinis reglamentavimas atvertų kelią ne keisti įstatymą pagal kaskart besikeičiantį socialinį kontekstą, o leistų bendrosios kompetencijos teismams patiems įvertinti konkrečios situacijos reikšmingumą ir pavojingumą.

THE PROBLEM OF REGULATING SOCIAL GROUPS IN THE CONTEXT OF HATE-MOTIVATED CRIMINAL ACTS

Simona Venskutė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyzes the concept of a social group protected from hate speech and hate crimes. The research discusses changes in international regulation and their influence on the national establishment of the relevant criminal acts in the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The aim is to answer the following question: On what grounds should the social groups that should be most strongly protected in the context of hate-motivated criminal acts be distinguished, and what scope of discretionary freedom to decide this issue should be given to courts of general competence? The author seeks not only to compare the legal regulation in Lithuania with that established in other European Union countries, but also to provide the most suitable option for a legal regulation that would ensure the broad protection of the rights of social groups that may suffer from discrimination and prejudice or become the victims of hate-motivated attacks. Lithuanian and international legal acts, the relevant legal doctrine, and court practice are analyzed in the article.*

Keywords: *social group; hate crimes; hate speech; equality; prohibition of discrimination.*

Simona Venskutė, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: neapykantos nusikaltimai, neapykantos kalba, baudžiamoji teisė.

Simona Venskutė, PhD candidate at the Institute of Criminal Law and Procedure at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: hate crimes, hate speech, criminal law.

APSAUGOS NUO SMURTO ARTIMOJE APLINKOJE ORDERIS IR TEISMŲ PRAKTIKA JŲ TAIKANT

Eitvydas Zurba

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės institutas
Elektroninis paštas: eitvydas@mruni.eu

Pateikta 2023 m. spalio 2 d., parengta spaudai 2024 m. kovo 19 d.

DOI:10.13165/JUR-24-31-1-06

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas naujos redakcijos Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme, kuris įsigaliojo nuo 2023 m. liepos 1 d., įtvirtintas apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderio institutas. Straipsnyje aptariama, kodėl kilo poreikis įstatyme įtvirtinti naują institutą, taip pat aptariamos egzistuojančios šio instituto atitiktybės tarptautinėje teisėje. Analizei pasitelkta Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto praktika. Atsižvelgiama į Europos Tarybos konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo, taip pat į Pasiūlymą dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje. Be to, straipsnyje kritiškai apžvelgiamas sprendimų (ne)skirti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderį priėmimo algoritmas, aptariama nacionalinių teismų praktika atvejais, kai sprendimas (ne)skirti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderį yra apskundžiamas.

Reikšminiai žodžiai: smurtas artimoje aplinkoje; apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje; apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderis; Stambulo konvencija; prevencijos priemonės; apsaugos priemonės.

Įvadas

2023 m. įsigaliojo naujos redakcijos Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas¹ (toliau – Įstatymas). Vienas iš kertinių jame numatytų institutų – apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderis (toliau – Orderis), kuris Įstatyme apibrėžiamas kaip „prevencinė apsaugos priemonė, kuri skirta smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiam asmeniui apsaugoti ir kuria pilnametis smurto artimoje aplinkoje pavojų keliantis asmuo įpareigojamas laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena kartu su smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančiu asmeniu, nesilankyti šio asmens gyvenamojoje vietoje, nesiartinti prie jo ir kartu su juo gyvenančių pilnamečių asmenų ir (ar) vaikų, nebendrauti, neieškoti ryšių su jais“.

Orderis nukreiptas į greitą apsaugą ir tikimasi, kad Orderis sudaro sąlygas efektyviai pagalbai pradiniam smurto ar bauginimo etape². Įstatymas inicijuotas atsižvelgiant į smurto artimoje aplinkoje (toliau – AA) situaciją Lietuvoje ir tarptautinių organizacijų rekomendacijas Lietuvai³. Ankstesnė Įstatymo redakcija kritikuota dėl nepakankamų prevencijos priemonių ir dėl bent iš dalies neefektyvaus įgyvendinimo⁴.

Valstybės duomenų agentūros duomenimis, 2023 m. dėl smurto AA buvo užregistruoti 5 674 nusikaltimai. Dėl smurto AA užregistruoti nusikaltimai sudarė 15,6 % visų registruotų nusikaltimų. Dauguma įtariamųjų (kaltinamųjų) vyrai⁵.

Nors sunku rasti tarptautiniu mastu palyginamų statistinių duomenų, Europos lyčių lygybės institutas ir „Eurostat“ nurodo, kad 2021 m. Europoje buvo nužudyta 720 moterų jų intymaus partnerio ar artimojo⁶. „Eurostat“ 2022 m. paskelbė pirminius Europos lygmens apklausos dėl smurto lyties pagrindu prieš moteris duomenis: Europoje fizinio smurto lygis prieš pilnametes moteris gali svyruoti tarp 12–41 % moterų, priklausomai nuo valstybės⁷.

- 1 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 72-3475.
- 2 „Smurto orderis: naujas įrankis kovai su smurtautojais, artimųjų apsauga, skubi pagalba ir kokybiškos paslaugos“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 21 d., <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/smurto-orderis-naujas-irankis-kovai-su-smurtautojais-artimuju-apsauga-skubi-pagalba-ir-kokybiskos-paslaugos>.
- 3 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 489 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/701921603e0011ec99bbc1b08701c7f8>.
- 4 Laima Vaigė, „Smurto prieš moteris prevencija: nacionalinės teisės spragos“, *Jurisprudencija* 23, 1 (2016): 98–105.
- 5 „Smurtas artimoje aplinkoje“, Valstybės duomenų agentūra, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://bit.ly/4bNXshq>.
- 6 „Gender Equality Index“, Europos lyčių lygybės institutas, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2023/domain/violence>.
- 7 Eurostat, *EU survey on gender-based violence against woman and other forms of inter-personal violence (EU-GBV) – first results* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022), 7, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/15323622/KS-FT-22-005-EN-N.pdf/315d443b-ba8d-e607-3ce0-845f642a8c00?version=1.0&t=1669371271599>.

Iki 2023 m. rugpjūčio 8 d. (t. y. vos daugiau nei mėnesis nuo Įstatymo įsigaliojimo) policija išdavė 2 157 Orderius. Iš jų daugiau nei 300 Kauno apskrityje, iš šių 300 Orderių – beveik pusė buvo pažeista. Praėjus pusei metų nuo Įstatymo įsigaliojimo Orderių išduota 10,7 tūkst.⁸

Nors Orderio institutas naujas Lietuvoje, tai nėra unikalus Lietuvos nacionalinės teisės institutas. Tokį institutą numato ir Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos ir kovos su juo (toliau – ET Konvencija) – valstybės turėtų nustatyti priemones, skirtas pašalinti galimą smurtautoją iš gyvenamosios vietos tam tikram laikui ir drausti galimam smurtautojui grįžti į gyvenamąją vietą bei ieškoti ryšių su galimai nukentėjusiu nuo smurto asmeniu⁹. Nepaisant periodiškai suaktyvėjančių diskusijų dėl ET Konvencijos, jos Lietuva nėra ratifikavusi iki šiol, nors ją pasirašė dar 2013 m.¹⁰

Jungtinių Tautų komitetas dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (toliau – CEDAW) nagrinėdamas Lietuvos įsipareigojimų įgyvendinimą 2019 m. rekomendavo Lietuvai ratifikuoti ET Konvenciją ir panaikinti reikalavimą pradėti ikiteisminį tyrimą, kad policija galėtų prašyti taikyti apsaugos priemones ir priimti teisės aktus dėl civilinio apsaugos orderio¹¹. Kaip matyti iš šioms rekomendacijoms įgyvendinti skirto veiksmų plano, Įstatymą siūlyta keisti, be kita ko, siekiant įgyvendinti tarptautinius Lietuvos įsipareigojimus¹². Ratifikuoti ET Konvenciją Lietuvą ragino ir Jungtinių Tautų (toliau – JT) Žmogaus

8 „Augant orderių dėl smurto artimoje aplinkoje skaičiui, teisininkai išvelgia kitą problemą: „Išsigandęs asmuo nežino, kur dėtis“, *LRT*, 2023 m. rugpjūčio 8 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2052065/augant-orderiu-del-smurto-artimoje-aplinoje-skaiciui-teisininkai-izvelgia-kita-problema-issigandes-asmuo-nezino-kur-detis>; „Liepą Kauno apskrityje išduota daugiau nei 300 apsaugos nuo smurto šeimoje orderių“, *15min*, 2023 m. rugpjūčio 14 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/liepa-kauno-apskrityje-iskuota-daugiau-nei-300-apsaugos-nuo-smurto-seimoje-orderiu-59-2096264>; „Per pusę metų policija išdavė 10,7 tūkst. apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderių“, *15min*, 2024 m. sausio 7 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/per-puse-metu-policija-isdave-107-tukst-apsaugos-nuo-smurto-artimoje-aplinoje-orderiu-59-2171544>.

9 „Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence“, Europos Taryba, 2011, CETS Nr. 210, <https://rm.coe.int/168008482e>.

10 „Chart of signatures and ratifications of Treaty 210“, Europos Taryba, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 21 d., <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=210>; „V.Čmilytė-Nielsen inicijuoja Seimo kreipimąsi į KT dėl Stambulo konvencijos“, *15min*, 2023 m. birželio 28 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/v-cmilyte-nielsen-inicijuoja-seimo-kreipimasi-i-kt-del-stambulo-konvencijos-56-2076070>; „LRT forumas. Nevyriausybinų organizacijų raginimai ratifikuoti Stambulo konvenciją: Seimo pavasario sesijos darbų sąrašas šio klausimo nėra“, *LRT*, 2021 m. kovo 8 d., <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000143649/lrt-forumas-nevyriausybinu-organizaciju-raginimai-ratifikuoti-stambulo-konvencija-seimo-pavasario-sesijos-darbu-sarase-sio-klausimo-nera>.

11 Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), *Baigiamosios pastabos dėl šeštojo Lietuvos periodinio pranešimo* (2019, Nr. CEDAW/C/LTU/CO/6), § 22–23, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Projektu-konkursai/MVLG%20konkursai/vertimas%20LTCEDAW%2Bpastabos_VI%2Bpranesimo%2BLT2020_07_02T.docx.

12 „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2021 m. birželio 11 d. įsakymas Nr. A1-448 „Dėl Jungtinių tautų moterų diskriminacijos panaikinimo komiteto baigiamųjų pastabų Lietuvai dėl šeštojo periodinio pranešimo dėl Jungtinių Tautų konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims įgyvendinimo 2021–2023 metų veiksmų plano patvirtinimo““, TAR, 2021, Nr. 13433.

teisių komitetas ir rekomendacijų Lietuva ratifikuoti ET Konvenciją ir stiprinti nukentėjusių apsaugą sulaukė universaliosios peržiūros metu¹³.

Apskritai, CEDAW nuomone, daugelio valstybių teisė neadekvati kovojant su smurtu ar nėra tinkamai įgyvendinama praktiškai ir tai pateisinama tradicijomis, kultūra, religija ir kitais argumentais¹⁴.

Siekiant užpildyti šias spragas, Europos Komisija 2022 m. pateikė Pasiūlymą dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje (toliau – Pasiūlymas). Pasiūlyme numatomas Orderiui analogiškas institutas. Sutarimas tarp Europos Sąjungos (toliau – ES) institucijų dėl Pasiūlymo pasiektas 2024 m. vasario 6 d., valstybės narės turės trejus metus perkelti direktyvą į nacionalinę teisę¹⁵.

Taip pat nuo Įstatymo priėmimo ir Pasiūlymo pateikimo ES prisijungė prie ET Konvencijos¹⁶. Šis prisijungimas komplikuoatas dėl ES dalinio prisijungimo tik kai kuriose kompetencijos srityse ir jį reikėtų analizuoti atskirai, tačiau tai nėra šio straipsnio objektas. Šiuo atveju tik svarbu pabrėžti, kad galutinis ES prisijungimo prie ET Konvencijos poveikis nėra iki galo aiškus tų valstybių, kurios savarankiškai nėra prisijungusios prie ET Konvencijos atžvilgiu, ir priklausys nuo besivystančios nacionalinių, ES ir Europos Tarybos (toliau – ET) institucijų praktikos.

Šio straipsnio tikslas – analizuoti Orderio institutą ir nacionalinių teismų praktiką tais atvejais, kai teismai nagrinėjo klausimus, susijusius su sprendimais (ne)skirti Orderį, taip pat administracine atsakomybe, kai Orderiu nustatyti įpareigojimai pažeisti.

Straipsnio objektas – Orderio reglamentavimas ir su Orderiu susiję nacionalinių teismų baigiamieji aktai, priimti nuo Įstatymo įsigaliojimo (2023 m. liepos 1 d.) iki 2024 m. sausio 31 d.

JT žmogaus teisių institucijų praktikos paieškai naudota JT sutarčių institucijų duomenų bazė ir JT oficialių dokumentų sistema. EŽTT praktikos paieškai ir analizei naudota HUDOC duomenų bazė. Nacionalinių teismų praktikos paieškai ir analizei naudotos „Infoplex“ ir „Litoko“ sistemos. Paieškai naudoti terminai: „apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderis“, „apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje“, „smurtas artimoje aplinkoje“.

13 Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas (CCPR), *Concluding observations on the fourth periodic report of Lithuania* (2018, Nr. CCPR/C/LTU/CO/4), § 18; Jungtinių Tautų Žmogaus teisių taryba, *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review* (2022, Nr. A/HRC/50/10), § 137.2–137.21; 137.107; 138.59–138.60, 138.63, 138.66.

14 Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), *General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19* (2017, Nr. CEDAW/C/GC/35), § 7.

15 „Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje“, *EUR-Lex*, 2022, Nr. COM/2022/105; „Violence against women: Council and European Parliament reach deal on EU law“, Europos Sąjungos Taryba, žiūrėta 2024 m. vasario 10 d., <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/02/06/violence-against-women-council-and-european-parliament-reach-deal-on-eu-law>.

16 „The European Union deposited the instrument of approval of the “Istanbul Convention”“, Europos Taryba, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 22 d., <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-european-union-deposited-the-instrument-of-approval-of-the-istanbul-convention->.

„orderis“. Straipsnyje pateiktas paveikslėlis sukurtas panaudojus „Microsoft Visio“.

Straipsnyje naudojami dokumentų analizės ir apibendrinimo metodai siekiant atskleisti temai aktualiausius teismų praktikos aspektus ir Orderio kilmę. Sisteminės analizės metodas pasitelkiamas parodant Orderio instituto vietą sąsajoje su tarptautine teise ir kitais panašiais nacionalinės teisės institutais.

Straipsnio tema aktuali dėl Orderio instituto naujumo, besivystančios nacionalinių teismų praktikos šia tema ir tarptautinių organizacijų veiklos – pirmiausia ES lygmeniu svarstyto Pasiūlymo ir nacionalinės teisės atitikties Pasiūlymo nuostatomis ir, antra, dėl EŽTT ir JT žmogaus teisių institucijų formuojamos praktikos dėl nukentėjusių asmenų apsaugos smurto AA atvejais ir Lietuvos įsipareigojimų šiuo atžvilgiu.

Straipsnis rengtas atsižvelgiant į egzistuojantį doktrinos kontekstą. Orderio institutas Lietuvoje iki šiol nebuvo analizuotas. Užsienyje analogiški institutui analizuojami retai, įprastai juos aptariant tik bendrame apsaugos nuo smurto AA sistemos kontekste. Atskirai paminėtinas M. Burton straipsnis, kuriame apžvelgiamos Orderio galimybės Anglijoje ir Velse, taip pat Europos kontekstas. 2011 metais parašytame Suzan van der Aa straipsnyje apžvelgtas 27 ES narių kontekstas šia tema¹⁷. Užsienyje dažnesni straipsniai apie civilinius orderius, tačiau labiau analizuojami ne jų teisiniai aspektai, o efektyvumas¹⁸. Apsaugos nuo smurto prieš moteris temą itin reikšmingai papildė L. Vaigės disertacija ir straipsniai, tačiau jos publikacijos buvo paskelbtos dar galiojus senajai Įstatymo redakcijai. Per baudžiamosios teisės prizmę tema plačiai analizuota R. Jakštienės 2019 m. disertacijoje „Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga“. Paminėtini ir pastarųjų metų Socialinių mokslų centro Teisės instituto atlikti tyrimai dėl asmenų persekiojimo ir smurtinio elgesio keitimo, taip pat Lietuvos negalios organizacijų forumo ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atliktos apžvalgos, parodančios moterų su negalia perspektyvą smurto atvejais¹⁹. Panašiai užsienio autoriai apžvelgia savo valstybių nacionalinės teisės ins-

17 Mandy Buron, „Emergency barring orders in domestic violence cases: What can England and Wales learn from other European countries“, *Child and Family Law Quarterly* 27, 25 (2015); Suzan Van der Aa, „Protection Orders in the European Member States: Where Do We Stand and Where Do We Go from Here?“, *European Journal on Criminal Policy and Research* 18, 2 (2012): 183–204.

18 Pzv., Victoria L. Holt ir kt., „Civil protection orders and risk of subsequent police-reported violence“, *JAMA* 288, 5 (2002): 589–594; T. K. Logan ir Robert Walker, „Civil protective order outcomes: Violations and perceptions of effectiveness“, *Journal of Interpersonal Violence* 24, 4 (2009): 675–692; Clare Connelly ir Kate Cavanagh, „Domestic abuse, civil protection orders and the ‘new criminologies’: is there any value in engaging with the law?“, *Feminist Legal Studies* 15 (2007): 259–287.

19 Ilona Laurinaitytė, Ilona Michailovič ir Liubovė Jarutienė, *Asmens persekiojimas Lietuvoje: tyrimų ir praktikos situacijos analizė* (Vilnius, 2022), <https://teise.org/wp-content/uploads/2023/01/PERARA-1.pdf>; Ilona Michailovič, Svetlana Justickaja, Rūta Vaičiūnienė ir Vaidas Viršilas, *Smurtinio elgesio artimoje aplinkoje kaita: darbu su smurtavusiais asmenimis plėtos perspektyvos Lietuvoje* (Vilnius, 2021), <https://teise.org/wp-content/uploads/2023/01/SMEAK-1.pdf>; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, *Moterų su negalia apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje: Lietuvos ir tarptautinės teisės analizė* (Vilnius, 2023), https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/moteru_su_negalia_apsauga_nuo_smurto_artimoje_aplinkoje-1.pdf; Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, *Pagalba moterims su negalia dėl smurto artimoje aplinkoje: paslaugų prieinamumas* (Vilnius, 2023), <https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/08/Pagalba-moterims-su-negalia-del-smurto-artimoje-aplinkoje-paslaugu-prieinamumas.pdf>; Simona Aginskaitė ir Rokas Uscila, *Viktimologinis tyrimas: moterų*

titutų taikymo praktiką – paminėtini Lenkijos autorių J. Karaźniewicziaus ir M. Kotowskos bei O. Skorulskos straipsniai, kuriuose analizuojama Lenkijos teisinė sistema, K. Fábían darbas, kuriame apžvelgiamas Centrinės Europos regionas šia tema²⁰. Panašūs moksliniai tyrimai atliekami ir labiau nutolusiuose pasaulio valstybėse: Indonezijoje, Australijoje, Nigerijoje ir kt.²¹ Tai parodo, kad smurtas AA – pasaulinis fenomenas, kurio sprendimui kol kas nerastas vienas universalus sprendinys. Tikimasi, kad straipsnis prisidės prie temos teisinės minties vystymo Lietuvoje.

1. Orderio institutas ir tarptautinė perspektyva

Įstatymas nustato, kad Orderį 15 d. laikotarpiui skiria policijos pareigūnas, kai jis gauna pranešimą apie galimą smurtą AA ir, atlikus pavojaus rizikos vertinimą, nustatoma smurto pavojaus rizika. Vertinimo kriterijus nustato vidaus reikalų ministras (toliau – VRM). Policijos pareigūnas sprendimą (ne)skirti Orderį priima nedelsdamas, ne vėliau kaip per 12 val. nuo pranešimo. Orderis suprantamas kaip prevencinė priemonė.

Siekiant suvokti Orderį ir tai, kaip jis veikia, galima pažvelgti į šį institutą iš tarptautinės perspektyvos. Nors Lietuva ir nėra prisijungusi prie ET Konvencijos, iš Įstatymo aiškinamojo rašto akivaizdu, kad ja remtasi²². ET Konvencija tik bendrais bruožais nustato, kaip Orderis turėtų veikti, t. y. nustato būtinuosius įpareigojimų elementus ir nurodo, kad instituto teikiamos apsaugos laikas turėtų būti pakankamas siekiamai skubiai apsaugai suteikti.

Dėl ET Konvencijoje suformuotų minimalių imperatyvų skirtingose valstybėse tokių orderių veikimas skiriasi, pvz., Austrijoje 1997 m. įvedus tokį orderį jis galiojo 7 d., vėliau jo galiojimas prailgintas iki 10 d., o nuo 2009 m. jo galiojimo trukmė dvi savaitės, Olandijoje – 10 d.²³ ET pagalbiniuose dokumentuose nurodoma, kad šio termino turėtų užtekti

su negalia smurto patirtys (Vilnius, 2022), <https://www.lnf.lt/wp-content/uploads/2022/03/Viktimologinio-tyrimo-ataskaita-LNF.pdf>.

- 20 Justyna Karaźniewicz ir Monika Kotowska, „Police barring order as a means of protecting victims of domestic violence in polish legal system“, *Prawo w Dzialaniu* 53 (2023); Olga Skorulska, „Combating and preventing domestic violence in Poland: why do we need the Istanbul Convention?“, *Temida* 26, 1 (2023); Katalin Fábían „The politics of domestic violence in Central Europe: international and domestic contestations“ iš *Global Responses to Domestic Violence*, red. Eve S. Buzawa ir Carl G. Buzawa (Springer Cham, 2017).
- 21 Muhammad Farid Nurdin, Muhammad Said Karim ir Wiwie Heryani, „Legal protection against victims of domestic violence in unregistered marriages“, *Awang Long Law Review* 5, 1 (2022); Samantha Jeffries, Christine E. W. Bond ir Rachael Field, „Australian domestic violence protection order legislation: A comparative quantitative content analysis of victim safety provisions“, *Current Issues in Criminal Justice* 25, 2 (2013); Precious O. Fasuyi ir Mary Olajide, „The Legal Protection of Men as Victims of Domestic Violence in Nigeria“, *ABUAD Law Journal* 8, 1 (2023).
- 22 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 489 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas“, *supra note*, 3.
- 23 Europos Taryba, *Emergency barring orders in situations of domestic violence: Article 52 of the Istanbul Convention* (Europos Taryba, 2017), 30–38, <https://rm.coe.int/article-52-convention-istanbul-english->

užtikrinti galimai nukentėjusių apsaugą ir suteikti pagalbą²⁴.

Po diskusijų Seime pasirinkta, kad Orderį policijos pareigūnai be teismo patikros skiria 15 d. Iš svarstymo dokumentų matyti, kad iki Įstatymo priėmimo nuomonių būta įvairių, pvz., pirminiuose projektuose skirti Orderį policijos pareigūno sprendimu siūlytina tik iki 72 val., o po to būtų kreipiamasi į teismą, kuris, įvertinęs situaciją, galėtų jį pratęsti papildomai iki 12 d.; Seime šį terminą siūlyta tiek ir ilginti (iki 15 d. be teismo patikros), tiek ir trumpinti (iki 48 val. su vėlesne teismo patikra)²⁵.

Įstatyme Orderio taikymo trukmė sietina su tuo, kad skyrus Orderį policija apie šį sprendimą informuoja specializuotos kompleksinės pagalbos centrą (toliau – SKPC), kuris teikia pagalbą nuo smurto AA nukentėjusiems ar smurto AA pavojų (toliau – pavojų) patiriantiems asmenims. Taip pat informuojami vaiko teisių specialistai, jeigu su pavojų patiriančiu asmeniu (toliau – PPA) gyvena vaikas, PPA yra vaikas, vaikas tapo smurto AA liudininku ar gyvena aplinkoje, kurioje buvo smurtauta. Tiek SKPC, tiek ir vaiko teisių apsaugos specialistai turi turėti pakankamai laiko įvertinti PPA padėtį, būklę, suteikti jiems pagalbą ir padėti PPA imtis tolimesnių veiksmų, pvz., pateikti ieškinį.

Europos Komisijos pateiktame Pasiūlyme naudojamos formuluotės panašios į esančias ET Konvencijos tekste. Tai neturėtų stebinti, kadangi Pasiūlymo aiškinamajame memorandume pabrėžiama, kad svarbus Pasiūlymo atskaitos taškas yra ET Konvencija, ir pripažįstama, kad ET Konvencija – „plačiausia tarptautinė sistema, kuria visapusiškai kovojama su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje“²⁶.

Galima matyti, kad Įstatymas iš esmės atliepia ET Konvencijos ir Pasiūlymo reikalavimus:

version/168073cae6.

- 24 Europos Taryba, *Emergency barring orders in situations of domestic violence: Article 52 of the Istanbul Convention* (Europos Taryba, 2017), 20, <https://rm.coe.int/article-52-convention-istanbul-english-version/168073cae6>.
- 25 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIVP-1056“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 31 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/9cd8fd10b7d711ebb83ad5fbec9dd554>; „Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir Teisėtvarkos komiteto papildomo komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-1056“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 31 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/1b1a0ed0616011ecb2fe9975f8a9e52e>.
- 26 „Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje“, *supra note*, 15.

1 lentelė. Orderio instituto atitikties ET Konvencijai ir Pasiūlymui. Šaltinis: sudaryta autoriaus.

ET Konvencijos 52 str. ²⁷	Pasiūlymo 21 str.	Įstatymo 8 str.
„[...] Šalys imasi būtinų teisėkūros ar kitų priemonių, kuriomis užtikrinama, kad kompetentingoms institucijoms būtų suteikti įgaliojimai tiesioginės grėsmės atvejais nurodyti smurtautojui pakankamai ilgam laikui [...]“	„1. Valstybės narės užtikrina, kad tais atvejais, kai aukos arba jos išlaikomo asmens sveikatai ar saugumui kyla tiesioginis pavojus, smurtinį nusikaltimą, kuriam taikoma ši direktyva, padariusio asmens ar įtariamojo atžvilgiu kompetentingos institucijos išduotų orderį, kuriuo jam nurodoma pakankamam laikotarpiui [...]“	„2. [Orderį] 15 dienų laikotarpiui skiria policijos pareigūnas, kai jis gauna pranešimą apie galimą smurtą [AA] ir, atlikus pavojaus rizikos vertinimą, nustatoma smurto [AA] pavojaus rizika.“
„[...] palikti aukos ar asmens, kuriam kyla rizika patirti smurtą, namus [...]“	„[...] palikti aukos arba jos išlaikomų asmenų gyvenamąją vietą [...]“	„3. [Orderį], [PKA] [...] įpareigojamas: 1) laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su [PPA], nesvarbu, kam nuosavybės teise priklauso būstas [...]“
„[...] uždrausti smurtautojui patekti į aukos ar asmens, kuriam kyla smurto pavojus, namus [...]“	„[...] nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui ar įtariamajam uždraudžiama patekti į aukos gyvenamąją ar darbo vietą [...]“	„[...] 2) nesilankyti [PPA] gyvenamojoje vietoje, nesvarbu, ar [PKA] gyvena ar negyvena joje kartu su [PPA]; 3) nesiartinti [Orderyje] nustatytu atstumu prie [PPA] ir kartu su juo gyvenančių pilnamečių asmenų ir (ar) vaikų, gyvenančių aplinkoje, kurioje buvo sukeltas [pavojus] [...]“
„[...] ar mėginti su jais bendrauti [...]“	„[...] arba bet koku būdu susisiekti su auka ar jos išlaikomais asmenimis.“	„[...] 4) nebendrauti, neieškoti ryšių su [PPA] ir kartu su juo gyvenančiais pilnamečiais asmenimis ir (ar) vaikais.“

27 „Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence“, supra note, 9; „Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje ir prevencijos ir kovos su juo“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 21 d., [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Europos-Tarybos-konvencija-del-smurto-pries-moteris-ir-smurto-artimoje-aplinkoje-prevencijos%20\(1\).docx](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/Europos-Tarybos-konvencija-del-smurto-pries-moteris-ir-smurto-artimoje-aplinkoje-prevencijos%20(1).docx).

Doktrinoje tokio pobūdžio institutai traktuojami daugiausia pozityviai. Pirmiausia dėl galimai nukentėjusių apsaugos, tačiau ir dėl to, kad tokios priemonės mažiau riboja teises nei, pvz., sulaikymas. Nors išsakoma ir kritika dėl jų galimo poveikio atsakingų asmenų pasyvumui, t. y., pvz., skyrus Orderį nesiimant labiau ribojančių priemonių, kai tokios priemonės būtinos²⁸.

Svarbu suprasti, kad Orderis kiekvieną kartą yra skirtingų asmenų žmogaus teisių balanso testas. ET nurodyta, kad būtina vertinti egzistuojančią riziką, tačiau taip pat būtina vengti per aukštų Orderio skyrimo kriterijų²⁹ siekiant, kad Orderis galimai nukentėjusiems būtų realiai prieinama teisių gynbos priemonė. ET aiškinamieji dokumentai atskleidžia, kad Įstatyme įtvirtintas apskundimo mechanizmas taip pat atitinka ET Konvencijos nuostatas³⁰.

Apskritai, Orderio institutas atitinka tarptautinėje teisėje formuojamus tokio instituto bruožus. Tai prevencinė priemonė, skirta greitai apsaugoti PPA ir pradėti jam teikti pagalbą. Manytina, kad šiuo aspektu ateityje ratifikavus ET Konvenciją ir (ar) perkeltiant Pasiūlymo nuostatas į nacionalinę teisę Lietuvai nekils iššūkių prisitaikyti prie atitinkamo teisinio reguliavimo. Įstatyme pasirinktas Orderio galiojimo laikotarpio ir apskundimo variantas – diskusijų Įstatymo projekto svarstymo metu rezultatas. Šie Orderio aspektai atitinka bendrą tendenciją ir Europos kontekstą, nes ET Konvencija nenustato griežtų reikalavimų dėl Orderio trukmės ar apskundimo mechanizmo.

2. Orderio poreikis

Orderiu siekiama apsaugoti (galimai) nukentėjusius asmenis ir, kai nustatomas poreikis, Orderis gali būti panaudotas kaip prevencinė priemonė. Natūraliai kyla klausimas, ar nepakako priemonių, kurios jau egzistavo iki Įstatymo priėmimo.

Pradėti verta nuo Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK). Jame egzistuoja kardomoji priemonė (toliau – KP) – įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu (132¹ str.). Jos turinys apima galimybę įpareigoti:

1. gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo;
2. nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu;
3. bet kokia forma nebendrauti ir neieškoti ryšių su nukentėjusiuoju ir kartu su juo gyvenančiais asmenimis;

28 Laima Vaigė, „Violence against Women under International Law: Filling the Gaps under International, Regional and National Levels“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2016), 239–240, <https://repository.mruni.eu/handle/007/16025>.

29 Europos Taryba, *supra note*, 23: 19.

30 *Ibid.*, 21.

4. nesilankyti nurodytose vietose, kuriose būna nukentėjusysis ar kartu su juo gyvenantys asmenys.

Taip pat nustatoma, kad būste lieka nukentėjusysis. Ši KP gali būti skiriama prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjo³¹. Tai itin panašu į Orderį, tad kodėl vis dėlto reikėjo įtvirtinti itin panašų institutą Įstatyme?

Pagrindinis aspektas, atskleidžiamas atsižvelgiant į KP paskirtį, – BPK 119 straipsnyje nurodoma, kad šios priemonės „gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamąjį, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamosioms veikoms“. Tam, kad būtų pritaikomos KP, būtina baudžiamojo proceso pradžia. Tad tais atvejais, kai nenustatomi nusikalstamos veikos požymiai (pvz., ne visos ekonominio smurto formos kriminalizuotos) ir (ar) egzistuoja tik pavojus – KP negali būti taikomos. Svarbu ir tai, kad procese dalyvauja teismas – tai prailgina laiką iki realiai suteikiamos apsaugos.

Civiliniame procese taip pat egzistuoja panašus institutas – laikinosios apsaugos priemonės (toliau – LAP). Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso³² (toliau – CPK) 144 straipsnyje nurodyta, kad „teismas dalyvaujančių byloje ar kitų suinteresuotų asmenų prašymu gali taikyti [LAP], jeigu šie asmenys tikėtinau pagrindžia savo ieškinio reikalavimą ir nesiėmus šių priemonių teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti nebeįmanomas“, taip pat tai, kad šios priemonės „gali būti taikomos tiek nepareiškus ieškinio, tiek ir bet kurioje civilinio proceso stadijoje“. LAP taikymas susijęs su civilinio proceso egzistavimu ar bent jau ketinimu pareikšti ieškinį. Statant LAP greta Orderio tampa aišku, kad LAP savo esme negali būti pritaikytos taip pat greitai kaip Orderis, nes teismas turi detaliai įvertinti aplinkybes dėl LAP taikymo. Tai ypač aktualu siekiant greitos asmenų apsaugos. Be to, ne visais atvejais PPA gali turėti poreikį kreiptis į teismą civilinio proceso tvarka.

Nors tiesa, kad CPK įtvirtina nebaigtinį LAP sąrašą, tačiau teismui tenka gana sudėtinga užduotis vertinant, ar atitinkama prašoma pritaikyti priemonė bus pagrįsta ir ar egzistuoja grėsmė teismo sprendimo įvykdymui. Teismui tenka atsakomybė užtikrinti, kad pritaikyta LAP atitiktų proporcingumo reikalavimą visą jos taikymo laikotarpį³³. Svarbu ir tai, kad civiliniame procese bylos šalys lygios, tad galimas PPA pažeidžiamumas civiliniame procese turi mažai įtakos, pvz., iš PPA gali būti pareikalauta, kad šis pateiktų atsakovo nuostolių, galinčių atsirasti dėl LAP taikymo, atlyginimo užtikrinimą (CPK 146 str.).

Akcentuotina, kad Įstatymo 8 straipsnio 9 dalyje nustatyta, kad, nustojus galioti Orderiui, PPA CPK nustatyta tvarka gali kreiptis į teismą prašydamas apginti jo teises kitais

31 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

32 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 36-1340.

33 Artur Doržinkevič, „Laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygų analizė naujausioje teismų praktikoje“, *Jurisprudencija* 30, 2 (2023): 406–407, 411–412, 415–419; „Vilniaus regiono apylinkės teismo 2023 m. lapkričio 10 d. nutartis byloje Nr. e2-14187-341/2023“, Liteko, žiūrėta 2024 m. vasario 17 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprenvimupaijeska/tekstas.aspx?id=e24bfa1-0c78-44fe-9338-46246e282edd>.

įstatymų nustatytais teisių gynimo būdais. Deja, nėra aišku, kas tie kiti įstatymų nustatyti teisių gynimo būdai. CPK galima rasti tik LAP institutą, tačiau, kaip ir aptarta, jis realiai nepadedą apsaugoti PPA.

Situaciją gerai iliustruoja Vilniaus regiono apylinkės teismo nutartis, kurioje atsisakyta taikyti LAP, kai jas prašyta taikyti, nes nespėta parengti ieškinio nuo dienos, kai pareiškėjos sutuoktiniui buvo pritaikytas Orderis. Teismas informuotas, kad KP nebuvo taikomos. Teismas rėmėsi argumentais, kad: 1) pareiškėja nenurodė pakankamai duomenų kodėl nespėjo parengti ieškinio; 2) teismas nelaiškė, kad pavojus realus ir pagrįstas; 3) teismas nurodė, kad LAP taikytinos tik tada, kai kitas sutuoktinis turi galimybę gyventi skyrium, pvz., turi nuosavybės teise jam priklausančią gyvenamąją patalpą, ją nuomojasi ar jo finansinė padėtis leidžia tą padaryti; 4) teismas vertino, kad Orderis patvirtina tik vieną smurto atvejį, „tačiau pagal šį atvejį daryti išvadą, kad atsakovas pastoviai smurtauja, nėra pagrindo“³⁴.

Šis teismo požiūris kritikuotinas atsižvelgiant į tai, kad PPA tokioje situacijoje neturi kitų teisių gynimo įrankių. Pareiškėja nurodė, kad KP nebuvo pritaikytos, o Orderis galioja tik laikinai. Pasibaigus Orderio galiojimui ir teismui nepritaikius LAP, pareiškėja pateko į pavojingą situaciją, kai, rengiantis skyryboms, jos (galimai) smurtavęs sutuoktinis pasibaigus Orderio taikymui galėjo grįžti į bendrą būstą ir daryti neigiamą įtaką pareiškėjos ketinimams pasitraukti iš smurtinių santykių. Tai ypač aktualu, jei dėl teismo atsisakymo taikyti priemones kitas iš sutuoktinių sužinojo apie ketinimą nutraukti santuoką. Tokie teismo veiksmai skatina PPA kreiptis į policiją pakartotinai dėl Orderio skyrimo, taip prevencinę priemonę paverčiant tęstine teisių ribojimo priemone, kuri taikoma pakartotinai tol, kol situacija tarp asmenų išsprendžia (pvz., užbaigiamas skyrybų procesas).

Lietuvos teisinėje sistemoje kol kas nėra ET Konvencijoje ir Pasiūlyme minimų orderių, kurie taikytini ne skubiose situacijose ir nebūtinai sąsajoje su vykstančiu teisiniu procesu. Teoriškai asmuo galėtų kreiptis į teismą ir prašyti taikyti Orderio ribojimus ilgesnį laiką tarpą, tačiau nesant teisinio reglamentavimo teismams tenkinti tokį prašymą būtų itin sudėtinga. Tad papildomų ilgalaikių civilinių teisių gynimo priemonių plėtra – kertinis tolimesnės apsaugos nuo smurto sistemos tobulinimo aspektas.

Anksčiau galiojusi Įstatymo redakcija numatė, kad kai „nepakanka duomenų nedelsiant pradėti ikiteisminį tyrimą, gali būti skiriamos šios laikinosios smurtą patyrusio asmens apsaugos užtikrinimo priemonės:

- 1) įpareigojimas smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu;
- 2) įpareigojimas smurtautojui nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens, nebendrauti, neieškoti ryšių su juo“³⁵.

Šios priemonės galėjo būti taikomos tol, kol bus priimtas sprendimas dėl ikiteisminio

34 „Vilniaus regiono apylinkės teismo 2023 m. lapkričio 10 d. nutartis byloje Nr. e2-14187-341/2023“, *supra note*, 33.

35 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“ (redakcija, galiojusi iki 2024 m. liepos 1 d.), *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 72-3475.

tyrimo pradėjimo. Dėl minėtų priemonių taikymo policija turėjo kreiptis į teismą.

Deja, tačiau praktikoje šis institutas nebuvo veiksmingas. Įstatymo aiškinamajame rašte nurodyta, kad priemonių klausimą teismai nagrinėjo itin retai, pvz., 2020–2021 m. aukštesnės instancijos teismuose nenagrinėta nė viena byla, susijusi su priemonių taikymu. Palyginti su smurto statistika, akivaizdu, kad institutas neveikė³⁶. Jis neužtikrino greitos asmenų apsaugos – policija negalėjo pritaikyti priemonių savarankiškai ir turėjo kreiptis į teismą. Tai sykiu reiškė, kad, kol teismas priims sprendimą dėl priemonių taikymo, asmuo lieka pažeidžiamas. Antra, susidurta su panašia problema kaip ir dėl KP – siekiant, kad apsauga būtų pritaikyta, turėjo būti nustatyti nusikalstamos veikos požymiai ar bent egzistuoti įtarimas, kad nusikalstama veika galima, nes priemonės galėjo būti taikomos tik iki sprendimo dėl ikiteisminio tyrimo pradžios priėmimo.

Atskirai paminėtinas ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas³⁷ (toliau – VTAPI). Šiame įstatyme numatoma, kad reaguojant į pranešimą apie galimą vaiko teisių pažeidimą Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ar jos įgaliotas teritorinis skyrius (toliau kartu – VVTAĮT) atlieka vaiko situacijos vertinimą. VVTAĮT veiksmai gali užtrukti iki 6 val., jei pranešimas susijęs su galimu smurto prieš vaiką naudojimu, galimai kilusiu pavojumi vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei ar vaiko buvimu nesaugioje aplinkoje (jeigu praneša policija – iki 1 val.; VTAPI 36 str.).

VTAĮT nustačius vaiko apsaugos poreikį, vaikui užtikrinama laikinoji priežiūra (teismui nedalyvaujant) arba vaikas paimamas iš tėvų ar kitų vaiko atstovų pagal įstatymą (teismo sprendimu; žr. VTAPI 36³ str. 1 d., 36⁴–36⁵ str.). Net ir taikant šias priemones, „vaiko atstovai pagal įstatymą turi teisę matytis su vaiku ir palaikyti su juo ryšius, jeigu tai atitinka geriausius vaiko interesus ir nekelia realaus pavojaus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei“ (VTAPI 36³ str. 4 d.). Žinoma, sudaromos sąlygos taikyti ir ilgalaikes pagalbos priemones, pvz., atvejo vadybą.

Aktualūs keli aspektai, susiję su Orderiu. VTAPI apibrėžta įstatymo paskirtis – „užtikrinti vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimą, gynimą ir apsaugą [...]“³⁸, o šio įstatymo 2 straipsnyje apibrėžta „vaiko“ sąvoka – „žmogus iki 18 metų [...]“. Natūralu, kad daugeliu atveju VTAPI numatytas priemones įmanoma pritaikyti tik asmenims iki 18 m. Antrasis, Orderis papildo VTAPI, pvz., atsižvelgiant į tai, kad net kai buvo imtasi veiksmų nustačius vaiko apsaugos poreikį, vaiko atstovai pagal įstatymą turi teisę toliau bendrauti su vaiku – Orderis užtikrina, kad su vaiku, kaip PPA, nebūtų bendraujama ir būtų laikomasi tam tikro atstumo. Ir trečiasis, teisingu R. Jakštienės pastebėjimu, VTAPI į įstatyme įtvirtinta smurto sąvoka skiriasi, pvz., VTAPI atskirai neiškiria ekonominio smurto³⁸ – tokiais atvejais

36 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo Nr. XI-1425 ir Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 489 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas“, *supra note*, 3.

37 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.

38 Ramunė Jakštienė, „Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2019), 112, <https://vb.mruni.eu/permalink/f/q9ukf4/ELABAETD36358667>.

Orderis ir, apskritai, Įstatymas padeda užtikrinti kompleksinę apsaugą.

Nors nacionalinėje teisėje ir egzistuoja į Orderį panašūs institutai, tačiau pasakytina, kad jie neatliepia PPA apsaugos poreikių: 1) procesiniuose įstatymuose įtvirtinti institutai griežtai susieti su civilinio ar baudžiamojo proceso pradžia, tad sprendimas dėl jų taikymo užtrunka arba gali būti neįmanomas; 2) anksčiau Įstatyme egzistavusios priemonės buvo per daug lėtos ir realiai neveikė, nes jas skiriant turėjo dalyvauti teismas, ir todėl, kad šios priemonės vis tiek turėjo glaudžias sąsajas su baudžiamuoju procesu; 3) nors vaiko teisių apsaugos reglamentavimas užtikrina kompleksinę apsaugą nuo smurto, VTAPI įprastai netaikytinas pilnamečiams, tad suaugę asmenys tampa labiau pažeidžiami teisinės apsaugos prasme, be to, VTAPI reglamentavimas neapima kai kurių smurto formų. Visa tai turint omenyje, Orderio institutas užpildo tam tikras reguliavimo spragas ir papildo jau egzistuojančius institutus. Tačiau svarbu pabrėžti, kai Orderis kaip prevencinė priemonė – trumpalaikis. Lietuva turėtų dėti papildomas pastangas savo nacionalinėje teisėje numatant papildomas teisių gynbos priemones, kuriomis būtų galima pasinaudoti civilinio proceso tvarka ir kurios atitiktų ilgalaikių orderių institutus, numatytus ET Konvencijoje ir Pasiūlyme.

3. Sprendimo (ne)skirti Orderį priėmimo mechanizmas

Minėta, kad Įstatymo 8 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad Orderį „15 dienų laikotarpiui skiria policijos pareigūnas, kai jis gauna pranešimą apie galimą smurtą [...] ir, atlikus pavojaus rizikos vertinimą, nustatoma [pavojaus] rizika“.

Rizikos vertinimo kriterijus nustato VRM. Šio straipsnio pateikimo metu tokių kriterijų buvo 17. Pavojaus rizikos egzistavimas konstatuojamas tada, kai yra trys ir daugiau iš šių kriterijų³⁹.

2 lentelė. Pavojaus rizikos vertinimo kriterijai. Šaltinis: sudaryta autoriaus remiantis VRM įsakymu.

Kriterijus	Subjektyvus ar objektyvus?
1.1.1. pavojų keliantis asmuo (toliau – PKA) pareigūnų akivaizdoje elgiasi konfliktiškai (agresyviai);	Iš dalies subjektyvus. Kriterijus priklauso nuo pareigūnų vertinimo kas yra „konfliktiškas“ ir (ar) „agresyvus“ elgesys.
1.1.2. gyvenamojoje vietoje, kurioje įvyko įvykis, arba su bent vienu iš konflikte dalyvaujančių pilnamečių asmenų gyvena vaikas (-ai);	Objektyvus, tačiau egzistuoja neidentifikavimo rizika, jei neturima pilnos informacijos (pvz., nedeklaruota gyvenamoji vieta).

39 „Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2023 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. 1V-171 „Dėl smurto artimoje aplinkoje pavojaus rizikos vertinimo kriterijų nustatymo“, TAR, 2023, Nr. 5480.

1.1.3. konfliktas įvyko vaiko (-ų) akivaizdoje;	Iš dalies subjektyvus, nes kriterijus gali remtis tik liudijimu po įvykio.
1.1.4. PPA laukiasi (nėštumas akivaizdus arba tai suprantama iš PPA žodžių), PPA yra neįgalusis (turi akivaizdžių neįgalumo požymių arba tai suprantama iš PPA ir (ar) su juo esančių asmenų žodžių);	Iš dalies subjektyvus, nes kriterijus neretai negali būti greitai objektyviai patikrinamas.
1.1.5. anksčiau dėl to paties PKA tuo pačiu arba kitu adresu Policijos registruojamų įvykių registre buvo registruota pranešimų dėl smurto AA (per praėjusius 24 mėnesius nors vieną kartą);	Objektyvus.
1.1.6. PKA įtariamas, kaltinamas ar nuteistas dėl smurto AA ir (ar) kitos smurtinės ar seksualinės veikos padarymo arba dėl šiame papunktyje nurodytos (-ų) veikos (-ų) padarymo nuo baudžiamosios atsakomybės atleistas;	Objektyvus.
1.1.7. PKA neseniai (prieš 6 mėnesius ar mažiau) paleistas iš laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietos ar arešto bausmės atlikimo vietos;	Objektyvus.
1.1.8. PKA neblaivus ir (ar) apsvaigęs nuo narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir (ar) vengia tikrintis dėl neblaivumo ar apsvaigimo nuo narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų;	Objektyvus įvykdžius patikrinimą ir (ar) vengiant tikrintis.
1.1.9. PPA neturi prieigos prie ryšio priemonių (pvz., mobiliojo ryšio įrenginį turi tik PKA, o PPA tokio įrenginio neturi);	Iš dalies subjektyvus, nes kriterijus neretai negali būti greitai objektyviai patikrinamas.
1.1.10. įvykis įvyko vienkiemyje ir (arba) PPA faktinė gyvenamoji vieta yra vienkiemis;	Objektyvus.
1.1.11. bendroje PPA ir PKA gyvenamojoje vietoje jie gyvena tik dviese;	Objektyvus, tačiau egzistuoja neidentifikavimo rizika, jei neturima pilnos informacijos (pvz., nedeklaruota gyvenamoji vieta).
1.1.12. PKA išduotas leidimas laikyti ar nešiotis ginklą (-us);	Objektyvus.
1.1.13. PPA bijo, kad PKA artimiausiu metu smurtaus prieš jį ir (arba) prieš kitus kartu gyvenančius asmenis;	Subjektyvus.
1.1.14. PPA ekonomiškai priklauso nuo PKA;	Iš dalies subjektyvus, nes kriterijus neretai negali būti greitai objektyviai patikrinamas.

1.1.15. PPA nuomone, PKA turi priklausomybę nuo narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir (ar) piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais (t. y. vartoja dažnai ir (ar) ilgą laiką, ir (ar) dideliais kiekiais);	Subjektyvus.
1.1.16. PKA grasina, kad nusižudys, arba anksčiau ketino nusižudyti;	Objektyvus, jei asmuo grasina esant pareigūnams įvykio vietoje. Kitu atveju – subjektyvus, nes bus remiamasi liudijimais.
1.1.17. PPA prašo izoliuoti (atskirti) PKA nuo jo.	Subjektyvus.

Iš pateiktos lentelės matyti, kad dalis šių kriterijų subjektyvūs. Pagal VRM įsakymą užtenka trijų kriterijų tenkinimo, kad Orderis būtų skirtas. Taigi, vien tai, kad, pvz., PPA pareigūnams: a) išsako baimę dėl smurto (1.1.13 p.); b) išsako nuomonę, kad PKA turi priklausomybę nuo narkotikų (1.1.15 p.); ir c) išsako prašymą izoliuoti PKA, bent formaliai, yra pakankamas pagrindas pritaikyti Orderį nenustačius nei vieno iš objektyviais laikytinų kriterijų. Tai kelia piktnaudžiavimo Orderio institutu riziką. Pabrėžtina, kad teismai net ir subjektyvius kriterijus vertina kaip pakankamą pagrindą dėl Orderio skyrimo – į tai atkreipiamas dėmesys straipsnio 4.1 dalyje.

Nors vertinimo kriterijai gana išsamūs, juose taip pat egzistuoja tam tikrų spragų, galinčių neleisti tinkamai užtikrinti apsaugą. Pvz., rizikos veiksniu laikoma tai, kad PKA išduotas leidimas laikyti ar nešiotis ginklą (1.1.12 p.). Nors policijos pareigūnai įpareigoti ginklą paimti skyrus Orderį ar kai asmuo įtariamą⁴⁰, tačiau pasakytina, kad įvykio vietoje gali egzistuoti ir kiti ginklai, apie kuriuos policija duomenų neturi, – tai nėra tinkamai įvertinama. Pvz., panaši situacija buvo nagrinėta EŽTT byloje *Y ir kiti prieš Bulgariją*, kurioje konstatuota, kad policija nesiėmė pakankamų veiksmų, kad patikrintų nukentėjusio asmens pateiktame skunde nurodytus faktus dėl smurtautojo ginklo turėjimo, taip pat ir su smurtautoju susijusius fizinius ir juridinius asmenis, o tai lėmė teisės į gyvybę pažeidimą⁴¹.

Ateityje, įvertinus jau egzistuojančią Orderio taikymo praktiką ir tarptautinių institucijų praktiką, svarstyтина galimybė įvesti kompleksinius rizikos vertinimo mechanizmus, t. y. užtikrinant, kad nebūtų galimybės skirti Orderį remiantis vien subjektyviais kriterijais ir pasiekus tam tikrą kriterijų sumą. Pvz., tai galėtų būti išspręsta nustatant, kad skiriant Orderį būtų reikalingas bent vienas objektyvus kriterijus arba visiems kriterijams būtų suteikiamas tam tikras svertinis rodiklis (pvz., nelaikyti, kad kriterijus dėl leidimo laikyti ar nešiotis ginklą yra lygiavertis kriterijui, kad PKA buvo apsvaigęs įvykio metu).

40 „Lietuvos policijos generalinio komisaro 2023 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 5-V-506 „Dėl Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje ir sprendimo dėl apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderio priėmimo, jo vykdymo ir kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo““, TAR, 2023, Nr. 12214.

41 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. kovo 22 d. sprendimas byloje *Y ir kiti prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 9077/18“, HUDOC, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 22 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-216360, § 100, 105, 107, 111.>

Pareigūnų veikimo algoritmas lemia, kad su galimai nukentėjusiu ir galimai smurtavusiu asmeniu bendraujama atskirai, pareigūnai privalo vaizdo stebėjimo priemonėmis fiksuoti įvykio aplinką, asmenų būklę. Pareigūnas, nustatęs, kad įvykis susijęs su AA subjektais, tačiau nenustatęs nusikalstamos veikos požymių, nedelsdamas pagal įvykio vietoje nustatytas aplinkybes atlieka pavojaus vertinimą. Apraše numatyta, kad pareigūnas informaciją apie vertinimą suveda į informacinę sistemą ir PPA, PKA apie tai informuojami⁴².

Taigi, Orderis skiriamas atlikus pavojaus vertinimą, atsižvelgus į VRM nustatytus kriterijus. Dalis VRM nustatytų kriterijų (bent iš dalies) subjektyvūs ar turi trūkumų. Tai lemia, kad PPA kai kuriais atvejais gali būti neapsaugoti ir gali susidaryti sąlygos piktnaudžiauti Orderio institutu. Ateityje verta svarstyti galimybes įvesti kompleksinius pavojaus vertinimo algoritmus, kurie nesiremtų tik formalia kriterijų atitikties suma. Kita vertus, policijos veikimo algoritmas įvykio vietoje sveikintinas, jame įtvirtinti pagrindiniai principai, kurie padeda užtikrinti kuo objektyvesnę situacijos vertinimą – asmens atskiriami ir su jais bendraujama atskirai, naudojama įrašymo įranga ir kt., tai vėliau leidžia teismams visapusiškai įvertinti situaciją.

4. Sprendimo apskundimas ir apskundimo rezultatai

Apskundimo logika suponuoja, kad dažniausiai skundžiami sprendimai skirti Orderį ir teismų sprendimai, kuriais Orderiai palikti galioti. Pagal įvade nurodytus kriterijus iš viso nagrinėti 43 teismų baigiamieji aktai. Aktyviausi teismai nagrinėjamu laikotarpiu – Kauno apylinkės teismas (11 baigiamųjų aktų) ir Kauno apygardos teismas (10). Tai nuoseklu policijos skelbiamai statistikai, kad Kaune analizuojamu laikotarpiu Orderių skirta daugiausia⁴³. Po pirmųjų trijų Įstatymo galiojimo mėnesių nustatytas akivaizdus teismo baigiamųjų aktų sumažėjimas, jų turinys skiriasi, t. y. nuo 2023 m. spalio iki 2024 m. sausio pabaigos teismuose nagrinėti tik ginčai dėl administracinės atsakomybės taikymo ir vienas prašymas dėl LAP, tačiau ne skundai dėl sprendimų (ne)skirti Orderį.

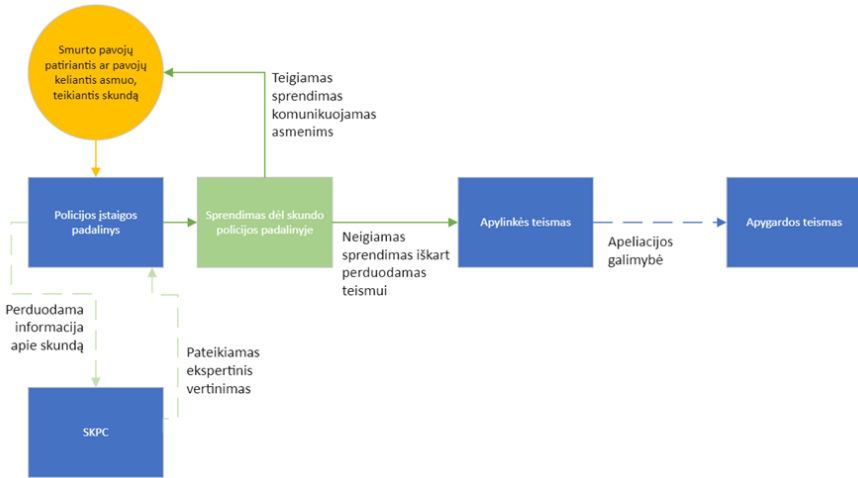
Orderio apskundimo mechanizmas gali būti laikomas pakankamai palankiu sprendimą (ne)skirti Orderio skundžiančiam asmeniui, jis susideda iš kelių etapų:

1. PKA sprendimą skirti Orderį arba PPA sprendimą neskirti Orderio per 15 d. nuo sprendimo priėmimo dienos gali skųsti apylinkės teismui per policijos įstaigą;
2. policija gautą skundą turi išnagrinėti per 48 val. Į šį laikotarpį įskaičiuotas ir laikas, per kurį SKPC policijai pateikia ekspertinį vertinimą dėl atvejo. Policija priima vieną iš šių sprendimų: a) skundą tenkinti ir panaikinti paskirtą Orderį; b) skundą tenkinti ir skirti Orderį; c) skundo netenkinti ir palikti galioti sprendimą dėl Orderio;

42 „Lietuvos policijos generalinio komisaro 2023 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 5-V-506 „Dėl Policijos pareigūnų reagavimo į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje ir sprendimo dėl apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderio priėmimo, jo vykdymo ir kontrolės tvarkos aprašo patvirtinimo“, *op. cit.*

43 15min, *supra note*, 8.

3. jeigu priimamas sprendimas skundo netenkinti, policija skundą perduoda apylinkės teismui, t. y. sprendimą skundžiantis asmuo papildomai neturi investuoti savo resursų tam, kad kreiptųsi į teismą dėl neigiamo sprendimo;
4. apylinkės teismas skundą išnagrinėja ne vėliau nei per 2 d. d.;
5. asmuo ar policija turi teisę apskųsti sprendimą apygardos teismui per 7 d. nuo sprendimo priėmimo dienos.

1 pav. Sprendimo dėl Orderio (ne)skyrimo apskundimo mechanizmas. Šaltinis: sudaryta autoriaus, remiantis įstatymo 9 straipsniu.

Nei viename iš apskundimo proceso etapų apskundimas nesustabdo Orderio taikymo. Taip pat aktualu tai, kad skundai dėl Orderio nagrinėjami BPK nustatyta tvarka.

Apskundai trumpai apžvelgtinas SKPC ekspertinis vertinimas. Šiuo metu ekspertinis vertinimas apima tokius aspektus kaip asmens saugumas, smurtinio elgesio dinamika, sveikata, emocinė būseną, socialinė izoliacija ir kt.⁴⁴, t. y. aspektus, kurie įprastai negali būti

44 Visas sąrašas: PPA saugumas, galimo smurtinio elgesio dinamika, PPA materialinė priklausomybė nuo PKA, PPA sveikatos problemos, emocinė būseną, tame pačiame namų ūkyje gyvenantys vaikai, PKA ir PPA santykiai, PPA socialinė izoliacija, PPA kylantis persekiojimo pavojus, PPA kylantis grasinimo pavojus, PPA kylantis fizinio poveikio pavojus ir grėsmė gyvybei, PPA kylantis grasinimo šaunamuoju ginklu pavojus, PPA kylantis seksualinio poveikio pavojus, PKA policijos ir teismo nurodymų (ne)vykdymas, PKA psichinė sveikata, PKA priklausomybės, PPA baimė. Taip pat pateikiama informacija apie tai, ar SKPC bendradarbiavo su kitomis institucijomis ar organizacijomis, teikiančiomis pagalbą, pateikiama kita nagrinėjant skundą reikšminga informacija. Žr. „Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2023 m. gegužės 9 d. įsakymas Nr. A1-296 „Dėl Specializuotos kompleksinės pagalbos smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems asmenims ar smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims teikimo bei ekspertinio vertinimo dėl sprendimo skirti apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje orderį ar jo neskirti tvarkos aprašo ir Pavyzdinių specializuotos kompleksinės pagalbos centrų vidaus taisyklių, kuriose reglamentuojamas keitimasis asmens duomenimis,

įvertinami įvykio vietoje priimant sprendimą dėl Orderio (ne)skyrimo. Įvertinus turimus duomenis, SKPC pateikia savo nuomonę dėl pavojaus rizikos ir (ne)tikslingumo skirti apsaugą. Tai reikšminga, nes ši informacija policijai ir teismui nagrinėjant skundus gali padėti susidaryti išsamesnį esamos padėties vaizdą ir priimti pagrįstą sprendimą įvertinus individualias aplinkybes.

4.1. Individualus situacijos vertinimas

Akivaizdu, kad individualus situacijos vertinimas taikant Orderį itin aktualus. Nors Orderis traktuojamas kaip prevencinė priemonė, jis vis dėlto riboja PKA teises ir todėl tiek policija, tiek ir teismas privalo atsižvelgti į egzistuojančių aplinkybių visumą priimant sprendimą dėl Orderio.

Individualaus vertinimo poreikį gerai iliustruoja Telšių apylinkės teismo argumentacija. Spręsdamas dėl skirto Orderio panaikinimo teismas nurodė, kad nors formalus kriterijų skaičiaus atitikimas leidžia išduoti Orderį, būtina nustatyti pakankamą riziką. Tad Orderis negali būti išduodamas visais atvejais – teismas turi pareigą situaciją įvertinti objektyviai, išsamiai ištirti visus įrodymus ir sprendimą priimti ne formaliai, o tik nustačius, ar smurto rizika pakankama⁴⁵. Toks teismo požiūris vertintinas pozityviai atsižvelgiant į tai, kad teismas atlieka sprendimo dėl Orderio teisėtumo patikrinimo funkciją. Tai parodo, kad teismai atlikdami šią funkciją stengiasi įsigilinti į konkrečią PKA ir PPA situaciją.

Individualiam situacijos vertinimui aktualūs jau aptarti VRM nustatyti kriterijai. Dėl jų pasisakė Klaipėdos apygardos teismas. Skunde buvo teigiama, kad dalis nustatytų kriterijų⁴⁶ subjektyvūs, tačiau teismas pažymėjo, kad minėti kriterijai reglamentuoti įsakymu, taigi nevertinti vien kaip subjektyvaus pobūdžio. Susiduriama su kvestionuotina logika, kai žymi reikšmė suteikiama kriterijaus įtvirtinimui įsakyme nepaisant to, kad kriterijus kitoje situacijoje būtų traktuojamas kaip subjektyvus. Tai iliustruoja, kad Orderio skyrimas remiantis subjektyviais kriterijais kelia klausimų PPA ir PKA, nors teismas šioje situacijoje konkrečių kriterijų neanalizavo ir nekvestionavo. Toks teismo požiūris kritikuotinas atsižvelgiant į tai, kad teismai formuodami praktiką turi galimybę formuoti ir konkrečių rizikos kriterijų taikymo praktiką bei palaipsniui akivaizdžiai subjektyvius kriterijus konkretinti (pvz., pasisakyti dėl to, kaip turėtų būti nustatoma PKA priklausomybė ir (ar) piktnaudžiavimas psichiką veikiančiomis medžiagomis).

Pagal nagrinėjamo laikotarpio teismų praktiką matyti, kad Orderio skyrimo aplinkybės vertinamos individualiai, atsižvelgiama į SKPC ekspertinį vertinimą. Minėtas vertinimas

susijusiais su smurtu artimoje aplinkoje, tarp specializuotos kompleksinės pagalbos centrų ir institucijų bei įstaigų, vykdančių veiklą apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje, pagalbos ir paslaugų teikimo srityse patvirtinimo⁴⁴, TAR, 2023, Nr. 8773.

45 „Telšių apylinkės teismo 2023 m. liepos 13 d. nutartis byloje Nr. A20.-44-1139/2023“, Liteko, žiūrėta 2024 m. kovo 18 d., <https://litemko.teismai.lt/viesaspresnimupaiska/tekstas.aspx?id=8307b56a-97ec-4c50-a583-30533b679e1c>, § 8.

46 Konkrečiai, 1.1.13, 1.1.15, 1.1.17 p.

aktualus tiek vertinant poreikį nepanaikinti Orderio, tiek ir poreikį Orderį panaikinti, kai minėtas vertinimas parodo, kad pavojus realiai neegzistuoja⁴⁷. Sveikintinas teismų požiūris į nagrinėjamą klausimą pažiūrėti plačiau ir atsižvelgti į PPA ir PKA teisinius procesus. Galima rasti pavyzdžių, kai teismai atsižvelgia tiek į civilines (pvz., dėl nepilnamečio vaiko gyvenamosios vietos nustatymo ir bendravimo su vaiku tvarkos nustatymo), tiek į baudžiamąsias bylas (pvz., nuteisimas dėl nusikalstamos veikos, numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 140 str. 1 d.) bei pradėtus ikiteisminius tyrimus ar administracinių nusižengimų teiseną⁴⁸. Platus teismų žvilgsnis leidžia nuodugnai įvertinti PPA ir PKA situaciją, išsamiau nei tai galėjo būti padaryta policijai nagrinėjant skundą dėl Orderio, juolab pareigūnų įvykio vietoje.

Žinoma, visada egzistuoja rizika⁴⁹, kad sprendžiantys ginčus asmenys, kurių santykiai nedarnūs, gali bandyti pasinaudoti Orderio institutu savo naudai, tad šiuo atveju itin svarbu tiek policijos veikimo algoritmo, tiek ir teismų praktikos aiškumas bei išsamus individualių situacijų vertinimas, kad piktnaudžiavimui būtų užkirstas kelias.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nagrinėjant skundus dėl Orderio skyrimo, teismai bent jau kol kas tinkamai sprendžia užtikrindami skirtingų teisių įgyvendinimą. Nagrinėjamu laikotarpiu galima pastebėti, kad Orderis paliekamas galioti ir tais atvejais, kai teikiant skundą motyvuojama, kad Orderis trukdo vykdyti tam tikrą profesinę veiklą ar verslumui⁵⁰. Tai parodo, kad teismai iškelia PPA interesus aukščiau tokių teisių kaip teisė užsiimti verslu ar teisė į privačią nuosavybę, savo sprendimą grindžiant tuo, kad teisės ribojamos tik laikinai. Tokie teismų sprendimai, autoriaus nuomone, yra teisingi atsižvelgiant į valstybei kylančias pareigas saugant asmenis nuo teisės į gyvybę pažeidimo, kankinimo, nežmoniško ar žeminančio elgesio. Žiūrint iš šio požiūrio taško nesunku suprasti, kad laikini ekonominės veiklos ribojimai yra pateisinami.

Įstatyme smurto AA sąvoka apima įvairias smurto formas. Pozityviai vertintina, kad tai patvirtinama ir teismų praktikoje nepaisant to, kad kai kuriais atvejais skundai dėl paskirto Orderio grindžiami fizinio smurto fakto neegzistavimu. Teismai laikosi Įstatyme nustatytos logikos dėl smurto formų įvairovės ir, atitinkamai, poreikio apsaugoti PPA ne tik fizinio

47 „Telšių apylinkės teismo 2023 m. liepos 13 d. nutartis byloje Nr. A20.-44-1139/2023“, *supra note*, 45.

48 „Kauno apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 3 d. nutartis byloje Nr. AN2-224-954/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=51e204a7-b838-44c7-88b2-35ff2c4f13e7>, § 10–11; „Kauno apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 4 d. nutartis byloje Nr. AN2-225-593/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=ce573d8c-9316-4fc9-b5be-a3f7c96014c4>, § 10; „Vilniaus apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 7 d. nutartis byloje Nr. 1S-224-1036/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=39bd6e68-c085-4e92-9ca7-ec50205e301b>, § 7.

49 „Kauno apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 4 d. nutartis byloje Nr. AN2-225-593/2023“, *op. cit.*, § 11.

50 Pz., „Klaipėdos apygardos teismo 2023 m. liepos 27 d. nutartis byloje Nr. AN2-180-635/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=c3ca0492-6d57-42d5-a8b7-71345245ac47>, § 16; „Tauragės apylinkės teismo 2023 m. liepos 11 d. nutartis byloje Nr. A20.-41-1178/2023“, Liteko, žiūrėta 2024 m. vasario 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=7b240526-dd0e-48c7-b1cc-a5c42777a8c0>, § 8.

smurto atvejais⁵¹. Tai svarbu atsižvelgiant į tai, kad neretai smurtiniai santykiai progresuoja vis žiauresnėmis formomis, taip pat dėl to, kad Įstatymas papildoma kitų įstatymų veikimą, pvz., VTAPĮ neapimant ekonominio smurto.

Svarbu ir tai, kad teismus jau pasiekė pasikartojančios situacijos. Pvz., Kauno apygardos teismas aiškindamas Orderio instituto paskirtį pažymėjo, kad Įstatymas nenumato Orderio pratęsimo ir nenurodo, kiek tam pačiam asmeniui gali būti skirta Orderių paeiliui. Tačiau Orderio paskirtis nėra ilgalaikė ir negali būti taikoma siekiant spręsti asmenų tarpusavio konfliktus ar iš namų iškeldinti nepageidaujamą asmenį, su kuriuo vyksta nuolatiniai konfliktai ir tai daroma ilgesnį, nei Įstatyme numatytas Orderio galiojimas, laikotarpį, juo labiau – faktiškai nepertraukiamai, kadangi valstybės prievarta turi būti taikoma proporcingai ir pagrįstai, tam esant adekvačiam tiek faktiniam, tiek ir teisiniam pagrindui. Teismas nustatė, kad pareigūnai faktiškai ėmėsi jiems nebūdingų funkcijų, kurios minėtoje situacijoje gali būti prilyginamos asmens iškeldinimui, kas yra neteisėta ir nepagrįsta⁵². Akivaizdu, kad, siekiant visapusiškai apsaugoti PPA, įstatymų leidėjas turėtų siekti reglamentuoti galimybę PPA kreiptis į teismą dėl ilgalaikių apsaugos priemonių.

4.2. Procedūriniai aspektai priimant sprendimą

Ne mažiau už individualių situacijos vertinimą svarbu tai, kaip sprendimas dėl Orderio (ne)skyrimo priimamas. Nagrinėjamo laikotarpio teismų praktikoje galima matyti institucijų darbo trūkumus, kuriuos būtina taisyti siekiant užtikrinti, kad Orderio instituto taikymas nelemtų nenorimų padarinių, o apie sprendimą (ne)skirti Orderį asmenys būtų informuojami tinkamai ir galėtų pasinaudoti teisinės gynybos priemonėmis.

Platesnį procedūros dėl Orderio skyrimo įvertinimą ir kritiką galima rasti Kauno apylinkės teismo nutartyje. Teismas, nurodydamas Konstitucinį teisinės valstybės principą, pažymėjo, kad policija, gavusi skundą, nepriima tinkamos formos ir turinio sprendimo, kuris gali būti skundžiamas teismui. Teisme policijos atstovė nurodė, kad apie sprendimą tiesiog pažymima informacinėje sistemoje. Teismo sprendimu, nepaisant to, kad Įstatymas nenurodo sprendimo formos reikalavimų, jis turi atitikti bendruosius procesinių dokumentų rengimo reikalavimus formai ir turiniui. Svarbiausia, kad toks sprendimas turėtų aiškią, objektyvią motyvaciją, kurią vėliau galėtų patikrinti teismas, įvertinti, ar tai nėra subjektyvus pareigūno situacijos vertinimas⁵³. Teismas šiuo aspektu yra teisus, nes nesant aiškių argumentų iš asmenų atimama galimybė sužinoti, kas tiksliai lėmė sprendimą ir

51 „Šiaulių apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 2 d. nutartis byloje Nr. 1S-108-354/2023“, Liteko, žiūrėta 2024 m. kovo 18 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=48ac16a4-40ca-4ac5-932e-c10d32425790>, § 9.

52 „Kauno apygardos teismo 2023 m. rugsėjo 6 d. nutartis byloje Nr. 1S-545-1049/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. spalio 2 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=738ee9aa-51ef-442e-8f84-365b12afd7a4>, § 14.

53 „Kauno apylinkės teismo 2023 m. liepos 18 d. nutartis byloje Nr. A20.-306-946/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. rugpjūčio 28 d., <https://litemko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/tekstas.aspx?id=40a9248e-7bbf-49df-ac54-a39cd82e890e>.

įsivertinti galimybes taikyti teisinius gynybos būdus.

Praktikoje taip pat aptinkamas ir kvestionuotinas teismo požiūrio dėl pavojaus vertinimas – pvz., Kauno apygardos teismas palaikė apylinkės teismo požiūrį, kad „vertinimas pildant klausimyną nagrinėjamo atveju atliktas nebuvo, tačiau tai nesuponuoja išvados, kad Orderis buvo išduotas nepagrįstai“⁵⁴. Taigi, teismų praktikoje egzistuoja atvejai, kai Orderis laikomas skirtu tinkamai nepaisant to, kad nebuvo laikytasi Įstatymo procedūrinių nuostatų. Teismas rėmėsi pareigūnų darytais įrašais, SKPC ekspertiniu vertinimu ir kt.

Viena vertus, akivaizdu, kad nesilaikant procedūros priimtas sprendimas turėtų būti laikomas neteisėtu ir panaikinamas. Kita vertus, žvelgiant iš PPA perspektyvos, bent iš dalies suprantamas ir teismo sprendimas pripažinti Orderį pagrįstu, jeigu įvertinus visas aplinkybes akivaizdu, kad Orderio reikia siekiant apsaugoti PPA.

Kitaip, Klaipėdos apygardos teismas pripažįsta, kad pavojaus vertinimas būtinas Orderiui skirti⁵⁵, – reikia tikėtis, kad laikui bėgant teismai suvienodins savo praktiką.

Nagrinėjamo laikotarpio teismų praktikoje itin ryškus tinkamo informavimo apie skirtą Orderį aspektas. Nemažai bylų teismai nagrinėjo ne Orderio skyrimo pagrįstumą, o baudos už Orderio pažeidimą pagrįstumo klausimą. Nagrinėtos situacijos, kai policija asmenis bandė informuoti e. paštu arba SMS žinutėmis apie skirtą Orderį (Įstatymas leidžia tai daryti e. ryšio priemonėmis ar raštu), tačiau PKA teigė, kad pranešimų negavo ir dėl to, atitinkamai, netinkamu informavimu grindė savo reikalavimą panaikinti sprendimą dėl atsakomybės taikymo dėl Orderio įpareigojimų pažeidimo.

Klaipėdos apygardos teismas teisingai nurodė, kad pranešimas SMS nėra pakankamas. PKA privalo būti įteiktas sprendimas, nes būtent jame nurodyti asmeniui skirti įpareigojimai ir nurodyta atsakomybė už jų nesilaikymą. Vien Įstatymo suteikiama galimybė informuoti e. ryšio priemonėmis savaime nereiškia, kad tokios informacijos pateikimas SMS yra tinkamas, nes negarantuojama, kad informacija visa apimtimi asmenį pasieks. Todėl Įstatyme numatytas informacijos pateikimas ir raštu⁵⁶.

Įstatymas nurodo, kad PKA turi būti informuojamas apie „[Orderio] skyrimą, jam taikomus įpareigojimus, jų taikymo trukmę, atsakomybę už taikomų įpareigojimų nesilaikymą, apskundimo tvarką, [...] artimiausias įstaigas, kuriose teikiamos nakvynės paslaugos, taip pat apie galimybes lankyti smurtinio elgesio keitimo programą (mokymus)“⁶, nurodant

54 „Kauno apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 25 d. nutartis byloje Nr. 1S-516-530/2023Z“, Liteko, žiūrėta 2023 m. spalio 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=08833abe-5b3a-41f7-900a-499261e829f2>, § 7.

55 „Klaipėdos apygardos teismo 2023 m. rugsėjo 8 d. nutartis byloje Nr. 1S-93-380/2023“, Liteko, žiūrėta 2023 m. spalio 2 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=58e43145-daad-43c1-b5e6-d071915f068d>, § 11.

56 „Klaipėdos apylinkės teismo 2024 m. sausio 8 d. nutarimas byloje Nr. AN2-12-606/2024“, Liteko, žiūrėta 2024 m. vasario 20 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/tekstas.aspx?id=caa27193-c5c4-48ae-a459-6a0cd8ede1f9>.

duomenis apie teikėjus⁵⁷. Įprastai SMS gali sudaryti 70–160 simbolių⁵⁸, tad akivaizdu, kad neįmanoma pateikti visos informacijos, nebent bus išsiunčiama daug atskirų SMS. Atitinkamai, policija turi pareigą įsitikinti, kad asmuo tinkamai informuotas apie skirtą Orderį ar bent jau dėti pastangas tai padaryti, t. y. policija turi turėti įrodymus, kad asmeniui informacija buvo pateikta. Manytina, kad dėl SMS apribojimų policija turėtų teikti prioritetą kitoms informavimo priemonėms.

4.3. Pastaba dėl atitikties Konstitucijai ir apibendrinimas

Analizuota teismų praktika atskleidžia, kad bent jau kol kas prašymai kreiptis į Konstitucinį Teismą (toliau – KT) buvo atmesti grindžiant tuo, kad teismui abejonių dėl Įstatymo normų konstitucingumo nekylo⁵⁹. KT neišnagrinėtų prašymų sąrašė prašymų dėl Įstatymo nėra, tik 2024 m. kovą KT paskelbė išvadą, kad ET Konvencijos atitinkamos nuostatos neprieštarauja Konstitucijai, tačiau kvestionuotos nuostatos, nesusijusios su Orderiu⁶⁰.

Asmenims garantuojama teisė skusti policijos (ne)veikimą. Pirmiausia policijai suteikiama galimybė pakartotinai įsivertinti pareigūnų veiksmus. Svarbu tai, kad nagrinėjant skundus pasitelkiami SKPC, kurie policijai ir vėliau teismui gali pateikti detalesnę informaciją apie situaciją nei pareigūnai galėtų surinkti. Pozityviai vertintina tai, kad apskundimo mechanizmas užtikrina, kad netenkinus skundo asmuo papildomai neprivalo eikvoti resursų kreipdamasis į teismą – jo skundas perduodamas automatiškai. Teismai daug dėmesio skiria individualiam situacijos vertinimui tiek ir priėmus sprendimą skirti Orderį, tiek ir nagrinėjant atvejus, kai skundžiamas policijos neveikimas. Teismai atsižvelgia ne tik į siaurą Orderio taikymo situaciją, tačiau ir į platesnį asmenų kontekstą, egzistuojančius teisinius ginčus. Pozityvu tai, kad teismai įvertina ne tik fizinio smurto atvejus, tačiau ir egzistuojantį apsaugos poreikį dėl kitų smurto formų, taip pat tinkamai taiko žmogaus teisių balanso testą. Svarbu, kad ir toliau būtų gryninami policijos veiklos algoritmai priimant sprendimus, būtų užtikrintas tinkamas asmenų informavimas apie sprendimus pateikiant jiems visą sprendimą ir kitą pagal Įstatymą būtiną informaciją.

57 Aktualu atkreipti dėmesį į tai, kad vien informacija apie paslaugas yra didelės apimties, pvz., straipsnio pateikimo metu PKA Elektrėnuose turėtų būti pateikiama informacija apie penkis paslaugų teikėjus, žr., „Smurto artimoje aplinkoje prevencija“, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, žiūrėta 2024 m. vasario 20 d., https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/seimos-politika/smurto-artimoje-aplinkoje-prevencija/#Pagalba_paslaugas.

58 „Explaining SMS Messaging and Its Limitations“, Lifewire, žiūrėta 2024 m. vasario 20 d., <https://www.lifewire.com/definition-of-sms-text-messaging-578676>.

59 „Kauno apygardos teismo 2023 m. rugpjūčio 4 d. nutartis byloje Nr. AN2-225-593/2023“, *supra note*, 48: § 12–13.

60 „Neišnagrinėtų prašymų sąrašas“, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, žiūrėta 2024 m. kovo 16 d., <https://lrkt.lt/lt/prasymai/neisnagrinetu-prasymu-sarasas/370>; „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada“, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

Išvados

1. Įstatyme įtvirtintas Orderio institutas jau šiuo metu atitinka ET Konvencijos ir Pasiūlymo reikalavimus, tad ateityje nusprendus ratifikuoti ET Konvenciją arba į nacionalinę perkeltiant Pasiūlymo nuostatas, esminių Orderio instituto pakeitimų nereikės.
2. Atsižvelgiant į tai, kad LAP institutas nėra efektyvus teisių gynbos būdas smurto atvejais, Lietuva turėtų tobulinti savo teisinį reglamentavimą siekdama užtikrinti, kad pasibaigus Orderio taikymui PPA turėtų galimybę užtikrinti savo teisių apsaugą prašydamas teismo skirti ilgesnio galiojimo orderį civilinio proceso tvarka.
3. Orderio atsiradimas nacionalinėje teisėje tikslingas. Teisinio reglamentavimo analizė iki Orderio įtvirtinimo rodo, kad egzistavę panašūs institutai nebuvo pakankami užtikrinti PPA apsaugą. LAP, KP ir ankstesnės redakcijos Įstatyme įtvirtinti institutai buvo neefektyvūs smurto AA atvejais, nes juose turėjo dalyvauti teismas arba juos buvo galima taikyti tik tada, kai egzistavo nusikalstamos veikos požymiai. Nesant nusikalstamos veikos požymių (pvz., ne visos ekonominio smurto rūšys kriminalizuotos) ir nesant poreikiui kreiptis į teismą civilinio proceso tvarka, kai būtų galima prašyti taikyti LAP, PPA likdavo be efektyvios apsaugos.
4. Tikslinga tobulinti policijos atliekamo rizikos vertinimo įvykio vietoje kriterijus atsižvelgiant į tai, kad dalis jų subjektyvūs. Manytina, kad, įvedus kompleksinius pavojaus vertinimo algoritmus (t. y. nesiremiant vien rizikos kriterijų suma), vertinimas būtų mažiau subjektyvus ir mažėtų piktnaudžiavimo Orderiu rizika. Sykiu atskiri rizikos vertinimo kriterijai apsvarstyti iš naujo užtikrinant, kad jie apimtų visas smurto AA pavojų keliančias situacijas.
5. Nacionalinių teismų praktika rodo, kad policijos veikimo algoritmai smurto AA atvejais peržiūrėtini užtikrinant išsamų ir individualų kiekvienos situacijos vertinimą, tinkamai motyvuojant ir fiksuojant savo priimamus sprendimus raštu tiek dėl Orderio (ne)skyrimo, tiek ir atvejais, kai sprendimai apskundžiami. Manytina, kad šiuo aspektu egzistuojantis reglamentavimas yra pakankamas, tačiau atsižvelgiant į nacionalinių teismų praktiką galėtų būti toliau ugdoma pareigūnų kompetencija.
6. Iš nacionalinių teismų praktikos matyti, kad policijos pareigūnai ne visada užtikrina tinkamą PKA ir PPA informavimą apie priimtus sprendimus dėl Orderio (ne)skyrimo ir nepateikia šiems asmenims sprendimo visa apimtimi kartu su kita Įstatyme nustatyta informacija. Esant galimybei asmenį apie priimtą sprendimą informuoti kitu būdu nei SMS, policija turėtų prioritetą teikti kitoms priemonėms, o kai informuojama SMS, dėti pastangas įsitikinti, kad asmuo iš tikrųjų šią informaciją gavo.
7. Nacionaliniai teismai besiformuojančioje praktikoje akcentuoja individualų situacijos vertinimą, atsižvelgia ne tik į izoliuotą Orderio (ne)skyrimo situaciją, tačiau ir į platesnį kontekstą: vertinama SKPC ir kitų institucijų informacija, atsižvelgiama į

vykstančius teisinius procesus, ikiteisminius tyrimus ir administracinių nusižengimų teiseną, – tai leidžia išsamiai įvertinti PPA apsaugos poreikį.

8. Svarbu, kad nacionaliniai teismai suvokia skirtingų smurto formų egzistavimą kaip tai apibrėžia Įstatymas. Dėl to teismai patvirtina poreikį taikyti Orderį ne tik fizinio smurto AA atvejais, bet ir egzistuojant kitoms smurto formoms.
9. Nagrinėjamu laikotarpiu matyti, kad, nors nacionalinių teismų prašyta kreiptis į KT, kol kas KT prašymų įvertinti Įstatymo atitiktį Konstitucijai nesulaukė.

EMERGENCY BARRING ORDERS AND THE CASE-LAW OF THEIR APPLICATION

Eitvydas Zurba

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyses the new Law on Protection from Domestic Violence, which entered into force on 1 July 2023, and established emergency barring orders in Lithuania. The article discusses why there was a need for a new protection institute and analyses similar existing institutes in international law. The analysis relies on the practice of the European Court of Human Rights and the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, taking into account the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence and the Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence. The article also critically reviews the decision-making algorithm behind issuing (or not issuing) an emergency barring order and discusses the emerging practice of national courts in cases where the decision to issue (or not to issue) an emergency barring order is appealed.*

Keywords: *domestic violence; protection from domestic violence; emergency barring order; Istanbul convention; preventive measures; protective measures.*

Eitvydas Zurba, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: tarptautinė viešoji teisė, žmogaus teisės.

Eitvydas Zurba, PhD candidate at the Institute of International and European Union Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: public international law, human rights.

BENDROVĖS KAIP *DE FACTO* VADOVO CIVILINĖ ATSAKOMYBĖ LIETUVOS TEISĖJE

Tomas Stundys

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Privatinės teisės institutas

Elektroninis paštas: tomas.stundys@mruni.eu

Pateikta 2023 m. spalio 15 d., parengta spaudai 2024 m. balandžio 4 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-07

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos „de facto vadovo“ instituto kaip pagrindo bendrovei pritaikyti civilinę atsakomybę galimybės Lietuvos teisėje ir probleminiai aspektai. Straipsnyje pirmiausia pateikiama Lietuvos statutinės teisės ir teismų praktikos analizė, susijusi su „de facto vadovo“ instituto taikymo sąlygomis ir prielaidomis siekiant nustatyti, ar šis institutas gali būti pritaikytas bendrovei per se. Antroje straipsnio dalyje pateikiama užsienio valstybių – Prancūzijos, Vokietijos ir Jungtinės Karalystės – pozityviosios teisės ir teismų praktikos analizė siekiant įvertinti „de facto vadovo“ instituto pritaikymo galimybes bendrovei šiose valstybėse. Galiausiai, trečioje straipsnio dalyje, įvertinus Lietuvos teisės status quo „de facto“ vadovo instituto klausimą ir nurodytų užsienio valstybių praktiką, pateikiamas kritinis požiūris į šio instituto, kaip civilinės atsakomybės pagrindo bendrovei, pritaikymo Lietuvos teisėje galimybes ir pasekmes. Straipsnio pabaigoje pateikiamos išvados.

Reikšminiai žodžiai: valdymo organų narys; vadovas; „de facto“; „de jure“; civilinė atsakomybė; patronuojanti bendrovė.

Įvadas

Absoliučioje daugumoje tiek kontinentinės (Prancūzija, Vokietija ir kt.), tiek bendrosios teisės (Jungtinė Karalystė, Australija ir kt.) tradicijomis sekančių teisinių sistemų yra numatyta bendrovės valdymo organų narių civilinė atsakomybė už netinkamą savo pareigų vykdymą. Štai Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 2.87 str. 7 d. numatyta, kad juridinio asmens valdymo organo narys, nevykdantis arba netinkamai vykdamas pareigas, nurodytas CK ar steigimo dokumentuose, privalo pačiam juridiniam asmeniui atlyginti padarytą žalą. Ši atsakomybė yra siejama su ypatingu bendrovės valdymo organo narių statusu, taip pat jį saistančiomis fiduciarinėmis pareigomis – veikti išimtinai bendrovės interesams, būti lojaliam ir kt. Šios bendrovės valdymo organus¹ saistančios pareigos atspindi jų svarbą bendrovės veiklai – būtent bendrovės valdymo organai priima svarbiausius sprendimus bendrovės vardu. Ne veltui žinomas vokiečių rašytojas Hermanas Hesė savo garsiajame romane „Stiklo karoliukų žaidimas“ rašė, kad „[t]ikras vadovas, kaip ir tikra asmenybė, yra reta laimė, kiekvienas toks žmogus yra radinys ir likimo dovana“².

Vis dėlto esama atvejų, kai bendrovės vadovui būdingus veiksmus, sukeliančius žalą bendrovei, atlieka ne „de jure“, t. y. įstatymų nustatyta tvarka išrinktas ar paskirtas vadovas, tačiau kitas asmuo, pavyzdžiui, kontroliuojantis bendrovės akcininkas. Šiuo atveju itin svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad bendrovės veikimas yra paremtas jos organų teisių ir funkcijų atskyrimu: CK komentare, atsižvelgiant į skirtingus akcininkų ir valdymo organų interesus, nurodoma, kad bendrovės dalyvių (akcininkų) susirinkimas neturi teisės spręsti klausimų, kurie priskirti kitiems bendrovės organams, ir pabrėžiama, kad dalyviai negali vienokiu ar kitokiu būdu duoti tiesioginio nurodymo valdymo organo nariams (šiuo atveju – vadovui)³. Analogiška nuostata atspindėta ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo (toliau – ABĮ) 20 str. 2 d. nurodant, kad visuotinis akcininkų susirinkimas gali spręsti ir kitus ABĮ ar bendrovės įstatuose jo kompetencijai priskirtus klausimus, „[...] jeigu pagal ABĮ tai nepriskirta kitų bendrovės organų kompetencijai ir jeigu pagal esmę tai nėra valdymo organų funkcijos“⁴. Taigi, tuo atveju, kai bendrovės vadovui būdingus veiksmus atlieka akcininkas, yra pažeidžiama „de jure vadovo“ kompetencija.

Situacijoms, kai bendrovės vadovui būdingus veiksmus atlieka ne „de jure vadovas“, o, pavyzdžiui, dominuojantis akcininkas⁵, skirtingų valstybių teisė numato vadinamąjį „de

1 Šio straipsnio prasme aktualiausias vienasmenis bendrovės valdymo organas – vadovas, todėl toliau straipsnyje koncentruojamasi būtent į vienasmenį bendrovės valdymo organą. Vis dėlto, kaip paaiškinta, CK 2.87 str. taikytinas tiek kolegialiems, tiek vienasmeniams valdymo organams.

2 Hermanas Hesė, *Stiklo karoliukų žaidimas* (Vilnius: Vaga, 1984), 303–304.

3 Valentinas Mikelėnas ir kt., *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys* (Vilnius: Justitia, 2002), 183.

4 ABĮ 20 str. 2 d. (*Valstybės žinios*, 2000-07-31, Nr. 64-1914).

5 Nors „de facto“ vadovais dažniausiai pripažįstami juridinių asmenų akcininkai, vis dėlto, kaip nurodoma toliau, šis institutas skirtingų valstybių praktikoje pritaikomas ir asmenims, su juridiniu asmeniu nesusijusiems kapitalo ryšiais.

facto vadovo“ institutą, kuris leidžia, esant atitinkamoms sąlygoms, civilinę atsakomybę už savo veiksmų sukeltą žalą taikyti ne tik „*de jure* vadovui“, o tikrajam dominuojančiam asmeniui, priimančiam sprendimus bendrovės interesais, – „*de facto* vadovui“.

Nors intuityviai atrodytų, kad, atsižvelgiant į dažniausią variantą, bendrovės vadovu įprastai būna fizinis asmuo⁶, ir „*de facto* vadovu“ galėtų būti pripažįstamas būtent jis, kai kurių valstybių, analizuojamų šiame straipsnyje, praktika rodo, kad „*de facto* vadovo“ civilinė atsakomybė gali būti pritaikoma ir, pavyzdžiui, patronuojančiai bendrovei. Be to, kai kurių valstybių, kaip antai Prancūzijos, teismų praktika leidžia tokią atsakomybę pritaikyti net bendrovei, su kontroliuojama įmone nesusijusiai jokiais kapitalo ryšiais, pvz., bankui.

Šio straipsnio objektas – bendrovės kaip „*de facto* vadovo“ civilinė atsakomybė. Atitinkamai, šiame straipsnyje nagrinėjamas aktualus klausimas – ar bendrovės kaip „*de facto* vadovo“ civilinė atsakomybė yra galima Lietuvos teisėje ir, jei taip, tai kokių teisiniu pagrindu. Temos aktualumą lemia tai, kad bendrovės (pvz., dominuojančio akcininko) kaip „*de facto* vadovo“ atsakomybės klausimas nagrinėjamas naujausiose Lietuvos teismų bylose, tačiau, autoriaus nuomone, teismų pateikiamos išvados neatspindi instituto kilmės ir tikslų.

Siekiant atsakyti į nurodytą klausimą, t. y. ar bendrovei gali būti pritaikyta civilinė atsakomybė kaip „*de facto* vadovui“, straipsnyje analizuojama tiek statutinė Lietuvos teisė, tiek teismų praktika ir doktrina. Įvertinus šio instituto egzistavimo Lietuvos teisinėje sistemoje (ne)pripažinimą, toliau analizuojama kitų valstybių praktika išskiriant du galimus scenarijus, kai (i) valstybės teisė nustato galimybę bendrovei būti „*de jure* vadovu“ ir kai (ii) tokia teisė nėra numatyta. Atitinkamai analizuojama, kaip, esant skirtingiems teisinio reguliavimo modeliams, bendrovėms yra taikoma civilinė atsakomybė, kai jos *de facto* atlieka valdymo veiksmus. Remiantis kitų valstybių praktika siekiama išanalizuoti, ar šiuo metu Lietuvos teisėje egzistuojanti pozicija bendrovės, kaip „*de facto* vadovo“ civilinės atsakomybės klausimu atitinka šio instituto tikslus ir ar šio instituto siaurinamas aiškinamas nesukuria tam tikro teisinio netikrumo situacijų, ar nesudaro sąlygų netaikyti civilinės atsakomybės bendrovėms, nors jų veiksmų pobūdis iš esmės atitinka „*de facto* vadovo“ kriterijus, kuriuos Lietuvos teisė priskiria būtent fiziniams asmenims.

Darbe analizuojama tema tam tikra apimtimi jau anksčiau buvo nagrinėta keleto Lietuvos autorių, iš kurių paminėtini V. Papijanc, A. Tikniūtė ir R. Greičius. Tačiau straipsnyje pateikiama nauja „*de facto* vadovo“ instituto taikymo bendrovės civilinei atsakomybei perspektyva, atspindinti ir aktualiausių teismų išaiškinimus.

Siekiant detaliam iširti anksčiau nurodytus klausimus, straipsnyje pasitelkiami lyginamasis, istorinis, teleologinis ir loginis metodai. Lyginamasis metodas taikomas lyginant Lietuvos, Prancūzijos, Vokietijos ir Jungtinės Karalystės teisės aktus bei teismų praktiką, istoriniu metodu siekiama paaiškinti „*de facto* vadovo“ instituto kilmę ir jos prielaidas bei tikslus. Teleologiniu metodu siekiama išsiaiškinti analizuojamų užsienio valstybių teisės normų ir teismų praktikos, susijusios su bendrovės pripažinimu „*de jure*“ ir / ar „*de facto*“,

6 Tolimesniame skyriuje detalizuojama, kad kai kurių valstybių, kaip antai Prancūzijos, statutinė teisė leidžia bendrovei būti ir „*de jure*“ valdymo organų nariu.

tikslus, o vadovaudamasis loginiu metodu autorius pateikia kritines išvadas dėl instituto pritaikymo Lietuvos teisėje galimybių ir pasekmių.

1. „*De facto* vadovas“ Lietuvos teisėje: *status quo*

1.1. Pozityvioji teisė

CK 2.81 str. 4 d. numato, kad juridiniai asmenys, šiuo atveju – bendrovės, įgyja civilines teises ir prisiima pareigas per savo organus. Šiuo atveju bendrovės vadovas kaip privalomas organas yra išskirtinis – per jį yra įgyvendinamas bendrovės teisinis subjektiškumas. Kitaip tariant, būtent vadovo atliekami valiniai veiksmai laikomi ir bendrovės veiksmiais. Būtent šis – subjektyvusis – valios elementas lemia ir bendrovės vadovo statuso traktavimą Lietuvos pozityvioje teisėje. ABĮ 37 str. 1 d. savo ruožtu numato, kad bendrovės vadovas – tai vienasmenis bendrovės valdymo organas, o antroji to paties straipsnio dalis detalizuoja, kad bendrovės vadovu turi būti fizinis asmuo. Analogišką nuostatą, kad bendrovės vadovas – vienasmenis valdymo organas yra **fizinis asmuo** – numato ir Lietuvos Respublikos darbo kodekso (toliau – DK) 101 str. 1 d. CK 2.81 str. 4 d. savo ruožtu numato, kad juridinio asmens valdymo organų nariais gali būti tik fiziniai asmenys.

Atsižvelgiant į tai, kad bendrovės „*de facto* vadovo“ statusas iš esmės lemia, jog asmuo gali, esant tam tikroms sąlygoms, atsakyti kaip „*de jure* vadovas“ dėl savo atliekamų veiksmų bendrovės atžvilgiu pobūdžiu, darytina išvada, kad, remiantis kompleksine ABĮ, DK ir CK normų analize, Lietuvos statutinė teisė sudaro sąlygas bendrovės „*de facto* vadovu“ pripažinti taip pat tik fizinį asmenį (pvz., bendrovės akcininką). Vadovaujantis šiuo įstatyminiu imperatyvu, t. y. kad bendrovės vadovu gali būti tik fizinis asmuo, „*de facto* vadovu“ pagal Lietuvos statutinę teisę negalėtų būti pripažįstama, ir civilinė atsakomybė būtent šiuo pagrindu negalėtų būti pritaikoma bendrovei, pavyzdžiui, motininei bendrovei – savo patronuojamos bendrovės atžvilgiu. Tokiai pozicijai pritaria ir kiti autoriai⁷. Siekiant detaliai įvertinti, kaip atsakomybės taikymo kontekste Lietuvos teisėje traktuojamas „*de facto* vadovo“ institutas, toliau pateikiami aktualūs Lietuvos teismų išaiškinimai nagrinėjamu klausimu.

7 Dr. R. Greičius nurodo, kad Lietuvos teisėje patronuojančios įmonės dukterinės įmonės *de facto* vadove ar šešėline vadove (angl. *shadow director*) kvalifikuoti negalima, nes „*tai prieštarautų fiduciarinių santykių statuso doktrinai*“ (Rimgaudas Greičius, *Privataus juridinio asmens vadovo fiduciarinės pareigos* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007), 116–117).

I. Urbutytė-Pranckevičienė nurodo, kad „*bendrovės (pvz., patronuojančios įmonės kaip de facto dukterinės įmonės vadovo) pripažinimas prieštarautų CK 2.81 straipsnio 4 daliai, nes juridinio asmens valdymo organų nariais gali būti tik fiziniai asmenys*“ (Irena Urbutytė-Pranckevičienė, „Bendrovės vadovo ir bendrovės santykių reglamentavimas pagal Lietuvos teisę: teorinės ir praktinės problemos“ (magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2011), 53, <https://epublications.vu.lt/object/elaba:2152071/2152071.pdf>).

1.2. Teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) yra ne kartą pasisakęs dėl „*de facto* vadovo“ statuso ir civilinės atsakomybės taikymo sąlygų Lietuvos teisėje. Pasak LAT, „*faktiniu įmonės vadovu pripažįstamas tas asmuo, kuris atlieka juridinio asmens vadovui priskirtas funkcijas ir priima vadovui pagal kompetenciją priskirtus valdingus sprendimus, nepriklausomai nuo jo einamų formalių pareigų įmonėje ir nepriklausomai nuo jo buvimo ar ne įmonės dalyviu*“⁸. Akcentuotina, kad dažniausiu atveju „*de facto* vadovo“ statuso klausimas Lietuvos teismų praktikoje yra išimtinai būdingas bendrovės akcininkams. Kasacinis teismas yra išaiškinęs, kad tuo atveju, kai akcininkas išplečia savo įtakos sferą bendrovėje iki vadovo funkcijos perėmimo, jam pradedamas taikyti būtent vadovo civilinės atsakomybės režimas. Teismas taip pat yra nurodęs kriterijus, kurie padeda vertinti oficialiai nepaskirto bendrovės vadovo pripažinimą „*de facto* vadovu“: (i) vadovavimo funkcijos vykdymas (taip pat privalomų instrukcijų formaliai paskirtiems valdymo organams davimas) ir (ii) nuolatinio pobūdžio vadovavimas – sistemingas veiksmų atlikimas, kuris pagal įstatymus ir steigimo dokumentus būdingas bendrovės vadovui⁹. Taigi, LAT „*de facto* vadovo“ statusą sieja su atliekamų veiksmų pobūdžiu – jie turi būti būdingi būtent „*de jure* vadovui“.

LAT, detalizavęs „*de facto* vadovo“ požymius, taip pat pasisakė ir dėl to, kas gali būti pripažįstamas „*de facto* vadovu“. Remdamasis minėtomis ABĮ, CK ir DK nuostatomis, teismas ne kartą konstatavo, jog, atsižvelgiant į tai, kad „*de jure* vadovu“ pagal Lietuvos teisę gali būti tik fizinis asmuo¹⁰, „*de facto* vadovu“ gali būti pripažįstamas taip pat tik toks asmuo. Pavyzdžiui, civilinėje byloje, kurioje buvo sprendžiama dėl juridinio asmens akcininko, bendrovės, atsakomybės, LAT nurodė, kad „[...] UAB „Eksimeta“ negali būti pripažinta UAB „Betogama“ faktine vadove, atsižvelgiant į CK 2.81 straipsnio 4 dalies nuostatą, kad juridinio asmens valdymo organų nariais gali būti tik fiziniai asmenys“¹¹. Šioje byloje nustatyto precedento ir toliau nuosekliai laikomasi naujausioje teismų praktikoje. Naujausioje byloje šia tema ieškovė – smulkioji bendrovės akcininkė – siekė pritaikyti civilinę atsakomybę dominuojančiai bendrovės akcininkei (bendrovei) už jos veiksmų pagrindu sukeltą žalą įmonei. Ieškovė grindė savo reikalavimą tuo, kad dominuojančio akcininko (bendrovės) veiksmas iš esmės atitiko „*de facto* vadovo“ požymius, pripažįstamus teismų praktikoje – bendrovės veikla ir pelnas buvo nukreipiami išimtinai didžiosios akcininkės interesams tenkinti, o ši iš esmės kontroliavo bendrovės veiklą¹². Svarbu tai, kad ieškovė siekė pagrįsti, jog akcininko kaip „*de facto*“ vadovo atsakomybės doktrina taikytina ir bendrovei. Vis dėlto teismas,

8 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-265-611/2017“.

9 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-4-313/2018“.

10 Šiuo atveju aktuali taip pat ir teismų praktika, nesusijusi su „*de facto* vadovo“ statusu, žr., pvz., „Vilniaus apygardos teismo 2015 m. sausio 25 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2S-572-392/2015“; „Lietuvos apeliacinio teismo 2016 m. sausio 27 d. nutartį civilinėje byloje Nr. e2-353-302/2016“.

11 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-252-690/2017“.

12 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-132-302/2023“.

remdamasis aukščiau nurodyta LAT praktika, pabrėžė, kad „*juridinis asmuo negali būti pripažintas kito juridinio asmens faktiniu vadovu*“¹³.

Taigi konstatuotina, kad nors Lietuvos teismų praktikoje *per se* pripažįstamas „*de facto* vadovo“ institutas, jo egzistavimą teismai, vadovaudamiesi CK 2.81 str. 4 d. lingvistine ir teleologine analize, sieja išimtinai tik su fiziniu asmeniu, o būtent, atsižvelgiant į tai, kad pagal Lietuvos pozityviąją teisę bendrovės vadovu gali būti tik fizinis asmuo, „*de facto* vadovu“ taip pat gali būti pripažįstamas tik fizinis asmuo.

Vis dėlto, straipsnio autoriaus nuomone, kyla pagrįstų abejonų dėl tokio siauriamojo „*de facto* vadovo“ instituto aiškinimo. Toliau detalai analizuojama, kad šią išvadą iš esmės lemia dvejopo pobūdžio – teorinės ir praktinės – aplinkybės. *Pirma*, „*de facto* vadovo“ institutas kitų valstybių teisinėje sistemoje iš esmės yra siejamas tiek su fiziniais, tiek su juridiniais asmenimis. Svarbu tai, kad kai kurių valstybių, kaip antai Prancūzijos ar Jungtinės Karalystės, teisė apskritai numato galimybę bendrovėms būti „*de jure*“ valdymo organų nariais. Todėl šiuo atžvilgiu imperatyvas, kad bendrovės „*de facto* vadovu“ negali būti juridinis asmuo (pvz., patronuojanti bendrovė savo dukterinės bendrovės atžvilgiu), iš esmės neatitinka šio instituto taikymo prielaidų, numatytų kitų valstybių, praktikoje. *Antra*, nepagrįstas „*de facto* vadovo“ instituto susiaurinimas lemtų situaciją, kad bendrovės, kurios iš esmės atitiktų „*de jure* vadovo“ požymius, nebūtų pripažįstamos „*de facto* vadovais“, atitinkamai nebūtų galima *būtent šiuo pagrindu* pritaikyti ir civilinės atsakomybės. Tą iš esmės pripažįsta ir V. Papijanc, nurodydamas, kad „*de facto*“ vadovo institutas savo esme leidžia patronuojančią bendrovę pripažinti dukterinės bendrovės vadovu, **kai patronuojanti bendrovė veikia kaip dukterinės bendrovės vadovas**¹⁴. V. Papijanc nurodo, kad patronuojanti bendrovė iš esmės pripažįstama dukterinės bendrovės vadovu tuo atveju, kai patronuojanti bendrovė formaliai ar faktiškai priima dukterinės bendrovės veiklai reikalingus sprendimus. Šie sprendimai traktuojami kaip bendrovės vadovo sprendimai¹⁵.

2. Bendrovė kaip „*de facto* vadovas“ užsienio valstybių teisėje

Siekiant įvertinti, ar Lietuvos teisėje aptinkamas imperatyvas, kad bendrovės „*de facto* vadovu“ negali būti laikoma bendrovė, yra pagrįstas, ir kokią situaciją tai lemia civilinės atsakomybės taikymui, būtina išanalizuoti kitų valstybių praktiką. „*De facto* vadovo“ instituto pritaikymas bendrovei, o dažniausiai būtent patronuojančiai bendrovei dukterinės bendrovės atžvilgiu, aptinkamas daugelyje valstybių, tarp jų – Jungtinės Amerikos Valstijos,

13 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-132-302/2023“.

14 Vitalij Papijanc, „Patronuojančios įmonės atsakomybė prieš dukterinės įmonės kreditorius“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2008), 235, <https://cris.mruni.eu/cris/items/5cd60d0a-bfd4-436a-8467-41fde2cfb57d>.

15 *Ibid.*

Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Italija, Olandija, Ispanija, Danija ir kt.¹⁶ Nors visose jose numatomos savitos sąlygos tokiam civilinės atsakomybės išplėtimui, vadovaujantis šio straipsnio tikslais, esminė aplinkybė yra ta, kad visose šiose jurisdikcijose yra numatyta teisė „*de facto* vadovu“ laikyti bendrovę.

Vis dėlto, siekiant įvertinti „*de facto* vadovo“ instituto kaip civilinės atsakomybės pagrindo pritaikymo galimybes Lietuvos teisėje, vertėtų detaliau panagrinėti aktualių valstybių statutinę teisę ir teismų praktiką. Autoriaus nuomone, siekiant suprasti „*de facto* vadovo“ instituto pritaikymo prielaidas bendrovėms, būtina išanalizuoti atvejus, kai bendrovės gali būti skiriamos ir „*de jure*“ valdymo organų nariais. Įvertinus skirtingų valstybių praktiką, leidžiant arba draudžiant bendroves skirti „*de jure*“ valdymo organų nariais, bus siekiama įvertinti, kaip kiekvienu iš atvejų taikomos civilinės atsakomybės taisyklės bendrovėms, kurios savo esme veikia kaip vadovai.

Draudimas bendrovėms būti „*de jure*“ valdymo organų nariais

Vokietijos modelis yra unikalus tuo, kad statutinė teisė tiesiogiai numato draudimą juridiniams asmenims būti valdymo organų nariais tiek uždaro¹⁷, tiek atviro¹⁸ tipo bendrovėse. Doktrinoje nurodoma, kad tokį reguliavimo modelį lėmė manymas, kad bendrovės dalyvavimas valdymo organo vaidmenyje leistų išvengti atsakomybės fiziniams asmenims, veikiantiems pirmosios vardu ir interesais¹⁹.

Nors Vokietijos bendrovių grupių reguliavimas nėra šio tyrimo objektas, atsižvelgiant į kontekstą, atkreiptinas dėmesys į tam tikrus šio reguliavimo, paremto motininės bendrovės teise duoti nurodymus, aspektus, kuriuos iš esmės sieja civilinės atsakomybės pritaikymas bendrovei kaip „*de facto* vadovu“²⁰. V. Papijanc manymu, nors šis reguliavimas visiškai specifinis, jis paremtas tinkamo dukterinės įmonės valdymo koncepcija, t. y. patronuojančiai bendrovei yra taikomas valdymo organo rūpestingumo standartas²¹. Atitinkamai, kai privalomi nurodymai neatitinka tokio rūpestingumo laipsnio, kurio reikalaujama iš protingo ir sąžiningo įmonės vadovo, ir jais padaroma žalos, patronuojanti bendrovė kaip „*de facto* vadovas“ privalo šią žalą atlyginti.

Šio straipsnio kontekste svarbu detaliau panagrinėti specifinį patronuojančios bendrovės atsakomybės pagrindą, išeinantį už bendrovių teisės (vok. *Konzernrecht*) ribų – tai

16 Klaus J. Hopt, „Groups of Companies. A Comparative Study on the Economics, Law and Regulation of Corporate Groups“, *ECGI Working Paper* No. 286/215 (2015): 21, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2560935.

17 Vokietijos acinių bendrovių įstatymo (vok. *Aktiengesetz, AktG*) 76 (3), 100 (1) str.

18 Vokietijos ribotos atsakomybės bendrovių įstatymo (vok. *Gesetz betreffend die Gesellschaft mit beschränkter Haftung, GmbHG*) 6 (2) str.

19 Paula del Val Talens, „Corporate Directors: In Search of a European Normative Model for Legal Persons as Board Members“, *European Company and Financial Law Review* 14, 4 (2017): 623, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ecfr-2017-0028/pdf>.

20 Vokietijos atviro tipo bendrovių įstatymas numato teisę motininei bendrovei duoti privalomą nurodymą dukterinei bendrovei, jei šalis sudaro dominavimo sutartį (vok. *Beherrschungsvertrag*) ir motininė bendrovė priima atsakomybę padengti visus dukterinės bendrovės nuostolius.

21 Papijanc, *supra note*, 12: 78.

patronuojančios bendrovės civilinė atsakomybė už dukterinės bendrovės bankroto neinicijavimą. Vokietijos privačių ribotos atsakomybės bendrovių atveju bankroto procesą privalo inicijuoti bendrovės vadovas, tačiau teismų praktika yra išaiškinusi, kad ši pareiga taip pat taikytina ir „*de facto* vadovui“ – asmeniui, faktiškai kontroliuojančiam bendrovės valdymą²². Šia prasme „*de facto* vadovu“, turinčiu tokią pareigą, Vokietijos teisė pripažįsta ir patronuojančias bendroves²³. Tokiu atveju patronuojanti bendrovė privalo atlyginti nuostolius, atsiradusius dėl šios pareigos pažeidimo.

Taigi, Vokietijos teisė nors ir numato imperatyvą „*de jure* vadovui“ būti fiziniam asmeniui, savo ruožtu numato galimybę bendrovei atsakyti kaip „*de facto* vadovui“.

Leidimas bendrovėms būti „*de jure*“ valdymo organų nariais

Kitų valstybių, kaip antai Prancūzijos, Belgijos, Ispanijos, statutinė teisė tiesiogiai numato, kad bendrovių „*de jure*“ valdymo organų nariais gali būti kitos bendrovės. Šių šalių reguliavimui būdinga tai, kad įvertinus galimas rizikas dėl bendrovės buvimo „*de jure*“ valdymo organų narių (kaip minėta – bendrovės dalyvavimas valdymo organo vaidmenyje galimai leistų išvengti atsakomybės fiziniams asmenims, veikiantiems pirmosios vardu ir interesais), pastarosios statutinėje teisėje numatė tam tikrus saugiklius.

Šiuo atžvilgiu Belgija pasižymi liberaliausiu požiūriu. Šios šalies komerciniame kodekse²⁴ numatyta, kad juridiniai asmenys gali būti bet kurios bendrovės ar partnerystės valdymo organų nariais. O Ispanija šiuo atveju apsiriboja uždaro bei atviro tipo bendrovėmis ir partnerystėmis, ribotomis akcijomis²⁵. Prancūzijos statutinė teisė labiau apriboja galimybes bendrovėms būti „*de jure* vadovais“, numatant, kad tokia galimybė egzistuoja tik atviro tipo bendrovėse (pranc. *Société Anonyme*)²⁶. Atsižvelgiant į šio straipsnio tikslą, daugiausia dėmesio skiriama būtent Prancūzijai, nes būtent Prancūzija laikoma „*de facto* vadovo“ instituto pradininke²⁷, suteikusia pavyzdį kitų valstybių reguliavimui bendrovių buvimo „*de jure*“ valdymo organų nariais klausimu²⁸.

Svarbu tai, kad Prancūzijos komercinis kodeksas imperatyviai nurodo, jog tuo atveju, jei atviro tipo bendrovės valdymo organo nariu yra bendrovė, ji privalo paskirti nuolatinį

22 Bernard Black ir kt., „Comparative Analysis on Legal Regulation of the Liability of Members of the Management organs of Companies“, *ECGI Law Working Paper* No. 103/2008 (2008): 139, <http://ssrn.com/abstract=1001990>.

23 Papijanc, *supra note*, 12: 82.

24 Belgijos komercinio kodekso (Code des Sociétés) 61.2. str.

25 Ispanijos bendrovių įstatymo (Ley de Sociedades de Capital) 212.1. str.

26 Prancūzijos komercinio kodekso 225-20 str.

27 Pirmiausia galimybė juridiniams asmenims būti valdymo organų nariais buvo numatyta *Loi n. 66-537 du 24 juillet 1966 sur les sociétés commerciales*, kurio pagrindu vėliau buvo papildyta ir Ispanijos bei Belgijos bendrovių teisė.

28 Del Val Talens, *supra note*, 17: 614, 627.

savo atstovą – jis privalo²⁹ būti fizinis asmuo³⁰. Reikalavimas turėti nuolatinį atstovą – fizinį asmenį – siekia užkirsti kelią situacijoms, kai, esant skirtingiems atstovams, taptų neaiškios atsakomybės pritaikymo galimybės ir ribos³¹. Norma taip pat numato ir paskirto atstovo teisių ir pareigų bei atsakomybės apimtį – atstovui taikomos analogiškos teisės ir pareigos, taip pat gali būti pritaikyta civilinė atsakomybė kaip ir „*de jure*“ valdymo organo nariui³². Nuolatinio atstovo funkcija lemia ir kitus svarbius ypatumus – bendrovės, kuri yra „*de jure*“ kitos bendrovės valdymo organas, direktoriai neturi teisės veikti *vis-à-vis* bendrovę, kurios valdymo organų narys yra jų atstovaujama bendrovė, taip pat trečiuosius asmenis, jos vardu.

Vertinant civilinę atsakomybę komercinis kodeksas numato, kad bendrovė, kuri yra „*de jure*“ valdymo organų narys, ir jos atstovas yra solidariai atsakingi prieš valdomą bendrovę ir trečiuosius asmenis³³. Ši norma nusako prezumpciją, kad tiek bendrovė, tiek jos atstovas vienodai prisidėjo prie savo pareigų pažeidimo ir atitiktų bendrąjį principą, kad visi valdymo organai vienodai prisidėjo³⁴ prie žalos padarymo³⁵. Civilinė atsakomybė šiuo atveju galima dviem pagrindais – remiantis komercinio kodekso 225–251 str.³⁶ arba bendrojo delikto (1240–1241 str.) pagrindu, atsižvelgiant į padarytų veiksmų pobūdį.

Įvertinus, kaip atsakomybė gali būti pritaikyta bendrovei, esančiai „*de jure*“ valdymo organų nariu, vertėtų detaliau paanalizuoti, kokius kriterijus teismai taiko tiems atvejams, kai bendrovę laiko „*de facto* vadovu“, t. y. jam nesant formaliai paskirtam.

Nors praktikoje tokia situacija dažniausiu atveju būtų būdinga bendrovės akcininkui (pvz., patronuojančiai įmonei), Prancūzijos teismų praktika „*de facto* vadovu“ leidžia pripažinti ir juridinius asmenis, kurie nėra akcininkai, kai dominavimas gali būti įrodomas kitu, pvz., sutartiniu, pagrindu. Pavyzdžiui, Prancūzijos kasacinis teismas yra sprendęs klausimą, ar automobilių gamintojas konkrečiu atveju galėjo būti pripažįstamas automobilių platinimo bendrovės „*de facto* vadovu“³⁷. Ir nors tuo konkrečiu atveju, atsižvelgiant į faktines aplinkybes (automobilių gamintojas neviršijo savo sutartyje numatytų teisių, o

29 Atstovo idėja siejama su fiziniu pareigų atlikimu atstovaujant juridiniam asmeniui, t. y. dalyvaujant valdybos posėdžiuose, pasirašant dokumentus ir kt.

30 Prancūzijos komercinio kodekso 225-20 str. P. del Val Talens nurodo, kad nors ši imperatyvi norma nėra numatyta visose valstybėse, doktrina implicitiškai pripažįsta šį reikalavimą (Del Val Talens, *supra note*, 17: 632).

31 Gegout [n 10] 191; F Lemeunier, La réforme des sociétés commerciales (vol 2, Delmas 1966) 69; J Hémard, F Terré, P Mabilat, 'Grandeur et servitudes du représentant permanent' [1968] 1 Bull Soc 310 at 312; B Oppetit, 'Le représentant permanent d'une personne morale administrateur d'une société anonyme' [1969] 1-2272 JCP 11 at. 14.

32 Prancūzijos komercinio kodekso 225-20 str.

33 *Ibid.*

34 Žinoma, tai neužkerta kelio tiek bendrovei, tiek jos atstovui teikti savo asmeninio indėlio žalos atsiradimui įrodymus ir teismas turėtų į juos atsižvelgti.

35 Del Val Talens, *supra note*, 17: 634.

36 Atsakomybė dėl teisės normų ar bendrovės steigimo pažeidimo.

37 „Prancūzijos kasacinio teismo 1999 m. spalio 26 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 97-19.026“.

kišimasis į platinimo bendrovės valdymą buvo protarpinis ir nekonkretizuotas), automobilių gamintojo bendrovė nebuvo pripažinta platinimo bendrovės „*de facto* vadove“, darytina akivaizdi išvada, kad tokia galimybė teismo nebuvo paneigta. Analogiškai, Prancūzijos teismų praktika „*de facto* vadovu“, esant atitinkamoms aplinkybėms, pripažįsta bankus. Tokia situacija galima tuo atveju, jei bankas, pavyzdžiui, kreditavimo sąlygų pagrindu ima kontroliuoti paskolos / kredito gavėjo valdymo organų sprendimus. Taigi, kaip matyti, Prancūzijos teismų praktika, nors ir retesniais atvejais, vis dėlto leidžia laikyti bendrovę „*de facto* vadovu“ ne tik grupėse dalyvavimo pagrindu, bet ir sutartimis bei faktine ekonomine įtaka pagrįstose grupėse, pavyzdžiui, esant franšizės santykiams, franšizės davėją pripažįstant „*de facto* vadovu“³⁸.

Vis dėlto, atsižvelgiant į praktiką, vertėtų detaliau paanalizuoti atvejus, kai „*de facto* vadovu“ pripažįstama bendrovė – akcininkė (dažniausiai – patronuojanti bendrovė savo dukterinės bendrovės atžvilgiu). S. Demeyere apibendrina, kad Prancūzijos teisė leidžia laikyti patronuojančią bendrovę „*de facto* vadovu“ dukterinės bendrovės atžvilgiu dėl įgyvendinamos įtakos pastarosios valdymo atžvilgiu³⁹. Tokiu atveju motininės bendrovės deliktinė atsakomybė paremta tuo, kad ji prisiėmė atsakomybę už dukterinės bendrovės lygmenyje atsiradusią žalą, atsižvelgiant į tai, kad bendrovė iš esmės buvo kontroliuojama motininės bendrovės⁴⁰. Prancūzijos kasacinio teismo praktika nurodo, kad tokie veiksmai turi būti aktyvūs – „*de facto* vadovo“ statuso neatitiktų neveikimas. Iš esmės turi būti nustatyta, kad „*de facto* vadovas“ turėjo reikšmingus svertus bendrovės atžvilgiu, taip iš esmės dominuodamas „*de jure* vadovu“ sprendimų atžvilgiu⁴¹. V. Papijanc nurodo, kad vien kontrolės buvimas, jei ji neįgyvendinama operatyviau lygmeniu, negali būti laikomas pagrindu pripažinti patronuojančią bendrovę valdymo organu, patarimai ir rekomendacijos taip pat negali būti laikomi aktyviais sprendimais⁴².

Vienoje iš savo nutarčių Prancūzijos apeliacinis teismas apibendrina, kad, siekiant patronuojančią bendrovę laikyti dukterinės bendrovės „*de facto* vadovu“, būtina parodyti, jog patronuojanti bendrovė iš esmės nepaisė grupės struktūros ir vykdė aktyvias bei pasikartojančias valdymo funkcijas ir iš esmės dominavo dukterinės bendrovės sprendimų atžvilgiu, taip kontroliuodama jos finansinius ir ekonominius sprendimus⁴³. Kitose bylose Prancūzijos teismai detalizavo, kad patronuojančios bendrovės pripažinimas dukterinės bendrovės „*de facto* vadovu“ priklauso nuo to, ar konkrečiu atveju patronuojančios bendrovės valdymo pobūdžio veiksmus galima laikyti absoliutaus subordinacinio pobūdžio.

38 Papijanc, *supra note*, 12: 92.

39 Siel Demeyere, „Liability of the Mother Company for Its Subsidiary in French, Belgian and English Law“, *European Review of Private Law* 23, 3 (2015): 390, <https://doi.org/10.54648/erpl2015028>.

40 Z. Gallez, *Les multinationals – Statut et réglementations*, 163, cituojama Siel Demeyere, „Liability of the Mother Company for Its Subsidiary in French, Belgian and English Law“, *European Review of Private Law* 23, 3 (2015): 393, 390. <https://doi.org/10.54648/erpl2015028>.

41 „Paryžiaus apeliacinio teismo 2008 m. spalio 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 07/13617“.

42 Papijanc, *supra note*, 12: 91.

43 „Paryžiaus apeliacinio teismo 2008 m. spalio 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 07/13617“.

Pavyzdžiui, vienoje byloje Liono apeliacinis teismas išskyrė patronuojančios bendrovės veiksmų dukterinės bendrovės atžvilgiu požymius, kurie konkrečiu atveju kolektyviai galėtų indikuoti subordinacijos egzistavimą: (i) patronuojančios bendrovės finansų direktoriui yra išduotas įgaliojimas, leidžiantis jam spręsti dėl disponavimo dukterinės bendrovės finansais; (ii) dukterinės bendrovės auditoriai yra tiesiogiai atskaitingi patronuojančiai bendrovei; (iii) dukterinės bendrovės „išgyvenimas“ priklauso išimtinai nuo patronuojančios bendrovės; (iv) dukterinei bendrovei paskolos išduodamos tik atsižvelgiant į patronuojančios bendrovės kreditingumo lygį (kitais atvejais, patronuojanti bendrovė yra laiduotojas / garantas dukterinės bendrovės atžvilgiu); (v) dukterinės bendrovės organų susirinkimai yra vykdomi patronuojančios bendrovės registruotoje buveinėje⁴⁴. Kitose bylose patronuojančią bendrovę pripažinti „*de facto* vadovu“ leido tokios aplinkybės kaip kad, pavyzdžiui, dukterinės bendrovės valdybos narių sudėtis, kai valdybos pirmininkas buvo patronuojančios bendrovės darbuotojas, arba aplinkybė, kad patronuojanti bendrovė nusprendė pakeisti dukterinės bendrovės finansų direktorių savo darbuotoju ir kt.⁴⁵

Papildomai pasakytina, kad Prancūzijos komercinio kodekso L. 651-2 straipsnis tiesiogiai reglamentuoja tiek „*de facto*“, tiek „*de jure* vadovų“ atsakomybę dėl savo veiksmų, nulėmusių įmonės bankroto situaciją. Nors šios normos analizei, atsižvelgiant į bankroto situacijos specifiką, straipsnyje neskiriama daugiau dėmesio, akcentuotina, kad būtent šios normos taikymo kontekste „*de facto* vadovo“ institutas fiksuojamas bene dažniausiai.

Taigi, kaip matyti iš aukščiau nurodytų pavyzdžių, Prancūzijos teismų praktika iš esmės sieja „*de facto* vadovo“ statusą ne su „*de jure* vadovo“ egzistavimo sąlygomis *per se*, tačiau būtent su atliekamu veiksmų pobūdžiu. Tad tuo pagrindu nėra kliūčių „*de facto* vadovu“ laikyti bendrovę (tiek akcininką, tiek nesusijusią kapitalo ryšiais) tuo atveju, jei jos veiksmai faktiškai atitinka „*de facto* vadovo“ kriterijus, t. y. nuolatinį ir aktyvų dominavimą kitos bendrovės esminių valdymo sprendimų atžvilgiu.

Jungtinė Karalystė šiuo atveju užima tarpinį vaidmenį. Įdomu tai, kad reguliavimas joje, susijęs su galimybe bendrovei būti „*de jure*“ valdymo organų nariu, ne kartą keitėsi. Istorškai nuo pat XX a. ankstyvųjų dešimtmečių Jungtinės Karalystės bendrovių teisė numatė teisę bendrovėms būti valdymo organų nariais⁴⁶. O Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymas (iki 2015 m. reformos) numatė reikalavimą, kad bent vienas valdybos narys turi būti fizinis asmuo⁴⁷. Vis dėlto keletose precedentinių bylų teismų pateikti išaiškinimai lėmė tai, kad 2015 m. Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymas buvo pakeistas – numatyta, kad bendrovės valdymo organų nariais gali būti tik fiziniai asmenys. Hydrodan byloje⁴⁸ buvo sprendžiamas klausimas, ar bendrovės, esančios kitos bendrovės „*de jure*“ valdybos nare, direktorius gali būti laikomas valdomos bendrovės „*de facto* vadovu“. Byloje teismas

44 „Liono apeliacinio teismo 1999 m. liepos 2 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 98/7888“.

45 „Provanso Ekso apeliacinio teismo 2004 m. balandžio 6 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 02/20731“.

46 Re Bulawayo Market and Offices Company, Limited, 23 July 1907 2 Ch. 458.

47 Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymo 155 str. iki 2015 m.

48 Re Hydrodan (Corby) Limited, 17 December 1993, [1994], B.C.C. 161.

išaiškino, kad fiziniai asmenys – direktoriai – neturi būti laikomi valdomos bendrovės „*de facto* vadovais“ vien dėl aplinkybės, kad yra bendrovės kaip „*de jure*“ valdymo organo nario direktoriai. Analogiškos išvados buvo patvirtintos Hall byloje⁴⁹, vėliau ir Aukščiausiojo teismo Holland byloje⁵⁰, iš esmės sudarant galimybes direktoriams išvengti atsakomybės⁵¹. Reaguojant į šiuos precedentes, kaip minėta, buvo pakeistas Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymas 2015 m. – bendrovėms uždrausta būti „*de jure*“ valdymo organų nariais. Šis pokytis buvo paremtas susidariusia nuomone, kad bendrovių buvimas „*de jure*“ valdymo organų nariais iš esmės yra įrankis, leidžiantis apsaugoti tikruosius sprendimų „priėmėjus“ nuo atsakomybės, pasinaudojant korporatyvine struktūra⁵². Tačiau draudimas bendrovėms būti „*de jure*“ valdymo organų nariais galiausiai vėl buvo panaikintas ir aktuali Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymo versija numato reikalavimą, kad bent vienas iš direktorių privalo būti fizinis asmuo⁵³.

Funkcinis „*de facto* vadovo“ atitikmuo Jungtinėje Karalystėje yra vadinamasis „šešėlinis vadovas“ (angl. *shadow director*), tiesiogiai apibrėžiamas ir Jungtinės Karalystės Bendrovių įstatyme kaip asmuo, pagal kurio nurodymus ir instrukcijas iš esmės veikia bendrovės „*de jure*“ valdymo organai⁵⁴. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymas neleidžia patronuojančios bendrovės laikyti „šešėliniu vadovu“ vien dėl aplinkybės, jog dukterinės bendrovės valdymo organų nariai veikia pagal jos nurodymus⁵⁵.

Išimtis egzistuoja atvejais, susijusiais su dukterinės bendrovės nemokumo grėsme, vadinamosios „neteisėtos prekybos“ (angl. *wrongful trading*) aplinkybėmis⁵⁶.

Vertinant civilinės atsakomybės taikymą svarbu pabrėžti, kad teismų praktika rodo, jog atsakomybės subjektais, kai vertinamos „*de facto* vadovo“ situacijos, iš esmės yra laikomi būtent fiziniai asmenys – bendrovių, esančių „*de jure*“ kitų bendrovių valdymo organų nariais, direktoriai.

Apibendrinant pasakytina, kad Prancūzija ir Jungtinė Karalystė numato teisę (su išimtimis) bendrovėms būti „*de jure*“ valdymo organų nariais. Vertinant šių bendrovių civilinę atsakomybę pabrėžtina, kad tiek Prancūzijoje, tiek Jungtinėje Karalystėje iš esmės koncentruojamasi į fizinį asmenį: Prancūzijoje į nuolatinį atstovą, jam taikant solidarią

49 The Secretary of State for Trade and Industry v. Ken Hall, John Andrew Henry Nuttall [2006] EWHC 1995 (Ch) [2006 WL 2049713].

50 Michael Holland v. The Commissioners for Her Majesty's Revenue and Customs and another, 24 November 2010, UKSC 51 [2010 WL 4689481].

51 Del Val Talens, *supra note*, 17: 625.

52 *Ibid.*

53 Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymo 155 (1) str.

54 Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymo 251 (1) str.

55 Jungtinės Karalystės bendrovių įstatymo 251 (3) str.

56 Ši situacija numato bendrovės valdymo organų atsakomybę tokiu atveju, jei jie, žinodami, kad įmonė taps nemoki ir pažeis kreditorių interesus, nenutraukia jos veiklos. Tokiu atveju bendrovės kreditoriai turi teisę patraukti atsakomybėn ir patronuojančią bendrovę, jei įrodoma, kad ji veikė kaip „šešėlinis vadovas“, jai taikant tokią pačią atsakomybę kaip „*de jure*“ valdymo organams.

atsakomybę kartu su bendrove, „*de jure* vadove“, o Jungtinėje Karalystėje – bendrovės, esančios „*de jure* vadove“, direktorių.

3. „*De facto* vadovo“ instituto pritaikymas bendrovėms Lietuvos teisėje: praktinės galimybės ir probleminiai aspektai

Aukščiau pateikta glausta kai kurių valstybių statutinės teisės, doktrinos ir teismų praktikos analizė lemia išvadą, kad „*de facto* vadovu“ gali būti ir bendrovė⁵⁷. Atsižvelgiant į tai, kyla klausimas, ar Lietuvos teismų praktikoje, aiškinančioje tiek CK, tiek ABĮ numatytą imperatyvą dėl bendrovės vadovo statuso, numatytas draudimas bendrovę laikyti „*de facto* vadovu“, ir būtent šiuo pagrindu taikyti civilinę atsakomybę, yra teisiškai pagrįstas. Į šį klausimą, straipsnio autoriaus nuomone, vertėtų atsakyti detaliau panagrinėjant Lietuvos teismų praktikoje aptinkamus „*de facto* vadovą“ kvalifikuojančius požymius.

LAT, kaip minėta, yra suformulavęs teisės aiškinimo taisyklę, kad faktiniu bendrovės vadovu pripažįstamas tas asmuo, kuris atlieka bendrovės vadovui priskirtas funkcijas ir priima vadovui pagal kompetenciją priskirtus valdingus sprendimus nepriklausomai nuo jo einamų formalių pareigų bendrovėje ir nepriklausomai nuo jo buvimo ar ne bendrovės dalyviu⁵⁸. Kitaip tariant, turi būti įrodyta, kad bendrovė iš esmės veikia tokio asmens vadovaujama⁵⁹. Nurodęs, kad bendraja prasme „*de facto* vadovą“ kvalifikuojantis požymis yra veikla, kuri atitinka „*de jure* vadovo“ veiksmus, LAT toliau nurodo, kad tokia veikla turi būti sistemiška⁶⁰. Manytina, kad tokie – savo esme bendrojo pobūdžio „*de facto* vadovą“ kvalifikuojantys požymiai – nesudaro kliūčių „*de facto* vadovu“ laikyti bendrovę. Šias išvadas pagrindžia ir jau analizuotos Lietuvos teismų nutartys, kuriose buvo siekiama patronuojančios bendrovės veiksmus prilyginti „*de facto* vadovo“ veiksmams. Vienoje iš bylų buvo ginčijama, kad patronuojanti bendrovė kontroliavo dukterinės bendrovės sandorių sudarymą, o bendrovės veikla ir pelnas buvo nukreipiami išimtinai patronuojančios įmonės interesams tenkinti⁶¹. Vis dėlto Lietuvos apeliacinis teismas šioje byloje net nevertino, ar nagrinėjamu atveju patronuojančios bendrovės veiksmai atitiktų „*de facto* vadovo“ veiksmus, apsiribodamas išaiškinimu, kad, atsižvelgiant į CK 2.81 str., „*de facto* vadovo“ doktrina juridinio asmens atžvilgiu Lietuvoje nėra taikoma⁶².

Šiuo atveju svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad civilinės atsakomybės taikymo kontekste

57 Atskleista, kad kai kurių valstybių, kaip antai Prancūzijos ar Jungtinės Karalystės, bendrovių teisė leidžia bendrovei būti ir „*de jure*“ valdymo organų nariu.

58 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-265-611/2017“, „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-4-313/2018“

59 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-427/2013“.

60 *Ibid.*

61 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. kovo 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-132-302/2023“.

62 Vis dėlto, autoriaus nuomone, jei analogiškoje situacijoje būtų vertinami fizinio asmens akcininko veiksmai, manytina, kad teismui pakaktų faktinių aplinkybių kvalifikuoti tokį asmenį „*de facto* vadovu“.

LAT yra pagal analogiją pritaikęs valdymo organams būdingą civilinę atsakomybę stebėtojų tarybai, t. y. priežiūros organui⁶³. Kitaip tariant, būtent civilinės atsakomybės taikymo atžvilgiu LAT prilygino priežiūros organą valdymo organui ir leido tuo pačiu teisiniu pagrindu taikyti civilinę atsakomybę. Taigi, šiuo atveju teismui iš esmės „netrukde“ ABĮ 19 str. numatytas imperatyvas, kad bendrovės valdymo organai yra vadovas ir valdyba (jei ji sudaroma). Atitinkamai, straipsnio autoriaus nuomone, tokia Aukščiausiojo teismo praktika iš esmės nesudaro kliūčių būtent civilinės atsakomybės kontekste pripažinti galimybę bendrovei būti „*de facto* vadovu“, šiuo pagrindu taikant ir civilinę atsakomybę, t. y. būtent kaip valdymo organo nariui.

Aukščiau aptarti Lietuvos teismų praktikos pavyzdžiai „*de facto* vadovo“ civilinės atsakomybės klausimu atspindi straipsnyje keliamą probleminį aspektą, kad draudimas „*de facto* vadovu“ laikyti bendrovę, neleidžia būtent šiuo pagrindu taikyti civilinės atsakomybės bendrovei, nors jos veiksmai faktiškai ir atitiktų „*de facto* vadovo“ kriterijus. Ši išvada nėra teorinė atsižvelgiant į aktualius LAT išaiškinimus dėl akcininko ir vadovo atsakomybės atribojimo.

Vertinant juridinio asmens akcininko potencialią atsakomybę tuo atveju, jei manoma, kad jo veiksmai atitiktų „*de facto* vadovo“ požymius, pasak kasacinio teismo, kiekvienu konkrečiu atveju sprendžina, ar nurodytas asmuo atliko (i) vadovui ar (ii) dalyviui būdingas funkcijas. Atsižvelgiant į tai, „*jei dalyvis atlieka veiksmus, kurie pagal įstatymus ir steigimo dokumentus nepriskirtini jo, kaip dalyvio, kompetencijai, bet būdingi vadovui, laikytina, kad jis veikia kaip faktinis vadovas ir atsakomybę turi prisiimti kaip vadovas. Kai tas pats asmuo yra ir vadovas, ir dalyvis arba tik dalyvis ir atlieka dalyviui būdingus, bet neteisėtus kaltus žalos sukėlusius veiksmus, jo atsakomybė turi būti nustatoma kaip dalyvio civilinė atsakomybė*“⁶⁴.

Taigi, šie LAT išaiškinimai suponuoja aiškią išvadą: teisinis pagrindas juridinio asmens akcininko atsakomybei nustatomas atsižvelgiant į tai, ar akcininkas „*de jure*“ arba „*de facto*“ vykdė vadovui priskiriamą bendrovės valdymo funkciją.

Ši situacija lemia akivaizdų klausimą: jei bendrovės akcininko atsakomybės kriterijus yra jo atliekamų veiksmų pobūdis, tačiau bendrovei, net ir atitinkančiai „*de facto* vadovo“ kriterijus, pagal Lietuvos teisę nėra įmanoma pritaikyti atsakomybę kaip „*de facto* vadovui“, koks turėtų būti atsakomybės pagrindas? Ar tokiu atveju tokie juridinio asmens žala gali būti neatlyginta? Kas turėtų būti atsakomybės subjektas? Žinoma, teorinis tokio klausimo atsakymas galėtų būti, kad tokiu atveju teismas turėtų atsakomybę pritaikyti fiziniam asmeniui, veikiančiam bendrovės vardu (pvz., patronuojančios bendrovės vadovui), tačiau tada kyla daug kitų klausimų, pvz., ką daryti tuo atveju, kai „*de facto*“ valdymo veiksmus atlieka asmenų daugetas, ir kt. Atsakomybės taikymas ne, pavyzdžiui, patronuojančiai bendrovei, o pavieniam fiziniam asmeniui, gali lemti ir praktines problemas, kadangi patronuojanti

63 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-226/2006“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012“.

64 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012“.

bendrovė neretai turi žymiai daugiau turto nei pavieniai vadovai, o tai lemty, kad kreditorių interesai žalos atlyginimo bylose gali būti silpniau apsaugoti.

Kita svarbi aplinkybė yra ta, kad, vertinant vadovo ir akcininko atsakomybę, taikomi pagrindai skiriasi. Bendrovės vadovas atsako tiesiogiai bendrovei pagal CK 2.87 straipsnio 7 dalies nuostatas, t. y. už savo bendrųjų pareigų įmonei pažeidimą. O „*dalyvis per se nėra juridinio asmens organas ir neturi įstatyme nustatytų pareigų bendrovei, išskyrus pareigą apmokėti įstatinį kapitalą, akcininkų susirinkime jis gali balsuoti, vadovaudamasis savo interesais*“⁶⁵. Šiuo atveju akcininko ribotos atsakomybės privilegijos praradimo pagrindas – piktnaudžiavimas ribota atsakomybe (CK 2.50 str. 3 d.)⁶⁶. Kasacinėje jurisprudencijoje nurodoma, kad ši teisės norma „[...] išplaukia iš bendrųjų civilinių teisinių santykių subjektų elgesio (visų pirma – sąžiningumo ir draudimo piktnaudžiauti teise) principų“⁶⁷.

Detaliau panagrinėjus šio straipsnio taikymui privalomas įrodyti aplinkybes, kyla itin pagrįstų abejonių jo veiksmingumu tuo atveju, kai juridinis asmuo atlieka „*de facto* vadovo“ veiksmus. LAT detalizuojama, kad „*CK 2.50 straipsnio 3 dalyje nustatyti juridinio asmens dalyvio atsakomybei reikalinga šių sąlygų visuma: nesąžiningi, civilinės atsakomybės požiūriu – neteisėti ir kalti (CK 6.246 straipsnio 1 dalis, 6.248 straipsnio 3 dalis) – juridinio asmens dalyvio veiksmai; juridinio asmens negalėjimas įvykdyti prievolės; priežastinis ryšys tarp nesąžiningų veiksmų ir juridinio asmens negalėjimo vykdyti prievolės*“⁶⁸. Vertinant pirmąją sąlygą – veiksmų neteisėtumą, aptinkamas tiesioginis imperatyvas, kad 2.50 str. 3 d. taikoma, jei dalyvis „*pažeidė bendrąją sąžiningumo pareigą, piktnaudžiavo ribota atsakomybe, ir šie veiksmai nepriskirtini valdymo organo kompetencijai*“⁶⁹. Net ir nevertinant šios akivaizdžios kliūtys CK 2.50 str. taikymui juridiniam asmeniui, vykdančiam „*de facto* vadovo“ funkcijas, ne mažiau svarbi aplinkybė, kad šio straipsnio taikymui juridinis asmuo turi negalėti įvykdyti savo prievolių⁷⁰.

Žinoma, funkcinė prasme, bendrovės, veikiančios kaip „*de facto*“ vadovas, atsakomybei pritaikyti galimas ir bendrasis deliktas (CK 6.263 str.). Prof. L. Mikalonienės nuomone, „*akcininko kaip dalyvio atsakomybės institutas yra funkciškai alternatyvus nemokios bendrovės valdymo organų atsakomybei. Lietuvoje valdymo organo narių civilinė atsakomybė nemokios bendrovės kreditoriams yra deliktinė (CK 6.263 str. 1 d.)*“⁷¹.

65 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. rugsėjo 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-470-969/2015“.

66 Pagal CK 2.50 straipsnio 3 dalies nuostatas subsidiariai tuo atveju, kai žala atsiranda dėl jo nesąžiningų veiksmų ir kreditoriai neturi galimybės savo reikalavimų patenkinti iš bendrovės turto.

67 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-147/2009“.

68 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2004“.

69 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. rugsėjo 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2014“; „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012“.

70 Atkreiptinas dėmesys į tai, jog LAT praktikoje pripažįstama, kad pakanka faktinio nemokumo, nebūtina konstatuoti teisinio nemokumo. Žr., pvz., „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-576/2009“; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-118/2011“.

71 Lina Mikalonienė, „Subsidiari akcininko atsakomybė“, *Teisė* 76 (2010): 184, doi:10.15388/Teise.2010.0.217,

Šio straipsnio tyrimu nėra siekiama pateikti funkcines alternatyvas bendrovės civilinei atsakomybei tokiu atveju, kai jos veiksmai atitinka „*de facto* vadovo“ kriterijus. Autorius siekia atskleisti, kad šiuo atveju Lietuvos teismų praktikoje yra susiklosčiusi situacija, kai, remiantis įstatymuose numatytu imperatyvu, jog bendrovės „*de jure* vadovu“ gali būti laikomas tik fizinis asmuo, iš esmės neigiama galimybė bendrovėms taikyti civilinę atsakomybę kaip „*de facto* vadovams“.

Pabrėžtina, kad straipsniu nesiekama inicijuoti pakeitimų statutinėje teisėje (CK, ABĮ, DK), numatančioje minėtą imperatyvą. Šio imperatyvo egzistavimas, kaip patvirtina ir paties LAT praktika, kai stebėtojų taryba civilinės atsakomybės taikymo kontekste buvo prilyginta valdymo organui, nesudaro pagrindo nelaikyti bendrovių „*de facto* vadovais“, kai jų veiksmai atitinka tokius požymius, ir, atitinkamai, netaikyti civilinės atsakomybės būtent šiuo pagrindu, t. y. kaip „*de jure* vadovams“.

Išvados

1. Lietuvos statutinė teisė (CK, ABĮ, DK) numato imperatyvą, kad bendrovės vadovu gali būti tik fizinis asmuo. Atitinkamai, remiantis Lietuvos teismų praktikos išaiškinimais, „*de facto* vadovu“ taip pat gali būti tik fizinis asmuo. Atsižvelgiant į tai, šiuo metu Lietuvos teisė nenumato galimybės „*de facto* vadovu“ pripažinti bendrovę. Atitinkamai, nors Lietuvos teismų praktikoje iš esmės pripažįstamas „*de facto* vadovo“ institutas, jo egzistavimą teismai, vadovaudamiesi CK 2.81 str. 4 d. analize, sieja būtent tik su fiziniu asmeniu, nors „*de facto* vadovą“ kvalifikuojantys požymiai analogiškai pritaikytini ir bendrovei.
2. „*De facto* vadovo“ instituto taikymas užsienio valstybėse, kuriose šis institutas kilo ir buvo išplėtotas, Prancūzijoje, Vokietijoje, Jungtinėje Karalystėje yra siejamas tiek su fiziniais, tiek ir su juridiniais asmenimis-bendrovėmis. Atitinkamai, šių valstybių pozityvioji teisė ir teismų praktika numato, jog įrodžius, kad asmuo (fizinis ar juridinis) veikė kaip „*de jure* vadovas“, jam atsakomybė taikoma kaip pastarajam. Atsižvelgiant į tai, Lietuvoje aptinkamas siaurinamas „*de facto* vadovo“ instituto aiškinimas, kai šiuo gali būti pripažįstamas tik fizinis asmuo, apriboja jo taikymą.
3. Lietuvos statutinėje teisėje numatomas imperatyvas dėl to, kad bendrovės „*de jure* vadovu“ gali būti tik fizinis asmuo, neturėtų užkirsti kelio teismams „*de facto* vadovais“ pripažinti ir bendroves, kai jų veiksmai atitinka LAT išplėtotus „*de facto* vadovo“ požymius ir šiuo pagrindu taikyti civilinę atsakomybę. Tai patvirtina ir LAT precedentas, kai, būtent atsižvelgiant į civilinės atsakomybės kontekstą, bendrovės stebėtojų taryba buvo prilyginta valdymo organui. Atitinkamai, straipsniu nėra siūloma keisti statutinėje teisėje numatyto imperatyvo, kad bendrovės „*de jure* vadovu“ gali būti tik fizinis asmuo – siūloma teismams išplėsti būtent „*de facto* vadovo“ civilinės atsakomybės taikymą, pripažįstant šio instituto taikymą bendrovėms.

THE CIVIL LIABILITY OF THE COMPANY AS A *DE FACTO* MANAGER UNDER LITHUANIAN LAW

Tomas Stundys

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyses the possibilities and problematic aspects of the institute of the de facto manager as a basis for applying civil liability to companies under Lithuanian law. The article first presents an analysis of Lithuanian statutory law and court practice related to the conditions and assumptions for the application of the de facto manager institute in order to determine whether this institute can be applied to the company per se. The second part of the article provides an analysis of the statutory law and judicial practice of foreign countries – France, Germany and the United Kingdom – in order to assess the possibilities of applying the de facto manager institute to companies in these countries. Finally, in the third part of the article, after evaluating the status quo of Lithuanian law on the issue of the de facto manager institute and the practice of foreign countries, a critical approach to the possibilities and consequences of applying this institute to companies as a basis for civil liability under Lithuanian law is presented. The author’s conclusions are offered at the end of the article.*

Keywords: *member of the management body; manager “de facto”; “de jure”; civil liability; parent company.*

Tomas Stundys, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: bendrovių teisė (bendrovių grupės ir tiekimo grandinės), civilinė atsakomybė.

Tomas Stundys, PhD candidate at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: company law (corporate groups and supply chains), civil liability.

ŽYMINIO MOKESČIO LENGVATŲ IR INDEKSAVIMO POVEIKIS TEISEI KREIPTIS Į TEISMĄ

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės instituto doktorantas, lektorius
Elektroninis paštas: artdorzinkevic@mruni.eu

Mykolas Kirkutis

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės instituto doktorantas, lektorius
Elektroninis paštas: mkirkutis@mruni.eu

Pateikta 2024 m. kovo 29 d., parengta spaudai 2024 m. gegužės 13 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-08

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos pagrindinės problemos, susijusios su žyminio mokesčio lengvatų ir indeksavimo poveikiu teisei kreiptis į teismą. Nors žyminis mokeskis yra viena iš bylinėjimosi išlaidų rūšių, tačiau išskirtinis jo bruožas yra tai, kad jis riboja asmens teisę į teisminę gynybą. Straipsnyje analizuojamas žyminio mokesčio ir teisės kreiptis į teismą santykis, analizuojama nacionalinių teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika dėl žyminio mokesčio lengvatų taikymo ir teisės kreiptis į teismą santykio. Tyrime įvertinamos žyminio mokesčio lengvatos, tokios kaip atleidimas nuo žyminio mokesčio mokėjimo ir žyminio mokesčio mokėjimo atidėjimas, kurių paskirtis – užtikrinti tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą asmenims, kurie negali sumokėti įstatyme nustatyto atitinkamo žyminio mokesčio. Galiausiai, autoriai nagrinėja žyminio mokesčio indeksavimo instituto atitiktį teisei kreiptis į teismą, taip pat aptaria tam tikras praktines jo taikymo problemas.

Reikšminiai žodžiai: žyminis mokeskis; teisė kreiptis į teismą; atleidimas nuo žyminio mokesčio mokėjimo; žyminio mokesčio mokėjimo atidėjimas; žyminio mokesčio indeksavimas.

Įvadas

Žyminis mokestis, viena iš bylinėjimosi išlaidų rūšių (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso¹ (toliau – CPK) 79 straipsnis), sykiu yra ir viena iš valstybei mokamų mokesčių formų, reglamentuojamų Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo² (toliau – MAĮ) 13 straipsnyje³. Žyminis mokestis taip pat yra susijęs su viena iš fundamentaliausių žmogaus teisių demokratinėje visuomenėje – teise kreiptis į teismą. Tik tinkamai įvykdęs įstatyme nustatytą pareigą sumokėti žyminį mokestį, asmuo įgyja teisę į savo pažeistų teisių ir interesų gynybą teisme (CPK 115 straipsnio 2 dalis). Taigi, žyminis mokestis yra vienas iš teisės kreiptis į teismą ribojimų. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) ne kartą yra išaiškinęs, kad teisė kreiptis į teismą turi būti „praktiška ir veiksminga“, o ne „teorinė ir iliuzinė“⁴. Kadangi žyminio mokesčio institutas laikomas vienu iš teisės kreiptis į teismą ribojimų, jo reglamentavimas turi būti suderinamas su Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnio 1 dalimi. Jeigu juo nebus siekiama teisėto tikslo ir jeigu nebus pagrįsto proporcingumo santykio tarp taikomų priemonių ir siekiamo tikslo, tai gali būti laikoma nepagrįstu teisės į teisminę gynybą ribojimu⁵.

Įstatymų leidėjas civilinio proceso įstatyme nustatė bendrąjį principą, kad už byloje pateikiamus pareiškimus (ieškinius) reikia mokėti žyminį mokestį (CPK 80 straipsnio 1 dalis). Tai, be kita ko, patvirtina vieną esminių mokesčių bruožų – visuotino privalomumo principą⁶. Įstatymu taip pat numatyta žyminio mokesčio indeksavimo procedūra (CPK 82 straipsnio 1 dalis), pagal kurią mokesčių mokėtojas turi indeksuoti žyminį mokestį dėl to, kad įstatymų leidėjo nustatytos konkrečios pinigų sumos ilgainiui nuvertėja. Tačiau žyminio mokesčio indeksavimas pasižymi tam tikru kompleksišku, o pagal EŽTT praktiką, teismo mokesčių nustatymas (taip pat ir jų apskaičiavimas) turi būti pakankamai nuspėjamas asmens požiūriu⁷. Tai suponuoja poreikį įvertinti, ar mokesčių mokėtojui nustatyta indeksavimo pareiga proporcingai riboja teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą.

1 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

2 „Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2004-04-28, Nr. 63-2243.

3 Minėtas žyminio mokesčio statusas yra nagrinėtas tiek kasacinio teismo jurisprudencijoje („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-111/2012“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/333933>); tiek Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje („Konstitucinio Teismo 1996 m. kovo 15 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 25-630).

4 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 m. balandžio 5 d. sprendimas byloje Zubac prieš Kroatiją [DK], pareiškimo Nr. 40160/12“, 76–79 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-181821%22%5D%7D>].

5 *Ibid.*

6 Bronius Sudavičius ir Martynas Endrijaitis, *Viešųjų finansų teisė: vadovėlis* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020), 95.

7 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. balandžio 25 d. sprendimas byloje Iorga prieš Rumunija, pareiškimo Nr. 4227/02“, 45–46 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%222001-79226%22%5D%7D>].

Įstatymų leidėjas taip pat yra įtvirtinęs įvairius šio instituto reglamentavimo ypatumus (lengvatas), kurie skirti užtikrinti tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą. Pavyzdžiui, siekiant užtikrinti tinkamą teisės į teisminę gynybą įgyvendinimą, asmuo gali būti atleidžiamas nuo žyminio mokesčio mokėjimo (CPK 83 straipsnis) arba žyminio mokesčio mokėjimas gali būti atidedamas (CPK 84 straipsnis). Nors tokie ypatumai yra skirti užtikrinti teisminės gynybos prieinamumą, tačiau teismų praktikoje vyrauja tendencija įstatyminius atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindus aiškinti plečiamai⁸, nors pagal bendrąjį romėnų teisės principą išimtis iš bendrosios taisyklės turi būti aiškinama siaurai (lot. *singularia non sunt extendenda* arba *exceptio est strictissimae interpretationis*)⁹. Tokio vertinimo būtina laikytis tam, kad būtų užtikrintas bendrųjų taisyklių veiksmingumas¹⁰.

Taigi, šio tyrimo tikslas – išanalizuoti žyminio mokesčio lengvatų ir žyminio mokesčio indeksavimo poveikį teisei kreiptis į teismą. Šio straipsnio objektas yra žyminio mokesčio lengvatos ir žyminio mokesčio indeksavimas civiliniame procese. Tikslui įgyvendinti iškelti šie uždaviniai: 1) atskleisti žyminio mokesčio ir teisės kreiptis į teismą santykį; 2) įvertinti žyminio mokesčio lengvatų, kaip priemonių užtikrinti tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, taikymą; 3) išanalizuoti žyminio mokesčio indeksavimo institutą ir praktines jo taikymo problemas.

Nors plačiuoju požiūriu žyminio mokesčio institutas yra nagrinėtas teisės doktrinoje, tačiau tam tikros šio instituto detalės lieka netyrinėtos. Lietuvos teisės doktrinoje žyminio mokesčio institutas reikšmingai apžvelgtas dr. R. Simaičio monografijoje¹¹, taip pat analizuotas bendro pobūdžio vadovėliuose ar kitokio pobūdžio darbuose¹². O užsienio doktrinoje paprastai manoma, kad bylinėjimosi išlaidos yra gana techninio pobūdžio, todėl ši teisės sritis dažniausiai aptariama tarp atskirų jurisdikcijų teisininkų, o ne lyginamuoju

8 Pavyzdžiui, „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. lapkričio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1206-790/2020“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1939988>; „Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. vasario 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-164-567/2024“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/2233672>.

9 Tai pažymima ir teismų praktikoje, pvz., kasacinio teismo praktikoje („Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-32-378/2019“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1682308>), ESTT praktikoje („Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2015 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje T-124/14“, CURIA paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=172904&pageIndex=0&doclang=LT&mode=lst&dir=&occ=first&par t=1&cid=1771223>) ir kt.

10 Antai, pernelyg plačiai aiškinant atleidimo ir atidėjimo nuo žyminio mokesčio pagrindus, apskritai gali būti keliamas klausimas, ar žyminio mokesčio reikia, galbūt tikslingiau net nemokėti žyminio mokesčio už tam tikrus procesinius veiksmus teismuose.

11 Rimantas Simaitis, *Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese: monografija* (Vilnius: Justitia, 2007).

12 Pavyzdžiui, Valentinas Mikelėnas, *Civilinis procesas. I dalis* (Vilnius: Justitia, 1997); Egidijus Laužikas, Valentinas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė* (Vilnius: Justitia, 2003); Artūras Driukas ir Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. II tomas* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006); Valentinas Mikelėnas ir kt., *Civilinio proceso teisė. Bendroji dalis. 1 knyga* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020) ir kt.

ar, pavyzdžiui, į politiką orientuotų požiūriu¹³. Vis dėlto tarptautiniu mastu yra atlikti tam tikro pobūdžio tyrimai, susiję su bylinėjimosi išlaidomis¹⁴, tačiau, atsižvelgiant į nagrinėjamo tyrimo specifiką, t. y. analizuojamas konkretus Lietuvos teisinėje sistemoje numatytas žyminio mokesčio reglamentavimas, šiam tyrimui reikšmingiausi minėti nacionaliniai tyrimai, Lietuvos ir EŽTT teismų praktika. Nagrinėjama tema yra aktuali dėl to, kad teismų praktikoje nuolatos analizuojami klausimai, susiję su žyminio mokesčio instituto taikymu. Šios temos aktualumą taip pat pagrindžia ir neseniai išleista Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalga „Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese“¹⁵. Taip pat EŽTT praktikoje pastaruoju metu pripažįstami Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimai nacionaliniams teismams netinkamai taikant žyminio mokesčio institutą¹⁶.

Tyrimė taikomi įprasti tokiems tyrimams metodai: sisteminis, analizės, apibendrinamasis. Sisteminiu metodu apžvelgiamas žyminio mokesčio institutas Lietuvos teisinėje sistemoje. Analizės metodu tiriama reikšminga teismų praktika, susijusi su teisės į teisminę gynybą prieinamumu ir žyminio mokesčio reglamentavimu. Apibendrinamuoju metodu daromos išvados dėl žyminio mokesčio reglamentavimo ir teismų praktikos taikymo perspektyvų.

1. Žyminio mokesčio ir teisės kreiptis į teismą santykis

1.1. Žyminis mokestis kaip viena iš bylinėjimosi išlaidų formų

Skirtingai nei kiti mokesčiai, žyminis mokestis taip pat yra viena iš bylinėjimosi išlaidų rūšių (CPK 79 straipsnis). „Žyminis mokestis, kaip bylinėjimosi išlaidų rūšis (CK 80 straipsnis), savo prigimtimi yra atlyginimas valstybei už jos institucijos vykdomą veiklą – teismo darbą vykdant teisingumą konkrečioje byloje (ginčų ar prašymų ypatingos teisenos tvarka sprendimą).“¹⁷ „Žyminis mokestis – proceso įstatymo nustatyta pinigų suma, kurią šalys, tretieji asmenys, pareiškiantys savarankiškus reikalavimus, pareiškėjai ar kreditoriai privalo sumokėti už tam tikrus CPK nustatytus teismo atliekamus procesinius

13 „ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure“, 411, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf>.

14 Pavyzdžiui, W. Vandebussche (red.), *International Encyclopaedia for Civil Procedure*, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <http://www.kluwerlawonline.com/toc.php?pubcode=CIVI> ir kt.

15 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. lapkričio 29 d. Teismų praktikos apžvalga „Bylinėjimosi išlaidos civiliniame procese“, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., https://www.lat.lt/data/public/uploads/2024/02/lat-bylinejimosi-islaidu-apzv-alga_-2024_02_01-final.pdf.

16 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. liepos 7 d. sprendimas byloje Balkūnas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 75435/17“, 41–51 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., http://lrw-atstovas-eztt.lt/uploads/BALK%C5%AANAS%20v.%20LITHUANIA_LT.pdf.

17 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-135/2009“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/115363>.

veiksmus.¹⁸

Svarbu įvertinti žyminio mokesčio paskirtį. Be abejonės, tai, kokia žyminio mokesčio paskirtis teisinėje sistemoje, priklauso nuo valstybės vidinės politikos ir gali skirtis tarp valstybių. Teisės doktrinoje nurodoma, kad kai kuriose jurisdikcijose yra sukurta sistema, pagal kurią teismo mokesčiai beveik visiškai padengia valstybės išlaidas, skirtas teismų sistemai finansuoti, o kitose jurisdikcijose yra pasirinkta sistema, kurioje „teismai yra nemokami“¹⁹.

Lietuvoje pripažįstamos trys pagrindinės žyminio mokesčio funkcijos. Pirmiausia, žyminis mokestis yra viena iš mokesčių formų (MAĮ 13 straipsnio 10 dalis), kuriuo siekiama atlyginti valstybės išlaidas, susijusias su civilinių bylų nagrinėjimu teismuose. Antra, žyminis mokestis atlieka apsauginę (prevencinę) funkciją, kuria siekiama apsaugoti sąžiningus bylos dalyvius nuo nepagrįstai reiškiamų reikalavimų teisme. Trečia, žyminio mokesčio institutas atlieka sutaikinimo funkciją. Juo taip pat siekiama, kad prieš kreipdamasis į teismą šalis ieškotų taikių ginčo sprendimo būdų²⁰. Tai patvirtinta ir įstatymų leidėjo CPK įtvirtinta žyminio mokesčio lengvata, pagal kurią, jeigu prieš kreipdamosi į teismą šalis ginčą sprendė mediacijos būdu, mokėtina tik 75 procentai žyminio mokesčio sumos (CPK 80 straipsnio 8 dalis).

Žyminio mokesčio institutas yra svarbus siekiant užtikrinti anksčiau minėtų funkcijų įgyvendinimą. Teismų praktikoje išskiriamos trys procesinių dokumentų, už kuriuos mokamas žyminis mokestis, rūšys: 1) procesiniai dokumentai, kuriais teismui pirmą kartą pareiškiami materialieji reikalavimai; 2) procesiniai dokumentai, kuriais reikalaujama peržiūrėti teismo procesinį sprendimą dėl bylos esmės; 3) kai kurie dokumentai, kuriais reiškiama procesinio pobūdžio prašymai²¹. Kaip matyti, pagal bendrąją taisyklę žyminiu mokesčiu apmokestinami materialieji šalies reikalavimai. Tačiau tam tikrais išimtiniais atvejais žyminis mokestis mokėtinas ir už procesinio pobūdžio reikalavimus, pavyzdžiui, kaip prašymai dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo ir nemokumo bylose paduodami atskirieji skundai.

Lietuvos civiliniame procese įtvirtinta dualistinė žyminio mokesčio sistema. Jis skirstomas į dvi rūšis: proporcinį ir paprastąjį. „Proporcinis žyminis mokestis taikomas turtiniams ginčams ir jo dydis nustatomas procentine išraiška nuo ieškinio ar kitokio reikalavimo vertės (CPK 80 straipsnio 1 dalies 1 punktą). Paprastasis žyminis mokestis išreiškiamas

18 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. birželio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-277-248/2020“, 13 p., Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1890068>.

19 ELI/UNIDROIT, *supra note*, 13: 412.

20 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-297-403/2019“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1769603>; „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. vasario 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-71-516/2020“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1816434>; „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. vasario 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-124-464/2020“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1852855>.

21 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. lapkričio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1206-790/2020“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1939988>.

tikslia pinigų suma, nepriklausomai nuo ginčo dalyko vertės (CPK 80 straipsnio 1 dalies 2 punktas).²² „Toks žyminis mokestis nustatomas bylose, kuriose pareiškiami paprastai neturtinio pobūdžio reikalavimai, taip pat reikalavimai, kurie negali būti įkainoti, arba kai reikalavimą įvertinti pinigais yra sudėtinga arba iš viso neįmanoma.“²³ EŽTT praktikoje yra pripažinta, kad proporcinio žyminio mokesčio sistema iš esmės atitinka teisės kreiptis į teismą reikalavimą, nes ja siekiama apriboti piktnaudžiavimą pareiškimais teisme ir surinkti lėšų į teismų biudžetą²⁴.

Apibendrinant išskirtinos trys pagrindinės žyminio mokesčio funkcijos: mokestinė, apsauginė ir sutaikinimo. Šios funkcijos yra skirtos atliepti tiek viešąjį interesą, tiek privačius ginčų šalių interesus. Viešojo intereso tenkinimas pasireiškia siekiu kompensuoti valstybės išlaidas teismų sistemai išlaikyti, mažinti nepagrįstų reikalavimų teisme pareiškimą ir ginčų nagrinėjimą teismuose, skatinant ginčų sprendimą valstybei pigesniu – tauriu – būdu. Privatusis ginčo šalių interesas skatinamas norint apsaugoti konkretų asmenį nuo nepagrįstų reikalavimų teisme ir skatinant šalis išspręsti ginčą teisme kuo mažesnėmis sąnaudomis arba apskritai nesikreipiant į teismą.

1.2. Žyminis mokestis kaip teisės kreiptis į teismą ribojimas

Nors žyminio mokesčio institutas skirtas užtikrinti tiek viešąjį, tiek privatųjį interesą, tačiau šis institutas yra glaudžiai susijęs su asmens teise kreiptis į teismą²⁵. Žyminio mokesčio sumokėjimas yra viena iš esminių civilinės bylos iškėlimo teisme sąlygų²⁶, todėl tai yra teisės kreiptis į teismą ribojimas. EŽTT yra išaiškinęs, kad teisė kreiptis į teismą ir iš jos išplaukiantis teismo prieinamumo principas nėra absoliutūs. Šios teisėms gali būti taikomi apribojimai, tačiau jie neturi apriboti ar sumažinti asmeniui suteiktos galimybės naudotis teise tokiu būdu ar apimtimi, kad būtų pažeista pati teisės esmė²⁷. Apribojimas nebus suderinamas su Konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi, jei juo nesiekama teisėto tikslo

22 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-334/2009“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/129994>.

23 *Ibid.*

24 „Iorga prieš Rumunija“, *supra note*, 7: 41 p.

25 Konvencijos 6 straipsnis reglamentuoja teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, tačiau šiame straipsnyje nėra tiesiogiai įtvirtinta teisė kreiptis į teismą. Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT) sprendime *Golder v. the United Kingdom*, įvertinęs 6 straipsnio 1 dalies formuluotę, pripažino, kad nors teisė į teisingą, viešą ir greitą teismo procesą neabejotinai gali būti taikoma tik vykstančiam teismo procesui, tačiau tai nereiškia, kad teisė į patį tokio proceso inicijavimą yra atmetama („Europos Žmogaus Teisių Teismo 1975 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Golder prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 4451/70“, 28–32 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57496%22%5D%7D>).

26 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-141-378/2017“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1448681>.

27 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Stanev prieš Bulgariją* [DK], pareiškimo Nr. 36760/06“, 229 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108690%22%5D%7D>).

ir jei nėra pagrįsto proporcingumo santykio tarp taikomų priemonių ir siekiamo tikslo²⁸. Reikalavimas susimokėti žyminį mokestį pats savaime nėra laikytinas netinkamu teisės kreiptis į teismą apribojimu, tačiau mokesčio suma, subjekto galimybės ją sumokėti ir teismo proceso etapas yra esminiai faktoriai vertinant, ar subjektui iš tiesų buvo užtikrinta teisė pasiekti teisminį nagrinėjimą ir būti teismo išklašytam²⁹. EŽTT ne kartą pažymėjo, kad valstybės turi laisvę nustatyti tokią žyminio mokesčio (ar kitų teismo išlaidų) sistemą savo vidaus teisėje. Į valstybės vertinimo laisvę patenka galimybė nustatyti savo teismo mokesčių sistemą taip, kad teismo mokesčiai už piniginius reikalavimus būtų susieti su ginčo suma. Tačiau sistema turi būti pakankamai lanksti, kad šalis galėtų pasinaudoti visišku ar daliniu atleidimu nuo teismo mokesčių mokėjimo arba teismo mokesčių sumažinimu³⁰.

Tai reiškia, kad žyminį mokestį reglamentuojančios normos, taip pat žyminio mokesčio apskaičiavimas ir (ar) žyminio mokesčio lengvatos turi būti aiškinamos sistemiskai, atsižvelgiant į asmens finansines galimybes ir padėtį konkrečioje faktinėje situacijoje.

EŽTT yra pripažinęs įvairius Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimus dėl valstybių nacionalinių teismų netinkamo žyminio mokesčio ar teismo išlaidų instituto taikymo. Dažnu atveju tai yra per didelis žyminis mokestis, kuris neproporcingai apriboja konkrečioje situacijoje asmens teisę kreiptis į teismą, nes asmuo nėra finansiškai pajėgus sumokėti atitinkamą tokio mokesčio sumą.

Pavyzdžiui, EŽTT byloje *Weissman ir kt. prieš Rumuniją* susiklostė situacija, kai ieškovai 1999 metais pareiškė ieškinį valstybei dėl 30,6 mln. Eur negautų pajamų, kurie atsirado valstybei nacionalizavus ieškovų nekilnojamąjį turtą, tačiau teismas įpareigojo ieškovus sumokėti 323 264 Eur dydžio žyminį mokestį³¹. Vyriausybė šioje byloje pateikė argumentus, kad žyminis mokestis šiuo atveju sudaro tik 1,09 % ieškinio sumos, todėl yra proporcingas³². EŽTT, nesutikdamas su Vyriausybės pozicija, nurodė, kad nors žyminio mokesčio suma buvo apskaičiuota proporciniu dydžiu, tačiau ji nebuvo pagrįsta nei konkrečiomis bylos aplinkybėmis, nei pareiškėjų turtine padėtimi. Pasak EŽTT, eiliniam proceso dalyviui ji yra neabejotinai didelė, todėl yra nepagrįsta ir neprotinga³³.

EŽTT nagrinėtoje byloje *Brezeanu prieš Rumunija* taip pat buvo pripažintas Konvencijos

28 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. lapkričio 29 d. sprendimas byloje Lupeni Greek Catholic Parish ir kt. prieš Rumuniją [DK], pareiškimo Nr. 76943/11“, 89 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-169054%22%5D%7D>].

29 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. birželio 19 d. sprendimas byloje Kreuz prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 28249/95“, HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59519%22%5D%7D>].

30 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2022 m. gegužės 3 d. sprendimas byloje Nalbant ir kt. prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 59914/16“, 39 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-216942%22%5D%7D>].

31 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. gegužės 24 d. sprendimas byloje Weissman ir kt. prieš Rumuniją, pareiškimo Nr. 63945/00“, 8–19 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d. <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-75511%22%5D%7D>].

32 *Ibid.*, 28–31 p.

33 *Ibid.*, 39 p.

6 straipsnio 1 dalies pažeidimas dėl neproporcingų teismo mokesčių dydžių. Šioje byloje susiklostė situacija, kai ieškovė pareiškė ieškinį dėl 7400 Eur skolos priteisimo. Teismas įpareigojo ieškovę sumokėti 440 Eur dydžio žyminį mokestį, nors ieškinio įteikimo metu ieškovės vienintelės pajamos buvo senatvės pensija, kurios dydis siekė apie 40 Eur per mėnesį. Laiku nesumokėjus žyminio mokesčio, ieškinys buvo paliktas nenagrinėtas. Ieškovė, skųsdama teismo nutartį, be kita ko, teigė, kad žyminį mokestį ji galės sumokėti vėliau, t. y. kai jos ieškinys bus patenkintas. Apeliacinės instancijos teismas nurodė, kad teismo mokesčių sumokėjimas yra privaloma sąlyga tam, kad teismas turėtų teisinius įgaliojimus nagrinėti ieškinį, ir pridūrė, kad net ir vėlesnis žyminio mokesčio mokėjimas negali būti patvirtintas, jeigu jis nėra atliekamas iki teismo sprendimo dėl bylos esmės priėmimo³⁴. EŽTT akcentavo, kad minėta žyminio mokesčio suma yra labai didelė, palyginti su faktine ieškovės senatvės pensija, todėl „sunku įsivaizduoti, kaip ji būtų galėjusi gauti reikiamą sumą savo lėšomis“³⁵.

Kitais atvejais žyminio mokesčio neproporcingumas yra susijęs su tuo, kad valstybių nacionalinė teisė nenustatė efektyvios žyminio mokesčio lengvatų sistemos. Pavyzdžiui, EŽTT pripažino Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą dėl to, kad pareiškėjui nesėkmingai kreipusis dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo ir nacionaliniai teismai nenorėjo atleisti jo nuo žyminio mokesčio mokėjimo, nors jo finansinė būklė buvo sunki³⁶. Kitoje byloje EŽTT pripažino Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą dėl to, kad teismai neatliko individualaus konkrečių aplinkybių, susijusių su pareiškėjos gebėjimu sumokėti žyminį mokestį, vertinimo, nes viso ginčo metu pareiškėjos įmonės turtui buvo taikoma laikinoji apsaugos priemonė (turto areštas), todėl pareiškėja neturėjo jokių lėšų, iš kurių būtų galėjusi sumokėti atitinkamą žyminį mokestį³⁷.

Viena vertus, svarbu pabrėžti ir tai, kad absoliutus draudimas atleisti komercinį ūkio subjektą nuo žyminio mokesčio mokėjimo EŽTT pripažintas kaip savaimė keliantis abejonių dėl atitikties Konvencijos 6 straipsnio reikalavimams³⁸. Kita vertus, valstybė negali būti vienintelis subjektas, atsakingas už tai, kad asmuo gautų tam tikras žyminio mokesčio lengvatas. EŽTT yra konstatavęs, kad šalis, siekianti būti atleista nuo teismo mokesčių mokėjimo, turi elgtis pakankamai rūpestingai, kai teismams pateikia įrodymus apie savo

34 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. spalio 21 d. sprendimas byloje Brezeanu prieš Rumunija, pareiškimo Nr. 10097/05“, 4–8 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?%22itemid%22:%222001-93677%22>].

35 *Ibid.*, 20 p.

36 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. spalio 19 d. sprendimas byloje Laçi prieš Albaniją, pareiškimo Nr. 28142/17“, 53–60 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?%22itemid%22:%222001-212365%22>].

37 „Nalbant ir kt. prieš Turkiją“, *supra note*, 30.

38 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. gruodžio 30 d. sprendimas byloje Paykar Yev Haghtanak Ltd prieš Armėniją, pareiškimo Nr. 21638/03“, 49 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?%22itemid%22:%222001-84119%22>].

finansinę padėtį, ir privalo sąžiningai bendradarbiauti su teismais šiuo klausimu³⁹.

Apibendrinant EŽTT praktiką ir teisės kreiptis į teismą reikalavimus žyminiam mokesčiui, galima daryti išvadą, kad nors žyminio mokesčio institutu siekiama pagrįstų tikslų, tačiau šis institutas neturi paneigti asmens teisės kreiptis į teismą. Esant poreikiui, tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims turi būti suteikiamos lengvatos, kurios leistų užtikrinti savo teisių gynybą. EŽTT praktikoje pabrėžiama teismų svarba sprendžiant dėl žyminio mokesčio lengvatų, o būtent teismo diskrecija konkrečiu atveju nuspręsti, ar asmuo turi galimybę efektyviai įgyvendinti savo teisę kreiptis į teismą. Teismai turi atsižvelgti į konkretaus asmens finansines galimybes ir kitas reikšmingas aplinkybes bei, esant pateisinamam poreikiui, suteikti tam tikras žyminio mokesčio lengvatas.

2. Žyminio mokesčio lengvatos

2.1. Žyminio mokesčio mokėjimo atidėjimas

Bendroji taisyklė yra ta, kad pareiškėjas turi mokėti žyminį mokesį, tačiau įstatymas nustato tam tikras išimtis (lengvatas). Tačiau nepagrįstai suteikiant tam tikrą procesinę lengvatą vienai proceso šaliai, susiduriama su tam tikru lygiateisiškumo principo pažeidimu. Lygiateisiškumo principas reikalauja, kad išimtinės taisyklės būtų taikomos tik tiems asmenims, kuriems jos skirtos, ir nebūtų aiškinamos plečiamai⁴⁰. Teisės doktrinoje taip pat pastebėta, kad valstybė, nustatydamą žyminio mokesčio lengvatas, sukuria asmenims nevienodas sąlygas bylinėtis⁴¹. Lygiateisiškumo principo iškraipymas civiliniame procese veikia proceso šalių teisinę padėtį, kelia grėsmę teisei į teisingą teismą. EŽTT yra nurodęs, kad šalių procesinis lygiateisiškumas (angl. *equality of arms*) yra neatsiejamas nuo platesnės teisingo bylos nagrinėjimo sąvokos ir glaudžiai susijęs su rungtyniškumo principu⁴². Lygiateisiškumo principas iš esmės taikomas visiems procedūriniais reikalavimams valstybėse⁴³. Jis reikalauja užtikrinti tinkamą proceso šalių pusiausvyrą⁴⁴. Taigi, žyminio mo-

39 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. balandžio 19 d. sprendimas byloje *Elcomp sp. z o.o. prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 37492/05“, 41 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/en/g#%22itemid%22:%22001-104549%22>}.
40 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-19-1075/2018“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1570519>.
41 Simaitis, *supra note*, 11: 103.
42 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. rugsėjo 19 d. sprendimas *Regner v. the Czech Republic [DK]*, pareiškimo Nr. 35289/11“, 146 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-177299%22>}.
43 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. gegužės 23 d. sprendimas *Avotiņš v. Latvia [DK]*, pareiškimo Nr. 17502/07“, 119 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-163425%22>}.
44 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. gegužės 29 d. sprendimas byloje *Feldbrugge v. the Netherlands*, pareiškimo Nr. 8562/79“, 44 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng>

kesčio lengvatos turi būti aiškinamos siaurai, siekiant užtikrinti procesinį lygiateisiškumą ir vienodas bylinėjimosi sąlygas.

Lietuvos CPK žyminio mokesčio lengvatos išsiskiria pagal jų sukeliama poveikį. Proceso įstatyme įtvirtinta visiško atleidimo nuo žyminio mokesčio mokėjimo galimybė įstatymo arba teismo nutarties pagrindu (CPK 83 straipsnis), taip pat žyminio mokesčio sumokėjimas gali būti nukeliamas į ateitį (CPK 84 straipsnis).

Nors asmens finansinė padėtis vertinama tiek sprendžiant dėl CPK 83 straipsnio, tiek dėl CPK 84 straipsnio taikymo, tačiau „sprendžiant žyminio mokesčio sumokėjimo atidėjimo klausimą turi būti įvertinama ne tik turtinė prašančiojo asmens padėtis kreipimosi į teismą momentu, bet ir tai, kiek tokia padėtis tęsis, kokios jos pagerėjimo perspektyvos. Kai asmens turtinė padėtis kreipimosi į teismą metu yra komplikuoja, tačiau yra aplinkybių, rodančių, jog artimiausiu laiku ji gali iš esmės pagerėti (pvz., per atitinkamą laikotarpį asmuo gaus (sukaups) reikiamą pinigų sumą), žyminio mokesčio mokėjimas gali būti atidėtas⁴⁵. Prašymas atidėti žyminio mokesčio mokėjimą turi būti motyvuotas, prie prašymo pridėti įrodymai, įrodantys žyminio mokesčio atidėjimo būtinumą, o pareiga pateikti įrodymus, patvirtinančius tokio prašymo pagrįstumą, tenka to prašančiam asmeniui⁴⁶. Asmeniui tenka pareiga pateikti „ne tik kiek įmanoma išsamesnius įrodymus, galinčius suformuoti teismo pagrįstą įsitikinimą, kad asmens turtinė padėtis konkrečiu momentu neleidžia jam sumokėti viso ar dalies žyminio mokesčio už tam tikrą procesinį dokumentą, bet ir įrodymus, kad sprendimo priėmimo dieną jis žyminį mokesį, jei ieškinys bus atmestas, turės galimybę sumokėti⁴⁷. Taigi teismas atideda žyminio mokesčio mokėjimą tik tada, kai nustato, kad egzistuoja: i) sunki asmens finansinė padėtis (šis bruožas būdingas tiek CPK 83, tiek CPK 84 straipsnio taikymui); ii) trumpalaikiai finansinių sunkumų pobūdis (šis bruožas išskiria atidėjimo institutą nuo atleidimo instituto, nes CPK 83 straipsnio atveju egzistuoja ilgalaikiai finansiniai sunkumai ir nėra pagerėjimo perspektyvų).

2.2. Atleidimas nuo žyminio mokesčio mokėjimo

Kita žyminio mokesčio lengvata yra atleidimo nuo žyminio mokesčio mokėjimo institutas (CPK 83 straipsnis). CPK įtvirtina žyminio mokesčio atleidimą įstatyminiu pagrindu (CPK 83 straipsnio 1 dalis) ir žyminio mokesčio atleidimą šalies prašymu (CPK 83 straipsnio 3 dalis). Taikant CPK 83 straipsnio 1 dalį, atleidimas nuo žyminio mokesčio yra taikomas įstatymo pagrindu, todėl teismas atleidimo pagrindą turi nustatyti savo iniciatyva, neatsižvelgdamas į tai, ar yra byloje dalyvaujančio byloje asmens prašymas atleisti nuo

#[%22itemid%22:[%22001-57486%22]].

45 „Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-778-464/2018“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1604773>.

46 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. spalio 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-1060-516/2021“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2032495>.

47 *Ibid.*

žyminio mokesčio⁴⁸. Esminiai įstatyminiai pagrindai atleisti nuo žyminio mokesčio yra įtvirtinti CPK 83 straipsnio 1 dalyje, tačiau tai nėra baigtinis atvejų sąrašas (CPK 83 straipsnio 1 dalies 16 punktas)⁴⁹. Teismų praktikoje pažymima, kad atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindai yra skirti „palengvinti teisės į teisminę gynybą įgyvendinimą asmenims, ginantiems svarbiausias asmens teises (pvz., darbuotojams, vartotojams), asmenims, kurių materialinė padėtis yra sunki (pvz., asmenims, kuriems iškelta bankroto ar restruktūrizavimo byla), bei su viešųjų, valstybės ar savivaldybės interesų gynimu susijusiais atvejais“⁵⁰. Teismų praktikoje įvardijamos priežastys nėra vienintelės, kurios lemia poreikį numatyti atleidimą nuo žyminio mokesčio. Pavyzdžiui, bylos dėl vaikų teisinių santykių taip pat pasižymi tuo, kad ginčai neapmokestinami žyminiu mokesčiu (reikalaujant išlaikymo priteisimo, vaiko nuolatinės globos ar tėvų valdžios apribojimo (CPK 83 straipsnio 1 dalies 2, 14, 15 punktai), siekiant užtikrinti geriausių vaiko interesų principą).

Teismų praktika ir teisės doktrina išsiskiria ties klausimu, ar žyminio mokesčio lengvatos yra asmeninio pobūdžio (lot. *intuitu personae*). Teisės doktrinoje yra pareikšta nuomonė, kad „žyminio mokesčio lengvatos yra asmeninio pobūdžio ir negali būti perleidžiamos kitiems asmenims. Todėl, pavyzdžiui, kai ieškinį padavęs atleistas nuo žyminio mokesčio asmuo perleidžia savo reikalavimo teisę kitam asmeniui, kuris negali pretenduoti į žyminio mokesčio lengvatą, pastarasis ištraukdamas į bylą turi per teismo nustatytą terminą sumokėti visą žyminį mokesť už ieškinį“⁵¹. Tačiau teismų praktika yra aiškinama priešingai, t. y. nurodoma, kad atleistam nuo žyminio mokesčio subjektui perleidus reikalavimą subjektui, kuris nėra atleistas nuo žyminio mokesčio mokėjimo, šiam subjektui nekyla pareiga primokėti žyminio mokesčio, nes procesinių teisių perėmėjas visiškai perima savo pirmtako procesinę teisinę padėtį, t. y. jo įgytas procesines teises ir pareigas⁵². Autorių nuomone, pareiga mokėti žyminį mokesť yra viešosios teisės reglamentuojama sritis, todėl šiai pareigai negali būti taikomos prievolių teisės normos, įskaitant CK 6.102 straipsnyje įtvirtintus draudimus⁵³. Be to, mokestines nepriemokas gali įvykdyti ir kiti subjektai. Pavyzdžiui, MAĮ 86 straipsnyje numatyta galimybė perkelti mokesčio mokėtojo nepriemoką kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims. Taip pat pasakytina, kad reikalaujant primokėti žyminį mokesť naujasis kreditorius (cesionarijus) galimai patirtų papildomų nuostolių ir taip kiltų ginčai dėl to, ar ikisutartiniuose santykiuose pradinis kreditorius (cedentas) neturėjo atskleisti

48 Simaitis, *supra note*, 11: 153.

49 Kiti pagrindai nustatyti, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 41 straipsnio 8 dalyje, Lietuvos Respublikos daugiabučių gyvenamųjų namų ir kitos paskirties pastatų savininkų bendrijų įstatymo 23 straipsnio 3 dalyje ir kt.

50 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. lapkričio 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. e2-1206-790/2020“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1939988>.

51 Simaitis, *op. cit.*, 159.

52 „Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. balandžio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-218-407/2023“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/2155414>.

53 Pavyzdžiui, reikalavimą išlaikyti, reikalavimą atlyginti žalą, padarytą dėl sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo ir pan.

aplinkybės, kad perleidus reikalavimą asmuo privalomai turės primokėti žyminį mokestį. Tais atvejais, kai žyminis mokestis sudarys reikšmingą sumą, tai gali būti laikoma esmine sutarties sąlyga, o jos neatskleidus naujam kreditoriui, galima būtų reikalauti panaikinti reikalavimo perleidimo sutartį (CK 1.90 straipsnis) arba reikalauti žalos dėl nesąžiningumo ikisutartiniuose santykiuose (CK 6.163 straipsnis). Todėl pritarina teismų praktikai, kad procesinių teisių perėmėjas visiškai perima savo pirmtako procesinę teisinę padėtį, taip pat ir į suteiktas žyminio mokesčio lengvatas.

CPK taip pat nustato atleidimą nuo žyminio mokesčio asmens prašymu (CPK 83 straipsnio 3 dalis). Šis atleidimo pagrindas yra skirtas užtikrinti asmens teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą dėl pareiškėjo sunkios turtinės padėties. CPK 83 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad „asmens prašymu teismas, atsižvelgdamas į asmens turtinę padėtį, turi teisę rašytinio proceso tvarka iš dalies atleisti jį nuo žyminio mokesčio mokėjimo. Prašymas iš dalies atleisti asmenį nuo žyminio mokesčio mokėjimo turi būti motyvuotas. Prie prašymo turi būti pridėti įrodymai, patvirtinantys prašymo pagrįstumą“. Teismų praktikoje pažymėta, kad „turtinę asmens padėtį apibūdina nekilnojamojo turto registro, bankų, valstybinio socialinio draudimo pažymos, turto ir pajamų deklaracijos, kiti dokumentai“⁵⁴. Taip pat nurodoma, kad skirtingai nei atleidimo pagrindai pagal CPK 83 straipsnio 1 dalį, atleidimo pagrindas pagal CPK 83 straipsnio 3 dalį suteikia galimybę asmenį atleisti tik nuo dalies žyminio mokesčio mokėjimo⁵⁵. Vis dėlto, autorių manymu, remdamasis CPK 83 straipsnio 3 dalimi, teismas turi teisę ir visiškai atleisti asmenį nuo žyminio mokesčio mokėjimo, siekdamas užtikrinti tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą. Manytina, kad toks aiškinimas leistų lanksčiau taikyti žyminio mokesčio lengvatą ir atsižvelgti į konkretaus asmens turtinę padėtį. Papildomai tvirtintina, kad EŽTT taip pat yra nurodęs, kad šalis, prašanti atleisti nuo teismo mokesčių, turėtų elgtis pakankamai rūpestingai, kai teismams pateikia įrodymus apie savo finansinę padėtį, ir privalo sąžiningai bendradarbiauti su teismais šiuo klausimu. Iš komercine veikla užsiimančio subjekto tikimasi didesnio rūpestingumo nei iš fizinio asmens⁵⁶. Pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas nėra pateikęs baigtinio sąrašo aplinkybių, į kurias atsižvelgtina vertinant asmens galimybę sumokėti žyminį mokestį, todėl teismas turi didelę diskreciją nuspręsti dėl šio instituto taikymo⁵⁷. Tačiau teismo diskrecija turi būti pagrįsta ir motyvuota, ja negalima piktnaudžiauti. Pavyzdžiui, EŽTT yra konstatavęs, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažeidė Konvencijos 6 straipsnį atsisakydamas atleisti asmenį nuo žyminio mokesčio dėl to, kad žemesnės instancijos teismai kelis kartus atleido pareiškėją nuo žyminio mokesčio. Tad buvo nepagrįstai atsisakyta atleisti asmenį

54 „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1192-943/2017“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1524455>.

55 „Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. rugpjūčio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1070-186/2017“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1516480>.

56 „Nalbant ir kt. prieš Turkiją“, *supra note*, 30: 41 p.

57 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. rugsėjo 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-840-464/2021“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/2025037>.

nuo žyminio mokesčio mokėjimo už kasacinį skundą⁵⁸.

Specialusis atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo (toliau – VGTPĮ)⁵⁹ 20 straipsnio 1 dalyje. Minėta teisės norma nurodo, kad asmenys, turintys teisę gauti antrinę teisinę pagalbą, atleidžiami nuo žyminio mokesčio ir kitų bylinėjimosi išlaidų nagrinėjant civilines bylas. „Asmenims, turintiems teisę gauti antrinę teisinę pagalbą, atsižvelgiant į Vyriausybės nustatytus turto ir pajamų lygius, valstybė garantuoja ir apmoka 100, 50, 30 arba 15 procentų antrinės teisinės pagalbos išlaidų.“ (VGTPĮ 14 straipsnio 5–8 dalys)⁶⁰. Minėtame įstatyme įtvirtinti pagrindai yra platesnio pobūdžio, nes jie apima ne tik žyminio mokesčio mokėjimą. Svarbu akcentuoti, kad tai yra atskira lengvata, kuri gali būti taikoma nepriklausomai nuo CPK numatytų atleidimo pagrindų. VGTPĮ 20 straipsnio 4 dalis numato, kad „antrinės teisinės pagalbos teikimas neatima iš pareiškėjo teisės pasinaudoti CPK nustatytomis bylinėjimosi išlaidų ir su bylos nagrinėjimu susijusių išlaidų apmokėjimo ir (arba) atlyginimo lengvatomis“. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, asmenį atleidus nuo 50 proc. žyminio mokesčio mokėjimo pagal VGTPĮ, jam turi būti suteikiama teisė prašyti teismo papildomai jį atleisti nuo likusios žyminio mokesčio mokėjimo sumos pagal CPK 83 straipsnio 3 dalį. Kitoks aiškinimas, t. y. jei valstybinė įstaiga atsisakytų suteikti teisinę pagalbą, asmuo neturėtų teisės prašyti teismo atleisti jį nuo žyminio mokesčio mokėjimo, galimai prieštarautų Konvencijos 6 straipsniui⁶¹.

Įsigaliojus Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymui ir susijusiems CPK pakeitimams⁶², sumaišties sukėlė atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindai, susiję su nemokumo procesu. Lietuvos apeliacinis teismas 2020 m. pripažino, kad teismų praktika dėl to, ar žyminio mokesčio lengvatos taikytinos tik už CPK 83 straipsnio 2 dalyje tiesiogiai nurodytus dokumentus (ieškinius, priešieškinius, pareiškimus, apeliacinius ir kasacinius skundus, taip pat už prašymus dėl proceso atnaujinimo), ar ir už paduodamus procesinio pobūdžio dokumentus (prašymus dėl laikinųjų apsaugos priemonių, atskiruosius skundus dėl nutarčių dėl laikinųjų apsaugos priemonių, atskiruosius skundus bankroto ar

58 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2020 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Balkūnas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 75435/17“, 41–51 p., HUDOC paieška, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203485>.

59 „Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas“, Infolex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/ta/125383>.

60 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. sausio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-170-421/2022“, Infolex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/2051214>.

61 EŽTT byloje *Iorga prieš Rumunija* susiklostė situacija, kai ieškovas ieškiniu valstybei prašė grąžinti dar komunistinės valdžios neteisėtai konfiskuotą turtą. Ieškovas nesumokėjo žyminio mokesčio, nes vienintelis ieškovo (ir jo sutuoktinės) pajamų šaltinis buvo 22 Eur dydžio pensija. Ieškovui kreipusis į Finansų ministeriją dėl žyminio mokesčio atleidimo, prašymas buvo atmetas. EŽTT konstatavo, kad Rumunijos vidaus teisė nenumatė galimybės apskųsti Finansų ministerijos sprendimą, kuriuo atsisakyta atleisti asmenį nuo žyminio mokesčio mokėjimo, teismui. Po šio sprendimo Rumunija atliko aktualius įstatymo pakeitimus, kuriais atleidimo nuo žyminio mokesčio institutas buvo perduotas teismams („Iorga prieš Rumunija“, *supra note*, 7).

62 Nuo 2020 m. sausio 1 d. įsigaliojo CPK 80 straipsnio 2 dalies pakeitimas, kad už atskiruosius skundus bankroto ir restruktūrizavimo bylose mokamas žyminis mokestis.

restruktūrizavimo byloje), nėra vienoda. Teisėjų kolegija išaiškino, kad atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindai turi būti taikomi visiems apmokestinimo žyminiu mokesčiu objektams (procesiniams dokumentams), taip pat ir dokumentams, kuriais reiškiami procesinio pobūdžio prašymai⁶³. Plėtodamas nurodytą praktiką, Lietuvos apeliacinis teismas 2024 m. išaiškino, kad atskiri procesiniai veiksmai (procesiniai sprendimai) patenka į sąvokos „bankroto ir restruktūrizavimo byloje“ apimtį, nes tai yra sudedamoji nemokumo proceso dalis, kuri, teikiant atskirąjį skundą, turi būti apmokestinta CPK 80 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka⁶⁴. Taigi, nemokumo procese žyminis mokestis už atskiruosius skundus mokamas net ir skundžiant procesines nutartis (pavyzdžiui, skundžiant nutartį dėl bylos sustabdymo ar dėl bylos dalies pripažinimo nevieša ir pan.), lygiai taip pat kaip ir atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindai taikomi už visus procesinius dokumentus, o ne tik tuos, kurie įtvirtinti tiesiogiai CPK 83 straipsnio 2 dalyje. Autorių nuomone, tokia teismų praktika rodo tam tikrą tendenciją plečiamai aiškinti įstatyminius atleidimo nuo žyminio mokesčio mokėjimo pagrindus, kurie nustato išimtį iš bendrosios taisyklės, kad žyminis mokestis už atskiruosius skundus turi būti mokamas. Be to, ji prieštarauja atleidimo nuo žyminio mokesčio mokėjimo pagrindų aksiomai, pagal kurią jie turi būti aiškinami siauriamai, nes jie nėra susiję su konkretaus asmens faktinio mokumo vertinimu.

Apibendrinat teigtina, kad atleidimas nuo žyminio mokesčio mokėjimo yra viena iš žyminio mokesčio mokėjimo lengvatų, kuri užtikrina tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą. CPK nustato žyminio mokesčio atleidimą įstatymo pagrindu (CPK 83 straipsnio 1 dalis) ir žyminio mokesčio atleidimą asmens prašymu (CPK 83 straipsnio 3 dalis). Įstatyminiai atleidimo nuo žyminio mokesčio pagrindai turi būti aiškinami siaurai, nes tai yra išimtis iš bendrosios taisyklės nustatantys pagrindai. O CPK 83 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas žyminio mokesčio atleidimo institutas yra skirtas teismo diskrecijai įgyvendinti, todėl šiuo institutu turi būti atsižvelgiama į konkretaus asmens situaciją.

3. Žyminio mokesčio indeksavimas

CPK 82 straipsnyje reglamentuojama, kad „CPK nustatyta žyminį mokestį, sprendimų vykdymo išlaidas ir teismo baudas, išskyrus apskaičiuojamas procentais, teismai indeksuoja atsižvelgdami į ketvirčio vartojimo kainų indeksą (toliau – VKI), jeigu jis didesnis negu 110“. Teismų praktikoje nurodoma, kad, „padidėjus vartotojų kainoms bei infliacijos lygiui, kinta ir turto vertė bei kaina, taip pat kinta ir ieškinio suma, nuo kurios apskaičiuojamas žyminis mokestis turtiniuose ginčuose, bei, savaime suprantama, ir pats minėto žyminio mokesčio dydis, todėl nėra tikslinga bei pagrįsta minėtą žyminį mokestį dar ir indeksuoti.

63 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. lapkričio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1206-790/2020“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/1939988>.

64 „Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. vasario 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-164-567/2024“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infolex.lt/tp/2233672>.

Žyminiam mokesčiui, kuris išreiškiamas tikslia pinigų suma neturtiniuose ginčiuose, indeksacija taikoma dėl vartotojų kainų padidėjimo bei piniginio vieneto nuvertėjimo⁶⁵. Taigi, „indeksavimo tikslas – nekeičiant įstatymo užtikrinti, kad bus kompensuojamas žyminio mokesčio nuvertėjimas, susijęs su infliacija ir vartotojų kainų padidėjimu“⁶⁶. Kitaip tariant, kompensuotas pinigų perkamosios galios sumažėjimas.

Nors įstatymas numato įvairius indeksuotinus objektus⁶⁷, tačiau kalbant apie žyminį mokestį nei vienas iš minėtų indeksuotinių objektų nėra taip glaudžiai susijęs su teise į teisminę gynybą kaip žyminio mokesčio institutas. Kadangi žyminis mokestis tiesiogiai gali apriboti teisę kreiptis į teismą, žyminio mokesčio indeksavimui taikytini teismo mokesčių nuspėjamumo ir aiškumo reikalavimai, kurie turi būti proporcingi. EŽTT praktikoje pažymima, kad teismo mokesčių nustatymas (ir jų apskaičiavimas) turi būti pakankamai nuspėjamas asmens požiūriu⁶⁸. Pabrėžtina, kad pareiškėjui, siekiančiam kreiptis į teismą, blogai indeksavus žyminį mokestį, atsiranda pagrindas taikyti ieškinio trūkumų institutą (CPK 115 straipsnio 2 dalis).

Gali būti keliamas klausimas, kokios sumos nesumokėjimas yra pagrindas taikyti ieškinio trūkumų institutą. Ši problema buvo ypač aktuali 2021 metais, kai po ganėtinai ilgos pertraukos tam tikri žyminiams mokesčiams taikomi VKI vėl viršijo 110, todėl žyminius mokesčius reikėjo indeksuoti. 2021 m. birželio mėn. VKI, palyginti su 2017 m. liepos mėn., buvo 110,5, todėl, pavyzdžiui, CPK 80 straipsnio 2 dalyje nurodytą 50 Eur žyminį mokestį reikėjo indeksuoti. Nors paprastai teikiant procesinį dokumentą per elektroninių paslaugų portalą už procesinį dokumentą buvo mokama 38 Eur suma, tačiau pritaikius indeksavimą, mokėtina suma yra 41 Eur, taigi, skirtumas sudaro 3 Eur⁶⁹. Teismų praktikoje taip yra susiklostę atvejų, kai dėl 2 Eur⁷⁰ ar 20 Eur⁷¹ nesumokėjimo (žyminio mokesčio neindeksavimo), buvo taikytas procesinių dokumentų trūkumų šalinimo institutas. Šiuo klausimu derėtų pritari pozicijai, kad „nedidelės žyminio mokesčio neatitikty, kai nesumokėta žyminio mokesčio suma yra nereikšminga, palyginus su sumokėta žyminio mokesčio suma,

65 „Lietuvos apeliacinio teismo 2008 m. sausio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-44/2008“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/83618>.

66 „Lietuvos apeliacinio teismo 2021 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-1113-790/2021“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2032511>.

67 Pavyzdžiui, CK 3.72 straipsnio 11 dalyje, 3.78 straipsnio 6 dalyje, 3.78 straipsnio 6 dalyje, 3.208 straipsniu ir 6.288 straipsnio 3 dalyje yra nustatytas periodinėmis išmokomis priteisto išlaikymo ir žalos atlyginimo indeksavimas. Indeksavimas taip pat taikomas ir sutarčių teisėje, jeigu šalys laisva valia dėl to susitaria (CK 1.5, 6.156 straipsniai). Galiausiai, CPK 82 straipsnis numato ne tik žyminio mokesčio indeksavimą, bet sprendimų vykdymo išlaidų ir teismo baudų indeksavimą

68 „Iorga prieš Rumunija“, *supra note*, 7: 45–46 p.

69 „Kauno apygardos teismo 2021 m. spalio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-1769-343/2021“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2033605>.

70 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-2557-562/2021“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2036559>.

71 „Vilniaus apygardos teismo 2021 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-2849-653/2021“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2034808>.

ir nėra piktnaudžiavimo požymių, neturėtų būti pagrindas taikyti ieškinio trūkumų šalinimo institutą⁷². Tačiau šią poziciją reikėtų patikslinti nurodant, kokia suma laikytina „ne-reikšminga“ ir kurios nesumokėjimas nesudarytų pagrindo taikyti procesinio dokumento trūkumų šalinimo institutą. Autorių vertinimu, nereikšmingos sumos nustatymui pagal analogiją galima taikyti Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos finansų ministro 2011 m. lapkričio 7 d. įsakymu Nr. 1R-261/1K-355 „Dėl minimalios valstybei priteistinos bylinėjimosi išlaidų sumos nustatymo“ įtvirtintą minimalią valstybei priteistiną bylinėjimosi išlaidų, kuri nuo 2024 m. sausio 1 d. yra 8 Eur⁷³.

Taigi, akivaizdu, kad indeksavimo procedūra taip pat turi ryšį su teise kreiptis į teismą. Nustačius pernelyg kompleksinę indeksavimo procedūrą, kyla grėsmė, kad žyminio mokesčio indeksavimas gali neproporcingai riboti asmens teisę į kreiptis į teismą, teismas gali taikyti procesinių dokumentų trūkumų šalinimo institutą, o taip ne tik eikvojamos tiek ginčo šalių, tiek teismo laiko ir pinigų sąnaudos, bet taip pat atsiribojama nuo pagrindinės teisingumo vykdymo funkcijos. Todėl būtina įvertinti CPK 82 straipsnyje įtvirtintą žyminio mokesčio indeksavimo procedūrą siekiant nustatyti, ar ši procedūra yra pakankamai aiški ir ar nepagrįstai neapsunkina asmens teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo.

Pirma, indeksavimui būtina tiksliai nustatyti teikiamo procesinio dokumento rūšį ir prieš tai tinkamai identifikuoti žyminio mokesčio mokėjimo pagrindą (CPK 80 straipsnis), nustatyti, kada įsigaliojo atitinkamas žyminio mokesčio dydis. Pagal CPK 82 straipsnio 3 dalį, „taikytinas indeksas apskaičiuojamas laikotarpiui nuo įstatymo, kuriame nustatytas žyminis mokeskis ir teismo baudos, įsigaliojimo mėnesio iki kiekvieno ketvirčio pradžios“.

Antra, būtina tinkamai nustatyti metų kalendorinį ketvirtį, kai kilo pareiga mokėti žyminį mokesį. Pareiga mokėti žyminį mokesį kyla tuo metu, kai asmuo paduoda procesinį dokumentą, kuriam pareikšti reikalavimai apmokestinami žyminiu mokesčiu. Pavyzdžiui, asmuo, nesutinkantis su pirmosios instancijos teismo sprendimu ir norėdamas pateikti apeliacinį skundą, žyminio mokesčio indeksavimui turi nustatyti esamą kalendorinių metų ketvirtį. Pareiga mokėti žyminį mokesį turi būti įgyvendinta procesinių veiksmų, šiuo atveju – apeliacinio skundo padavimo metu, o ne bylo nagrinėjimo metu.

Trečia, nustačius metų ketvirtį, asmuo, turintis pareigą indeksuoti žyminį mokesį, privalo tinkamai pritaikyti Statistikos departamento skelbiamą informaciją apie VKI⁷⁴. Pagal Statistikos departamento pateiktą informaciją, šiuo metu aktualūs 2017 m. liepos mėn., 2018 m. sausio mėn. ir 2019 m. birželio mėn. lentelėse nurodyti VKI. Taigi, tinklapyje konkreiti palyginimo lentelė (2017 liepos mėn., 2018 sausio mėn. ar 2019 birželio mėn.

72 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 2 d. „Ieškinio trūkumų šalinimą reglamentuojančių teisės normų taikymo teismų praktikoje apžvalga“, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.lat.lt/lat-praktika/teismu-praktikos-apzvalgos/civiliniu-bylu-apzvalgos/67>.

73 „Kolegialių institucijų 2011 m. lapkričio 7 d. įsakymas Nr. 1R-261/1K-355 „Dėl minimalios valstybei priteistinos bylinėjimosi išlaidų sumos nustatymo“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/ta/150586>.

74 „Vartotojų kainų indeksai (VKI) žyminiam mokesčiui ir teismo baudoms indeksuoti“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://tinyurl.com/243z37xn>.

lentelės) yra parenkama atsižvelgiant į tai, kuriuo laikotarpiu įsigaliojo CPK 80 straipsnyje nurodytas žyminio mokesčio dydis. Šio tyrimo atlikimo metu 2017 m. liepos mėn. lentelė ir joje nurodyta VKI yra naudojami byloje, kuriose mokamas žyminis mokestis, nustatytas 2017 m. gegužės 2 d. įstatymu Nr. XIII-329⁷⁵ ir 2016 m. lapkričio 8 d. įstatymu Nr. XII-2751⁷⁶. 2018 m. sausio mėn. lentelė ir joje nurodytas VKI bus naudojami byloje, kuriose mokamas žyminis mokestis, nustatytas 2017 m. birželio 15 d. įstatymu Nr. XIII-441⁷⁷. 2019 m. birželio mėn. lentelė ir joje nurodytas VKI bus naudojami byloje, kuriose mokamas žyminis mokestis, nustatytas 2019 m. birželio 13 d. įstatymu Nr. XIII-2216⁷⁸.

Ketvirta, nustačius tinkamą metų ketvirtį ir parinkus aktualų VKI, reikia atlikti matematinį skaičiavimą.

Penkta, tam tikrais atvejais reikia taikyti žyminio mokesčio lengvatas, pavyzdžiui, 25 proc. lengvata teikiant procesinius dokumentus elektroninių ryšių priemonėmis ir išreiškus pageidavimą procesinius dokumentus gauti tik šiomis priemonėmis (CPK 80 straipsnio 7 dalis). Ši lengvata turi būti taikoma paskutinėje vietoje, nes normos dispozicija nurodo, kad lengvata taikoma „mokėtinam“, t. y. jau suindeksuotam, žyminiam mokesčiui. Žyminio mokesčio indeksavimo eigą galima būtų trumpai apibendrinti pateikiamoje lentelėje (1 lentelę).

1 lentelė. Žyminio mokesčio indeksavimo veiksmų seka. Šaltinis: sudaryta autorių.

Veiksmų seka	Trumpas komentaras
1. Nustatomas konkretus CPK 80 straipsnio 1 dalyje numatytas žyminio mokesčio mokėjimo pagrindas ir patikrinama, kuriuo įstatymo pakeitimu buvo numatyta žyminio mokesčio suma.	Šiuo metu aktualūs įstatymai: a) 2017 m. gegužės 2 d. įstatymas Nr. XIII-329 ir 2016 m. lapkričio 8 d. įstatymas Nr. XII-2751 (įsigaliojo 2017 m. liepos 1 d.); b) 2017 m. birželio 15 d. įstatymas Nr. XIII-441 (įsigaliojo 2018 m. sausio mėn.); c) 2019 m. birželio 13 d. įstatymas Nr. XIII-2216 (įsigaliojo 2019 m. birželio mėn.).
2. Nustatomas kalendorinis ketvirtis, kurio metu yra atliekamas veiksmas, t. y. teikiamas procesinis dokumentas.	Atsižvelgdami į procesinio dokumento pateikimo datą, nusistatome konkretų metų ketvirtį. Tai, be kita ko, aktualu, nes paskelbtas VKI taikomas nuo atitinkamo ketvirčio antro mėnesio 1 dienos (CPK 82 straipsnio 4 dalis).

75 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 1, 80, 423-2, 423-3 ir 423-7 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2017-05-04, Nr. 7552.

76 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymas“, TAR, 2016-11-17, Nr. 26956.

77 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 1, 80 straipsnių ir XXI-1 skyriaus pakeitimo įstatymas“, TAR, 2017-06-27, Nr. 10802.

78 „Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 80 straipsnio pakeitimo įstatymas“, TAR, 2019-06-19, Nr. 9858.

3. Statistikos departamento tinklapiu lentelėje „Vartotojų kainų indeksai (VKI) žyminiam mokesčiui ir teismo baudoms indeksuoti“ nustatome konkretų VKI.	Reikės atsižvelgti į konkrečią datą, kada įsigaliojo taikytinas žyminis mokestis (pirmasis veiksmų eigos žingsnis), ir konkretų ketvirtį, kuris taikytinas (antrasis veiksmų eigos žingsnis). Pavyzdžiui, už prašymus dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo mokamas 50 Eur žyminis mokestis. Ši žyminio mokesčio suma įsigaliojo 2017 m. liepos mėn. Tuo atveju, jeigu prašymas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pateiktas 2024 m. kovo 1 d., taikytinas VKI yra 144,9. Tačiau jei nustatytas VKI yra mažesnis negu 110, indeksacija netaikoma (CPK 82 straipsnio 1 dalis).
4. Atliekami matematiniai skaičiavimai ir nustatomas mokėtinas žyminis mokestis	Pavyzdžiui: $50 \text{ Eur} \times 144,9/100 = 72,45$. Gauta suma suapvalinama iki sveikųjų skaičių (MAĮ 66 straipsnio 4 dalis). Mokėtinas žyminis mokestis yra 72 Eur.
5. Taikomos kitos žyminio mokesčio mokėjimo lengvatos	Pavyzdžiui, taikoma 25 proc. lengvata mokėtinam žyminiam mokesčiui (CPK 80 straipsnio 7, 8 dalys).
6. Sumokamas žyminis mokestis	

Apibendrinant žyminio mokesčio indeksavimą galima padaryti išvadą, kad šiuo metu nustatyta procedūra yra pakankamai komplikauta ir sudėtinga, todėl egzistuoja nemaža tikimybė, kad mokesčio mokėtojas gali suklysti mokėdamas žyminį mokestį. Pavyzdžiui, keltinas klausimas, kaip indeksuoti CPK 80 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatytą minimalų 20 Eur žyminį mokestį, kuris numatytas 2014 m. spalio 16 d. įstatymu Nr. XII-1241 (įsigaliojo nuo 2015 m. sausio 1 d.). Statistikos departamento duomenimis, minėtas žyminis mokestis paskutinį kartą palygintas 2018 metais, todėl šiuo metu nėra pateikiamas aktualus žyminis mokestis, nors minėta suma pagal kasacinio teismo praktiką turi būti indeksuojama⁷⁹. Taigi, žyminio mokesčio indeksavimo procedūrose susiduriama ne tik su neišskumais, bet taip pat kyla klausimas, ar nėra įsivėlusių klaidų, nes įstatymų leidėjas numato pareigą indeksuoti šią sumą, tačiau nėra įtvirtinto konkretauro indekso.

Nors pagal bendrąjį principą mokesčių mokėtojui tenka pareiga pačiam apskaičiuoti mokesčius (MAĮ 66 straipsnio 1 dalis), tačiau svarstyti, ar, viena vertus, atsižvelgiant į žyminio mokesčio svarbą, susijusią su teise kreiptis į teismą, nereikėtų indeksuotų žyminių mokesčių skelbti centralizuotai arba pateikti aiškesnę indeksavimo tvarką. Kita vertus, žyminio mokesčio indeksavimas savaime nėra neproporcingas teisės kreiptis į teismą

79 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. balandžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-155/2011“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.infoplex.lt/tp/199126>.

ribojimas. Tačiau tokia padėtis, kai tiek ginčo šalis, tiek teismas turi dėti sudėtingas pastangas, kad tinkamai apskaičiuotų žyminio mokesčio dydį, yra perteklinis ir nėra susijęs su pagrindiniu ginčo procesu, t. y. teisingumo vykdymu. Manytina, kad žyminio mokesčio indeksavimas yra techninio pobūdžio darbas, kuris galėtų būti įgyvendinamas efektyviau centralizuotu mastu vieno subjekto ir aiškiai nurodant mokėtiną sumą⁸⁰. Tai yra baigtinio pobūdžio sąrašas, kurį sudaro 2017 liepos mėn., 2018 sausio mėn. ir 2019 birželio mėn. įsigalioję CPK pakeitimai. Tokia sistema būtų aiškesnė eiliniam asmeniui, siekiančiam kreiptis į teismą, ir suteiktų galimybę teismui orientuotis į konstitucinę teisingumo vykdymo funkciją, o ne į mokesčių administravimą.

Išvados

1. Žyminis mokestis yra viena bylinėjimosi išlaidų rūšių, kuri yra glaudžiai susijusi su teise kreiptis į teismą. Pagrindinės žyminio mokesčio funkcijos: mokestinė (kompensuoja ir padengia teismo darbą ir papildo valstybės biudžetą), apsauginė arba prevencinė (apsaugo sąžiningus bylos dalyvius nuo nepagrįstai reikiamų reikalavimų teisme) ir sutaikinimo (siekiama, kad šalys ginčą išspręstų taikiai arba iki ieškinio padavimo).
2. Siekdamas užtikrinti tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, įstatymų leidėjas yra numatęs įvairias žyminio mokesčio lengvatas: žyminio mokesčio mokėjimo atidėjimą, įstatyminių atleidimų nuo žyminio mokesčio ir atleidimą nuo žyminio mokesčio mokėjimo asmens prašymu. Turi būti išlaikoma tinkama pusiausvyrą tarp žyminio mokesčio lengvatų ir procesinio lygiateisiškumo. Teismams išplečiant įstatyminius žyminio mokesčio atleidimo pagrindus, kurie nėra susiję su ginčo šalies faktiniu mokumu konkrečioje situacijoje, susiklosto situacijos, kai išimtinės taisyklės paneigia bendrųjų teisės normų efektyvumą (šiuo atveju – pareigos mokėti žyminį mokestį). Manytina, kad teismai turi lanksčiau taikyti žyminio mokesčio lengvatas, kurios susijusios su teismo diskrecijos taikymu (CPK 83 straipsnio 3 dalis, CPK 84 straipsnis) siekdami užtikrinti tinkamą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą.
3. Žyminio mokesčio indeksavimui, kaip žyminio mokesčio apskaičiavimo sudedamajai daliai, yra taikomas teisės kreiptis į teismą ribojimų proporcingumo testas. Šiuo metu įstatyme įtvirtinta žyminio mokesčio indeksavimo procedūra savaime

80 Pavyzdžiui, centralizuota valstybinė įstaiga, atsakinga už mokesčių administravimą, kiekvieno ketvirčio pradžioje galėtų paskelbti konkrečią (indeksuotą) žyminio mokesčio sumą, kuri būtų mokama už konkretų procesinį dokumentą. Tokia praktika taikoma, pavyzdžiui, Australijos teismuose (žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.courts.qld.gov.au/about/fees/fees-in-the-courts/district-court-fees>), Šiaurės Airijos teismuose (žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.justice-ni.gov.uk/publications/court-fees-1-november-2023>), Anglijos teismuose (žiūrėta 2024 m. gegužės 7 d., <https://www.gov.uk/government/publications/fees-in-the-civil-and-family-courts-main-fees-ex50/civil-court-fees-ex50#general-fees-for-civil-proceedings>).

neriboja asmens teisės kreiptis į teismą, nes net ir nežymaus žyminio mokesčio sumokėjimas nelemia to, kad asmens teisės kreiptis į teismą bus pažeista. Tačiau siekiant suteikti aiškesnes teisės kreiptis į teismą garantijas asmenims, norintiems kreiptis į teismą, taip pat leisti teismui susikonsultuoti su teisingumo vykdymo funkcija, manytina, kad žyminio mokesčio indeksavimą turėtų atlikti centralizuota valstybinė įstaiga, atsakinga už mokesčių administravimą, paskelbdama jau indeksuotus žyminius mokesčius.

THE IMPACT OF STAMP DUTY EXEMPTIONS AND INDEXATION ON THE RIGHT OF ACCESS TO A COURT

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Mykolas Kirkutis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyses the main issues related to the impact of stamp duty (court fees) exemptions and stamp duty (court fees) indexation on the right of access to a court. Although stamp duty is a form of legal fees, the distinctive feature of stamp duty is that it might restrict a person's right to access a court. The article analyses the relationship between stamp duty and the right of access to a court, and examines the case law of Lithuanian courts and the European Court of Human Rights on the implementation of stamp duty exemptions and the right of access to a court. The study assesses stamp duty exemptions and stamp duty deferrals, which are designed to ensure the proper exercise of the right of access to a court. Finally, the authors analyze the compatibility of stamp duty indexation with the requirements of right to access a court. The article provides insights into the practical problems of calculating stamp duty in Lithuania and draws attention to the complexity of these procedures. The study concludes closing arguments and proposals that suggest that the burden of calculating stamp duty should fall on the State.*

Keywords: *stamp duty; court fees; right of access to a court; access to court; access to justice; exemption from stamp duty; deferral of stamp duty; stamp duty indexation.*

Artur Doržinkevič, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas, lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, civilinė teisė.

Mykolas Kirkutis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas, lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, nemokumo teisė, vykdymo procesas

Artur Doržinkevič, PhD candidate and lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure, civil law.

Mykolas Kirkutis, PhD candidate and lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: arbitration, civil procedure, corporate insolvency law, enforcement proceedings.

MEDICININIŲ GAIRIŲ PRIVALOMUMAS MEDICINOS PRAKTIKOJE

Solveiga Pakalkienė

VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Žalgirio klinika
Elektroninis paštas: Solveiga.pakalkiene@zalgirioklinika.lt

Pateikta 2024 m. vasario 26 d., parengta spaudai 2024 m. balandžio 18 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-09

Santrauka. Medicininėse gairėse siekiama pateikti į vieną dokumentą surinktą naujausią informaciją, kuri padėtų gydytojams priimti geriausius medicininius sprendimus savo pacientams. Sistemingai kuriamos, įrodymais pagrįstos medicininės gairės daugelyje šalių naudojamos kaip kokybės strategija. Medicininės gairės gali sumažinti nepagrįstus medicinos praktikos skirtumus, pagerinti mokslinių tyrimų pritaikymą praktikoje ir pagerinti sveikatos priežiūros kokybę ir saugą. Tačiau gydytojas turi profesinę autonomiją, todėl medicininių gairių privalomumo gydytojui pobūdis išlieka neaiškus.

Šiame straipsnyje siekiama įvertinti, ar Lietuvos teisinis reguliavimas įtvirtina gydytojo pareigą visais atvejais vadovautis medicininėmis gairėmis, teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas konkrečiam pacientui, aptariami medicininių gairių tikslai, pranašumai ir trūkumai, analizuojamos gydytojo pareigos ir Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 20 str. įtvirtintas teisinis reguliavimas.

Reikšminiai žodžiai: medicininių gairių teisinis statusas; gydytojo autonomija; gydytojo pareiga teikti sveikatos priežiūros paslaugas pagal šiuolaikinį medicinos mokslo lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį.

Įvadas

Pagal šiuolaikinį teisinį reglamentavimą pacientų ir gydytojų santykiai grindžiami pacientų autonomija ir gydytojo bei paciento bendradarbiavimu. Nepaisant paciento autonomijos, gydytojas taip pat turi profesinę autonomiją. Gydytojų profesinę autonomiją galima apibrėžti kaip tam tikrą profesinę laisvę priimant sprendimus. Šiuo metu tarptautiniu lygmeniu pripažįstamas teisinis personalistinės žmogaus sampratos principas reiškia, kad paciento valia yra galutinė medicininės veiklos riba, tačiau gydytojas privalomai yra savarankiškas griežtai techninėje-mokslinėje pacientų priežiūros ir valdymo srityje¹.

Medicininės gairės yra sistemingai parengtas nurodymas, padedantis gydytojams ir pacientams priimti sprendimus dėl diagnozės, valdymo ir gydymo konkrečiose sveikatos priežiūros srityse². Medicininės gairės šiuolaikinėje medicinoje įvardijamos ir kitais terminais: „medicinos standartai“, „metodiniai nurodymai“, „algoritmai“, „protokolai“, „aprašai“ ir pan.

Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme³ yra įtvirtintos trys sąvokos, kurios atitinka medicininių gairių sampratą:

- 1) „diagnostikos ir gydymo metodika – universitetų, mokslo tiriamųjų įstaigų, gydytojų profesinių draugijų parengtas, medicinos mokslo ir praktikos įrodymais pagrįstas dokumentas, kuriuo nustatomi bendrieji sveikatos sutrikimų ir ligų diagnozavimo ir gydymo principai“⁴;
- 2) „diagnostikos ir gydymo protokolai – sveikatos priežiūros įstaigos vadovo patvirtintas dokumentas, kuriuo nuosekliai nustatoma diagnostikos ir gydymo eiga“⁵;
- 3) „diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašas – sveikatos apsaugos ministro įsakymu patvirtintas dokumentas, kuriuo nustatoma diagnostikos ir gydymo, kompensuojamo iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto, tvarka“⁶.

Medicininių gairių privalomumo gydytojui pobūdis išlieka neaiškus. Šio straipsnio tikslas – įvertinti, ar Lietuvos teisinis reguliavimas įtvirtina gydytojo pareigą visais atvejais vadovautis medicininėmis gairėmis, teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas konkrečiam pacientui.

Straipsnyje nagrinėjamas klausimas yra aktualus sprendžiant paciento sveikatai

1 Matteo Bolcato ir kt., „Physician Autonomy and Patient Rights: Lessons from an Enforced Blood Transfusion and the Role of Patient Blood Management“, *Vox Sanguinis* 116, 10 (2021): 1023–1030, <https://doi.org/10.1111/vox.13106>.

2 Viviane C. Pereira ir kt., „Strategies for the implementation of clinical practice guidelines in public health: an overview of systematic reviews“, *Health Research Policy and Systems* 20 (2022): 13, <https://doi.org/10.1186/s12961-022-00815-4>.

3 „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-10-23, Nr. 102-2317.

4 *Ibid.*, 2 str. 4 d.

5 *Ibid.*, 2 str. 5 d.

6 *Ibid.*, 2 str. 6 d.

padarytos žalos atlyginimo klausimą pagal vieną iš žalos neišvengiamumo kriterijų, kuris suponuoja, kad žala turi būti atlyginama, jei jos, atsižvelgiant į asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo metu buvusį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį, buvo galima išvengti, t. y. ar faktas, kad gydytojas konkretaus paciento gydymo atveju nesilaikė medicininių gairių, savaime reiškia, kad asmens sveikatos priežiūros paslaugos buvo teiktos ne pagal tuo metu buvusį medicinos lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį. Straipsnyje nagrinėjamas klausimas taip pat yra aktualus siekiant įvertinti, ar Lietuvoje medicininės gairės galėtų būti gydytojams privaloma priemonė, siekiant priežiūros kokybės padidinimo, rizikos sumažinimo ir geriausios sąnaudų ir efektyvumo pusiausvyros pasiekimo.

Medicininų gairių teisinio statuso klausimą Lietuvoje aptarinėjo V. Justickis ir T. Saladis, kurie padarė išvadą, kad medicininės gairės „(medicinos standartai) – tai norminiai dokumentai, kurie teisiškai reglamentuoja gydytojo veiksmus, gydant tam tikrą atskirą susirgimą ar jų grupę, ir yra viešojo administracinio teisinio reguliavimo aktai, kurie užtikrina sveikatos apsaugos paslaugų teikimo teisinį režimą“⁷. Minėti autoriai kartu su I. Aleksūniene, A. Šiliu ir V. Maneikiene konstatavo, kad medicininės gairės „(medicinos standartai) užima pamatinę vietą tarp visų norminių aktų, reglamentuojančių gydytojo ir visos sveikatos apsaugos sistemos veiklą, siekiant užtikrinti aukštą sveikatos apsaugos paslaugų kokybę. Svarbi kliūtis vykdyti šią jų reglamentuojamą funkciją (praktiškai pritaikant šias nuorodas) yra jų privalomumą išreiškiančių sąvokų neapibrėžtumas ir daugiaprasmiškumas“⁸, tačiau plačiau Lietuvos teisinis reglamentavimas, kuriuo remdamiesi autoriai pripažįsta medicininių gairių privalomumą, nenagrinėjamas, o gilinamasi į medicininių gairių (standartų) turinio ir kokybės problemas.

R. Virbalis ir E. Gefenas, nagrinėdami gydytojų profesinės autonomijos etines problemas Lietuvoje, nurodė, kad, viena vertus, „daugumą sveikatos priežiūros paslaugų standartų sveikatos priežiūros įstaigos nustato pačios, o gydytojai turi nemažą įtaką šiam procesui. Kita vertus, dalis standartų nustatoma gydytojų specialybinių draugijų ir kitų organizacijų susitarimu. Jeigu nėra nustatytų standartų, kas nėra retas atvejis Lietuvoje, gydytojai turi pakankamą profesinės veiklos laisvę“⁹, tačiau teisinio reglamentavimo dėl medicinos gairių statuso Lietuvos teisėje taip pat nenagrinėjo.

Medicininų gairių teisinio statuso klausimas yra gana dažnai nagrinėjamas užsienio autorių darbuose, ypač aptariant rūpestingo sveikatos paslaugų teikimo standartą, tačiau atsakymas į klausimą dėl medicininių gairių privalomumo priklauso nuo kiekvienos

7 Viktoras Justickis ir Tomas Saladis, „Medicinos standartai administracinės teisės sistemoje“, *Socialinių mokslų studijos* 4(3) (2012): 1063–1083, <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/6627a38a-092b-44dd-bfd5-03bdfb7483a/content>.

8 Viktoras Justickis ir kt., „Profesinių diagnostinių ir gydymo standartų privalomumo gydytojui problema (Kaip griežtai privalomi gydytojui profesiniai diagnostikos ir gydymo standartai)“, *Sveikatos politika ir valdymas* 1, 6 (2014): 157–176, <https://vb.mruni.eu/object/elaba:144325151>.

9 Rytis Virbalis ir Eugenijus Gefenas, „Gydytojų profesinės autonomijos etinės problemos: Lietuvos atvejis“, *Vissuomenės sveikata* 2, 57 (2012): 16–23.

valstybės teisinio reglamentavimo ir teismų praktikos, todėl atsižvelgiant į skirtingą valstybių nacionalinį teisinį reglamentavimą yra poreikis išanalizuoti medicininių gairių teisinį statusą Lietuvos teisėje.

Gydytojo (medicinos gydytojo, gydytojo rezidento, šeimos gydytojo ir gydytojo specialisto) vertimosi medicinos praktika Lietuvos Respublikoje sąlygų reglamentavimui skirtas Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas¹⁰, o odontologo (gydytojo odontologo ir gydytojo odontologo specialisto) vertimosi odontologijos praktika Lietuvos Respublikoje sąlygų reglamentavimui skirtas Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas¹¹, todėl šiame straipsnyje be kitų teisės aktų analizuojami šie du įstatymai, o tiek gydytojas, tiek odontologas vadinami bendru terminu „gydytojas“.

Straipsnyje taikyti sisteminės analizės ir apibendrinamasis metodai. Taikant sisteminės analizės metodą įvertintas Lietuvos teisinis reguliavimas, susijęs su gydytojo pareiga teikti paslaugas pagal šiuolaikinį medicinos mokslo lygį ir gerą patirtį, atsižvelgiant į medicinos gairių tikslus, trūkumus ir pranašumus, taip pat gydytojo autonomijos principą. Apibendrinamasis metodas taikytas darant apibendrinamąsias išvadas.

1. Medicinių gairių tikslai, trūkumai ir pranašumai

Medicininėse gairėse siekiama pateikti į vieną dokumentą surinktą naujausią informaciją, kuri padėtų gydytojams priimti geriausius medicinos sprendimus savo pacientams¹². Sistemingai kuriamos, įrodymais pagrįstos medicininės gairės daugelyje šalių naudojamos kaip kokybės strategija. Medicininės gairės gali sumažinti nepagrįstus medicinos praktikos skirtumus, pagerinti mokslinių tyrimų pritaikymą praktikoje¹³. Medicinių gairių svarba didėja dėl jų potencialiai teigiamo poveikio sveikatos paslaugų kokybei, išteklių naudojimo efektyvumui, gebėjimo tiksliai apibrėžti paslaugų teikėjų ir institucijų teises pareigas ir atsakomybę¹⁴.

Tačiau klinikinė praktika dažnai skiriasi nuo medicininių gairių¹⁵. Nors vis dar trūksta išsamių tyrimų šia tema, yra pranešama, kad bendras medicininių gairių laikymasis yra

-
- 10 „Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-10-23, Nr. 102-2313.
 - 11 „Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-19, Nr. 35-855.
 - 12 Julian H Barth ir kt., „Why are clinical practice guidelines not followed?“, *Clinical Chemistry and Laboratory Medicine (CCLM)* 54, 7 (2016): 1133–1139, <https://doi.org/10.1515/cclm-2015-0871>.
 - 13 Dimitra Panteli ir kt., „Improving healthcare quality in Europe: Characteristics, effectiveness and implementation of different strategies“, *European Observatory on Health Systems and Policies* 53, 9 (2019): 233-263, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK549283/>.
 - 14 Roberto Gatta ir kt., „Clinical Guidelines: A Crossroad of Many Research Areas. Challenges and Opportunities in Process Mining for Healthcare“, *Business Process Management Workshops* 362 (2019): 545–556, https://doi.org/10.1007/978-3-030-37453-2_44.
 - 15 David Metcalfe, Carole Pitkeathley ir Jonathan Herring, „Advice, not orders? The evolving legal status of clinical guidelines“, *Journal of Medical Ethics* 47 (2021): e78, <https://jme.bmj.com/content/47/12/e78>.

gana žemas. Tyrimai parodė, kad medicininių gairių laikymasis klinikinėje praktikoje sumažėja praėjus daugiau nei vieneriems metams po jų išleidimo maždaug pusėje atvejų¹⁶. Galimos žemo gairių naudojimo priežastys yra logistikos kliūtys, vietinė politika, skirtingos mokslinio tyrimo duomenų interpretacijos ir kelių priimtinių vienos problemos sprendimų prieinamumas, nepakankamas gebėjimas neatsilikti nuo visų gairių, gairių traktavimas tik rekomendacijomis, t. y. „patarimais, o ne nurodymais“¹⁷, didelis medicininių gairių kiekis ir neaiškumas, kurių reikėtų laikytis, susirūpinimas dėl gairėse išdėstytų rekomendacijų kokybės, t. y. ar jos pagrįstos sisteminė įrodymų analize ir ar gairėms neturėjo įtakos kiti interesai¹⁸.

Dar vienas gydytojų nurodomas susirūpinimas dėl medicininių gairių taikymo yra susijęs su jų profesine autonomija. Vyriausybės parengtos gairės, skirtos kontroliuoti sveikatos priežiūros išlaidas, gali būti laikomos atsakinga viešąja politika, tačiau tiek medikų bendruomenė, tiek pacientai turi pagrindo jas traktuoti kaip invaziją į asmens autonomiją¹⁹. Vienas iš moksliniais tyrimais pagrįstos medicinos praktikos kertinių principų yra reikalavimas, kad mokslinis pagrįstumas būtų svarbus konkrečiam pacientui. Didžioji dalis medicininėse gairėse pateiktų nurodymų dėl to, kaip gydytojas turėtų elgtis tam tikrose diagnostinėse ir terapinėse situacijose, nors ir yra išsamūs bei pagrįsti, tačiau nėra tiesiogiai susiję su individualaus paciento asmens sveikatos priežiūra²⁰. Dar IV amžiuje prieš Kristų Platonas teigė, kad medicininėse gairėse numatomos vienodos sąlygos visiems pacientams, todėl jos netarnauja konkrečiam pacientui²¹. Medicininėse gairėse paprastai pabrėžiamas moksliniais tyrimais patvirtintas veiksmingumas, tačiau gydytojai turi atsižvelgti ir į kitus veiksnius, pvz., pacientų valią, paslaugų išlaidas, konkuruojančius sveikatos prioritetus ir naudą²². Nelanksčios medicininės gairės su griežtomis taisyklėmis apie tai, kas tinkama, yra populiarios tarp vadovų, kokybės auditorių ir teisininkų, tačiau gydytojai, susidūrę su įvairiomis klinikinėmis problemomis, smerkiamai vadina jas „kulinarinių knygų medicina“²³. Poreikį atsižvelgti į konkretaus paciento individualią situaciją teikiant asmens sveikatos

16 Athanasios Panagiotou, „Professional Standards, Clinical Guidelines and Medical Liability: A Chance for Significant Improvement in Determining the Standard of Care?“, *European Journal of Health Law* 25, 2 (2018): 157–176, <https://www.jstor.org/stable/48712294>.

17 Metcalfe, Pitkeathley ir Herring, *supra note*, 15.

18 Fiona McDonald, „The legal system and the legitimacy of clinical guidelines“, *Journal of Law and Medicine* 24(4) (2017): 821–836, <https://eprints.qut.edu.au/109425/>.

19 Panagiotou, *op. cit.*

20 Rodney Jackson ir Gene Feder, „Guidelines for clinical guidelines. A simple, pragmatic strategy for guideline development“, *BMJ* 317 (1998): 427–428, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1113710/pdf/427.pdf>.

21 Ishaan Ashwini Tewarie ir kt., „The ethical and legal status of neurosurgical guidelines: The neurosurgeon's golden fleece or Achilles' heel?“, *Neurosurg Focus* 49, 5 (2020): E14, <https://doi.org/10.3171/2020.8.focus20597>.

22 Alfred O Berg, David Atkins ir William Tierney, „Clinical practice guidelines in practice and education“, *Journal of General Internal Medicine* 12, Suppl. 2 (1997): S25–S33, <https://doi.org/10.1046%2Fj.1525-1497.12.s2.4.x>.

23 Panagiotou, *op. cit.*

priežiūros paslaugas yra pažymėjęs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kuris savo praktikoje nurodė, kad sprendžiant, ar gydytojo veiksmas buvo teisėtas ar neteisėtas, „reikia vertinti kiekvieną konkretų, individualų atvejį, nes tas pats veiksmas arba pasiektas rezultatas vienu atveju gali būti vertinamas kaip teisėtas ir padedantis išgelbėti paciento gyvybę, o kitu atveju toks pats veiksmas arba rezultatas gali būti įvertintas kaip prieštaraujantis teisei ir kenkiantis pacientui, sukeliantis jam žalą“²⁴.

Užsienio mokslinėje literatūroje nurodoma, kad, atsižvelgiant į tai, kad medicininėse gairėse pateikiama naujausia medicinos mokslo informacija, yra pagrįsta tikėtis, kad medicininį gairių bus laikomasi ir kad to nedarymas be pateisinamos priežasties gali turėti neigiamų pasekmių, atsitiktinis medicininį gairių nepaisymas šiuolaikinėje įrodymais pagrįstos klinikinės praktikos aplinkoje yra neprotingas. Tačiau teismai iki šiol nenuėjo taip toli, kad teigtų, kad medicininį gairių nesilaikymas yra aiškiai lemiamas rūpestingumo pareigos, teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, pažeidimo teisinis standartas²⁵.

Paminėtina, kad bendrosios teisės tradicijos šalyse medicininį gairių teisinė reikšmė padidėjo priėmus sprendimą *Bolitho*²⁶ byloje. Anglijos teismui 1957 m. *Bolam*²⁷ byloje suformavus precedentą, gydytojas galėjo laisvai nesilaikyti medicininį gairių situacijose, kuriose atsirasdavo ekspertų liudininkų, galinčių pareikšti, kad šis nesilaikymas buvo priimtinas sprendimas. Teismai nenorėjo teikti pirmenybės rašytinėms medicininėms gairėms prieš ekspertų nuomones. *Bolitho* byloje Lordų rūmai konstatavo, kad minimalus sveikatos priežiūros standartas yra teisės klausimas, kurį nustato teismas, o ne kiti gydytojai. Šis žingsnis link objektyvaus testo, skirto nustatyti minimalų sveikatos priežiūros standartą, padidino medicininį gairių reikšmę. Nuo tada bendrosios teisės tradicijos teismai vis dažniau vadovaujasi nacionalinėmis medicininėmis gairėmis nustatydami teisinį sveikatos priežiūros standartą, tačiau teismai gairių nelinkę priimti kaip neginčytinų įrodymų, gairės teismo proceso metu yra vertinamos taip pat kaip ir ekspertų liudytojų parodymai²⁸.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2022 m. spalio 5 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-216-823/2022 nurodė, kad „sveikatos priežiūros srityje tikslių kriterijų, reikalavimų arba, kitaip tariant, veiksmų standarto, kuriuo gydytojas turėtų vadovautis kiekvienoje konkrečioje situacijoje, teisės aktai paprastai nenustato ir negali nustatyti, o reikalauja suteikti tinkamo rūpestingumo laipsnio paslaugas, atitinkančias gydytojo profesijos reikalavimus. Teisės aktai negali tiksliai sureguliuoti visų gydytojo veiksmų pirmiausia dėl to, kad situacijų, kuriomis gydytojas veikia, konkrečių pacientų ypatumai, galima ligos perspektyva ir

24 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-266-469/2020“.

25 Ash Samanta, Jo Samanta ir Joanne Beswick, „Responsible Practice or Restricted Practice? An Empirical Study of the Use of Clinical Guidelines in Medical Negligence Litigation“, *Medical Law Review* 29, 2 (2021): 205–232, <https://doi.org/10.1093/medlaw/fwab004>.

26 „*Bolitho v. City and Hackney Health Authority*, 13 Nov 1997 [1997] 3 WLR 1151, HL(E)“, https://www.iclr.co.uk/document/1991000441/casereport_3847/html.

27 „*Bolam v. Friern Hospital Management Committee*, 26 Feb 1957 [1957] 1 WLR 582; [1957] 2 All ER 118, QBD (McNair J)“, <https://www.iclr.co.uk/ic/1951000478>.

28 Metcalfe, Pitkeathley ir Herring, *supra note*, 15.

pan. aplinkybės yra skirtingos, todėl neįmanoma sukurti bendro gydytojo elgesio modelio, tinkamo visais atvejais²⁹. Nors ši Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika suformuota, aiškinant iki 2019-12-31 galiojusią paciento sveikatai padarytos žalos atlyginimo tvarką, manytina, išlieka aktuali, sprendžiant medicininių gairių privalomumo gydytojui konkretaus paciento gydymo atveju klausimą.

Taigi tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje pripažįstama, kad, nepaisant to, kad medicininės gairės turi daug pranašumų, jų pagrindinis trūkumas tas, kad jos negali sukurti bendro gydytojo elgesio modelio, tinkamo visais atvejais.

2. Gydytojo pareiga teikti sveikatos priežiūros paslaugas pagal šiuolaikinį medicinos mokslo lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį

Pagrindinis teisės aktas, Lietuvoje nustatantis pacientų teises, yra Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas³⁰. Teismų praktikoje šis įstatymas taip pat vadinamas pagrindiniu teisės aktu, nustatančiu gydytojo ir paciento tarpusavio santykių principus³¹. H. A. L. Hartas nurodo, kad būtinoji sąlyga subjektinės teisės egzistavimui yra tai, kad „kitas asmuo, vadovaujantis teisinės sistemos normomis ir atsižvelgiant į faktines aplinkybes, turi turėti pareigą atlikti ar susilaikyti nuo tam tikro veiksmo“³². Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas *expressis verbis* nustato, kad pacientas *inter alia* „turi teisę į kokybiškas sveikatos priežiūros paslaugas – priemas, saugias, veiksmingas sveikatos stiprinimo, ligų prevencijos, diagnostikos, ligonių gydymo ir slaugos paslaugas, kurias tinkamam pacientui, tinkamu laiku, tinkamoje vietoje suteikia tinkamas sveikatos priežiūros specialistas ar sveikatos priežiūros specialistų komanda pagal šiuolaikinio medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerą patirtį, atsižvelgdami į paslaugos teikėjo galimybes ir paciento poreikius bei lūkesčius, juos tenkindami ar viršydami“³³. Taigi pagal pateiktą kokybiškų asmens sveikatos priežiūros paslaugų apibrėžimą ir paciento teisę į tokias paslaugas, gydytojas turi pareigą asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikti pagal šiuolaikinio medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį.

Šiuo aspektu taip pat paminėtina, kad Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo³⁴ 24 straipsnio 6 dalyje *inter alia* nustatyta, kad „paciento

29 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-216-823/2022“, LITEKO, žiūrėta 2024 m. vasario 11 d., <https://litekoteismai.lt/viesaspresdimupaiaska/tekstas.aspx?id=64024db4-c7a0-4159-8276-fddcbf56ea82>

30 „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas“, *supra note*, 3.

31 „Lietuvos apeliacinio teismo 2020 m. liepos 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-501-516/2020“, LITEKO, žiūrėta 2024 m. vasario 11 d. <https://litekoteismai.lt/viesaspresdimupaiaska/tekstas.aspx?id=31d6b067-6ab3-411c-a318-f49547975788>.

32 H. L. A. Hart, *Essays in Jurisprudence and Philosophy* (Oxford: Clarendon Press, 1983), 23–25, 35.

33 Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 2 str. 8 d. ir 3 str. 1 d.

34 „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas“, *supra note*, 3.

sveikatai padaryta žala atlyginama, jeigu Komisija nustato, kad, teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas, paciento sveikatai yra padaryta žala, ir kad tai nėra neišvengiama žala; Komisija sprendimą atlyginti žalą priima nevertindama asmens sveikatos priežiūros įstaigos ir ją padariusio sveikatos priežiūros specialisto kaltės“. „Neišvengiama žala yra tokia žala, kuri atitinka bent vieną iš šių kriterijų: 1. tai yra ligos ar sveikatos sutrikimo, kuriuo pacientas sirgo iki žalos atsiradimo, pasekmė ar komplikacija, kurios nebuvo galima išvengti, atsižvelgiant į asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo arba biomedicininio tyrimo, keliančio tik nedidelį nepageidaujamą laikiną poveikį, atlikimo metu buvusį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį; 2. tai yra liga ar sveikatos sutrikimas, atsiradęs dėl paciento individualių savybių; 3. tai yra liga ar sveikatos sutrikimas, atsiradęs dėl vaistinių preparatų, kai jie vartojami laikantis vaistinio preparato charakteristikų santraukoje, diagnostikos ir gydymo aprašuose, diagnostikos ir gydymo metodikoje ir (ar) diagnostikos ir gydymo protokoluose nurodytų sąlygų, farmakologinių savybių“³⁵. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2023-06-15 nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-24-421/2023 suformavo Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo nuostatų, kurios nuo 2020-01-01 nustato paciento sveikatai padarytos žalos atlyginimo tvarką, aiškinimo ir taikymo praktiką, ir konstatavo, kad „pagal galiojantį teisinį reglamentavimą teisei į žalos atlyginimą atsirasti būtinos sąlygos –paciento sveikatai yra padaryta žala ir ši žala nėra neišvengiama“. Nagrinėjamoje byloje buvo aktualus vienas iš nustatytų žalos neišvengiamumo kriterijų, kuris suponuoja, kad žala turi būti atlyginama, jei jos, „atsižvelgiant į asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo metu buvusį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį, buvo galima išvengti. Taigi teisė į žalos atlyginimą, atsižvelgiant į šį žalos neišvengiamumo kriterijų, iš esmės yra siejama ne su sveikatos priežiūros įstaigos neteisėtais veiksmais, atliktais teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, bet su tuo, ar teiktos sveikatos priežiūros paslaugos atitiko jų teikimo metu buvusį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją medicinos praktikos patirtį“³⁶.

Gydytojo ir odontologo profesinės kvalifikacijos įgijimo sąlygas, gydytojo ir odontologo teisės verstis medicinos³⁷ ir odontologijos³⁸ praktika įgijimo, įgyvendinimo ir praradimo sąlygas, gydytojo ir odontologo pagrindines profesines teises, pareigas ir gydytojo

35 Turtinės ir neturtinės žalos, atsiradusios dėl paciento sveikatai padarytos žalos, atlyginimo tvarkos aprašo, patvirtinto Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu 2020 m. sausio 8 d. Nr. 3 „Dėl turtinės ir neturtinės žalos, atsiradusios dėl paciento sveikatai padarytos žalos, atlyginimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (TAR, 2020-01-09, Nr. 272), 9.2.2 p.

36 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-06-15 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-24-421/2023“, LITEKO, žiūrėta 2024 m. vasario 11 d., <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiaska/tekstas.aspx?id=e6733d5e-df18-4f94-85b4-9dc4865f5ee8>.

37 Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymo 2 str. 9 d. medicinos praktika apibrėžiama kaip „gydytojo pagal įgytą profesinę kvalifikaciją ir nustatytą kompetenciją atliekama sveikatos priežiūra, apimanti asmens sveikatos būklės tikrinimą, ligų profilaktiką, diagnozavimą ir ligonių gydymą“.

38 Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymo 2 str. 14 d. odontologijos praktika apibrėžiama kaip „odontologo pagal įgytą profesinę kvalifikaciją ir nustatytą kompetenciją teikiamos asmens sveikatos priežiūros paslaugos, apimančios burnos ligų profilaktiką, diagnostiką ir gydymą“.

atsakomybę nustato Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymas³⁹ ir Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas⁴⁰.

Medicinos praktikos įstatymo 9 straipsnis nustato nebaigtinį gydytojo pareigų sąrašą⁴¹ – gydytojas turi pareigą *inter alia* gerbti pacientų teises, jų nepažeisti, laikytis gydytojo profesinės etikos principų. Odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymo 12 straipsnis nustato nebaigtinį gydytojo odontologo pareigų sąrašą⁴² – odontologas turi pareigą *inter alia* gerbti pacientų teises, jų nepažeisti, laikytis odontologo profesinės etikos principų. Taigi tiek Medicinos praktikos įstatyme, tiek Odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatyme tarp juose įtvirtintų nebaigtinių pagrindinių gydytojo pareigų *expressis verbis* įtvirtinta gydytojo pareiga gerbti paciento teises, *inter alia* paciento teisę į kokybiškas asmens sveikatos priežiūros paslaugas. Vadinasi, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme⁴³ pateiktą kokybiškų as-

39 Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymo 1 str. 2 d.

40 Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymo 1 str. 2 d.

41 Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymo 10 straipsnis nustato, kad gydytojas privalo: „1) per 30 dienų nuo deklaracijos pateikimo licencijas išduodančiai institucijai dienos pateikti licencijai gauti reikalingus dokumentus, jeigu jie nebuvo pateikti kartu su deklaracija; 2) tobulinti savo profesinę kvalifikaciją sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka; 3) Medicinos praktikos licencijavimo taisyklių nustatyta tvarka ne rečiau kaip kas 5 metus pranešti licencijas išduodančiai institucijai apie profesinės kvalifikacijos tobulinimą ir medicinos praktiką; 4) nediskriminuoti pacientų dėl lyties, amžiaus, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų; 5) gerbti pacientų teises, jų nepažeisti; 6) laikytis gydytojo profesinės etikos principų; 7) tvarkyti medicinos praktikos dokumentus teisės aktų nustatyta tvarka; 8) teisės aktų nustatyta tvarka pranešti teisės saugos bei kitoms įgaliotoms valstybės institucijoms apie sužalotus pacientus, kuriems žala galėjo būti padaryta nusikalstama veika; 9) paaiškinti medicinos praktikos aplinkybes Sveikatos apsaugos ministerijos, teisės saugos institucijų prašymu; 10) gydytojo kompetencijai nepriskirtais atvejais pacientui, kuris į jį kreipiasi, suteikti būtinąją pagalbą ir pacientą pasiūsti pas gydytoją, turintį licenciją verstis atitinkama medicinos praktika; 11) licencijas išduodančiai institucijai teikti šio Įstatymo 4 straipsnio 6 dalyje nurodytus duomenis; 12) atlikti kitas Lietuvos Respublikos teisės aktų, reguliuojančių medicinos praktiką, nustatytas pareigas“.

42 Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymo 12 straipsnis nustato, kad odontologas privalo: „1) per 30 dienų nuo deklaracijos pateikimo licencijas išduodančiai institucijai dienos pateikti licencijai gauti reikalingus dokumentus, jeigu jie nebuvo pateikti kartu su deklaracija; 2) tobulinti savo profesinę kvalifikaciją sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka; 3) licencijavimo taisyklėse nustatyta tvarka ne rečiau kaip kas 5 metus pranešti licencijas išduodančiai institucijai apie profesinės kvalifikacijos tobulinimą ir odontologijos praktiką ar burnos priežiūros praktiką; 4) nediskriminuoti pacientų dėl lyties, amžiaus, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų; 5) gerbti pacientų teises, jų nepažeisti; 6) laikytis odontologo ar burnos priežiūros specialisto profesinės etikos principų; 7) tvarkyti odontologijos praktikos ar burnos priežiūros praktikos dokumentus sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka; 8) pranešti teisės saugos ir kitoms įgaliotoms valstybės institucijoms apie sužalotus pacientus, kuriems žala galėjo būti padaryta nusikalstama veika, teisės aktų, reglamentuojančių tokios informacijos teikimą, nustatyta tvarka; 9) paaiškinti odontologijos praktikos ar burnos priežiūros praktikos aplinkybes licencijas išduodančios institucijos, Sveikatos apsaugos ministerijos, teisės saugos institucijų prašymu; 10) odontologo ar burnos priežiūros specialisto kompetencijai nepriskirtais atvejais pacientui, kuris į jį kreipiasi, suteikti būtinąją medicinos pagalbą ir pacientą pasiūsti pas gydytoją, turintį licenciją verstis atitinkama medicinos praktika; 11) verstis odontologijos praktika ar burnos priežiūros praktika šio įstatymo ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių odontologijos ir burnos priežiūros praktiką, nustatyta tvarka; 12) atlikti kitas Lietuvos Respublikos teisės aktų, reglamentuojančių odontologijos praktiką ir burnos priežiūros praktiką, nustatytas pareigas“.

43 „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas“, *supra note*, 3.

mens sveikatos priežiūros paslaugų sąvokos apibrėžimą, Medicinos praktikos įstatymas ir Odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymas įtvirtina gydytojo pareigą asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikti pagal šiuolaikinį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį.

Medicinos praktikos įstatyme ir Odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatyme taip pat nustatyta, kad gydytojas privalo atlikti kitas Lietuvos Respublikos teisės aktų, reguliuojančių medicinos praktiką ar odontologijos praktiką, nustatytas pareigas^{44,45}.

Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymais yra patvirtintos medicinos praktikos profesinių kvalifikacijų rūšys⁴⁶ – šiuo metu jų yra 59, ir odontologijos praktikos profesinių kvalifikacijų rūšys⁴⁷ – šiuo metu jų yra 7. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras yra patvirtinęs visų gydytojų profesinės kvalifikacijos medicinos normas – teisės aktus, apibrėžiančius „asmens sveikatos priežiūros specialisto teises, pareigas, profesinės kompetencijos reikalavimus ir nustatantis privalomus tam tikros profesinės kvalifikacijos asmens sveikatos priežiūros specialisto veiklos reikalavimus“⁴⁸.

Medicinos normose nustatyta, kad gydytojai verčiasi praktika savarankiškai⁴⁹, vadovaujasi Lietuvos Respublikos įstatymais ir kitais teisės aktais⁵⁰, turi pareigą „pagal savo kompetenciją, nustatytą medicinos normoje, ir asmens sveikatos priežiūros įstaigoje, kurioje verčiasi praktika, licenciją, kvalifikuotai diagnozuoti ir gydyti ligas, būkles bei sveikatos sutrikimus, rekomenduoti ir dalyvauti organizuojant ligų ir sveikatos sutrikimų profilaktikos priemones bei užtikrinti teikiamų asmens sveikatos priežiūros paslaugų kokybę“⁵¹, „laikytis asmens sveikatos priežiūros specialisto profesinės etikos principų, gerbti pacientų teises ir jų nepažeisti“⁵².

Taigi gydytojo pareigų teisiniame reguliavime yra įtvirtinta gydytojo pareiga teikti kokybiškas asmens sveikatos priežiūros paslaugas, *inter alia* asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikti pagal šiuolaikinį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį. Todėl, manytina, gydytojas turi pareigą taikyti medicinines gaires tokiu atveju, kai jose pateikti nurodymai atitinka šiuolaikinį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį, atsižvelgiant į konkretaus paciento individualią situaciją.

44 Lietuvos Respublikos medicinos praktikos įstatymo 10 str. 1 d. 12 p.

45 Lietuvos Respublikos odontologijos praktikos ir burnos priežiūros praktikos įstatymo 12 str. 1 d. 12 p.

46 „Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. V-469 „Dėl medicinos praktikos profesinių kvalifikacijų rūšių sąrašo patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2004-07-06, Nr. 105-3906.

47 „Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2004 m. balandžio 9 d. įsakymas Nr. V-219 „Dėl odontologijos praktikos profesinių kvalifikacijų rūšių““, *Valstybės žinios*, 2004-04-20, Nr. 57-2010.

48 Medicinos normų rengimo reikalavimų aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. lapkričio 9 d. įsakymu Nr. 634 „Dėl medicinos normų rengimo reikalavimų aprašo patvirtinimo“ (*Valstybės žinios*, 2000-11-22, Nr. 100-3192).

49 *Ibid.*, 10.5 p.

50 *Ibid.*, 10.6 p.

51 *Ibid.*, 10.8.2 p.

52 *Ibid.*, 10.8.8 p.

3. Medicininių gairių reglamentavimas Sveikatos sistemos įstatyme

Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas reglamentuoja „Lietuvos nacionalinę sveikatos sistemą, jos struktūrą, sveikatinimo veiklos organizavimo ir valstybinio valdymo pagrindus bei šios veiklos subjektų teises ir pareigas“⁵³, todėl šis įstatymas taip pat nustato principines nuostatas, susijusias su sveikatos priežiūros technologijų – vaistų, medicinos priemonių, terapijos ir chirurgijos procedūrų, taip pat ligų profilaktikos, diagnostikos arba gydymo priemonių, naudojamų teikiant sveikatos priežiūros paslaugas, – naudojimu Lietuvoje.

Sveikatos sistemos įstatymo⁵⁴ 20 straipsnyje nustatyta, kad „sveikatos priežiūros specialistai turi teisę pasirinkti sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka aprobuotas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės, terapijos ir chirurgijos procedūras, teisės aktų nustatyta tvarka įregistruotus vaistus ir šio įstatymo 59¹ straipsnio 1 dalyje nurodytus reikalavimus atitinkančias medicinos priemones“⁵⁵. Sveikatos priežiūros specialistai gali panaudoti naujas, mokslškai pagrįstas, bet dar nustatyta tvarka neaprobuotas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės tik stengdamiesi pacientą išgydyti, išgelbėti ar pratęsti jo gyvybę. Šiuo atveju jie privalo gauti rašytinius paciento arba kito įstatyme nurodyto asmens⁵⁶ ir sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisijos sutikimus⁵⁷.

Atsižvelgiant į Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 1 d. vartojamos sąvokos „medicinos priemonė“⁵⁸ reikšmę, manytina, kad Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 1 ir 2 d. vartojamos

53 Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo (*Valstybės žinios*, 1994-08-17, Nr. 63-1231) 1 str.

54 *Ibid.*

55 *Ibid.*, 20 str. 1 d..

56 Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 2 d. nustatyta, kad, norėdami panaudoti naujas, mokslškai pagrįstas, bet dar nustatyta tvarka neaprobuotas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės, sveikatos priežiūros specialistai „privalo gauti paciento, o kai pacientas neturi 16 metų arba yra pripažintas neveiksniu sveikatos priežiūros srityje, – jo atstovo pagal įstatymą, kai pacientas yra ribotai veiksnus sveikatos priežiūros srityje asmuo, – paciento ir jo rūpintojo, kai pacientas yra 16 metų ar vyresnis asmuo, kuris dėl sveikatos būklės negali būti laikomas gebančiu protingai vertinti savo interesus – jo atstovo pagal pavedimą, kai tokio atstovo nėra, – jo sutuoktinio, sugyventinio (partnerio), kai jų nėra, – vieno iš tėvų (įtėvių) arba vieno iš pilnamečių vaikų sutikimą, taip pat sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisijos sutikimą. Kai pacientas dėl sveikatos būklės laikomas negebančiu protingai vertinti savo interesų ir kai nėra jokių žinių apie jo atstovą pagal pavedimą arba sutuoktinį, sugyventinį (partnerį), tėvus ar pilnamečius vaikus, šioje dalyje nurodytos ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės gali būti taikomos tik gavus rašytinį ne mažiau kaip dviejų atitinkamos specialybės gydytojų konsiliumo ir sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisijos pritarimą“.

57 Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 2 d.

58 2017 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) 2017/745 dėl medicinos priemonių, kuriuo iš dalies keičiama Direktyva 2001/83/EB, Reglamentas (EB) Nr. 178/2002 ir Reglamentas (EB) Nr. 1223/2009, ir kuriuo panaikinamos Tarybos direktyvos 90/385/EEB ir 93/42/EEB, 2 str. 1 d. 1 p. nustatyta, kad „medicinos priemonė – tai instrumentas, aparatas, įtaisas, programinė įranga, implantas, reagentas, medžiaga arba kitas gaminy, gamintojo numatytas naudoti pats vienas arba suderintas su kitomis priemonėmis ir skirtas žmogui vienu arba keliais toliau išdėstytais konkrečiais mediciniais tikslais: diagnozuoti, vykdyti profilaktiką, stebėti, numatyti, prognozuoti, gydyti ar palengvinti ligą, diagnozuoti, stebėti, gydyti traumą ar negalią, jas palengvinti arba kompensuoti, tirti, visiškai pakeisti arba modifikuoti anatomiją arba fiziologinį ar

sąvokos „ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės“ ir „terapijos ir chirurgijos procedūros“ yra medicininių gairių sąvokos atitikmuo. Minėta, kad Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme⁵⁹ įtvirtintos trys sąvokos, kurios atitinka medicininių gairių sampratą: „diagnostikos ir gydymo metodika“, „diagnostikos ir gydymo protokolas“ ir „diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašas“, todėl siekiant teisinio aiškumo ir reglamentavimo darnumo, siūlytina šias sąvokas vartoti ir Sveikatos sistemos įstatymo 20 straipsnyje.

Sistemiškai aiškinant Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 1 ir 2 d.⁶⁰ įtvirtintas teisės normas, kurios leidžia gydytojui naudoti tiek aprobuotas, tiek neaprobuotas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones, taip pat atsižvelgiant į tai, kad Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 1 d.⁶¹ vartojama formuluotė „sveikatos priežiūros specialistas turi teisę pasirinkti“, darytina išvada, kad Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. yra įstatymiškai įtvirtintas gydytojo autonomijos principas, reiškiantis, kad gydytojas yra savarankiškas techninėje-mokslinėje pacientų priežiūros ir valdymo srityje.

Akcentuotina, kad Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 2 d.⁶² gydytojui leidžia panaudoti nustatyta tvarka dar neaprobuotas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones tik tokiu atveju, jei tenkinamos tokios sąlygos: 1) tai yra naujos ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės; 2) tai yra moksliskai pagrįstos ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės; 3) stengiamasi pacientą išgydyti, išgelbėti ar pratęsti jo gyvybę; 4) gauti paciento ar kito įstatyme nurodyto asmens sutikimas ir asmens sveikatos priežiūros įstaigos etikos komisijos leidimas.

Taigi tokia nuostata tiesiogiai koreliuoja su gydytojo pareiga teikti asmens sveikatos priežiūros paslaugas pacientui pagal šiuolaikinį medicinos mokslo lygį ir gerąją patirtį bei įgalina gydytoją įgyvendinti šią pareigą.

Manytina, kad Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 2 d.⁶³ normoje nustatytas reikalavimas gauti asmens sveikatos priežiūros įstaigos etikos komisijos leidimą panaudoti nustatyta tvarka dar neaprobuotas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones yra neracionalus. Medicinos etikos komisija privalomai sudaroma pagal Lietuvos Respublikos

patologinį procesą ar būklę, suteikti informacijos atliekant iš žmogaus organizmo paimtų mėginių, įskaitant donorų organus, kraują ir audinius, in vitro tyrimus, ir kuria nepasiekiamas pagrindinis numatytas veikimas – ji neveikia žmogaus organizmo iš vidaus ar išorės farmakologinėmis, imunologinėmis ar metabolinėmis priemonėmis, tačiau pastarosios gali būti naudojamos kaip pagalbinės priemonės jos veikimui užtikrinti; priemonės, kuriomis kontroliuojamas apvaisinimas ar padedama apvaisinti; gaminiai, specialiai skirti 1 straipsnio 4 dalyje nurodytoms priemonėms ir šio punkto pirmoje pastraipoje nurodytoms priemonėms valyti, dezinfekuoti arba sterilizuoti“, Eur-Lex, žiūrėta 2024 m. vasario 11 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0745>.

59 „Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas“, *supra note*, 3.

60 „Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas“, *supra note*, 53.

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*

sveikatos priežiūros įstaigų įstatymą⁶⁴ Lietuvos nacionalinės sveikatos sistemos viešojoje įstaigoje. Nors nedraudžiama medicinos etikos komisijų sudaryti ir kitose asmens sveikatos priežiūros įstaigose, tačiau dėl kai kurių įstaigų mažumo tai objektyviai yra labai sudėtinga arba net neįmanoma. Pavyzdiniuose asmens sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisijos nuostatuose nustatyta, kad „medicinos etikos komisija ligų diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašuose, metodikose ir protokoluose nenumatyta gydymą, taikomą asmens sveikatos priežiūros įstaigoje sveikatos priežiūros specialistų pacientams išgydyti, išgelbėti ar pratęsti jų gyvybę, kai skiriami nauji moksliskai pagrįsti, bet nustatyta tvarka neįregistruoti vaistai, naudojami neapbruoti profilaktikos, diagnostikos bei gydymo metodai ir naujos medicinos priemonės, vertina medicinos etikos požiūriu“⁶⁵. Taigi asmens sveikatos priežiūros įstaigoje sudarius medicinos etikos komisiją yra būtina jos narių pakankama kompetencija gebėti įvertinti gydytojo norimas panaudoti neapbruotus ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones ir tai padaryti pakankamai greitai, nes medicinos praktikoje skirtas gana trumpas laikas priimti sprendimus dėl diagnostikos ir gydymo. Manytina, kad neretai gydytojas sprendimus dėl diagnostikos ir / ar gydymo turi priimti taip greitai, kad objektyviai neįmanoma pateikti prašymo įstaigos medicinos etikos komisijai duoti leidimą naudoti dar neapbruotus ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones.

Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras 2006 m. gegužės 17 d. įsakymu Nr. V-395 „Dėl Diagnostikos ir gydymo metodinio dokumento rengimo, taikymo ir atnaujinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“⁶⁶ yra patvirtinęs Diagnostikos ir gydymo metodinio dokumento rengimo, taikymo ir atnaujinimo tvarkos aprašą⁶⁷ (toliau – Metodinio dokumento aprašas) ir 2014 m. gruodžio 2 d. įsakymu Nr. V-1248 „Dėl Diagnostikos ir gydymo protokolų rengimo, peržiūrėjimo ir atnaujinimo tvarkos aprašo tvirtinimo“⁶⁸ yra patvirtinęs Diagnostikos ir gydymo protokolų rengimo tvarkos aprašą⁶⁹ (toliau – Protokolų

64 Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigų įstatymo (*Valstybės žinios*, 1996-07-12, Nr. 66-1572) 35 str.

65 Pavyzdinių asmens sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisijos nuostatų, patvirtintų Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2021 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. V-1672 „Dėl pavyzdinių asmens sveikatos priežiūros įstaigos medicinos etikos komisijos nuostatų patvirtinimo“ (TAR, 2021-07-16, Nr. 16034), 4.9 p.

66 „Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. gegužės 17 d. įsakymas Nr. V-395 „Dėl diagnostikos ir gydymo metodinio dokumento rengimo, taikymo ir atnaujinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2006-05-25, Nr. 59-2095.

67 Diagnostikos ir gydymo metodinio dokumento rengimo, taikymo ir atnaujinimo tvarkos aprašas (*ibid.*): nustato diagnostikos ir gydymo metodinio dokumento, reglamentuojančio sveikatos priežiūros specialistų veiklą nustatant ligos ar sveikatos sutrikimo rizikos veiksnius, įtariant, diagnozuojant, gydant ligas ar sveikatos sutrikimus ir vykdant paciento sveikatos būklės stebėseną, informacijos pacientui (pacientą prižiūrinčiam asmeniui) rengimą ir reikalavimus asmens sveikatos priežiūros įstaigoms, kuriose ši veikla vykdoma, rengimo, taikymo ir atnaujinimo tvarką.

68 „Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2014 m. gruodžio 2 d. įsakymas Nr. V-1248 „Dėl Diagnostikos ir gydymo protokolų rengimo, peržiūrėjimo ir atnaujinimo tvarkos aprašo tvirtinimo“, TAR, 2014-12-05, Nr. 19089.

69 Diagnostikos ir gydymo protokolų rengimo, peržiūrėjimo ir atnaujinimo tvarkos aprašas (*ibid.*): reglamentuoja ligų ir sveikatos sutrikimų diagnostikos ir gydymo protokolų rengimo struktūrą ir turinį, jų peržiūrėjimo,

aprašas).

Protokolų apraše nustatyta, kad „asmens sveikatos priežiūros įstaiga, teikdama asmens sveikatos priežiūros paslaugas, vadovaujasi nustatyta tvarka parengtais ir Sveikatos apsaugos ministerijos patvirtintais diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašais ir (ar) universitetų, mokslo tiriamųjų įstaigų, gydytojų profesinių draugijų parengtomis diagnostikos ir gydymo metodikomis“⁷⁰. „Nesant šalies mastu parengtų ir patvirtintų atitinkamos srities diagnostikos ir gydymo tvarkos aprašų ar parengtų diagnostikos ir gydymo metodikų, asmens sveikatos priežiūros įstaigose turi būti parengti, patvirtinti ir taikomi rizikingiausių pacientų saugai tose įstaigose atliekamų tyrimų, taikomų diagnostikos ir gydymo metodų protokolai“⁷¹.

Manytina, kad, jei nėra šalies mastu parengto ir patvirtinto metodinio dokumento, tai konkrečioje asmens sveikatos priežiūros įstaigoje patvirtinus toje įstaigoje atliekamų tyrimų, taikomų diagnostikos ir gydymo metodų protokolą, tai būtų vertinama kaip Sveikatos apsaugos ministro nustatyta tvarka aprobuota ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonė bei terapijos ir chirurgijos procedūra.

Valstybės kontrolės skaičiavimais 2018 m. buvo „parengti tik penktadalio ligų ir sveikatos būklių diagnostikos ir gydymo standartizavimo dokumentai“⁷². Sveikatos apsaugos ministerijos paaiškinimu, „minėtas 1/5 ligų lemia 85 proc. mirčių atvejų, todėl atsižvelgiant į minėtų būklių svarbą ir įtaką mirtingumui bei esant ribotiems valstybės ištekliams (žmogiškiesiems, finansiniams, laiko ir kt.) standartizuoti 85 proc. mirčių lemiančias ligas yra pakankamai geras rezultatas ir netikslinga esant ribotiems ištekliams standartizuoti nereikšmingas mirtingumui ligas. Tokių ligų protokolus, priklausomai nuo gydymo įstaigos teikiamų paslaugų struktūros, gali parengti gydytojų profesinės draugijos ar pačios įstaigos, kaip nustatyta teisės aktuose“⁷³.

2022 m. Lietuvoje buvo 3222 veiklą vykdančios asmens sveikatos priežiūros įstaigos, iš jų 2986 privačios asmens sveikatos priežiūros įstaigos⁷⁴. Todėl kiekvienai asmens sveikatos priežiūros įstaigai rengti ir tvirtinti diagnostikos ar gydymo metodo protokolus yra neekonomiška ir abejotina, ar įmanoma pasiekti pagrindinių tokio dokumento tikslų – padidinti priežiūros kokybę ir sumažinti riziką, nes, norint kokybiškai parengti diagnostikos ar gydymo metodo protokolus, kaip ir metodinio dokumento aprašus, reikia aukštos kvalifikacijos, žinių ir patirties.

atnaujinimo bei taikymo tvarką asmens sveikatos priežiūros įstaigose.

70 *Ibid.*, 5 p.

71 *Ibid.*, 6 p.

72 „Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės 2018 m. rugsėjo 28 d. valstybinio audito ataskaita Nr. VA-2018-P-9-3-9 „Asmens sveikatos priežiūros paslaugų kokybė: saugumas ir veiksmingumas““, Valstybės kontrolė, žiūrėta 2024 m. vasario 11 d. <https://www.valstybeskontrolė.lt/LT/Product/23794/asmens-sveikatos-prieziuros-paslaugu-kokybe-saugumas-ir-veiksmingumas>.

73 *Ibid.*

74 „Sveikatos priežiūros įstaigų tinklas 2018–2022 m.“, Higienos institutas, žiūrėta 2023 m. gruodžio 11 d., https://www.hi.lt/php/spr1.php?dat_file=spr1.txt.

Kadangi medicinos technologijos nuolat tobulėja ir nuolat atsiranda naujų medicinos mokslo ir praktikos įrodymų, svarbu, kad medicininės gairės būtų atnaujinamos laiku – kad jose pateikiami nurodymai atitiktų šiuolaikinę medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį. Tačiau šis procesas yra labai imlus laikui ir darbui, todėl tai taip pat reiškia, kad atitinkamos sveikatos priežiūros specialistų draugijos turėtų turėti suinteresuotumą ir motyvaciją tai daryti, todėl siūlytina su atitinkamomis sveikatos priežiūros specialistų draugijomis diskutuoti dėl motyvacijos priemonių. Taip pat, norint siekti šio tikslo, būtina skatinti gydytojų profesinę savivaldą, nes vienas iš profesinės savivaldos vykdomos savireguliacijos ir savikontrolės pranašumų yra tai, kad atitinkamos profesijos atstovai skatinami aktyviau įsitraukti į jiems aktualių klausimų sprendimą⁷⁵. Sektinas profesinės savivaldos pavyzdys Lietuvoje yra Lietuvos odontologų rūmai.

Išvados ir pasiūlymai

1. Sistemingai kuriamos, įrodymais pagrįstos medicininės gairės daugelyje šalių naudojamos kaip kokybės strategija, tačiau medicininės gairės be pranašumų turi ir trūkumų. Didžioji dalis medicininėse gairėse pateiktų nurodymų dėl to, kaip gydytojas turėtų elgtis tam tikrose diagnostinėse ir terapinėse situacijose, nors ir yra išsamūs bei pagrįsti, tačiau nėra tiesiogiai susiję su individualaus paciento asmens sveikatos priežiūra. Todėl tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje pripažįstama, kad pagrindinis medicininių gairių trūkumas – jos negali sukurti bendro gydytojo elgesio modelio, tinkamo visais atvejais.
2. Lietuvos gydytojo pareigų teisiniame reguliavime yra įtvirtinta gydytojo pareiga teikti kokybiškas asmens sveikatos priežiūros paslaugas, *inter alia* asmens sveikatos priežiūros paslaugas teikti pagal šiuolaikinę medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį. Todėl darytina išvada, kad gydytojas turi pareigą taikyti medicininės gairės tokiu atveju, kai jose pateikti nurodymai atitinka šiuolaikinę medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį, atsižvelgiant į konkretaus paciento individualią situaciją.
3. LR sveikatos sistemos įstatymo 20 str. reglamentuoja gydytojo teisę pasirinkti ir naudoti ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones, kurios, manytina, atitinka medicininių gairių sampratą. Šiame Sveikatos sistemos įstatymo straipsnyje yra įstatymiškai įtvirtintas gydytojo autonomijos principas – gydytojas turi teisę pasirinkti ir naudoti tiek apbruotus, tiek neapbruotus ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones. Tačiau Sveikatos sistemos įstatymo 20 str. 2 d. gydytojui leidžia panaudoti nustatyta tvarka dar neapbruotus ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemones tik tokiu atveju, jei tenkinamos tokios sąlygos: 1) tai yra

75 Evelina Agota Vitkutė, „Profesinė savivalda Lietuvos viešojoje teisėje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2020), 79, <https://www.lituanistika.lt/content/91839>.

naujos ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės; 2) tai yra mokslškai pagrįstos ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės; 3) stengiamasi pacientą išgydyti, išgelbėti ar pratęsti jo gyvybę; 4) gaunami paciento ar kito įstatyme nurodyto asmens sutikimas ir asmens sveikatos priežiūros įstaigos etikos komisijos leidimas. Manytina, kad nustatytas reikalavimas gauti asmens sveikatos priežiūros įstaigos etikos komisijos leidimą panaudoti nustatyta tvarka dar neapčiuobtas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės yra neracionalus, nes praktikoje objektyviai sunkiai įgyvendinamas. Todėl siūlytina šį teisinį reglamentavimą tobulinti atsisakant reikalavimo gauti asmens sveikatos priežiūros įstaigos etikos komisijos leidimą tais atvejais, kai gydytojas, siekdamas pacientui suteikti asmens sveikatos priežiūros paslaugas pagal šiuolaikinį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį, naudojasi savo teise pasirinkti ir naudoti neapčiuobtas ligų profilaktikos, diagnostikos ir gydymo priemonės.

4. Medicininį gairių kūrimo ir atnaujinimo laiku procesas tam, kad jose būtų pateikti nurodymai pagal šiuolaikinį medicinos ir slaugos mokslo lygį ir gerąją patirtį, yra labai imlus laikui ir darbui, todėl atitinkamos sveikatos priežiūros specialistų draugijos turi būti suinteresuotos ir motyvuotos tai daryti, todėl siūlytina su atitinkamomis sveikatos priežiūros specialistų draugijomis diskutuoti dėl motyvacijos priemonių. Taip pat, norint pasiekti šį tikslą, būtina skatinti gydytojų profesinę savivaldą.

THE LEGAL STATUS OF CLINICAL GUIDELINES IN MEDICAL PRACTICE

Solveiga Pakalkienė

PI Vilnius University Hospital Žalgiris clinic

Summary. *Clinical guidelines aim to provide up-to-date information compiled into a single document to help physicians make the best medical decisions for their patients. Systematically developed, evidence-based clinical guidelines are used as a quality strategy in many countries. Clinical guidelines can reduce unwarranted differences in medical practice, improve the application of research into practice and improve the quality and safety of health care. However, the physician has professional autonomy, so whether or not the clinical guidelines are mandatory for physicians remains unclear.*

This article aims to assess whether the Lithuanian legal regulation establishes the physician's duty to follow clinical guidelines in all cases when providing health care services to a specific patient. It also analyzes the physician's duties and the legal regulation, established in Article 20 of the Law on the Health System of the Republic of Lithuania.

Keywords: *legal status of clinical guidelines; physician's autonomy; physician's duty to provide health care services according to the modern level of medical science and good medical practice experience.*

Solveiga Pakalkienė, VŠĮ Vilniaus universiteto ligoninės Žalgirio klinikos direktoriaus pavaduotoja. Mokslinių tyrimų kryptis: civilinė teisė, sveikatos teisė.

Solveiga Pakalkienė, deputy director of PI Vilnius University Hospital Žalgiris clinic. Research interests: civil law, health law.

INFORMACIJA MOKSLO DARBŲ LEIDINIO „JURISPRUDENCIJA“ AUTORIAMŠ

Straipsnio struktūra

Mokslo darbų leidiniui „Jurisprudencija“ teikiami originalūs, anksčiau neskelbti moksliniai straipsniai lietuvių kalba (redaktorių kolegijos nutarimu straipsnis gali būti spausdinamas ir anglų kalba). Straipsnis turi būti parengtas pagal žemiau pateikiamą šabloną:

- straipsnio pavadinimas;
- autoriaus (-ių) vardas ir pavardė;
- mokslo ar kitos institucijos, kuriai autorius (-iai) atstovauja, pavadinimas, elektroninio pašto adresas;
- straipsnio pateikimo mokslo darbų leidinio „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos atsakingajam arba vykdomajam redaktoriui data;
- straipsnio santrauka (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) lietuvių kalba, kurioje glaustai perteikiamas straipsnio turinys, nurodomi straipsnyje tiriami probleminiai klausimai ir pagrindinės išvados;
- reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) lietuvių kalba;
- įvadas, kuriame pagrindžiamas temos aktualumas, naujumas, apibrėžiamas mokslinio tyrimo tikslas, nurodomi tyrimo objektai ir metodai, įvertinamas analizuojamos problemos (-ų) iširtumas kitų mokslininkų darbuose;
- pagrindinis straipsnio tekstas, pageidautina, – suskirstytas į numeruojamus (pvz., 2., 2.1., 2.2.1. ir t. t.) skyrius ir poskyrius;
- straipsnis baigiamas atlikto mokslinio tyrimo rezultatus apibendrinančiomis išvadomis ir pateikiamomis rekomendacijomis;
- straipsnio priedai:
 1. santrauka anglų kalba (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) ir reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) anglų kalba. Prieš santrauką nurodomas straipsnio pavadinimas anglų kalba didžiosiomis raidėmis, autoriaus vardas, pavardė, autoriaus atstovaujama mokslo ar kita institucija ir valstybė;
 2. Informacija apie autorių (autorius) lietuvių ir anglų kalbomis: vardai ir pavardės, moksliniai laipsniai ir pedagoginiai vardai, atstovaujama institucija (institucijos), pareigos, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys.

Nuorodos straipsnio pagrindiniame tekste sudaromos naudojant viršutinio indekso (Footnotes) arabiškus skaičius, atitinkamo puslapio apačioje pateikiant cituojamos literatūros bibliografinius aprašus. Pabrėžtina, kad privalo cituoti naujausius (per pastaruosius penkerius metus paskelbtus) pripažintus mokslo šaltinius. Literatūros sąrašas straipsnio pabaigoje nėra pateikiamas. Bibliografinės nuorodos sudaromos pagal Chicago citavimo stilių.

Straipsnio pateikimas

Redaktorių kolegijai pateikiama elektroninė straipsnio versija OJS sistemoje adresu <http://jurisprudencija.mruni.eu>. Autoriai taip pat gali teikti publikacijas elektroniniu paštu jurisprudencija@mruni.eu

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal nurodytą šabloną parengtas straipsnis siekiant užtikrinti anonimišką recenzavimą į OJS įkeliamas be visų aukščiau išvardytų struktūrinių dalių. Asmeninė informacijos dalis turi būti pateikiama atskirame autoriams (-ių) identifiukuoti skirtame dokumente.

Straipsnis rengiamas pagal šabloną Microsoft Word programa, Times New Roman 12 pt raidžių dydžio šriftu, eilutės 1,5 intervalu, iš visų kraštų 25 mm paraštės Straipsnio apimtis 31 680–47 520 spaudos ženklų su tarpais; mokslinių recenzijų – iki 39 600 spaudos ženklų su tarpais. Atsakingo redaktoriaus sprendimu gali būti leidžiama spausdinti ir didesnės apimties mokslinius straipsnius ir recenzijas. Puslapiai numeruojami.

Paveikslai, schemas, diagramos, lentelės, nuotraukos pateikiamos straipsnio tekste. Nuotraukos turi būti tinkamos reprodukuoti kokybės. Paveikslų, schemų, diagramų, nuotraukų pavadinimai nurodomi jų apačioje, lentelių – viršuje, numeruojami eilės tvarka.

Atskirame lape (OJS sistemoje prisegamas kaip papildomas dokumentas) pagal šabloną pateikiami duomenys apie autorių (-ius): vardas ir pavardė, atstovaujama institucija, adresas, autoriaus einamos pareigos, telefonas, elektroninio pašto adresas, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys. Taip pat nurodomas mobiliojo ryšio telefonas, kuriuo autorius (vienas iš autorių) tiesiogiai bendraus su redaktorių kolegija, kalbos redaktoriais, vertėjais.

Kiekvieną straipsnį recenzuoja ne mažiau kaip du redaktorių kolegijos konfidencialiai paskirti recenzentai – aktyvūs mokslininkai, iš kurių bent vienas turi būti ne redaktorių kolegijos narys. Po recenzavimo autoriai redakcinės komisijos nurodytu terminu pateikia atsižvelgiant į recenzentų ir redaktorių pastabas pataisytą galutinį straipsnio variantą su visomis aukščiau nurodomomis struktūrinėmis dalimis. Straipsnį priėmus spaudai autorius (-iai) pasirašo sutikimą jį publikuoti.

All information connected with submissions of articles as well as authors guidelines in English are provided in website <http://jurisprudencija.mruni.eu>

JURISPRUDENCIJA 31(1)
Mokslo darbai

Redagavo MB „Kopis“
Maketavo Martynas Švarcas

Tiražas: 30 egz.

Išleido Mykolas Romeris universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

JURISPRUDENCE 31(1)
Research Papers

Editor: MB „Kopis“
Layout: Martynas Švarcas

Publisher Mykolas Romeris University
Ateities 20, Vilnius
Website: www.mruni.eu

Printed by UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

